PAŽINTIS

ALLAN M. WILLIAMS

EUROPOS BENDRIJA

ALLAN M. WILLIAMS

EUROPOS BENDRIJA

ALLAN M. WILLIAMS

EUROPOS BENDRIJA

INTEGRACIJOS PRIEŠTARAVIMAI

VILNIUS 1996

UDK 327.7
Wi-165

Knygos leidimą parėmė
Atviros Lietuvos fondas

Versta iš:

Allan M. Williams
THE EUROPEAN COMMUNITY, second edition 1994,
Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA

Vertė

Valentinas Mitė
ir *Gediminas Vitkus*

Redagavo *Vilmantas Vilkončius*
Dailininkas *Audrius Klimas*

ISBN 9986-02-174-X

Lindai

Turinys

Santrumpos

AKR (*ACP*)	Afrikos, Karibų jūros ir Ramiojo vandenyno baseinų šalys (*African, Caribbean and Pacific countries*)
BNP (*GNP*)	bendrasis nacionalinis produktas (*gross national product*)
BVP (*GDP*)	bendrasis vidinis produktas (*gross domestic product*)
BŽŪP (*CAP*)	bendroji žemės ūkio politika (*Common Agricultural Policy*)
EAPB (*ECSC*)	Europos anglių ir plieno bendrija (*European Coal and Steel Community*)
EB (*EC*)	Europos Bendrija (*European Community*)
EB 6 (*EC 6*)	valstybės — EB įkūrėjos: Belgija, Nyderlandai, Italija, Liuksemburgas, Prancūzija, Vokietijos FR
EB 9 (*EC 9*)	EB 6 ir 1973 metais įstojusios Airija, Danija ir Didžioji Britanija
EB 10 (*EC 10*)	EB 9 ir 1980 metais į EB įstojusi Graikija
EB 12 (*EC 12*)	EB 10 ir 1986 metais į EB įstojusios Ispanija ir Portugalija
ECU	Europos piniginis vienetas (*European Currency Unit*)
EEB (*EEC*)	Europos ekonominė bendrija (*European Economic Community*)

EFTA	Europos laisvosios prekybos asociacija (*European Free Trade Association*)
EPB (*EPC*)	Europos politinis bendradarbiavimas (*European Political Co-operation*)
EMS (*EMS*)	Europos monetarinė sistema (*European Monetary System*)
ERPF (*ERDF*)	Europos regioninio plėtojimo fondas (*European Regional Development Fund*)
ESF (*ESF*)	Europos socialinis fondas (*European Social Fund*)
ESPIRIT	Europos strateginė informacijos technologijos tyrimų ir plėtojimo programa (*European Strategic Program for Research and Development in Information Technology*)
ESPT (*COMECON*)	Ekonominė savitarpio pagalbos taryba (*Council for Mutual Economic Assistance*)
Euratom	Europos atominės energijos bendrija (*European Atomic Energy Community*)
EVS (*EMU*)	Ekonominė ir valiutinė sąjunga (*economic and monetary union*)
G 7 (*G 7*)	septynių didžiųjų industrinių valstybių — Didžiosios Britanijos, Italijos, Japonijos, JAV, Kanados, Prancūzijos ir Vokietijos — grupė
GATT	Visuotinė sutartis dėl prekybos ir tarifų (*General Agreement on Trade and Tariffs*)
NATO	Šiaurės Atlanto sutarties organizacija (*North Atlantic Treaty Organization*)
OECD	Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtotės organizacija (*Organization for Economic Cooperation and Development*)
PVM (*VAT*)	pridėtosios vertės mokestis (*value added tax*)
TNK (*TNC*)	transnacionalinės kompanijos (*transnational companies*)
VES (*WEU*)	Vakarų Europos sąjunga (*Western European Union*)
VKM (*ERM*)	Valiutų keitimo mechanizmas (*Exchange Rate Mechanism*)

Europos Bendrija vidaus ir globalinio plėtojimosi kontekste

Šiandien atsakyti į klausimą, kas yra *Europos Sąjunga*, nėra taip paprasta, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Vieni ją vis dar bando laikyti paprasčiausia tarptautine organizacija, sukurta ją sudarančių valstybių-narių bendriems reikalams tvarkyti. Kiti mano, kad tai jau yra Jungtinių Europos Valstijų (pagal Jungtinių Amerikos Valstijų pavyzdį) užuomazga. Turbūt teisingas atsakymas būtų kažkur per vidurį, bet niekas negali pasakyti, kur tiksliai yra tas vidurys.

Nuo paprastų, standartinių, kartą įsteigtų tarptautinių organizacijų Europos Sąjunga skiriasi tuo, kad joje vis labiau gilėja valstybių-narių integracija įvairiose politikos ir svarbiausia — ekonomikos srityse. Europos Sąjunga yra tarsi nuolatiniame kaitos ir tobulėjimo būvyje. Jos steigiamosios Paryžiaus (1951 m.) ir Romos (1957 m.) sutartys jau ne kartą buvo peržiūrėtos, tobulintos ir esmingai papildytos. 1986 metų Vieningas Europos aktas bei 1991 metų Europos Sąjungos sutartis (dažniausiai vadinama Mastrichto susitarimu) yra tik patys pagrindiniai konstitucinių steigiamųjų sutarčių pataisymai ir papildymai.[1] Jokia kita tarptautinė organizacija negali pasigirti jau įgyvendinta bendrosios rinkos programa, veikiančia pinigine sistema, bendrąja žemės ūkio politika ir kt.

Kita vertus, Europos Sąjunga vis dėlto netapo ir kažin ar taps federacine valstybe tikrąja to žodžio prasme. Europos Sąjungos valstybės-narės neprarado savo nacionalinio suvereniteto. Sąjungos institucijoms yra tekusi tik labai ribota kompetencija, jokie svarbesni sprendimai nepriiminėjami, neatsižvelgus į valstybių-narių nuomonę.

Europos Sąjungos institucijų biudžetas yra tikrai menkas, palyginti su JAV federaciniu biudžetu. Pagaliau niekas iš Sąjungos valstybių-narių net ir neplanuoja kada nors galutinai perleisti savo suvereniteto viršvalstybinėms Europos institucijoms. Tačiau kad ir kaip ten būtų, šiandien vargu ar kas gali ginčytis, kad Europos Sąjunga yra tikrai unikalus ir vertas visokeriopo dėmesio tarptautinių santykių (plačiąja to žodžio prasme) reiškinys.

Šiandien būtų labai sunku atsakyti į klausimą, kiek apie Europos Sąjungą, jos politiką, ekonomiką, teisę, geografiją ir kultūrą yra parašyta monografijų, mokslinių straipsnių, kiek apginta disertacijų, parengta mokomųjų knygų, vadovėlių, išleista informacinių ir reklaminių leidinių. Deja, tenka konstatuoti, kad iš šio milžiniškos literatūros sąrašo beveik nieko nėra išleista lietuvių kalba. Suprantama, galima skaityti ir kitomis kalbomis — lietuviams, kaip ir kitų mažų valstybių piliečiams, bent dviejų užsienio kalbų mokėjimas turėtų tapti natūraliu reiškiniu. Vis dėlto pats nacionalinio identiteto puoselėjimo principas reikalauja, kad skaitytojui lietuvių kalba būtų prieinama ne tik laikraštinė, bet ir mokslinė informacija.

Taip jau susiklostė, kad iš gausaus užsienietiškos mokslinės literatūros apie Europos integraciją sąrašo pirmoji lietuviškai yra skelbiama Ekseterio universiteto (Didžioji Britanija) Vakarų Europos studijų centro direktoriaus ir geografijos vyr. dėstytojo Alano M. Viljamso (Allan M. Williams) knyga *Europos Bendrija. Integracijos prieštaravimai (The European Community. The Contradictions of Integration)*. Skaitytojo neturėtų klaidinti toks trumpas ir, atrodytų, paprastas knygos pavadinimas. Šis veikalas jokiu būdu nepriskirtinas prie reklaminių, informacinių ar mokslo populiarinimo leidinių. Tai yra rimta ir nuodugni Europos integracijos proceso ir jo prieštaravimų studija. Pirmasis knygos leidimas anglų kalba pasirodė 1991 metais, kai dar nebuvo pasirašytas Mastrichto susitarimas. Tas faktas, kad autorius buvo paprašytas parengti antrąjį papildytą knygos leidimą (jis dienos šviesą išvydo 1994 metais) rodo, kad knygą tikrai galima priskirti prie vertingesnių Europos Bendrijos studijų. Beje, ši knyga yra išversta ir į portugalų kalbą.

Nebūtina detaliau pristatinėti šios knygos turinio — dviejose knygos pratarmėse bei pirmajame skyriuje tai padarė pats autorius. Derėtų atkreipti dėmesį tik į tai, kad knyga išėjo geografinių tyrinėji-

mų serijoje ir savo turiniu iš esmės yra Europos Bendrijos ekonominės geografijos studija. Tuo tarpu istorinis, politinis ir teisinis Europos integracijos vyksmo kontekstas tarsi paliekamas už skliaustų, tikintis, kad skaitytojas jau turi būtinų pradinių žinių ir jomis laisvai disponuoja. Toks autoriaus elgesys yra visai suprantamas ir pateisinamas, nes Vakaruose angliškos literatūros apie Europos integraciją tikrai netrūksta. Iškilus bet kokiai problemai, tenykštis skaitytojas gali lengvai pasinaudoti papildoma medžiaga. Bet ką gi daryti skaitytojui lietuviui? Jis taip pat turi turėti tam tikrų pradinių žinių apie Europos integraciją bei Europos bendrijų susikūrimo ir plėtotės istoriją, apie svarbiausias Europos Sąjungos institucijas ir jų veiklos kryptis. Taigi prieš skaitant Allano M. Williamso knygą būtų vertinga susipažinti bent jau su šiomis publikacijomis apie Europos integraciją (sąrašas pateikiamas chronologine tvarka):

- **Bačkis R.** *1992 metų Europa: galutinis Bendrosios rinkos įgyvendinimas* // *Atgimimas*. — 1989. — Nr. 3 arba leidinyje: *Studijuojantiems politologiją*. — Kaunas, 1990. — P. 157—165.
- **Merkys G.** *Europos ekonominė bendrija: nuo idėjos iki realybės* // Pasaulis. — 1991. — Nr. 23.
- **Šaltenis M.** *Europos Bendrija* // Politika. — 1991. — Nr. 29.
- **Vitkus G.** *Europos Bendrija* // Atgimimas. — 1992. — Nr. 21.
- **Vitkus G.** *Mastrichto sutartis: keliarodis į Europos sąjungą* // Atgimimas. — 1992. — Nr. 29.
- **Vareikis E.** *Europos integracijos kryžkelėse (straipsnių serija)* // Lietuvos aidas. — 1994. — Nr. 154, 155, 156, 157, 158.
- **Laurinavičius M., Lingė P.** *Naujojoje Europos Sąjungoje — jau penkiolika narių* // Lietuvos rytas. — 1995 m. vasario 24 d. — Nr. 45.

Suprantama, tai nėra išsamus publikacijų apie Europos integraciją sąrašas. Skaitytojas taip pat gali naudotis ir pačios Europos Sąjungos lietuvių kalba išleistais (tiesa, negausiais) leidiniais. 1992 metais buvo pradėtas spausdinti *Europos Bendrijos informacinis biuletenis*.

Dabar šis kas mėnesį pasirodantis leidinys vadinasi *ES žinių santrauka Baltijos valstybėms*. Tais pačiais metais pirmą kartą lietuvių kalba pasirodė ir *Europos dokumentų* serijos leidiniai *„Europos Bendrija — jūsų kaimynas“*, 1994 metais *„Europos Sąjunga“* ir 1995 metais *„Europos Sąjunga — jūsų kaimynė“* bei Paskalio Fonteno *„Dešimt Europos pamokų“*. Jame supažindinama su Vakarų Europos integracijos istorija, pristatomos svarbiausios Bendrijos institucijos bei ūkinės, socialinės ir politinės integracijos kryptys, netgi skelbiamas aiškinamasis svarbiausiųjų terminų žodynas. Bet kuriuo atveju skaitytojas, susipažinęs su šia, nors ir negausia literatūra, tikrai būtų pakankamai pasirengęs nuodugnioms Allano M. Williamso monografijos studijoms.

Taigi nepaisant problemų, su kuriomis gali susidurti šios knygos skaitytojas, leidinio pasirodymas Lietuvoje yra tikrai džiugus faktas. Tai yra reikšminga parama Lietuvos politikai, kurios orientacija įsijungti į Europos Sąjungą po to, kai 1995 metų birželio 12 dieną Liuksemburgo sostinės Kirchbergo konferencijų centre buvo pasirašyta Europos Sąjungos ir Lietuvos Respublikos Asociacijos sutartis, jau niekam nebekelia abejonių.

Ši sutartis įsigalios, kai ją ratifikuos Lietuvos ir penkiolikos Europos Sąjungos valstybių-narių parlamentai bei jai pritars Europos parlamentas. Sutarties nuostatos dėl tarpusavio politinio dialogo įsigaliojo iš karto po sutarties pasirašymo. Antra vertus, Asociacijos sutartis — tai jau nebe pirmas dokumentas, kurį pasirašė Europos Sąjunga ir Lietuva. Po to, kai 1991 08 27 Europos Bendrija oficialiai pripažino Lietuvos Respubliką, buvo sudaryta keletas prekybinius, ūkinius ryšius bei politinį dialogą reguliuojančių susitarimų:

- 1992 metų gegužės 11 dieną pasirašyta Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos prekybos bei komercinio ir ekonominio bendradarbiavimo sutartis. Sutarties pasirašymo metu buvo priimta Deklaracija dėl politinio dialogo tarp Europos Bendrijos ir jos valstybių-narių bei Lietuvos Respublikos. Sutartis įsigaliojo 1993 metų vasario 1 dieną.
- 1993 metų liepos 19—20 dienomis buvo parafuota Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos tekstilės gaminių prekybos sutartis. Gruodžio 17 dieną pasirašyta Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos žvejybos sutartis. Ji įsigaliojo 1994 metų balandžio 13 dieną.

- 1994 metų liepos 18 dieną pasirašyta Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos Laisvos prekybos sutartis. Į ją buvo inkorporuota ir anksčiau parafuota tekstilės gaminių prekybos sutartis. Ši sutartis taip pat apėmė ir visas Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos prekybos bei komercinio ir ekonominio bendradarbiavimo sutarties nuostatas. Laisvos prekybos sutartis įsigaliojo 1995 metų sausio 1 dieną.

Taigi vis labiau stiprėjant ryšiams su Europos Sąjunga, Lietuvos viešuomenė ir politikai įvairiais būdais ir ne kartą yra pareiškę pageidavimą gilinti savo žinias ir supratimą apie šį tarptautinį junginį. Nekyla abejonių, kad pažintis su knyga *Europos Bendrija* tikrai duos daug išsamių atsakymų į juos jaudinančius klausimus. Monografijoje atskleista Europos Bendrijos istorinė raida, ištirti globalinio ir Europos Bendrijos vidaus plėtojimosi kontekstų ryšiai, atveriantys platesnę perspektyvą ir suponuojantys solidų atskaitos tašką tiems, kurie bandys įsigilinti ir suvokti, o gal ir projektuoti Lietuvos vietą juose. Knygos skaitytojai tikrai turės progos įsitikinti, kad Vakarų Europoje prasidėjęs integracijos procesas yra nepaprastai sudėtingas ir daugeliu aspektų prieštaringas reiškinys, kuris negali būti įvertintas keliomis šmaikščiomis, bet gal nelabai pamatuotomis entuziastingos paramos arba visiško neigimo frazėmis.

Baigiant šį trumpą knygos pristatymą, norėtųsi išreikšti viltį, kad Allano M. Williamso monografija neužbaigs chronologinio Europos integraciją analizuojančių veikalų vertimų į lietuvių kalbą sąrašo.

* * *

Atsižvelgiant į tai, kad dabar dažniausiai yra vartojama *Europos Sąjungos* sąvoka, o Allano M. Williamso knyga pavadinta *Europos Bendrija*, norėčiau atkreipti papildomą skaitytojų dėmesį į taisyklingą terminų vartojimą. Vakarų Europos valstybių integracijos pradžia laikoma 1951 metų gegužės 9 diena, kai Paryžiuje paskelbta Prancūzijos užsienio reikalų ministro Roberto Schumano deklaracija, kuria šešios Vakarų Europos valstybės — Prancūzija, Vokietijos FR, Italija, Belgija, Nyderlandai ir Liuksemburgas — buvo pakviestos įkurti naują tarptautinę organizaciją — *Europos anglių ir plieno bendriją*. Naujai įkurta organizacija veikė labai sėkmingai. Todėl po šešerių me-

tų tos pačios šešios valstybės nutarė išplėsti ekonominę integraciją ir sukurti tokią ekonominę bendriją, kuri integruotų ne tik kurią nors ūkio šaką, bet ir visą tų valstybių ūkį. 1957 metais buvo pasirašyta Romos sutartis. Ja buvo įsteigta *Europos ekonominė bendrija*. Be to, buvo pasirašyta atskira sutartis — įsteigti atskirą organizaciją šių šešių valstybių atominės energetikos reikalams bendrai tvarkyti — *Europos atominės energetikos bendriją*, kuri dažniausiai vadinama tiesiog *Euratomu*. Kadangi visų trijų bendrijų organizacinė struktūra buvo analogiška, 1967 metais buvo susitarta įkurti bendrus visų trijų bendrijų valdymo organus. Ir nors formaliai teisiškai liko egzistuoti visos trys bendrijos, jos buvo pradėtos vadinti bendru *Europos bendrijų* vardu. O dar vėliau net oficialiuose dokumentuose įsigalėjo pavadinimas *Europos Bendrija*. Tačiau iki pat šių dienų formaliai teisiškai tebeegzistuoja visos trys bendrijos. Tik 1993 lapkričio 1 dieną įsigaliojus Europos Sąjungos (Mastrichto) sutarčiai, *Europos ekonominės bendrijos* pavadinimas oficialiai buvo pakeistas į *Europos Bendrijos* pavadinimą. Tuo tarpu terminas *Europos Sąjunga* (oficialiai taip pat pradėtas vartoti tik įsigaliojus Mastrichto sutarčiai) nurodo platesnį integracijos procesą, susidedantį iš:

- trijų bendrijų (buvusios *Europos ekonominės bendrijos*, dabar jau oficialiai vadinamos tiesiog *Europos Bendrija*, *Europos anglių ir plieno bendrijos* bei *Euratomo*);
- bendros užsienio ir saugumo politikos;
- bendradarbiavimo teisėtvarkos ir vidaus reikalų klausimais.

Taigi *Europos Bendrija* yra sudėtinė platesnės *Europos Sąjungos* dalis.

Gediminas Vitkus

Pratarmė

Kai šios knygų serijos redaktorius Nigelas Triftas pirmą kartą kreipėsi į mane, prašydamas parašyti knygą apie Europos Bendriją, nudžiugau, nors to ir neparodžiau. Kai kurie mano moksliniai tyrimai buvo susiję su EB, dalyvavau *UNESCO* remiamoje Europos kultūros ir plėtojimo programoje, mano, kaip dėstytojo, veikla irgi artėjo prie šios problematikos. Po detalaus aptarimo pasirašėme kontraktus, ir po jų vienerius metus paskyriau rašymui.

Knyga, kurią ketinau parašyti ir parašiau, turėjo dvejopą paskirtį. Pirmiausia siekiau atskleisti istorinę Bendrijos raidą. Siekdamas šio tikslo, Bendrijos istoriją suskirsčiau į keturias dalis. Iš esmės domėjausi ne smulkmeniška EB istorija. Labiau stengiausi pateikti daugelio dabartinių prieštaravimų ir ginčų dėl Europos Bendrijos istorinį kontekstą. 1992 metų vieningosios rinkos programa, Europos socialinė chartija, grėsmė aplinkai, bendros žemės ūkio politikos reforma dažnai laikomos „naujomis" problemomis, iškilusiomis devintame ir dešimtame dešimtmečiuose. Tačiau jų kilmė siekia Bendrijos pamatus, jos buvo esmingos ir po to vykusiai evoliucijai, sąlygodamos pokyčius ir pačios būdamos sąlygojamos kitų pasikeitimų. Pasirodo, kad daugelį vadinamųjų EB nesėkmių, pavyzdžiui, žemės ūkio politiką ar aplinkos apsaugos problemų ignoravimą, ankstyvųjų Bendrijos tikslų ir galimybių požiūriu galima aiškinti visiškai priešingai ir laikyti tas nesėkmes tikrais laimėjimais. Šias problemas galima visai suprasti tik nagrinėjant ištisus Bendrijos įkūrimo bei greitos (nors

Dabar šis kas mėnesį pasirodantis leidinys vadinasi *ES žinių santrauka Baltijos valstybėms*. Tais pačiais metais pirmą kartą lietuvių kalba pasirodė ir *Europos dokumentų* serijos leidiniai „*Europos Bendrija — jūsų kaimynas*“, 1994 metais „*Europos Sąjunga*“ ir 1995 metais „*Europos Sąjunga — jūsų kaimynė*“ bei Paskalio Fonteno „*Dešimt Europos pamokų*“. Jame supažindinama su Vakarų Europos integracijos istorija, pristatomos svarbiausios Bendrijos institucijos bei ūkinės, socialinės ir politinės integracijos kryptys, netgi skelbiamas aiškinamasis svarbiausiųjų terminų žodynas. Bet kuriuo atveju skaitytojas, susipažinęs su šia, nors ir negausia literatūra, tikrai būtų pakankamai pasirengęs nuodugnioms Allano M. Williamso monografijos studijoms.

Taigi nepaisant problemų, su kuriomis gali susidurti šios knygos skaitytojas, leidinio pasirodymas Lietuvoje yra tikrai džiugus faktas. Tai yra reikšminga parama Lietuvos politikai, kurios orientacija įsijungti į Europos Sąjungą po to, kai 1995 metų birželio 12 dieną Liuksemburgo sostinės Kirchbergo konferencijų centre buvo pasirašyta Europos Sąjungos ir Lietuvos Respublikos Asociacijos sutartis, jau niekam nebekelia abejonių.

Ši sutartis įsigalios, kai ją ratifikuos Lietuvos ir penkiolikos Europos Sąjungos valstybių-narių parlamentai bei jai pritars Europos parlamentas. Sutarties nuostatos dėl tarpusavio politinio dialogo įsigaliojo iš karto po sutarties pasirašymo. Antra vertus, Asociacijos sutartis — tai jau nebe pirmas dokumentas, kurį pasirašė Europos Sąjunga ir Lietuva. Po to, kai 1991 08 27 Europos Bendrija oficialiai pripažino Lietuvos Respubliką, buvo sudaryta keletas prekybinius, ūkinius ryšius bei politinį dialogą reguliuojančių susitarimų:

- 1992 metų gegužės 11 dieną pasirašyta Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos prekybos bei komercinio ir ekonominio bendradarbiavimo sutartis. Sutarties pasirašymo metu buvo priimta Deklaracija dėl politinio dialogo tarp Europos Bendrijos ir jos valstybių-narių bei Lietuvos Respublikos. Sutartis įsigaliojo 1993 metų vasario 1 dieną.
- 1993 metų liepos 19—20 dienomis buvo parafuota Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos tekstilės gaminių prekybos sutartis. Gruodžio 17 dieną pasirašyta Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos žvejybos sutartis. Ji įsigaliojo 1994 metų balandžio 13 dieną.

Pratarmė

Kai šios knygų serijos redaktorius Nigelas Triftas pirmą kartą kreipėsi į mane, prašydamas parašyti knygą apie Europos Bendriją, nudžiugau, nors to ir neparodžiau. Kai kurie mano moksliniai tyrimai buvo susiję su EB, dalyvavau *UNESCO* remiamoje Europos kultūros ir plėtojimo programoje, mano, kaip dėstytojo, veikla irgi artėjo prie šios problematikos. Po detalaus aptarimo pasirašėme kontraktus, ir po jų vienerius metus paskyriau rašymui.

Knyga, kurią ketinau parašyti ir parašiau, turėjo dvejopą paskirtį. Pirmiausia siekiau atskleisti istorinę Bendrijos raidą. Siekdamas šio tikslo, Bendrijos istoriją suskirsčiau į keturias dalis. Iš esmės domėjausi ne smulkmeniška EB istorija. Labiau stengiausi pateikti daugelio dabartinių prieštaravimų ir ginčų dėl Europos Bendrijos istorinį kontekstą. 1992 metų vieningosios rinkos programa, Europos socialinė chartija, grėsmė aplinkai, bendros žemės ūkio politikos reforma dažnai laikomos „naujomis" problemomis, iškilusiomis devintame ir dešimtame dešimtmečiuose. Tačiau jų kilmė siekia Bendrijos pamatus, jos buvo esmingos ir po to vykusiai evoliucijai, sąlygodamos pokyčius ir pačios būdamos sąlygojamos kitų pasikeitimų. Pasirodo, kad daugelį vadinamųjų EB nesėkmių, pavyzdžiui, žemės ūkio politiką ar aplinkos apsaugos problemų ignoravimą, ankstyvųjų Bendrijos tikslų ir galimybių požiūriu galima aiškinti visiškai priešingai ir laikyti tas nesėkmes tikrais laimėjimais. Šias problemas galima visai suprasti tik nagrinėjant ištisus Bendrijos įkūrimo bei greitos (nors

ir dalinės) integracijos procesus, vykusius iki aštuntajame dešimtmetyje ir devintojo dešimtmečio pradžioje pasireiškusios politinės ir ekonominės stagnacijos.

Antroji knygos paskirtis — atskleisti ryšius tarp globalinio ir EB vidaus plėtojimosi kontekstų, nes nei vienas, nei kitas, nagrinėjami atskirai, negali išsamiai paaiškinti, kaip plėtojosi Bendrija. Todėl svarbu atsižvelgti į abu aspektus iš karto. Viena svarbiausių Bendrijos plėtotės varomųjų jėgų buvo tokie globalinės reikšmės įvykiai kaip Rytų ir Vakarų šaltasis karas ir ekonominė JAV, Japonijos ir EB nesantaika. Tačiau šių megatendencijų poveikio Bendrijai kokybę sąlygojo ir jos pačios vidinė sąranga. Reikia atsižvelgti ir į EB institucijų sąveiką, skirtingus valstybių-narių interesus bei, svarbiausia, į skirtingą jų vidaus politiką. Po 1945 metų Europos Bendrijos ekonominiu, politiniu ir socialiniu lygiu pradėjo reikštis universalumo tendencijos, bet Vakarų Europoje šis procesas skilo į du, nors ir susijusius, vis dėlto paralelinius reiškinius — europeizaciją ir globalizaciją. Štai jie ir nulėmė Europos Bendrijos raidos pobūdį.

Šioje knygoje bandžiau parodyti, kaip šie skirtingi procesai veikė Europos Bendrijos erdvę. Integracija taip pažengė, kad daugeliu aspektų galime kalbėti apie EB kaip apie vientisą ekonominę erdvę. Iš esmės 1992 metų programa yra šios erdvės plėtimo programa. Tačiau ši ekonominė erdvė nėra vientisa, ir kai kurios šalys bei kai kurie regionai joje vyrauja. Be to, ši erdvė neturi nei politinio, nei socialinio atitikmens. Europos politinė ir socialinė erdvė tebėra susiskaidžiusi į nacionalinius vienetus. Pagaliau ir svarbiausi nutarimai priimami ne federaciniu, bet tarpvyriausybinio bendradarbiavimo (*intergovernmentalism*) lygiu.

Kai 1989 metų pradžioje sutikau rašyti šią knygą, nesitikėjau tų svarbių įvykių, kurie įvyko Rytų Europoje vėliau tais pačiais metais. Lėtas politinis ir ekonominis atlydys staiga virto tikru reformų potvyniu. Jo kulminacija buvo šiurpūs, bet teikiantys optimizmo, gruodžio mėnesio įvykiai Rumunijoje. Per Kalėdų šventes jie prikaustė prie televizorių Vakarų Europos ir viso pasaulio žiūrovus. Vis dėlto netgi tada suartėjimas tarp Rytų ir Vakarų Europos atrodė toli. Pavyzdžiui, tuo metu, kai šis įvadas buvo rašomas, dar nebuvo paskelbta Vokietijos susivienijimo data. Atrodė, kad Rytų Europos politinė ir ekonominė transformacija bus ilgas procesas ir daugeliu atžvilgių bus už-

baigtas tik kitame šimtmetyje. Kita vertus, šie ryškūs pokyčiai vertė rimtai susimąstyti apie tai, kas yra Europos erdvė, koks turi būti Europos apibrėžimas — ar ji driekiasi nuo Lisabonos iki Vokietijos—Lenkijos sienos; o gal ir iki sovietinės sienos ar, pagaliau, iki pačių Uralo kalnų? Tai labai svarbu, nes kiekvienu atveju būtų kitokios EB erdvės plėtojimo perspektyvos. Todėl knygoje bandžiau aptarti ir šiuos dalykus, bet, žinoma, negaliu sakyti, kad galėjau stebuklingame krištoliniame rutulyje pamatyti dešimtojo dešimtmečio įvykius.

Baigdamas pratarmę, noriu padėkoti trims žmonėms, padėjusiems parengti šią knygą: Nigelui Triftui už raginimą parengti šį darbą, Tracy Reevesui už teksto redagavimą ir Terry Baconui už įspūdingą kartografiją. Jų pagalba buvo neįkainojama, bet, kaip paprastai, visa atsakomybė už klaidas ir galimus nesusipratimus priklauso knygos autoriui.

Allanas M. Williamsas

Antrojo leidimo pratarmė

Visada malonu susilaukti prašymo parengti antrąjį knygos leidimą, o tokį ankstyvą užsakymą tai padaryti, be abejo, lėmė tempas, kokiu Europoje klostosi įvykiai. Tai, žinoma, kelia atitinkamus reikalavimus, turint galvoje, kad kiekviena nauja knyga visada atmeta ilgalaikės evoliucijos tendencijas, išryškėjusias kuriuo nors ankstesniu konkrečiu laiku. O Europos Bendrijoje įvyko ypač ryškių pokyčių ir bendroje atmosferoje, ir konkrečiose nutarimų priėmimo procedūrose. Jų įvyko ir atskirose politikos kryptyse, ir makrolygio integracijos procesuose. Todėl nebus per drąsu teigti, kad įvairūs bandymai apibendrinti Europos Bendrijos būklę, priklausomai nuo to, kada tai buvo daroma (1991, 1992 ar 1993 metais), galėjo atvesti prie kaskart vis kitokių išvadų. Į tai jau buvau atkreipęs dėmesį ir pirmojo leidimo pratarmėje, parašytoje Vokietijos susivienijimo bei Rytų ir Centrinės Europos atsivėrimo pradžios laikais. Nuo to laiko jau spėjome pamatyti ir įvertinti Vokietijos susivienijimo kaštus bei Rytų ir Vakarų Europos reintegracijos sunkumus, taip pat Mastrichto sutarties bei ekonominės ir valiutinės sąjungos problemiškumą, jau nekalbant apie tragediją, vykstančią Jugoslavijoje. Visa tai teikia naujų vertingų žinių apie Bendrijos galimybes tapti svarbiu faktoriumi platesniame politikos kontekste bei realias visos Europos integracijos galimybes. Įvykių tempas ir įvairovė nereiškia, kad nederėtų jų interpretuoti. Atvirkščiai, reikia būti atidesniems ir atsižvelgti į savo laikmečio sąlygojamus supratimo ribotumus bei būti nuoseklesniems su savo analitiniais modeliais. Viena iš šios knygos paskirčių buvo pademonstruoti, kad ir geografai kartu

su kitų socialinių mokslų atstovais gali į šių problemų nagrinėjimą įnešti savo vertingą indėlį.

Kitas sunkumas, iškilęs rašant apie Europos Bendriją, yra besikeičianti terminologija. Jau seniai žinomas pavyzdys, kai pavadinimą *Europos ekonominė bendrija* pakeitė pavadinimas *Europos bendrijos*, o dabar, įsigaliojus Europos Sąjungos sutarčiai, Europos Bendrija tapo platesnės Europos Sąjungos dalimi. Akivaizdu, kad iki pat šiol kiek per lėtai perprantami šie pokyčiai ne tik viešojoje, bet ir akademinėje sąmonėje. Tai, kad šis rankraštis buvo baigtas iki galutinio Vokietijos teismų pritarimo Mastrichto sutarčiai, ir nulėmė sprendimą dar nepradėti vartoti termino *Europos Sąjunga* knygos pavadinime ir jos tekste.

Baigdamas norėčiau padėkoti savo pagalbininkams Johnui Davey, paskatinusiam mane parengti antrąjį leidimą, Terry Baconui už senųjų iliustracijų pertvarkymą ir naujųjų parengimą bei Jo Small už visų lentelių ir išnašų surinkimą kompiuteriu, nes pats vargu ar būčiau įstengęs.

Allanas M. Williamsas

1 skyrius

Augimas, globalinė tarpusavio priklausomybė ir prieštaravimai

Europos Bendrijos atsiradimas, augimas ir plėtotė, pradedant šeštuoju dešimtmečiu, yra svarbus Europos ekonomikos ir politinės geografijos bruožas. Tai ir politiškai, ir ekonomiškai sudėtingas reiškinys, studijuotinas daugeliu lygmenų. Pirmiausia studijuotina ekonominė ir politinė pokarinės Europos padėtis, kurią suformavo Antrojo pasaulinio karo padariniai, Europos pasidalijimas tarp Rytų ir Vakarų. Atsiradusi EB turėjo didelę reikšmę atsigauti Vakarų Europos ekonomikai, o ji savo ruožtu sąlygojo ir tolesnę integracijos raidą. Antra, EB formą ir funkcijas nubrėžė globalinės varžybos tarp supervalstybių. Nuo pat pradžių tos varžybos reiškėsi kariniu ir politiniu konfliktu tarp JAV ir TSRS. Devintame dešimtmetyje svarbiausias vaidmuo teko trišalėms ekonominėms varžyboms tarp JAV, Japonijos ir Vakarų Europos. Dabar tos varžybos atsveria ir Tarybų Sąjungos suirimo sukeltą geopolitinę destabilizaciją. Trečia, EB plėtotė ir integracija nuėjo nelygų ir dažnai rūpesčių pilną kelią. Nemenką reikšmę turėjo pastovi įtampa tarp EB su turimais įgaliojimais bei atsakomybe ir ją sudarančių valstybių-narių. Be to, nuolat vyko politinės varžybos dėl įtakos tarp tokių EB institucijų kaip Europos parlamentas, Komisija ir Ministrų taryba. Nežiūrint šių sunkumų, EB plėtodamasi ir formuodama savo politiką pasiekė žymių ekonominių laimėjimų. Tačiau ekonominė plėtotė sukėlė Bendrijai daug naujų problemų: atsirado nemažų prieštaravimų tarp tikslų, siekiamų ekonomikoje, socialinėje apsaugoje, regioninėje politikoje ir aplinkos apsaugoje; jie toliau didino destruktyvią įtampą tarp atskirų valstybių

ir visos EB. Europos sėkmingos integracijos plėtotės prielaidas gerokai sukomplikavo devintajame ir dešimtajame dešimtmečiuose pasireiškęs ilgalaikis ekonominis nuosmukis.

Šioje knygoje siekiama išaiškinti EB tikslus, veiklą ir politiką bei jų pasekmes atskiroms valstybėms-narėms, Europai ir globalinei politinei ekonomijai. Kadangi EB vaidmuo pasaulyje, jos politika ir jos sudėtis laikui bėgant labai keitėsi, tokiai analizei būtinas istoriškumas. Jį suteikia nesudėtinga periodizacija, atitinkanti svarbiausias EB vidinės organizacijos ir išorinio vaidmens kaitos fazes. Antrame skyriuje aptariama EB kilmė pokarinės rekonstrukcijos ir JAV hegemonijos kontekste. Trečiame skyriuje žvelgiama į formavimosi raidą nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos iki aštuntojo dešimtmečio pradžios, kai smarkios visuotinės ekonominės plėtotės metu buvo sukurtos svarbiausios politinės struktūros. Aštuntame dešimtmetyje globalinė ekonomika įžengė į didėjančio ekonominio lenktyniavimo ir neužtikrinto augimo periodą. Ketvirtame skyriuje apžvelgiama tų metų ekonominė situacija, kai atrodė, kad integracijos dinamizmas išsisėmė. Devintame dešimtmetyje Bendrija, slegiama ir išorinio spaudimo, ir vidinių konfliktų, pasiekė krizinį tašką. Penktame skyriuje svarstomas atsakas į tokius klausimus kaip vieningosios rinkos programos kilmė, tikslai ir pasekmės. Šeštas skyrius skirtas aptarti tolesnei Europos integracijai, susijusiai su Mastrichto sutartimi ir jos sąlygotomis problemomis. Galiausiai septintas skyrius skirtas EB būklei devintame dešimtmetyje. Išryškinama daug prieštaravimų, taip pat įvertinami EB bandymai juos įveikti.

Svarbiausia knygos tema — Europos erdvės kūrimas ir pertvarkymas. Šaltasis karas suskaidė šio žemyno politinę ir ekonominę erdvę, o EB ir *EFTA* sukūrė naujas formas ir organizacijas vakarinėje jo dalyje. Laikui bėgant, jos tapo nauja Europos erdvės realybe ir išliko faktiškai nekintančios iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos. Pastaraisiais metais vieningosios rinkos programa, Mastrichtas bei Rytų—Vakarų politinis atsivėrimas pakeitė Europos erdvę lemiančius parametrus. Galutinis šių permainų rezultatas dar nėra aiškus, bet jau dabar egzistuoja *Europos ekonominė erdvė* (EB ir *EFTA*), kuri galbūt gali išsiplėsti ir iki *Europos namų*, kurie driektųsi nuo Uralo iki vakarinį Atlantą siekiančių Europos sienų.

EUROPOS KONTEKSTAS

Europos Bendrija savo egzistavimą pradėjo 1958 metų sausio 1 dieną. Pirmojoje stadijoje ji buvo žinoma kaip Europos ekonominė bendrija ir egzistavo kartu su Europos atominės energetikos susivienijimu (*Euratom*) bei šešeriais metais anksčiau įkurta Europos anglių ir plieno bendrija. Šios organizacijos vėliau susiliejo į vieną Europos Bendriją, ir šis terminas paprastai bus vartojamas šioje knygoje. EB, nors ir buvo grindžiama tokiais ankstesniais Europos tarptautinio bendradarbiavimo eksperimentais kaip Beniliukso muitų sąjunga, reiškė žymų pokytį Europos ekonomikos organizacijoje. Joje dalyvavo dvi iš trijų svarbiausių ekonominių Europos galybių (Prancūzija ir Vokietijos Federacinė Respublika), o tikslai, nubrėžti Romos sutartyje, apėmė ne tik ekonominę, bet taip pat socialinę bei politinę reorganizaciją. Turint galvoje ankstesnę tarpvalstybinių konfliktų Europoje istoriją, tai buvo iš tiesų revoliucinis posūkis. Kaip teigia Lee (1990, 236—7), „Europos valstybių, visuomenių ir geografijos įvairovė visada buvo pagrindinis kontinento istorijos variklis, o dabartinis siekis įsteigti institucijų Europą yra naujausia tos istorijos apraiška". Nors tuo metu tai ir nebuvo visiškai suvokta, ši nauja institucinė tvarka gali neišvengiamai pakeisti ne tik Vakarų Europos, bet ir pasaulio politinę ir ekonominę geografiją.

Romos sutarties pasirašymą sąlygojo dvi svarbios problemos. Pirmiausia reikėjo įgyvendinti politinę Vakarų Europos rekonstrukciją, atsižvelgiant į šaltąjį karą tarp Rytų ir Vakarų. Šiame kontekste Vokietijos Federacinei Respublikai reikėjo susitaikyti su kaimynais, karo metu buvusiais priešais, ypač su Prancūzija. Antra, veikė nepalaužiama kapitalo kaupimo logika. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, prasidėjo greitas ekonominis atgimimas, o šeštasis dešimtmetis pasižymėjo ilgu ir stabiliu vartojimo ir investavimo augimu. Tačiau kartu ryškėjo ir didžiulis ekonominės reorganizacijos poreikis. Gamyba darėsi vis globališkesnė ir reikalavo kapitalo ir darbo sujungimo tarptautiniu mastu. Rinkų paieškos ir masinės gamybos plėtojimo logika reikalavo transnacionalinės strategijos ir prekyboje, ir gamyboje. Todėl Europos naujosios sąrangos kūrimas atrodė kaip *vienas* iš Europos privataus kapitalo poreikių įgyvendinimo variantų. Be to, po 1945 metų Europos plėtotę nulėmė ekonominė Jungtinių Valstijų hegemonija.

Tai irgi dar labiau atskleidė politinį ir ekonominį atskirų Europos valstybių silpnumą pasauliniame kontekste ir iš to išplaukiančią būtinybę pradėti plėtoti paneuropizmą.

Romos sutartis savo bendrąja apimtimi, jei ne konkretybėmis, yra ilgas bei sudėtingas dokumentas, tačiau trumpalaikiai jos tikslai buvo paprasti — muitų sąjungos (be vidinių tarifų ar kliūčių prekybai) sukūrimas, bendras išorinis tarifas ir bendros darbo bei kapitalo rinkos. Taip pat buvo numatytas atskirų visą Bendriją apimančių ekonominės politikos krypčių kūrimas. Bendrą politiką buvo numatoma plėtoti pramonėje, žemės ūkyje, transporte ir kitose srityse. Praktiškai iš pradžių permainų procesas buvo etapiškas, pagrindinis dėmesys teko nedideliems daliniams pakeitimams. Pavyzdžiui, planuojamos muitų sąjungos sudarymo terminai buvo nukelti iki septintojo dešimtmečio pabaigos. Taip kuriant EB, buvo skatinama institucinė reforma, kuri galų gale remtų visą kapitalo kaupimo procesą Europoje. Tai ne tik davė poveikį prekybai ir investicijoms Vakarų Europoje, bet ir skatino tokius procesus, kad tolesnis EB plėtimasis tapo neišvengiamas. Pasaulyje susidarė situacija, kuri vargu ar galėjo būti geresnė įsikurti EB. Bendrija gimė tada, kai pokarinis pakilimas stiprėjo ir kai Vakarų Europos augimas bei investicijų procentas pirmoje XX a. pusėje buvo patys didžiausi. Pavyzdžiui, 1950—1970 metais augimo tempai Vakarų Europoje buvo 4,4% per metus ir žymiai lenkė pasaulinius augimo tempus (Aldcroft, 1980). Todėl EB ekonominė integracija teikė dvigubą naudą — pavyko pritraukti daugiau prekybos partnerių iš kitų šalių, o ir pačių EB valstybių prekybinis potencialas, plečiantis rinkai, pastebimai augo. Be to, nuolat keliantis konfliktus prekybos partnerių (kitų Europos šalių ir JAV) pritraukimo procesas tapo mažiau skausmingu ir ginčytinu, nes daugumoje valstybių kaip tik vyko smarki pasaulinio masto prekybos ir investicijų ekspansija. Tuo tarpu devintajame ir dešimtajame dešimtmečiuose susiklostė jau visai kitokia situacija. Prasidėjęs globalinis nuosmukis pakenkė kaip tik tiems labai jautriems EB prekybos ryšiams su kitomis valstybėmis, ypač su JAV.

Šeštame ir septintame dešimtmečiuose EB kartu su visa Vakarų Europa klestėjo, o anksčiau buvęs pokarinis prekybos deficitas su JAV jau šeštojo dešimtmečio pabaigoje virto pertekliumi (Ballance, Sinclair, 1983). Tai pavertė septintąjį dešimtmetį žymių EB laimėjimų lai-

kotarpiu. Muitų sąjunga buvo įgyvendinta 1968 metais, daug anksčiau negu numatyta. Taip pat buvo sukurti pagrindai bendrai ekonominei politikai atskirose srityse (pavyzdžiui, žemės ūkyje) realizuoti bei įsteigtas bendras socialinis fondas. 1972 metais po kelių nepavykusių bandymų buvo pasirašytos Didžiosios Britanijos, Airijos ir Danijos įstojimo į Bendriją sutartys. Tais pačiais metais EB pasiekė savo ankstyvųjų laimėjimų viršūnę. 1972 metais Paryžiaus EB valstybių-narių vadovų susitikime buvo susitarta, kad iki dešimtmečio pabaigos bus siekiama nuodugnesnės ekonominės ir valiutinės integracijos. Taigi jau tada pradėjo ryškėti ekonominės sąjungos kontūrai.

Tačiau tai buvo tik iliuzija. Tikrovėje pasaulinė ekonomika jau aštuntojo dešimtmečio pradžioje pradėjo šlubuoti, o 1974 ir 1979 metų naftos krizės ją dar labiau stumtelėjo žemyn ir pagaliau devintame dešimtmetyje prasidėjo globalinis nuosmukis. Žinoma, prie paties EB plėtojimosi bei jos dalies pasaulinėje prekyboje augimo prisidėjo JAV hegemonijos sumažėjimas. Tai savo ruožtu 1973 metais sukėlė nuolatinį Amerikos prekybos deficitą ir jos aukso rezervų mažėjimą. Jis nulėmė fiksuotos dolerio vertės atsisakymą, būdingą pasaulinės ekonomikos nestabilumo laikmečiams. Šiame atvėsusiame ekonominiame klimate Bendrija prarado nemažai savo pozityvaus dinamizmo, susidūrė su neryžtingumu ir politiniu obstrukcionizmu bei parodė visišką nesugebėjimą vykdyti svarbiausias ekonomines reformas. Atrodė, kad ji nesugeba pozityviai atsakyti į vis didėjantį Japonijos iššūkį ar patenkinti Vakarų Europos, kaip visumos, poreikių. Pavyzdžiui, 1977 metais pateiktos Portugalijos ir Ispanijos paraiškos įstoti į EB nebuvo patenkintos iki pat 1985 metų, nors šios šalys atsikratė Salazaro (1974) ir Franco (1975) diktatūrų ir joms labai reikėjo tik EB nariams prieinamos ekonominės ir politinės plėtotės galimybių.

Tačiau neteisinga būtų sunkumų, su kuriais susidūrė EB, priežastį matyti vien globaliniame aštuntojo ir devintojo dešimtmečių nuosmukyje. Didele dalimi pati EB koncepcija buvo ekonominė abstrakcija. Austrijos—Vengrijos imperijos likučių išpardaliojimas Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje jau buvo atvedęs į anksčiau vieningos ekonominės zonos padalijimą (Pollard, 1981). Ketvirtojo dešimtmečio protekcionizmas dar labiau sugriovė Europos ekonominius ryšius. Šaltasis karas ir ekonominis atsitvėrimas buvo tik dar vienas pavojingas žingsnis į Europos ekonominį pasidalijimą. Tai ypač jautėsi Vokietijos FR, kur

dalis prieškarinio nacionalinio ūkio bei tokie tradiciniai prekybos partneriai (pvz., Čekoslovakija) liko kitapus didžiosios politinės ir vis didėjančios ekonominės takoskyros, vadinamos „geležinės uždangos“ vardu.

Tam tikra prasme EB susikūrimas dar labiau padidino Europos susiskaldymą. Dėl įvairių priežasčių iš pradžių Bendrijoje buvo tik šeši nariai (žr.: Blacksell, 1981). Austrija ir Suomija negalėjo stoti į Bendriją dėl po Antrojo pasaulinio karo pasirašytų tarpvalstybinių sutarčių; Ispanija ir Portugalija nebuvo įsileistos dėl autoritarinio valdymo; Švedija ir Šveicarija laikėsi neutralumo politikos. Didžioji Britanija nusigręžė nuo EB, įsitikinusi, kad būdama Sandraugos lydere, gali veikti kaip nepriklausoma supervalstybė. Todėl 1958 metais EB, palikdama už savo ribų daug didesnę už save kontinento dalį, apėmė tik nedidelį Vakarų Europos ekonominės ir politinės erdvės fragmentą.

EB susikūrimas išardė daug Europos tradicinių ekonominių ryšių ir suformavo naują kontinento ekonominę geografiją. Prekybos pasikeitimų ženklai buvo reikšmingi jau vien dėl to, kad anksčiau daugelis EB šalių turėjo glaudesnius ryšius su tomis šalimis, kurios nebuvo Bendrijos narės, negu su būsimomis narėmis. Tai ypač pasakytina apie Vokietijos FR, kuri visoje Europos ekonomikoje, o ne tik šešeto Bendrijoje, vaidino svarbiausią vaidmenį. EB atsirado nauji prekybos ir investavimo modeliai. Jie turėjo didelę reikšmę visai Vakarų Europai. Dauguma likusių už EB ribų Vakarų Europos šalių ekonomikų ėmėsi savotiškos gudrybės ir susitelkė į Didžiosios Britanijos vadovaujamą Europos laisvosios prekybos asociaciją (*EFTA — European Free Trade Association*). Tačiau Didžiosios Britanijos ekonomika EB valstybių kapitalo kaupimo, dinamiško augimo ir didėjančios įtakos akivaizdoje nebuvo pakankamai stipri paremti šią grupę. Todėl nenuostabu, kad *EFTA* orientacija tik į Didžiąją Britaniją nebuvo ilgalaikė. 1973 metų sausio mėnesį trys *EFTA* nariai paliko šią organizaciją ir įstojo į EB (žr. 1.1 pav.). Kai 1974—1975 metais Graikija, Ispanija ir Portugalija atsikratė diktatoriškų vyriausybių, neliko jokių klausimų, į kurią Europos organizaciją stoti. Nuo tada EB plėtėsi visą devintą dešimtmetį (žr. 1.1 pav.).

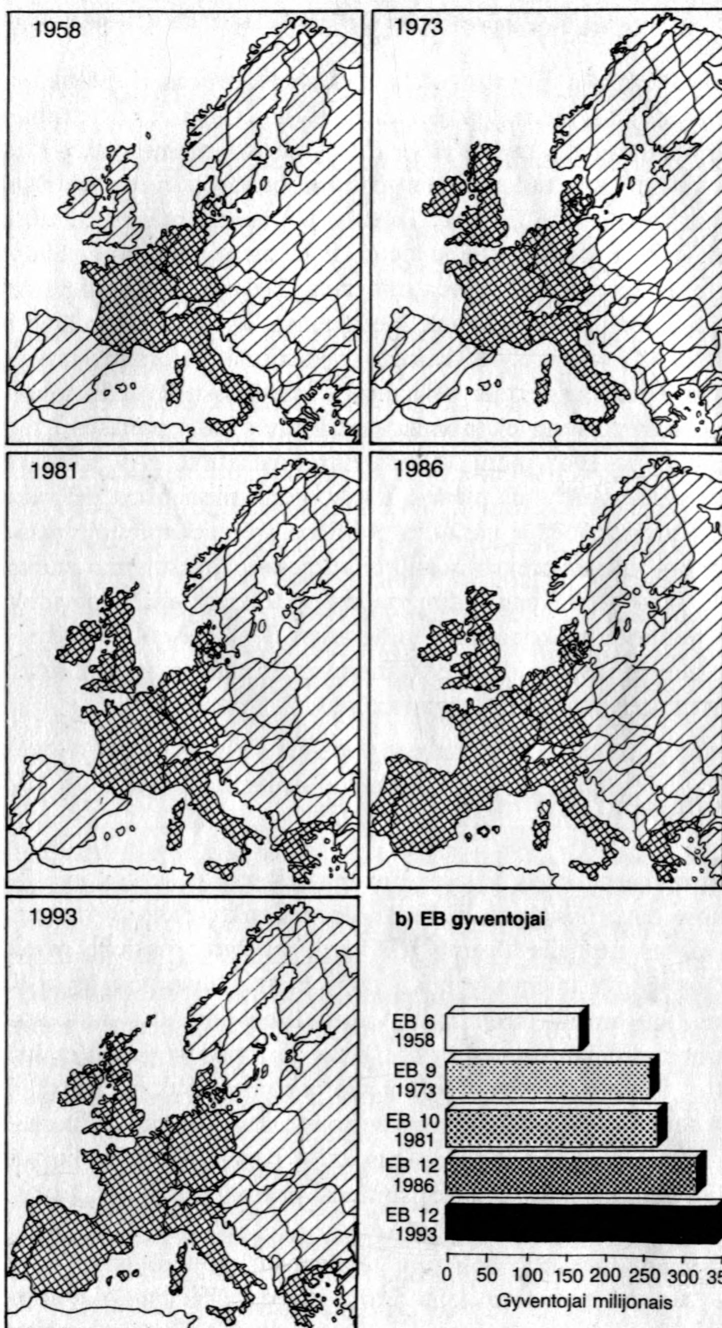
Devintojo dešimtmečio viduryje EB šalyse su 90% Vakarų Europos gyventojų buvo gaminama 88% bendrojo vidinio produkto (BVP). Todėl, kai galų gale Bendrija atsikratė neryžtingumo ir 1992 metais priėmė vieningosios rinkos programą, o 1986 metais valstybės-narės

pasirašė Vieningą Europos aktą, permainų procesai visame Vakarų Europos subkontinente įgavo naują postūmį. Taip *EFTA* grupė buvo paskatinta pradėti derybas dėl „Europos ekonominės erdvės“ sukūrimo. Tai reikštų, kad muitų sąjunga ir bendroji rinka faktiškai apimtų jau visą Vakarų Europą. Tačiau 1990 metais prasidėję reikšmingi įvykiai Rytų Europoje stelbė netgi 1992 metų programą. Šiame regione prasidėjo demokratinės reformos. Jas lydėjo poslinkiai privatizacijos ir laisvosios rinkos link. Reikšminga, kad ekonominiame ir politiniame Vakarų ir Rytų dialoge svarbiausias vaidmuo teko būtent EB. Tam tikrais aspektais jos naujasis santykis su Rytų Europa ir įsipareigojimai regiono ekonomikos atkūrimui buvo panašūs į tą vaidmenį, kurį po 1945 metų Vakarų Europoje atliko JAV ir Marshallo pagalbos (*Marshall Aid*) planas. Tai, ko gero, tiksliausias EB vaidmens ne tik Europos, bet ir pasaulio politikos arenoje apibūdinimas. Iškilus Rytų—Vakarų prekybos kliūtims ir esant investavimo sumaiščiai, EB vėl teko atlikti pagrindinį vaidmenį, teikiant naują pavidalą Europos politinei ir ekonominei geografijai. Ryškiausias pavyzdys — tai po Vokietijos susivienijimo 1990 metų spalio mėnesį įgyvendintas labai efektyvus ketvirtasis EB pagausinimas (1.1 pav.).

PASAULIO KONTEKSTAS

EB buvo įkurta, kada Vakarų Europa šeštame ir septintame dešimtmečiuose buvo pasiekusi iki pat šiol nepralenktų plėtotės tempų. Apie 1950 metus daugelis būsimų EB narių jau buvo pasiekę prieškarinį gamybos ir investavimo lygį. Kai 1957 metais buvo pasirašyta Romos sutartis, jau beveik dešimtmetį Vakarų Europos šalys jautė spartaus augimo ir didėjančio eksporto į kitas Europos ir pasaulio šalis rezultatus. Iš tikro šeštojo dešimtmečio pabaigoje Vakarų Europos prekybos deficitas su JAV palengva virto struktūriniu pertekliumi. Po to sekęs septintas dešimtmetis — smarkios pasaulinės ekonominės ekspansijos laikmetis — sudarė išimtinai palankias sąlygas kurtis Bendrijai, jos institucijoms ir politikai.

Didėjanti pasaulio valstybių tarpusavio ekonominė priklausomybė — tai kitas pokarinio laikotarpio bruožas. Tai buvo labai palanki Bendrijai aplinkybė ypač per pirmuosius penkiolika jos egzistavimo

1.1 pav. Europos Bendrija

metų, bet vėliau tai taip pat reiškė, kad Bendrija negalėjo išvengti aštuntojo ir devintojo dešimtmečio pasaulinių krizių padarinių. Pačios EB augimas prisidėjo prie krizinės situacijos atsiradimo, nes jos struktūrinis prekybos perteklius buvo vienas iš svarbiausių faktorių, lėmusių JAV ekonominės hegemonijos silpnėjimą. Savo ruožtu sąlygiškas JAV silpnėjimas atvedė prie piniginės sistemos suirimo, o šis savo ruožtu toliau žlugdė prekybą ir investicijas. Žinoma, buvo ir kitų priežasčių aštuntojo ir devintojo dešimtmečių pasaulinėms ekonominėms krizėms. Tai pirmiausia Japonijos ir naujųjų industrinių valstybių konkurencija, sukėlusi perprodukcijos krizę tuo metu, kai (1973—1974 ir 1979 metais) Vakarų ekonomiką slėgė naftos kainų pasikeitimo sukeltas šokas (Williams, 1987).

Kad ir kokios buvo pasaulinės krizės priežastys, ekonominės tarpusavio priklausomybės sistema reiškė, kad EB negalėjo išvengti krizės padarinių. Ir iš tikro devintame dešimtmetyje sulėtėjusi plėtotė, infliacija ir didelis nedarbas pakenkė labiau EB negu jos pagrindiniams varžovams — JAV ir Japonijai. Be to, devinto dešimtmečio pradžioje paaiškėjo, kad EB daugelyje svarbiausių ekonominių sektorių (ypač tuose, kuriems buvo reikalingos pažangiosios technologijos) nepajėgia varžytis pasauliniu mastu. Netgi Vokietijos FR, tapusi dominuojančia ekonomine jėga, nepajėgė varžytis su Japonijos ir JAV transnacionalinėmis kompanijomis tokiose strateginėse gamybos srityse kaip kompiuteriai, plataus vartojimo elektroninės prekės, robotų gamyba. Ir EB, ir jos atskiros šalys dažnai bandė atsakyti į šį iššūkį, griebdamosios protekcionizmo. Tačiau pasaulinės tarpusavio priklausomybės prigimtis, besireiškianti pasaulinių prekybos karų grėsme bei Amerikos ir Japonijos transnacionalinių kompanijų veikla EB *viduje* labai ribojo protekcionizmo panaudojimo galimybes. Būtinybė ieškoti pozityvesnio politinio sprendimo savo ruožtu skatino ir EB technologinės politikos evoliuciją. Ne mažiau svarbu buvo imtis ir EB biudžeto reformos bei mažinti išlaidas BŽŪP — bendrai žemės ūkio politikai, siekiant sutaupyti resursų kitiems politikos tikslams. Bet svarbiausia buvo tai, kad suvokus tolesnį EB nepajėgumą konkuruoti pasaulinėje ekonominėje sistemoje, buvo sukurta tokia politinių ir ekonominių jėgų sąveika, kuri atvėrė kelią 1992 metų vieningosios rinkos programai. Todėl iš tiesų galima sutikti su Rosso (1991, 49) teiginiu, kad EB „yra gabių politikų surėsta konstrukcija iš kapitalizmo krizės pagamintos medžiagos".

Globalinės pasaulio politinės sistemos formavimasis irgi pastebimai paveikė EB. Antai dviejų supervalstybių — JAV ir TSRS — globalinė konkurencija atsispindėjo ir Europos padalijime į Rytus ir Vakarus. Pokarinei politinei Europos raidai lemiamą įtaką darė geležinė uždanga. Abipus geležinės uždangos, išskyrus Suomiją ir Jugoslaviją (žr.: Blacksell, 1981), didžioji dalis Vakarų ir Rytų Europos susijungė į priešiškus karinius blokus — *NATO* ir Varšuvos paktą. Nors tai iš esmės buvo politinis ir karinis pasidalijimas, jis taip pat turėjo ir ekonominę reikšmę. Pavyzdžiui, devintojo dešimtmečio pabaigoje Bendrijos šalių prekyba su Rytų Europos šalimis sudarė tik 5%. Iš dalies tai lėmė tradicinių prekybos krypčių pasikeitimas, nulemtas EB Vakarų Europoje ir ESPT Rytų Europoje susikūrimo. Tačiau daug svarbesni buvo esminiai sunkumai nustatant prekybinius ryšius tarp rinkos ir centralizuotų ekonomikų.

Politinis Europos padalijimas taip pat turėjo įtakos narystei Bendrijoje. Savo kilme Bendrija buvo laikoma svarbiu ekonominiu ir politiniu JAV sąjungininku. Nors vėliau ir kilo ekonominis konfliktas tarp šių dviejų prekybinių blokų, Didžiosios Britanijos įstojimas į Bendriją aštuntojo dešimtmečio pradžioje reiškė, kad politiniai JAV ir Bendrijos ryšiai toliau tvirtėja. Todėl tos Vakarų Europos šalys, kurios pasirinko neutralitetą ar buvo priverstos likti neutralios, tokios kaip Švedija, Šveicarija, Suomija ir Austrija, negalėjo tikėtis tapti EB narėmis. Tačiau Rytų—Vakarų santykių pagerėjimas devintojo dešimtmečio pabaigoje ir 1989—1990 metų politinės revoliucijos Rytų Europoje iš esmės pakeitė tarptautinę politinę situaciją ir sudarė sąlygas peržiūrėti iki tol vyravusią neutraliteto sampratą.

EB paprastai suvokiama ir kaip politinis, ir kaip ekonominis vienetas, vis dėlto ji visada buvo daug aktyvesnė tarptautinėje ekonomikoje, o ne tarptautinėje politikoje. Vakarų Europos politinė įtaka reiškėsi labiau ne per Bendrijos, o per atskirų svarbesnių valstybių, pavyzdžiui, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos, kaip nuolatinių Jungtinių Tautų Saugumo tarybos narių, politiką. Vieningą Vakarų Europos užsienio politiką labiausiai reprezentavo *NATO*, tačiau ir čia svarbiausias žodis vis dėlto priklausė JAV. Taigi iki pat šių dienų EB turi ribotą įtaką užsienio politikoje. Bet padėtis pamažu keičiasi. Daugeliu klausimų, kaip antai Pietų Afrikos ar Artimųjų Rytų problemos, EB valstybės nariai stengėsi laikytis bendros užsienio politikos.

Nuveikta buvo nedaug, vis dėlto 1970 metų Liuksemburgo raportas, paskelbęs EPB — Europos politinį bendradarbiavimą, yra pakankamai reikšmingas. Devinto ir dešimto dešimtmečių bandymai pasiekti didesnės politinės vienybės skatino ir EB, kaip svarbaus tarptautinės politikos faktoriaus, evoliuciją. Šį procesą skatino dar ir tai, kad Bendrija tapo kone svarbiausiu naujosios Europos politinio ir ekonominio pertvarkymo, prasidėjusio po Rytų Europos atsivėrimo 1989—1990 metais, veiksniu. Pavyzdžiui, EB yra Europos atkūrimo ir plėtojimo banko veiklos koordinatorė. Antra vertus, Jugoslavijos krizės istorija pateikė skaudžią pamoką apie EB užsienio politikos akcijų galimybių ribotumą.

INTEGRACIJA IR PRIEŠTARAVIMAI

Per sąlygiškai trumpą egzistavimą — tik šiek tiek daugiau negu trisdešimt metų — EB pasiekė tam tikrų žymių laimėjimų. Atskirose srityse buvo suformuota bendra politika, įgyvendinta tiesioginių Europos parlamento rinkimų sistema, nuolat augo ekonomika. Be to, EB buvo pripažinta svarbia ekonomine jėga ne tik Europoje, bet ir pasaulyje. Tai, be abejonės, pasakytina apie ekonominius ryšius, nes EB perėmė daugelį anksčiau atskiroms valstybėms būdingų funkcijų, tokių kaip derybos dėl Visuotinės sutarties dėl prekybos ir tarifų (*GATT — General Agreement on Trade and Tariffs*). Kuo toliau, tuo tai labiau tinka ir politiniams santykiams, nes EB siekia palengva formuoti bendrą užsienio politiką ir įgyvendinti Europos politinį bendradarbiavimą. Tačiau, nežiūrint į šiuos reikšmingus laimėjimus, EB raidoje buvo iškilę keletas vidinių ir išorinių krizių. Ir EB institucijose, ir politikoje yra daug vidinių prieštaravimų, kurie nuolat kliudo tolesnei plėtotei.

Pirmas ir daugeliu požiūrių svarbiausias prieštaravimas slypi EB institucijose, jų valdymo sistemoje. Nors EB politinė sąranga ir unikali, iš esmės tai yra tarpvyriausybinio bendradarbiavimo (*intergovernmentalism*) forma. Valdžios įgaliojimai yra padalinti tarp trijų institucijų: Europos komisijos, Ministrų tarybos (nacionalinių vyriausybių vadovai) ir Europos parlamento. Valdžių pusiausvyra per tam tikrą laiką kito, bet galų gale didžioji jos dalis tenka Ministrų tarybai, o

Komisijos vaidmuo antrinis. Komisija inicijuoja politiką ir gali mesti iššūkį atskirų valstybių veiksmams, paduodama, jei reikia, jas į EB teismą, bet jos veiksmai ir finansai galiausiai priklauso nuo Ministrų tarybos pritarimo. Dar mažesnę svarbą turi Europos parlamentas; jo vienintelė reali valdžios prerogatyva — biudžeto tvirtinimas. Parlamento reikšmę žymiai padidino 1986 metų Vieningas Europos aktas, bet ir dabar jo galioje yra tik teisė atidėti įstatymų priėmimą arba reikalauti vieningo balsavimo Ministrų taryboje tam, kad būtų galima atmesti neigiamą paties parlamento nusistatymą.

1966 metais Liuksemburge buvo pasiektas kompromisas ir įtvirtinta vieningo balsavimo būtinybė. Tai suteikė papildomo politinio svorio Ministrų tarybai. Dėl to kilo daug papildomų problemų, nes EB, iš esmės būdama ekonominė institucija, daugiausia sprendžia išteklių skirstymo klausimus. Tuo tarpu Liuksemburgo kompromisas sudarė prielaidas EB tenkinti *visų* ją sudarančių šalių nacionalines aspiracijas. Sprendimų priėmimą dar labiau pasunkino aštuntame ir devintame dešimtmečiuose įvykęs Bendrijos pagausėjimas nuo šešių iki dvylikos narių bei nacionalinių ir atskirų sektorių poreikių kontekste vis labiau pasireiškiantis resursų stygius. Ne mažiau šiuo laikotarpiu visiems bandymams plėtoti integraciją ir bendrąją politiką atskirose srityse trukdė ir nesėkmės, tenkinant Didžiosios Britanijos reikalavimus, kuriais buvo siekiama biudžeto nuolaidų bei bendrosios žemės ūkio politikos reformavimo. Tai ryškiai atskleidė, koks yra ribotas tarpvyriausybinis bendradarbiavimas (*intergovernmentalism*), kai sprendimo galią turi ne vieningas federacinis organas, o visų Bendrijos valstybių vyriausybės. Todėl devintojo dešimtmečio pradžioje buvo priimta labai mažai nutarimų. Sutarimą pasiekti pavykdavo tik tada, jeigu valstybių-narių vadovai ryždavosi daryti nedideles nuolaidas. 1986 metų Vieningas Europos aktas visiškai nepanaikino, bet gerokai susilpnino šį nutarimų priėmimo proceso stingulį. Tačiau ir vėliau EB neperžengė tarpvyriausybinio bendradarbiavimo (*intergovernmentalism*) ribų. Nors kai kurios valstybės-narės ir siekė, deja, taip ir nepajėgė įgyvendinti politinės sąjungos ar pritaikyti EB reikalų tvarkymui federacinio modelio (*federalism*). Antra vertus, Vieningame Europos akte buvo užprogramuota strategija, kuri vėliau buvo praminta simboliniu Delors'o „rusiškosios matrioškos (*Russian doll*)“ vardu. Šioje strategijoje kaip tik ir slypėjo tolesnės ekonominės, valiutinės ir politinės integracijos užuomazgos, vėliau subrandinusios Mastrichto sutartį.

Kitas prieštaravimų kamuolys EB slypi pusiausvyros tarp plėtotės užtikrinimo ir resursų perskirstymo paieškose. Romos sutartyje nebuvo pabrėžtas būtinumas mažinti didelius raidos netolygumus Bendrijoje, bet praktiškai jos politika yra orientuota į ekonominės plėtotės skatinimą. Dėl to ir egzistuoja daug reikšmingų prieštaravimų tarp skirtingų Bendrijos tikslų ir atskirose srityse vykdomos politikos:

Monopolinis kapitalas. Vieningos rinkos susikūrimas yra palankus stambiam kapitalui. Tačiau tai gali sudaryti sąlygas įsigalėti nedaugelio kapitalų ar netgi monopolijų dominavimui, o tai, žinoma, prieštarauja EB deklaruotam tikslui skatinti konkurenciją.
Socialinė nelygybė. EB ekonominę plėtotę lydėjo nepaliaujama ar net didėjanti socialinė nelygybė. Ši tendencija kapitalistinei visuomenei būdinga, todėl EB dar mažiau negu nacionalinė vyriausybė gali esmingai ją švelninti. Svarbiausiu EB atsaku į egzistuojantį skurdą tapo Socialinis fondas. Jis skiria pagalbą labiausiai nuskriaustoms socialinėms grupėms, tokioms kaip migrantai, ilgą laiką nerandantys darbo, ar asmenys, turintys fizinių bei psichinių sutrikimų.
Regioninė nelygybė. Regioninė nelygybė egzistuoja EB nuo pat jos įsikūrimo. Po to sekęs Bendrijos narių gausėjimas tokią nelygybę tik padidino. Sukurtas Europos regioninio plėtojimo fondas turėjo siekti sumažinti šią gyvenimo vietos nulemtą nelygybę, tačiau rezultatai buvo menki, nes ir regioninę nelygybę lemia kapitalistinės ekonomikos ypatybės. Faktiškai regioninę nelygybę gimdo nuolatinis poreikis kaupti kapitalą.
Aplinkos apsauga. Vienpusiškas ekonominių tikslų siekimas neišvengiamai sukelia konfliktą tarp EB veiklos ir gamtosauginių tikslų. Labai daug gamtos apsaugos problemų yra tarptautinio pobūdžio, todėl šioje srityje potencialiai svarbus vaidmuo tenka EB. Tačiau šioje, kaip ir kitose politikos srityse, Europos Bendriją riboja būtinybė derinti atskirų ekonomikos sektorių interesus. Pagaliau ją vėlgi varžo tarpvyriausybinio bendradarbiavimo modelio (*intergovernmentalism*) sąlygotos sprendimų priėmimo formos.
Šiaurės—Pietų priešpriešа. Kaip viena iš trijų didžiausių ekonominių jėgų bei kaip istorinis XIX ir XX amžių imperializmo centras, EB turi įsipareigojimų Trečiajam pasauliui. Prekybos srityje ji siekė

įforminti tuos ryšius vadinamosiomis Lomės konvencijomis. Tačiau iki šiol nėra pašalinti prieštaravimai tarp Trečiojo pasaulio šalių prekybinių bei pagalbos gavimo interesų ir EB valstybių-narių ekonominių interesų, taip pat tarp pastarųjų vidaus politikos tikslų bei pabėgėlių ir darbininkų migrantų poreikių.

Visus šiuos prieštaravimus gali didinti 1992 metų vieningosios rinkos programa, kurioje akcentuojamas rinkos plėtimas, našumas ir konkurencija. Be to, EB pajėgumą atsakyti į šiuos iššūkius lemia būtinybė ir toliau konkuruoti su JAV bei Japonija. Kitaip tariant, kol EB iš esmės lieka privataus kapitalo šalininkė ir kol ji yra įjungta į pasaulinės ekonomikos ir tarpusavio priklausomybės sistemą, tol jos galimybės vykdyti perskirstymo politiką bei taikyti kapitalo veiklos suvaržymus yra labai ribotos. Šią situaciją dar labiau komplikuoja skirtingi valstybių-narių interesai bei jų pastangos pajungti savo individualiems interesams EB vykdomą politiką. Pavyzdžiui, pietinės ir šiaurinės valstybės-narės vaidina skirtingą vaidmenį tarptautiniame darbo pasidalijime tiek Europos, tiek pasaulio mastu. Tikėtina, kad jų prioritetai visame socialinių, ekonominių ir gamtos apsaugos politikos problemų spektre yra labai skirtingi. Tuo tarpu bendroje EB politikoje tenka kreipti dėmesį ne tik į skirtybes, bet ir siekti formuluoti pačios Bendrijos, kaip visumos, interesus.

2 skyrius

Prisikėlimas iš pelenų: Europos Bendrijos susikūrimas

EUROPA GRIUVĖSIUOSE

Europai tarpukario metai buvo sunkūs. Pagal taikos sutartį, pasirašytą Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje, buvo perdalintos Austrijos—Vengrijos imperijos liekanos, o tai sukėlė didelius ekonominius sunkumus. Anksčiau buvusias gerai integruotas pramonės šakas suskaidė valstybių sienos, nes Europos politinis žemėlapis buvo perbraižytas (žr. 2.1 pav.).

Pavyzdžiui, tekstilės pramonę su verpimo staklėmis ir audimo gamyklomis gabalais pasidalijo Austrija ir Čekoslovakija. Panašią įtaką naujoji politinė geografija padarė Vokietijai. Ypač tai liečia sunkiosios pramonės perdislokaciją, kai Prancūzijai buvo perduotos Lotaringijos geležies rūdos kasyklos. Šiuos Europai būdingus sunkumus papildė pasaulinė ketvirtojo dešimtmečio ekonominė krizė. Susidūrusios su pasauline perprodukcijos krize ir didėjančia bedarbyste, ekonomiškai turtingos šalys griebėsi protekcionizmo ir ilgainiui tik padidino kai kuriuos į eksportą orientuotų privataus kapitalo sektorių sunkumus.

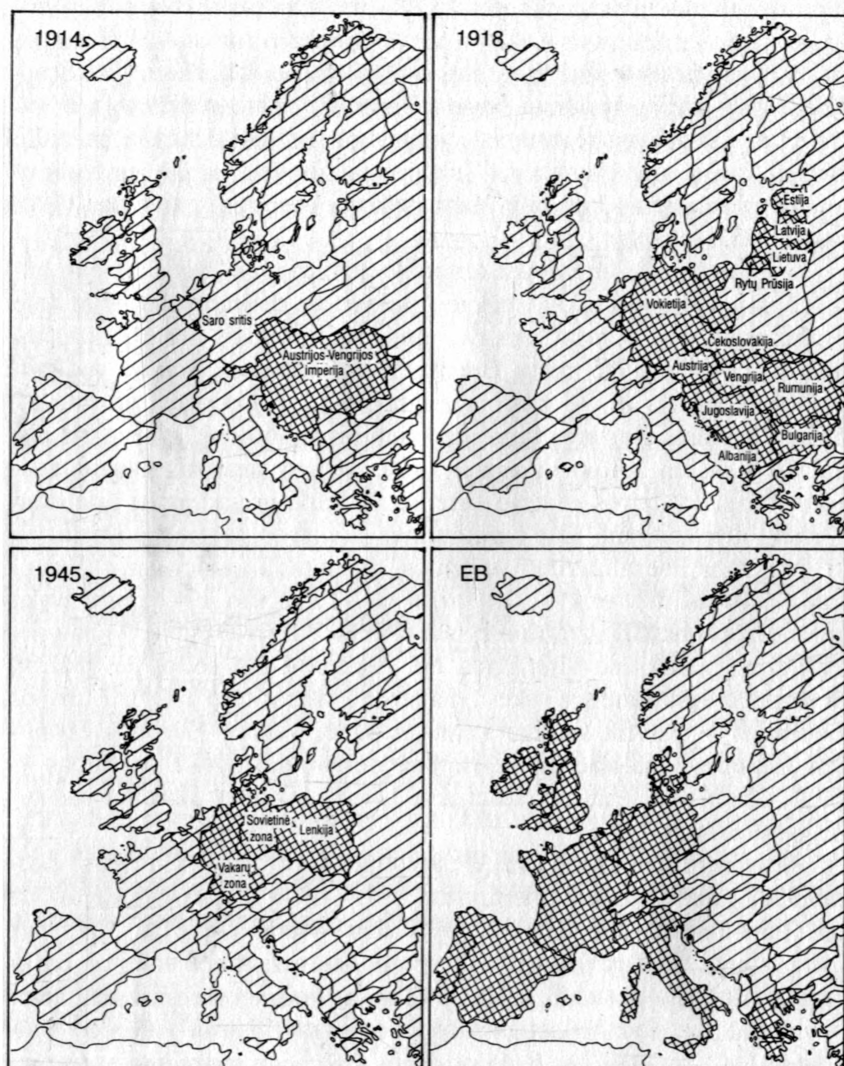
Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje svarbus Europos ekonominio pakilimo elementas buvo remilitarizacija, kaip atsakas į gresiantį Trečiojo reicho ekspansionizmą. Tačiau ilgainiui Antrasis pasaulinis karas tapo ekonomine katastrofa didžiajai Europos daliai. Jos masto negalima tiksliai apibrėžti, tačiau keletas rodiklių rodo ekonominės žalos dydį. Vyko ekstensyvus pagrindinio kapitalo atsargų naikinimas, kuris Prancūzijoje ir Nyderlanduose buvo įvertintas grynojo pelno mažėjimu 6—9% (Aldcroft, 1980). Tai didelė priešpriešа netgi saikingam

kaupimo didėjimui, kurio buvo galima tikėtis kitu laiku. Grynosios *industrinio* kapitalo atsargos iš esmės liko nepasikeitusios, nors gamyba augo ir labai netolygiai, o plataus vartojimo prekių gamybos sąskaita ėmė plėstis tik su karu susiję sektoriai. Didelė žala buvo padaryta transporto kapitalui, nes buvo sugriauta geležinkelių sistema ir sunaikinta 60% Europos prekybos laivyno. Daugelyje sričių, išskyrus tas, kurios buvo tiesiogiai susijusios su karu (ryšiai, elektronika, aviacija), sustojo moksliniai tyrimai bei jų taikymas gamyboje. Todėl apie 1945 metus žymiai padidėjo technologinis atotrūkis tarp JAV ir Europos. Galų gale per karą žuvo apie 20 milijonų žmonių, o tai, kalbant ekonomine kalba, reiškė didžiulį kvalifikuotos darbo jėgos nuostolį. Tik neutraliosios Portugalija, Švedija ir Šveicarija išvengė blogiausio — karo meto sugriovimų ir ūkio suardymo.

Tolesnis ekonomikos irimas laukė Europos, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui. Visų pirma prasidėjo šaltasis karas, ir Europa buvo padalinta. Skaudžiausiai tai paveikė Vokietiją, kurios didelės iki 1938 metų valdytos teritorijos dingo už geležinės uždangos ir atsidūrė Lenkijos teritorijoje bei Sovietų valdomoje Vokietijos zonoje (žr. 2.1 pav.). Tai padarė žalą darbo ir gaminių rinkoms, nes kai kurių didelių Vokietijos gamyklų kompleksai buvo tikra ta žodžio prasme suardyti. Be to, tuoj pat po karo subyrėjo ir Šiaurės Europos šalių kolonijinės imperijos. Afrikos, Karibų jūros, Indijos subkontinento ir Tolimųjų Rytų dekolonizacija atėmė iš Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Nyderlandų apsaugotas rinkas ir žaliavų šaltinius kolonijose. Ryškiausias šio proceso požymis — tai 1945—1965 metų laikotarpyje naujų 57 nepriklausomų valstybių susikūrimas. Jų jeigu ne ekonominė, tai bent formali priklausomybė nuo Vakarų Europos tapo daug mažesnė, palyginti su ankstesniuoju kolonijiniu statusu. Tačiau nors 1945 metais Europa ir buvo sugriauta, atsigavo stebėtinai greitai.

EUROPA IR NAUJOJI TARPTAUTINĖ EKONOMINĖ TVARKA

Vakarų Europa sugebėjo greitai pakilti po Antrojo pasaulinio karo sukeltos ekonominės katastrofos, nes jai daug padėjo Amerikos hegemonija grindžiama naujoji pasaulinė ekonominė tvarka, prekybos liberalizacija, sukurtoji stabili daugiašakė valiutų mainų sistema, taip

2.1 pav. Europa 1914, 1918 ir 1945 metais

pat pagalba pagal Marshallo planą. Vakarų Europos pakilimo priežastis tikriausiai slypi ekonominėje JAV hegemonijoje. Ji iš dalies susidarė dėl Europos ekonominio silpnumo, nes JAV galėjo skleisti savo

santykiškai pažangesnę ekonomiką. Be to, Amerikos ekonomika buvo labai pasipelniusi iš Antrojo pasaulinio karo, jau nekalbant apie tai, kad jai neteko patirti tų sugriovimų, kurie teko Europai. Svarbiausi JAV įgyti privalumai buvo sukauptieji aukso rezervai (nes europiečiai pirko karo reikmenis), galimybės veržtis į Trečiojo pasaulio rinkas, kurias anksčiau valdė Europos bendrovės, padidėjęs technologinis pranašumas bei karo metu vykęs ekonominis augimas (Williams, 1987, *chapter One*).

Dominuojanti Amerikos ekonomika užtikrino jai lyderio vietą, būtiną apsisaugoti nuo tokių trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių bėdų kaip protekcionizmas ir pasaulinis ekonominis nuosmukis arba bent atitolinti jų poveikį. 1945 metų Breton Vudse (*Bretton Woods*) sudaryti susitarimai leido atlikti svarbiausią tarptautinę piniginę reformą — doleris ir svaras sterlingų tapo rezervinėmis valiutomis, o pirmasis dar įgijo ir fiksuotą keitimo į auksą tarifą. Dėl to susidarė sąlygos atsirasti stabiliai valiutos keitimo sistemai. Ji leido greitai grįžti prie daugiašalių atsiskaitymų, kaip tarptautinės prekybos pagrindo. Kartu vyko prekybos liberalizavimo reformos, dažniausiai naudojantis Visuotine sutartimi dėl prekybos ir tarifų (*GATT*). Nuo 1947 metų įvykę keli derybų raundai užtikrino žymią prekybos liberalizaciją. Tačiau jie, be abejo, nepašalino visų ginčų dėl prekybos. Tai rodo, pavyzdžiui, devintame dešimtmetyje vykęs „makaronų" karas tarp JAV ir Europos Bendrijos — jos tik suteikė rėmus tolesnei Vakarų Europos ekonomikų internacionalizacijai. Pagrindinis derybų dėl *GATT* trūkumas — tai dėmesys pramonės produkcijai ir faktiškas žemės ūkio bei paslaugų ignoravimas.

Nors ir buvo sukurti naujos pasaulinės (taip pat ir Europos) ekonomikos rėmai, pasaulio ekonomika 1945—1949 metais gaivelėjosi lėtai. Taip atsitiko dėl daugelio priežasčių. Svaras sterlingų buvo per daug silpnas, kad galėtų atlikti tarptautinės rezervinės valiutos funkcijas, dėl to kilo destabilizacinė 1947 metų sterlingo krizė. Daug svarbiau buvo tai, kad Vokietijos ekonomika (svarbiausia Europos ekonomika) sveiko lėtai, nes buvo prislėgta reparacijų mokėjimo karo meto priešininkams. Galų gale buvo ypač sunki 1947 metų žiema ir jos metu labai jautėsi energijos stoka. Praėjus trejiems metams po karo, kapitalo kaupimas Vakarų Europoje vis dar tik bandė atsinaujinti.

Amerikos atsakas į šiuos ekonominius sunkumus Vakarų Europoje ir į pastebimą paramos Vakarų Europos komunistams didėjimą buvo Marshallo ekonomikos atgaivinimo paramos programa (*Marshall Aid*

Economic Recovery Programme). Tai simbolizavo aukštą tarpusavio priklausomybės laipsnį pasaulinėje ekonomikoje. Amerikos ekonominei ekspansijai trukdė Europos ekonominė stagnacija. JAV viešpatavo prekyboje su Europa, o ji savo ruožtu jautė dolerio stoką ir struktūrinius varžtus, neleidžiančius didėti Amerikos prekių paklausai. Maršalo pagalbos programa buvo siekiama ištrūkti iš šio užburto rato, suteikiant Europai 13 milijardų dolerių dotacijų arba palankių paskolų. Trys ketvirčiai šios sumos buvo suteikta penkioms šalims — Prancūzijai, Italijai, Nyderlandams, Vakarų Vokietijai ir Didžiajai Britanijai. Pirmos keturios iš jų vėliau ir sudarė Europos Bendrijos branduolį. Tai kaip tik iliustruoja labai svarbų JAV vaidmenį kuriantis EB. Per trumpą laiką Maršalo programa padėjo Vakarų Europai susimokėti už būtiną žaliavų ir technologijos importą, tačiau perspektyvoje ji skatino pritarti prekybos liberalizavimui ir daugiašaliams prekybiniams atsiskaitymams.

Apie 1949 metus Europos atsigavimas atrodė įvykęs faktas, ir iš tikro dvidešimtį metų ekonomikos augimo tempai buvo stabiliai dideli. Tai lėmė sudėtingi veiksniai, taip pat ekonominės veiklos internacionalizacija *GATT* Breton Vudso susitarimų rėmuose. Be to, šeštas ir septintas dešimtmečiai pasižymėjo didele prekių paklausa. Ją iš pradžių skatino pokarinė rekonstrukcija, o po to ilgalaikio vartojimo prekių bumas. O štai žiūrint pasiūlos aspektu, susiklostė palankus derinys: didelis procentas investicijų, didelė technologinė pažanga tokiose pramonės šakose kaip elektronika ir naftos chemija bei didelė pigios darbo jėgos pasiūla. Šis ilgas ekonominio augimo periodas ir sudarė palankias sąlygas naujoms ekonominio ir politinio bendradarbiavimo formoms Vakarų Europoje atsirasti. Nors tai galų gale ir atvedė į Europos Bendrijos susiformavimą, vis dėlto, kaip matysime kitame skyrelyje, šis rezultatas nebuvo neišvengiamas.

EUROPOS INTEGRACIJOS PLANAS

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, daug kur Europoje vyravo palanki atmosfera kurtis naujų formų politinėms asociacijoms. Kai kam jos buvo gynybinė priemonė sumažinti galimybes ateityje kilti Europoje dideliems karams. Tačiau tokiems idealistams politikoje kaip Spinelli Italijoje ir Brugmansas Nyderlanduose europietiškas federalizmas buvo savaime pozityvus tikslas. Kad prasi-

dėjo debatai dėl Europos Sąjungos reikalingumo ir įmanomumo, matyti iš kai kurių paminėtų kalbų ir knygų. Žymiausią tokią kalbą pasakė vienas iš pragmatiškiausių valstybės veikėjų Winstonas Churchillis. 1946 metų rugsėjo mėnesį Ciuriche jis apeliavo į naują bendradarbiavimo dvasią Europoje:

> Pirmasis žingsnis, atkuriant Europos šeimą, turi būti partnerystė tarp Vokietijos ir Prancūzijos. Tik taip Prancūzija gali susigrąžinti moralinį viešpatavimą Europoje. Negali būti Europos atgimimo be dvasiškai stiprios Prancūzijos ir dvasiškai stiprios Vokietijos... Šį neatidėliotiną uždavinį Prancūzija ir Vokietija privalo spręsti kartu.

Kalboje yra du išskirtini bruožai. Pirmiausia joje taikliai nurodytas lemiamas Prancūzijos ir Vokietijos santykių pobūdis. Tie santykiai vėliau sudarė vienijantį pagrindą Europos Bendrijos susikūrimui ir plėtotei. Antra, Churchillis naujoje Europos asociacijoje nematė vietos Didžiajai Britanijai. Jai jis numatė ypatingą nepriklausomą vaidmenį, kaip Britanijos tautų sandraugos lyderei ir kaip išskirtinei JAV sąjungininkei. Tokios Didžiosios Britanijos labiau globalistinės negu europietiškos aspiracijos neabejotinai paveikė tolesnę Europos Bendrijos evoliuciją.

Europos integracijos reikėjo ir žvelgiant pasaulinės politikos požiūriu. Nauja globalinė politinė ir karinė pusiausvyra tarp JAV ir TSRS tartum piršo pavienėms Europos šalims antrinį vaidmenį pasauliniuose reikaluose. Iš tikro, vėliau (1972 metais) Walteris Hallsteinas tvirtino, kad didžioji Europos sąjunga buvo būtina, kad „padarytų galą tai demoralizuojančiai situacijai, kai Europa buvo palikta priimamų už jos ribų politinių sprendimų malonei“. Be to, šaltasis karas ir geležinė uždanga, ypač 1950 metų birželio mėnesį prasidėjus Korėjos karui, apibrėžė Vakarų Europą kaip savitą politinį vienetą. Ši politinės galios eksternalizacija ir iškėlė integracijos būtinybę, o geležinė uždanga paskatino to reikalo nebeatidėlioti. Argumentai už naujas Europos vienijimosi formas buvo tiek ekonominiai, tiek politiniai. Vokietijos ekonomika, be abejo, buvo svarbiausia Europoje ir Europos rekonstrukcijoje turėjo būti kertiniu akmeniu.

> Kilo klausimas, kaip atkurti Vokietiją, kad jos ekonomika galėtų įnešti indėlį į visos Europos atgimimą, bet neleisti jai vėl įgyti tokios galios, kuri pajėgtų sukelti karinę grėsmę kaimynams. (Mowat, 1973, 74)

Pirmas žingsnis buvo paprastas — jei Vokietija prisideda prie Europos atgimimo, ekonominio dinamizmo atkūrimo, reikėjo sustabdyti vokiečių gamyklų demontavimą. Iš pat pradžių JAV suprato, kad demontavimo politika neatitinka laiko reikalavimų. Tačiau Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos politikai viešosios nuomonės spaudžiami nenorėjo nieko imtis. Taigi demontavimas oficialiai buvo sustabdytas tik 1949 metais. Tai buvo tik pirmas Vokietijos reintegracijos žingsnis. Daug svarbesni klausimai, kaip antai anglių ir plieno pramonės ateitis bei Saro srities anglių baseino likimas, dar liko neišspręsti. Pastarosios problemos ir tapo tuo kritiniu faktoriumi, nulėmusiu Europos žengimą integracijos keliu.

Galima plačiau pakalbėti apie integracijos sąlygas, kurias nulėmė Vakarų Europos vieta pasaulio ekonomikoje. Ne per seniausiai, 1913 metais, Vakarų Europoje buvo gaminama apie pusę pasaulio pramonės produkcijos, bet 1950 metais šis rodiklis nukrito iki ketvirčio. Buvo aišku, kad rodikliai atsiliko ir toliau atsiliks nuo dviejų supervalstybių — JAV ir TSRS. Regioninė ekonominė integracija teikė Vakarų Europai *vieną* iš realių galimybių pagerinti savo konkurentabilumą pasaulyje. Bendresnius ekonominius argumentus už integraciją glaustai yra išdėstę Dunningas ir Robsonas:

> Įveikti tokias struktūrinės rinkos deformacijas kaip tarifų sukeliamos kliūtys ir skatinti konkurenciją.
>
> Mažinti netobulumus užsienio prekių mainuose, kapitalo ir darbo jėgos rinkose.
>
> Remti firmų produkcijos ir gamybos procesų specializaciją.
>
> Palengvinti politikos koordinaciją struktūrinio ir politinio tarpusavio priklausomumo sąlygomis.
>
> Didinti ekonominį ir strateginį pajėgumą, laikantis bendros politikos trečiųjų valstybių atžvilgiu.
>
> Plėsti rinką ir gerinti technologinį valstybių-narių pajėgumą. (Dunning *and* Robson, 1987, 105)

Tą patį, nors ir politiškiau, jau 1945 metais teigė ir Jeanas Monnet:

> Europos valstybės yra per daug atsiribojusios, kad galėtų sudaryti galimybę savo tautoms klestėti dabartinėmis sąlygomis. Joms reikės didesnių rinkų... Gerovė ir esminė socialinė pažanga bus sunkiai pasiekiama, kol Europos valstybės nesudarys federacijos ar „Europos vienovės", įgalinančios jas tapti vientisu ekonominiu vienetu. (*Commission of the European Communities*, 1988a, 41)

Tačiau ekonominė integracija gali vykti įvairiomis formomis. Viena iš tokių specifinių formų yra muitų sąjunga, ir būtent ją galų gale pasirinko Europos Bendrija. Muitų sąjungos teikiami pranašumai gali būti suskirstyti pagal jos statiškąsias ir dinamiškąsias pasekmes (žr.: Lintner, 1989b). Statiškosios pasekmės yra tokios, kurios, sukūrus sąjungą, atsiranda kartą ir visiems laikams. Jos apima *prekiavimo galimybių išsiplėtimą (trade creation)*, nes sukuriamos sąlygos laisvai vidaus prekybai, užtikrinančiai gamybos kaštų ekonomiją ir mažesnes kainas. Antra vertus, *keičiasi nusistovėjusios prekybos kryptys (trade diversion)*, nes pradedama labiau prekiauti su sąjungos nariais, ir mažėja prekyba su kitomis šalimis. Kartu egzistuoja gana nepastovūs, bet potencialiai labai svarbūs dinamiškieji muitų sąjungos privalumai. Muitų sąjunga, skatindama gamybos augimą, kartu lemia ir didesnę vidinę bei išorinę gamybos kaštų ekonomiją, didina konkurenciją, skatina investavimą bei technologinį dinamizmą. Visi šie pranašumai buvo vertinami kaip potencialiai pasiekiami Europos valstybių asociacijai.

Šeštajame dešimtmetyje Europos integraciją skatino labai svarbūs ekonominiai ir politiniai veiksniai. Kai kam svarbiausi buvo politiniai argumentai. Pavyzdžiui, 1961 metais EB Komisijos pirmininkas sakė (*EEC Press Release*, 22 *May* 1961), kad „mes iš viso nedalyvaujame versle — mes dalyvaujame politikoje". Visiškai priešingai apie EB rašė Hollandas:

> Jos kūrėjai naudojosi vyraujančia ideologija, kuri buvo kartu ir ekonominė, ir politinė... Iš esmės tai buvo liberalaus kapitalizmo ideologija, besiremianti prielaida, kad verslo savanaudiškumas gali būti pažabotas visuomenės naudai, liberalizuojant prekybą, kapitalo ir darbo rinkas. (Holland, 1980, 4)

Šių tarpusavyje susijusių ekonominių ir politinių jėgų susijungimas ir turėjo padaryti neišvengiamą kokią nors Europos integracijos

formų. Suvereni nacionalinė valstybė, atsiradusi Europoje XVIII—XIX amžiuose, atitiko industrinio kapitalizmo poreikius, bet šeštajame XX amžiaus dešimtmetyje tapo politine konstrukcija, neatitinkančia kapitalistinio kaupimo ir geopolitikos logikos. Europa įžengė į kritišką laikotarpį.

KELIAS Į ROMOS SUTARTĮ

Susidariusios būtinos sąlygos Europos integracijai vis dėlto buvo nepakankamos, kad neišvengiamai susiformuotų Europos Bendrija. Tai matyti ir iš atvedusių į Romos sutarties pasirašymą įvykių sekos.

1947 įkuriama Beniliukso muitų sąjunga (Belgija, Nyderlandai, Liuksemburgas). Jungtinės Tautos įkuria Europos ekonominę komisiją.

1948 Didžioji Britanija, Prancūzija, Nyderlandai, Liuksemburgas ir Belgija įkuria Briuselio sutarties organizaciją, kaip savitarpio gynybos asociaciją. Skirstyti pagalbai, teikiamai pagal Maršalo planą, įkuriama Europos ekonominio bendradarbiavimo organizacija.

1949 pasirašoma *NATO* įkūrimo sutartis. Ją iš pradžių pasirašo dešimt Vakarų Europos šalių, be to, JAV ir Kanada.
Įkuriama Europos Taryba, kad galėtų „siekti didesnės vienybės tarp savo narių, apgindama ir realizuodama idealus ir principus, kurie yra jų bendras paveldas, bei palengvintų jų ekonominį ir socialinį progresą“.

1951 Belgija, Prancūzija, Vokietijos FR, Italija, Liuksemburgas ir Nyderlandai pasirašė susitarimą įkurti EAPB — Europos anglių ir plieno bendriją. Ši sutartis apėmė ir pasienio regioną — Elzasą ir Lotaringiją. Ją tvirtai rėmė JAV, tikėdamosios padidinti Ruro anglių ir metalo gamybą, kas buvo labai aktualu, stiprėjant globalinei įtampai dėl Korėjos karo.

1952 šeši EAPB nariai pasirašė sutartį įkurti Europos gynybos bendriją, bet jos neratifikavo Prancūzija, todėl ji neįsigaliojo.

1953 Prancūzija atmetė pasiūlymą kurti Europos politinę bendriją. Pateiktas Beyeno raportas, kuriame atskleistas bendrosios rinkos potencialas. Raportas buvo palankiai priimtas Europos anglių ir plieno bendrijos šalių užsienio reikalų ministrų.

1954 kaip Briuselio sutarties organizacijos papildymas, pasirašyta sutartis įkurti Vakarų Europos sąjungą (*Western European Union*). Buvo priimti du nauji nariai — Italija ir Vokietijos FR, ir tai lengvino pastarosioms spręsti priimtino ir naujo apsiginklavimo klausimus.

1955 Mesinos konferencijoje svarstoma Europos integracijos ateitis. Didžiajai Britanijai šiame, Europos Bendrijos pamatus klojančiame, susitikime atstovaujama buvo labai menkai.

1957 Kovo 25 dieną pasirašyta Romos sutartis, įkurianti Europos ekonominę bendriją ir Europos atominės energijos bendriją (*Euratom*). Ji įsigaliojo 1958 metų sausio 1 dieną. Sutartį pasirašė tos pačios šalys, kurios jau buvo įkūrusios EAPB.

Išdėstytoje įvykių sekoje nebuvo neišvengiamo priežastingumo. Priešingai, šeštajame dešimtmetyje daugumos integracijos šalininkų mąstyme buvo aiškiai matomi du skirtingi tikslai — karinė arba gynybinė sąjunga bei ekonominė sąjunga. Lemiamas įvykis sprendžiant, kuris iš šių tikslų turėtų būti pirminis, buvo EAPB sukūrimas 1951 metais. Tai buvo idealisto Monnet svajonių vaisius, kurį Prancūzijos ministrų kabinete parėmė užsienio reikalų ministras Schumanas. Jis genialus buvo tuo, kad teikė naudą abiem kontinentinėm Europos valstybėm — Prancūzijai ir Vokietijos FR. Vokietijos kancleris Konradas Adenaueris suprato tai kaip lemiamą politinį ir ekonominį posūkį savo šaliai, atveriantį galimybes rekonstrukcijai, ekonominei ekspansijai, ir kaip priemonę sumažinti priklausomybę nuo supervalstybių kontrolės. Prancūzijai tai teikė galimybę bendrai kontroliuoti išteklius, kilus bet kokiai naujai Vokietijos agresijai.

EAPB įkūrimas buvo svarbus būsimajai EB dviem aspektais. Visų pirma, nežiūrint pradinių sunkumų, EAPB kūrėsi veiksmingai ir parodė, kad ekonominė integracija įmanoma. Didele dalimi tai nulėmė ypač pragmatiškas Monnet ir Schumano požiūris, kad nedideli organizaciniai žingsniai turėjo duoti konkrečių rezultatų greičiau negu radikalios, bet nepraktiškos idealistinės schemos. Paaiškėjo kelias, kuriuo reikia eiti į didesnę ekonominę integraciją. Antra, EAPB administravimui bei sprendimų priiminėjimui buvo įsteigta Taryba, Asamblėja ir Teismas. Tai galiausiai turėjo būti modelis EB institucijoms ir parodyti, kad Vakarų Europoje tarpvyriausybinis bendradarbiavimas (*intergovernmentalism*) gali būti efektyvus.

1954 metais buvo kitas lemiamas įvykis, kai Prancūzijos parlamentas neratifikavo pasiūlymo įkurti Europos armiją, taigi neleido įsteigti Europos gynybos bendrijos. Prancūzijos parlamentas, kuris ankstesniais metais taip pat atmetė pasiūlymą įkurti Europos politinę bendriją, dabar jau visai sužlugdė siekius sukurti nepriklausomą nuo JAV Europos gynybos sistemą. 1954 metais buvo įkurta Vakarų Europos sąjunga (*Western European Union*), bet tai buvo silpna organizacija, ir Europos gynyba tapo neatskiriamai susijusi su *NATO*, kur vyravo Amerika. Todėl gynyba nebuvo laikoma rimtu Europos integracijos pagrindu.

Mesinos konferencijos metu Europos federalistams atrodė, kad ekonominė integracija yra vienintelis realistinis kelias į priekį. Romos sutarties signatarų siekiai buvo nevieningi (*Commission of the European Community*, 1986b), bet buvo aišku, kad pritariama ekonominei sąjungai. Vokietijai atsirado galimybės tolesnei politinei reabilitacijai. Be to, jai daug reiškė prekybos augimo galimybių patrauklumas ir galimybė tapti pagrindiniu kapitalo kaupimo centru naujojoje Bendrijoje. Prancūzija taip pat suprato, kad būtinas politinis susitaikymas, taip pat atsivėrė galimybės žemės ūkio produktų eksportui ir pramonės produkcijos augimo skatinimui. Ją taip pat traukė galimybė per Euratomą pasidalinti branduolinės energijos tyrinėjimo išlaidas, ir siekis nutraukti Didžiosios Britanijos pirmavimą šioje srityje. Nyderlandai taip pat tikėjosi pasipelnyti iš žemės ūkio produktų eksporto bei užtikrinti savo santykiškai nedidelės pramonės augimą. Belgija, pramoninių prekių eksportuotoja, įžvelgė muitų sąjungoje žymius prekybos pranašumus. Juos įžvelgė ir nedidelė, bet jau tuomet atvira Liuksemburgo ekonomika. Pagaliau Italija pajuto unikalias galimybes orientuotis į eksporto augimą ir gauti tam tikrą pagalbą labiau atsilikusiai pietinei šalies daliai — Mecodžiorno (*Mezzogiorno*).

Pažymėtina, kad tarp Romos sutarties signatarų nebuvo Didžiosios Britanijos. Šeštame dešimtmetyje ji save laikė trijų tarpusavyje susijusių vienetų — Britanijos Sandraugos, visos laisvosios Europos ir netgi Atlanto bendrijos — centru. Labiausiai ji pasisakė prieš tokias šeštojo dešimtmečio pradžios vienijimosi idėjas kaip Europos gynybinė bendrija ir Europos politinė bendrija bei aiškiai liguistai reagavo į tai, kad gali tekti dalintis galia su bet kuriuo iš Europos kaimynų. Vėliau

Sueco krizė buvo aiškiu perspėjimu, kad Didžioji Britanija negalės toliau būti nepriklausoma galybe, bet 1956 ir 1957 metais tokių siekių dar buvo neatsisakiusi.

Demokratinių struktūrų stoka neleido įsijungti į EB kai kurioms Europos valstybėms, tokioms kaip Ispanija ir Portugalija. Kitos (Švedija, Suomija, Austrija ir Šveicarija) manė, kad jų, kaip tarptautiniu mastu pripažintų neutralių valstybių, statusas nesuderinamas su naryste EB. Dėl to buvo sudaryta kita ekonominė asociacija, atstovaujanti kai kurių šių valstybių interesams (žr.: Blacksell, 1981). 1960 metais Stokholmo konvencija buvo įkurta Europos laisvosios prekybos asociacija — *EFTA*. Ją įkūrė šios valstybės: Didžioji Britanija, Austrija, Danija, Norvegija, Portugalija, Švedija ir Šveicarija. Jos užmojai buvo daug menkesni negu EB; čia nebuvo siekiama bendrų išorinių tarifų ar bendros politikos atskirose srityse. Asociacija, kaip ir Europos Bendrija, kėlė sau daugelį kapitalo kaupimo liberalizavimo tikslų, bet čia nebuvo numatomas joks žymesnis nacionalinių suverenitetų apribojimas ar įsipareigojimas dalintis valdžios įgaliojimais su naujomis institucijomis.

Tikriausiai nesuklysime sakydami, kad 1956—1958 metų įvykiai atvedė šešis pirmutinius EB narius į tokią situaciją, kai nebuvo kitos aiškios alternatyvos jų ateities bendradarbiavimui kaip tik ekonominė integracija Europos Bendrijoje. Kai šitai buvo pasiekta, daug atsitiktinių įvykių užtikrino, kad greitai būtų susitarta dėl Romos sutarties. Apskritai tai, kad sovietai 1956 metais numalšino Vengrijos sukilimą, labai aiškiai parodė, kad būtinas didesnis Vakarų Europos bendradarbiavimas. Bet didžiausi pokyčiai įvyko Prancūzijos politikoje, o tai buvo ypač reikšminga, nes Prancūzija mažiausiai siekė įsijungti į EB, ir todėl buvo labiausiai abejotina jos nare. Pagaliau du įvykiai privertė Prancūziją pasirašyti Romos sutartį. Sueco pamoka parodė Prancūzijai, kaip ir Didžiajai Britanijai, kad jų, kaip nepriklausomų supergalybių, dienos buvo suskaičiuotos. Dar reikšmingiau buvo tai, kad prasidėjo nepalankūs Prancūzijai ir jos vyriausybei įvykiai Alžyre. Tuo pat metu Prancūzijoje valdžią ketino perimti labai nusistatęs prieš Europos sąjungą de Gaulle'is. Šioje situacijoje Prancūzijos vyriausybė atmetė į šalį abejones ir kaip viena iš šešių steigėjų pasirašė Romos sutartį.

ROMOS SUTARTIS: EUROPOS ATEITIES KONTŪRAI

Romos sutartyje didžiausias dėmesys buvo kreipiamas į ekonominę integraciją, muitų sąjungos ir bendrų rinkų kapitalui bei darbo jėgai kūrimą. Signatarai taip pat siekė vykdyti bendrą politiką daugelyje sričių, neišskiriant nė žemės ūkio, transporto, bei įsteigti Europos investicijų banką. Tačiau neišvengiamai teko imtis ir politinių, ir socialinių klausimų. Sutartyje buvo apibrėžti bendri principai ir drąsūs siekiai, bet niekas nesiėmė detaliai nusakyti politikos. Tai buvo neišvengiama, turint galvoje pasiūlytą integracijos programos spartą ir didžiules problemas, kildavusias bandant suderinti skirtingus valstybių-narių interesus. Todėl nenuostabu, kad kūrėjai pasirinko pragmatišką, ėjimo žingsnis po žingsnio nuostatą. Pirmasis žingsnis buvo tiesiog pačios sutarties pasirašymas. Netgi tai įpareigojo šešetą siekti daugelio bendrų tikslų.

Muitų sąjunga. Turėjo būti pašalinti visi tarifai ir kitos kliūtys prekybai tarp šalių-narių. Ankstesnis Beniliukso muitų sąjungos įkūrimas reiškė, kad trys iš valstybių-narių jau buvo gerokai pasistūmėjusios šioje programoje į priekį. Tikėtasi, kad tai skatins naujų prekiavimo galimybių Bendrijoje atsivėrimą (*trade creation*).
Bendras išorinis tarifas. Dėl to šešetas turėjo susitarti su visomis kitomis valstybėmis ir pasauliniais prekybos susivienijimais (grupėmis). Tai turėjo sąlygoti pokyčius prekyboje valstybių-narių naudai.
Laisva darbo jėgos rinka. 48—58 sutarties straipsniai užtikrino laisvą darbininkų judėjimą bei galimybę nepriklausomai nuo pilietybės gauti atlyginimą pagal kvalifikaciją, turėti reikalingas darbo sąlygas, naudotis socialinėmis garantijomis, įsikurti bet kurioje Bendrijos šalyje.
Laisva kapitalo rinka. Ji reiškė nuosavybės teisių pripažinimą, laisvą įvairių kapitalo formų judėjimą, įmonių steigimo teisių užtikrinimą bei tarpvalstybinę finansinių paslaugų rinką.
Bendra politika atskirose srityse (Common policies). Ji turėjo būti suformuota ir apimti *bendrą žemės ūkio politiką, socialinį fondą* ir *bendrą transporto politiką*.
Europos Investicijų bankas yra finansuojamas valstybių-narių ir įgaliotas Bendrijos rėmuose teikti paskolas ekonomikos rekonstrukcijai.

Tai tik svarbiausi Romos sutarties teiginiai. Tačiau, nagrinėjant išsamiau, galima aptikti, kad sutarčiai būdingos ir pagrindiniuose nusibrėžtuose tiksluose aiškiai matomos vadinamosios negatyvios integracijos priemonės. Labiausiai Romos sutartimi siekiama patenkinti liberalaus kapitalizmo interesus, todėl ir jos pagrindinis tikslas formuluojamas kaip laisvo kapitalo, darbo jėgos bei gaminių rinkos funkcionavimo kliūčių pašalinimas. Sutartyje tvirtai remiamas nereguliuojamas ir (pasauliniu mastu) laisvas privataus kapitalo kaupimas, kuris laikomas svarbiausia ekonominės integracijos jėga. Iš to seka, kaip tvirtina Hollandas (1980, 10), kad sutartimi „labiau buvo siekiama netrukdyti konkurencijai ir rinkos mechanizmo veikimui, negu nubrėžti rėmus bendrai veiklai, bandant pasiekti tai, ko pati rinka negali padaryti". Šis negatyvizmas gali būti paaiškintas įvairiai, tačiau apibendrinus galima teigti, kad jis kilo iš būdingos didesnei Bendrijos veiklos daliai minimalistinės nuostatos. Muitų sąjungos sukūrimo ir tarptautinių prekybos barjerų pašalinimo klausimai kėlė mažiau ginčų negu socialinė ir valstybinio sektoriaus politika. Turint galvoje tempus, kokiais po Mesinos konferencijos buvo įkurta Bendrija, neįtikėtina, kad nuoseklesnės, pozityvesnės ir daugiau ginčų keliančios politikos problemos galėjo būti aptartos per tokį trumpą laiką. Tai buvo ypač aišku žinant, kokios skirtingos politinės filosofijos vyravo valstybėse-narėse, ir ypač Vakarų Vokietijos nusistatymą prieš daugelį valstybės kišimosi formų.

Europos Bendrijos įkūrimu buvo nubrėžta nauja riba Europos ekonominiame ir politiniame žemėlapyje. Nors ji ir nebuvo tokia griežta ir tvirta kaip geležinė uždanga, vis dėlto pakeitė visą Vakarų Europoje egzistavusį prekybos, investavimo ir sprendimų priėmimo modelį. Ir EB, ir *EFTA* pakeitė Vakarų Europoje egzistavusį prekybos modelį. Užuot stiprinusi senus diskretiškus prekybinius ryšius, Vakarų Europa kūrė naujas ekonomines zonas (žr. 2.1 lent.). EB šešeto rėmuose tik Belgija ir Nyderlandai turėjo žymiai glaudesnius prekybinius ryšius su kitais grupės nariais negu su *EFTA*. Vokietijos FR, būdama kertiniu akmeniu Bendrijos ekonomikoje, iš tikro turėjo su *EFTA* glaudesnius prekybinius ryšius. *EFTA* aštuoneto grupėje buvo netgi mažiau vidinių sąsajų, ir tiktai Skandinavijos valstybės buvo susijusios glaudžiais ekonominiais ryšiais. Atvirkščiai, ir Austrija, ir Šveicarija turėjo glaudesnius ryšius su EB šešetu jau vien tik dėl jų priklausomybės nuo Vokietijos rinkos. Didžiosios Britanijos ryšiai su EB

taip pat buvo glaudesni negu su *EFTA* šalimis. Tačiau labiau svarbu tai, kad jos prekybiniai ryšiai su abiem grupėm buvo palyginti silpni dėl priklausymo Atlanto ir Sandraugos aljansams. Todėl šių dviejų susivienijimų įsikūrimo sąlygoti prekybos krypčių pasikeitimai bei naujų prekybos galimybių atsiradimas turėjo padaryti didelį poveikį visai Vakarų Europos ekonominei geografijai.

2.1 lentelė. Vakarų Europos prekybiniai blokai 1958 metais

	Gaminių eksportas (%) į	
	EB 6	*EFTA* 8
EFTA grupė*		
Norvegija	25,5	39,1
Švedija	21,3	38,7
Danija	24,5	37,9
Portugalija	12,4	14,4
Didžioji Britanija	12,2	9,8
Austrija	36,5	13,2
Šveicarija	37,2	16,3
EB grupė*		
Belgija	42,3	15,1
Nyderlandai	39,1	22,8
Prancūzija	19,5	12,4
Italija	20,8	16,3
Vokietijos FR	23,4	29,1

*Nėra duomenų apie Airiją ir Liuksemburgą

Šaltinis: United Nations Commodity Trade Statistics; after Vijkman (1989)

Susikūrusi EB buvo naujas reiškinys ir ekonomikoje, ir politikoje. Valstybės-narės turėjo atsisakyti dalies nacionalinio suvereniteto, bet ir sąlygos federalizmui dar buvo aiškiai nepribrendusios. Kompromisu tapo tarpvalstybinis, vykstantis EB teisiniuose rėmuose, ben-

dradarbiavimas (*intergovernmentalism*). (Wallace, 1982; Taylor, 1983; Harrop, 1989). Buvo sukurtos keturios pagrindinės institucijos: Parlamentas, Teismas, Komisija ir Ministrų taryba. Tačiau jos neturėjo vienodos galios kuriamoje stabdžių ir atsvarų sistemoje.

- *Komisiją* sudarė EB biurokratija. Ji siūlė naujas politikos kryptis, vykdė esamą politiką, buvo Romos sutarties sergėtoja. Jos nariai turėjo oficialią teisę lankytis Tarybos susirinkimuose.
- *Ministrų taryba* priiminėjo svarbiausius sprendimus, detalizuodama esamą politiką, principus ir skatindama atsirasti naujas politikos kryptis.
- *Europos parlamentas* vaidino daugiau patariamąjį vaidmenį, bet turėjo teisę tvirtinti Bendrijos biudžetą.
- *Europos teismas* buvo įgaliotas vertinti kitų institucijų veiksmus, nukreiptus prieš Romos sutartį ir kitus fundamentalius principus.

Laikui bėgant, galios pusiausvyra tarp institucijų keitėsi. Tačiau didžiausią galią turėjo Ministrų taryba, kurią sudarė valstybių-narių vyriausybių vadovai. Pats Romos sutarties pasirašymo aktas numatė šiokį tokį nacionalinio suvereniteto apribojimą, pavyzdžiui, nustatant išorinius tarifus ar galimybę pakliūti į Europos teismą dėl Bendrijos įstatymų laužymo. Bet daugeliui svarbiausių sprendimų dar vis reikėjo valstybių vadovų sutikimo. Kaip ir kituose susitarimuose dėl ekonominės integracijos, taip ir politikos sferoje etapiškumas ir pragmatizmas buvo pagrindinės prielaidos sėkmei. „Užuot iš karto atsisakiusios viso suvereniteto, valstybės-narės buvo paprašytos atsisakyti jo nedalomumo dogmos“ (*Commission of the European Community*, 1986b, 22). Tačiau tokia iš esmės pragmatiška nuostata sukūrė hibridišką politinę organizaciją, kuri tam tikra prasme „nebuvo nei virš suverenios valstybės, nei po ja (*neither above or below the state*)“ (Wallace, 1982), t. y. ji nei galėjo valdyti valstybes-nares, nei pati būti visiškai jų valdoma. Galios, suteiktos Ministrų tarybai, institucionalizavo privilegijuotą individualių valstybių-narių padėtį. Todėl EB politiką ir po to vykusią jos kaitą visų pirma galima suprasti, analizuojant valstybių-narių vidaus politiką. Rossas (1991, 65) į tai žiūri platesniame kontekste ir tvirtina, kad „kova dėl Europos ateities — tai iš esmės politikų, veikiančių sąlygiškai ribotoje arenoje, kova už geresnes kapitalizmo sėkmės sąlygas“.

3 skyrius

Europos Bendrijos kūrimasis 1958—1973 metais

ĮVADAS: UNIKALI GALIMYBĖ

EB buvo įkurta, baigiantis šeštajam dešimtmečiui, paties palankiausio per visą XX amžių ekonominiam augimui laikotarpio vidury. Pasaulinė ir Europos ekspansija palengvino kurtis naujoms prekybos struktūroms, besiremiančioms bendromis darbo jėgos ir kapitalo rinkomis, bei atsirasti bendrai politikai įvairiose srityse. Galingo plėtojimosi sudarytas kontekstas taip pat lengvino ir politiniais kompromisais ar derybomis besiremiančius procesus. Tai vėliau Bendrijoje tapo svarbiausiu sprendimų priėmimo bruožu. Tačiau, netgi esant tokiai situacijai, valstybių-narių vidaus politikos sumetimai ir toliau išlaikė lemiamą vaidmenį, formuojant EB bendros politikos kryptis, ir ypač bendrąją žemės ūkio politiką. Pastaroji, savo ruožtu, esmingai veikė tolesnę EB evoliuciją.

Nors šiuo laikotarpiu kuriant EB ir buvo padaryta žymi pažanga, nereikėtų pervertinti Bendrijos dinamizmo. Barracloughas (1980, 64) teigia, kad „pradiniai laimėjimai buvo apgaulingi. Įvykiai, vedantys į integraciją ir į tai, kas buvo optimistiškai vadinama „naująja Europa“, vyko tol, kol buvo palankios sąlygos“. Susikūrusi EB prisidėjo prie šių sąlygų sudarymo, bet, kita vertus, ir pati EB buvo tų sąlygų pasekmė. Visoje Vakarų Europoje septintame dešimtmetyje, kaip matyti iš 3.1 lentelės, vyko spartus ekonominis augimas. Jei nekreipsime dėmesio į lėtai besiplėtojusią Didžiosios Britanijos ekonomiką ir sparčiai besiindustrializavusias Pietų Europos ekonomikas (žr.: Williams, 1984, *introduction*), tai šiuo laikotarpiu nerasime didelių skirtumų tarp rezultatų, pasiektų EB ir tų Vakarų

3.1 lentelė. BVP vienam gyventojui didėjimas Vakarų Europoje 1960—1970 metais

EB	metinis prieaugis (%)	Ne EB (Šiaurės Europa)	metinis prieaugis (%)
Belgija	4,8	Austrija	4,5
Vokietijos FR	4,4	Danija	4,7
Prancūzija	5,7	Suomija	4,6
Italija	5,3	Airija	4,2
Liuksemburgas	nėra duomenų	Norvegija	4,9
Nyderlandai	5,5	Švedija	4,4
		Šveicarija	4,3
		Didžioji Britanija	2,9
Ne EB (Pietų Europa)			
Graikija	6,9		
Portugalija	6,2		
Ispanija	7,1		

Šaltinis: World Development Report, 1985, New York: World Bank

Europos šalių, kurios nepriklauso EB, ekonomikų. Lieka atviras klausimas, ar EB prisidėjo prie didelių augimo tempų, ar tiesiog buvo jų nešama į priekį. Tačiau tam tikra prasme pastarasis klausimas tapo nereikšmingas aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kai EB virto nusistovėjusia ekonomine struktūra ir įvyko svarbiausios Europos prekybos ir investicijų permainos. Jos sąlygojo regiono ekomoninės geografijos pasikeitimus. 1958 metais EB buvo dirbtinai sukurta ekonominė zona, bet baigiantis septintajam dešimtmečiui ji tapo labai svarbiu Vakarų Europos ekonomikos požymiu. Ne mažiau svarbu tai, kad prekybos krypčių pasikeitimo ir naujų prekiavimo galimybių atsiradimo pasekmės darė poveikį ir valstybėms-narėms, kol sudarė sąlygas pirmajam EB pagausėjimui 1973 metų sausio 1 dieną.

EB pasiekė ekonominių laimėjimų, nepaisydama kūrimosi laikotarpio kančių septintojo dešimtmečio viduryje. Viena iš didžiausių kliūčių buvo suformuotoji bendra žemės ūkio politika, nes šioje srityje labiausiai jautėsi vidaus politikos spaudimas. Kuriant bendrą žemės

ūkio politiką, neišvengiamas politinis kompromisas buvo siekimas didžiausių biudžeto sąnaudų ir kitų bendros politikos sričių sąskaita per visą EB egzistavimo laikotarpį. Kita su tuo susijusi problema buvo politinių sprendimų priėmimo procedūros sukūrimas. EB buvo sukurta remiantis prielaida, kad visose politikos srityse sprendimai bus priimami dauguma balsų. Tačiau tai reiškė suvereniteto praradimą, o tai buvo nepriimtina ypač Prancūzijai. Tai atvedė į 1966 metų Liuksemburgo kompromisą, kuris reiškė, kad nutarimus priimti galima tik vienbalsiškumo pagrindu. Šis sprendimas palengvino EB kūrimąsi septintajame dešimtmetyje, bet aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose tai tapo svarbiausia tolesnės ekonominės ir politinės integracijos kliūtimi.

MUITŲ SĄJUNGA IR BENDRAS IŠORINIS TARIFAS: NAUJI PREKYBOS KONTŪRAI

Muitų sąjunga ir bendras išorinis tarifas neatsirado vos tik pasirašius Romos sutartį. Kai kurių tarifų jau buvo atsisakyta 1959 metų sausio 1 dieną, bet būtinai reikėjo ilgo pereinamojo laikotarpio aptarti ir įvykdyti visai programai. Nacionalinių interesų skirtumai, ypač tarp Prancūzijos ir Vokietijos FR, nulėmė tai, kad šis procesas, nors ir buvo sunkus, vis dėlto sėkmingai pasibaigė 1968 metais — aštuoniolika mėnesių anksčiau, negu buvo numatyta pagal grafiką. Žvelgiant į praeitį atrodo, kad tarifų keliamoms kliūtims pašalinti buvo palankios išorinės sąlygos. Apie septintojo dešimtmečio ekonominį augimą jau buvo kalbėta — tai reiškė, kad jeigu kuri nors pramonės šaka nepajėgia konkuruoti vieningoje gaminių rinkoje, gali pervesti nacionalinius resursus į kitą, besiplėtojantį, sektorių. Kitais žodžiais tariant, septintajame dešimtmetyje buvo beveik nesusiduriama su bedarbyste, kurią galėjo sukelti struktūriniai sistemos pakeitimai. Antra, nežiūrint kai kurių nukrypimų, šešios valstybės, Bendrijos įkūrėjos, 1958 metais turėjo panašias galimybes konkuruoti bei panašius prekybinius interesus. Išimtį sudarė Pietų Italija, bet buvo tikimasi padėti šiam regionui specialiomis pagalbos programomis. Šis interesų bendrumas labai pagelbėjo, siekiant politinio kompromiso. Galų gale aiškų ekonominių interesų konsensusą per šeštojo dešimtmečio vartojimo bumą grindė didelis tarptautinis skonių ir kultūrų panašumas.

Žinoma, sukurtoji muitų sąjunga nepašalino visų kliūčių prekybai tarp šešeto šalių. Dar svarbiau tai, kad ji buvo taikoma tik (daugiausia) pramoninėms prekėms. Romos sutartis (59 straipsnis) taip pat pabrėžė, kad derėtų vis labiau šalinti apribojimus Bendrijoje teikti paslaugoms, ypač kreipiant dėmesį į finansus, draudimą ir bankines paslaugas. Tačiau „daugiau negu 25 metus po Europos ekonominės bendrijos sutarties pasirašymo pažanga finansinėje integracijoje buvo nenuolatinė, netolygi ir apskritai kukli" (Micossi, 1988, 217). Be to, netgi prekybos pramoninėmis prekėmis liberalizacija buvo ribojama, nes dar reikėjo įveikti kitas, netarifines kliūtis. Iš tiesų ši problema tapo pagrindine ir 1992 metų programoje. Tačiau buvo žengtas pirmas reikšmingas žingsnis kuriant naujus Vakarų Europos prekybos kontūrus.

Kaip tai buvo reikšminga, aiškiai matyti iš šio periodo prekybos statistikos. Kaip jau buvo minėta (žr. 2.1 lentelę), EB ir *EFTA* besikurdamos buvo palyginti dirbtinės prekybinės grupės. Nemažą reikšmę turėjo tai, kad Didžiosios Britanijos prekybiniai ryšiai buvo glaudesni su EB negu su *EFTA*, tuo tarpu Vokietijos FR užėmė centrinę vietą prekyboje tarp abiejų grupių (Wijkman, 1989). Rezultatas tas, kad muitų sąjunga ir bendras išorinis tarifas darė didelį poveikį prekybos modeliui. Valstybių-narių tarpusavio prekyba tapo dinamiškesnė negu su kitomis valstybėmis (Dunning *and* Robson, 1987, 111). Tai matyti iš 1958 ir 1972 metų importo statistikos (žr. 3.2 lentelę).

3.2 lentelė. EB 6 valstybių importas 1958—1972 metais

	1958	1972
A Importo % pasaulinėje prekyboje	21,1	28,6
B Vidinio importo % visame importe	29,6	51,6

Šaltinis: Reichenbach (1980)

Bendrą Bendrijos dinamizmą rodo jos importo dalies visoje pasaulio prekyboje didėjimas šiuo laikotarpiu nuo 21,1 iki 28,6%. Tačiau tuo tarpu, kai pasaulinė EB vidinio importo dalis beveik padvigubėjo iki 19,4%, EB išorinio importo dalis labai sumažėjo. Kaip to rezultatas, vidinio EB importo dalis *visame* EB importe padidėjo labai

žymiai — nuo 29,6% iki 51,6%. Dinamiškas buvo ne tik kapitalo kaupimo procesas ir didėjanti internacionalizacija. Labai didelę reikšmę turėjo ir šešeto šalių ekonomikų integracija.

Turbūt netgi nesant EB, pasaulinės ekonomikos augimas būtų sukėlęs Vakarų Europoje didesnį dinamizmą ir atvedęs į didesnę kelių ar visų valstybių integraciją. Tačiau sukurtoji muitų sąjunga ir bendras išorės tarifas atvėrė Bendrijai naujas prekybines galimybes ir reikšmingai pakeitė prekybos kryptis (žr. šio leidinio p. 44). Nustatant šių pasekmių dydį, iškyla nemažų sunkumų. Tačiau Harropo (1989, 51) ekonometrinių duomenų apžvalga įtikina, kad geriausiai vertinti būtų taip: 10 milijardų $ pelno davė prekiavimo galimybių išaugimas (*trade creation*) ir 1 milijardą $ — prekybos krypčių pasikeitimas (*trade diversion*). Nors prekybos krypčių pasikeitimo ekonominės pasekmės buvo mažesnės, būtent jis sukėlė EB konfliktą su kitomis prekybinėmis grupuotėmis. Išskirtiniai susitarimai su *EFTA* šiek tiek nuramino kitas Vakarų Europos šalis, bet JAV jautėsi labiausiai įžeista. Jau 1963 metais kilo didelis prekybinis konfliktas. Per vadinamąjį „viščiukų karą“ JAV apmokestino EB eksportuojamą brendį, sunkvežimius *Volkswagen* ir bulvių krakmolą, kaip atsaką į tai, kad EB apmokestino Amerikos paukštieną.

KAPITALAS, DARBO JĖGA IR INTERNACIONALIZACIJA

EB 6 buvo turtingiausių Vakarų Europos ekonomikų susivienijimas. Ji taip pat buvo gana homogeniška, ypač lyginant su aštuntajame dešimtmetyje įstojusiomis naujomis valstybėmis (žr. 3.3 lentelę).

Jei septintajame dešimtmetyje EB 9 grupės BVP vienam gyventojui (esant lygiai perkamajai galiai) imsime kaip matą palyginimui, tai tik Italija iš pradžioje buvusių šešių šalių yra aiškiai žemiau šio lygio. Vokietijos FR turėjo aukščiausią BVP, po jos sekė Nyderlandai ir Prancūzija. Pirmieji du EB augimo dešimtmečiai mažai ką pakeitė. 1979 metais Vokietijos FR turėjo aukščiausią BVP vienam gyventojui lygį, nuo jos nedaug atsiliko ir kiti nariai. Išimtį vėlgi sudarė Italija, kuri ir toliau atsiliko nuo bendro lygio daugiau negu 30%. Tuo pat metu lėtą Didžiosios Britanijos plėtotę atspindi didelis BVP smukimas EB vidurkio atžvilgiu.

3.3 lentelė. BVP vienam gyventojui, esant vienodai perkamajai galiai EB 9 valstybėse 1960—1979 metais

	EB 9 vidurkis = 100	
EB 6	1960	1979
Vokietijos FR	118	118
Nyderlandai	104	103
Prancūzija	100	112
Belgija	98	108
Italija	69	71
Liuksemburgas	nėra duomenų	111
Pagausėjusi EB 9		
Danija	113	116
Didžioji Britanija	112	91
Airija	59	61

Šaltinis: Hallett (1981, 26)

Tačiau šie duomenys neatspindi realaus Vokietijos ir mažesnio Prancūzijos ekonomikos dominavimo EB. Septintajame ir aštuntajame dešimtmečiuose Vakarų Vokietijos ekonomika plėtojosi dideliais tempais tiek santykiniu, tiek absoliutiniu požiūriu ir galų gale tapo didžiausiu pramoninių prekių eksportuotoju pasaulyje. Jau EB egzistavimo pradžioje matėsi tokios plačios prekybos požymiai. 1973 metais atitinkamai 28,5% ir 18,0% vidinio eksporto buvo iš Vokietijos ir Prancūzijos. Taip pat beveik pusė vidinio EB importo buvo į šias dvi šalis (Ziebura, 1982, 132). Šie duomenys daug labiau negu BVP vienam gyventojui rodo didžiulę šių dviejų ekonomikų reikšmę pradžioje buvusiame šešete. Tai taip pat atskleidžia vieną iš svarbiausių priežasčių, kodėl tuo metu Prancūzija ir Vokietija tapo *įtakingiausiomis* šalimis ir tuo laikotarpiu lėmė visos Bendrijos raidos pobūdį. Pavyzdžiui, Vokietija tapo ekonominio augimo EB varikliu. Vėliau, ilgai tęsiantis Didžiosios Britanijos ekonomikos santykiškam nuosmukiui, Vokietijos FR perėmė lyderio vietą visoje Vakarų Europoje.

Nacionalinių ekonomikų pajėgumo pakitimus įtvirtino svarbūs kapitalo restruktūrizacijos procesai. Kaip atsakas į kylančius mokslinių ir taikomųjų tyrimų plėtojimo kaštus, besikeičiančias strategijas, poreikį

užtikrinti patekimą į rinkas ir darbo proceso reorganizaciją pokario metais, įvyko žymi kapitalo internacionalizacija (žr.: Williams, 1987, 68—71). Dėl jos vien 1967—1976 metų laikotarpiu tiesioginių užsienio investicijų apimtis padidėjo nuo 108 iki 287 milijardų $ (Sauvray, 1984). Svarbiausia šios internacionalizacijos priežastis buvo Amerikos transnacionalinių kompanijų ekspansija. Amerikos hegemonija per pirmus du pokario dešimtmečius atsispindi didėjusioje pasaulinių tiesioginių užsienio investicijų iš JAV dalyje: 1930 metais — 35%, 1971 — 52%. Tiesioginės užsienio investicijos iš Vakarų Europos atitinkamai mažėjo, ypač dėl Antrojo pasaulinio karo padarytos žalos. Didžiosios Britanijos dalis nukrito nuo 44 iki 15%, tuo tarpu EB pirmavusios pagal tiesiogines užsienio investicijas Prancūzijos dalis smuktelėjo nuo 8 iki 6%.

Vakarų Europa prarado svarbiausiojo kapitalo eksportuotojo pozicijas, todėl tapo pagrindine Amerikos tiesioginių užsienio investicijų gavėja. Iš pradžių jas labiausiai traukė Didžioji Britanija. Tai nenuostabu, žinant, kad anglų kalba buvo tarptautinio verslo kalba, kad didelę finansinę svarbą turėjo Londono Sitis (*City of London*) ir kad Didžioji Britanija buvo ir Europos, ir Sandraugos prekybinių ryšių centras. Tačiau 1958 metais susikūrus Europos Bendrijai, JAV žymiai padidino investicijų į valstybes-nares (Darby, 1986). 1950 metais į Didžiąją Britaniją buvo investuota pusė JAV investicijų Europoje, o štai 1975 metais jos dalis nukrito iki 28%. Naujausiais duomenimis, nors Didžiojoje Britanijoje dar investuojama daugiausiai, ją vejasi Vokietijos FR, gaunanti 18% tiesioginių JAV užsienio investicijų Europoje.

Amerikos investicijos Europoje buvo skirtos įsigijimams ir plėtotei ten, kur dar nebuvo investuojama. Jos abi sukėlė Europos susirūpinimą tuo, ką Servan-Schreiberis (1968) pavadino „Amerikos iššūkiu (*the American challenge*)“. Amerikos transnacionalinių kompanijų dydis, įžvalgumas ir technologinis pranašumas leido joms sėkmingiau plėtoti multinacionalines strategijas Europoje, negu tai pajėgė daryti patys europiečiai: prancūzų, vokiečių ir britų kompanijos dar vis kreipdavo savo veiklą tik į vieną ar dvi šalis. Todėl visai pagrįstai galima teigti, kad labiau Amerikos, o ne EB transnacionalinės kompanijos gavo didžiausią naudą iš Bendrijos sukūrimo.

Tačiau vienas iš svarbiausių muitų sąjungos ir bendro išorinio tarifo tikslas buvo užtikrinti ilgalaikius, dinamiškus EB kompanijų pelnus. Platesnė rinka turėjo padėti kurti ekonomišką masinę gamybą, kelti

gamybos efektyvumą bei gerinti mokslo tiriamojo darbo ir mokslinių laimėjimų taikymo našumą. Ši sritis buvo laikoma ypač svarbia, nes buvo žinoma, kad Amerikos kompanijos fundamentaliesiems ir taikomiesiems tyrimams išleidžia keturgubai daugiau negu jų konkurentai iš EB. Walteris Hallsteinas iš EB Komisijos teigė, kad „moksliniai tyrimai po kapitalo ir darbo jėgos laikomi trečiuoju veiksniu dabartinės ekonomikos gamyboje" (1972, 198—199). Šiame kontekste Amerikos transnacionalinių kompanijų gebėjimas pasinaudoti muitų sąjungos teikiamais pranašumais, prekiauti bei sukurti gamybos infrastruktūrą visoje EB Bendrijos kūrėjams galėjo atrodyti savotiška likimo ironija.

Ar išaugęs Amerikos dalyvavimas Europos ekonomikoje reiškė, kad EB industrinė strategija žlugo? Tam tikra prasme atsakymas yra neigiamas, nes tiesioginių užsienio investicijų išaugimas buvo neišvengiamas bendro išorinio tarifo padarinys. Firmos, nepriklausančios EB valstybėms, pradėjo plėtoti gamybą Bendrijos šalyse, kad galėtų apeiti išorinio tarifo keliamas kliūtis. Be to, didelę tiesioginio pelno dalį iš muitų sąjungos turėjo tos Europos kompanijos, kurios laikėsi ekonomiškosios masinės gamybos plėtojimo politikos. Pavyzdžiui, 50 didžiausių Europos kompanijų 1976 metais gamino 25% visos Europos produkcijos. O štai 1965 metais dar tik 15% (Geroski *and* Jacquemin, 1985, 172). Tačiau ekonomiškosios masinės gamybos plėtojimas automatiškai nerealizavo lauktųjų dinamiškųjų muitų sąjungos pranašumų. Iš dalies tai atsitiko todėl, kad Europos kompanijos rimtai nepuoselėjo EB ribas peržengiančių planų. Vietoj skatinančios specializaciją ekonomiškosios masinės gamybos (laukiamos mokslinių tyrimų bei technologijų pažangos) svarbiausias tų procesų rezultatas buvo vienodėjimas — kiekvienoje valstybėje-narėje kapitalas pradėjo plėtotis panašiai. Šis pramoninių struktūrų kopijavimas prisidėjo prie devintojo dešimtmečio visuotinės krizės Vakarų Europoje ir galų gale tapo svarbiausiu stimulu 1992 metų programai.

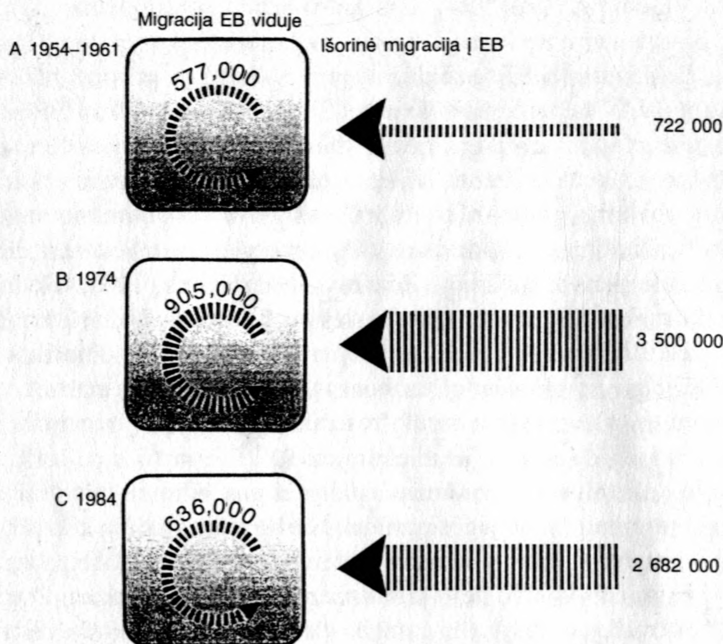
Augančios kapitalo globalizacijos kontekste išryškėjo ir EB 6, kaip dirbtinės ekonominės zonos, prigimties trūkumai. EB formavimasis virto visą EB apimančių tarptautinių firmų jungimusi į vientisus ūkinius finansinius vienetus. 1961—1969 metų laikotarpiu buvo užregistruoti 257 tokie junginiai. Tačiau šį mastą menkino tai, kad tarp EB priklausančių šalių kompanijų ir ne EB kompanijų įvyko net 563 susi-

jungimai (Holland, 1980, 68). Tuo paaiškinama septintajame dešimtmetyje įvykusi kapitalo restruktūrizacija. Amerikos kompanijos labiau už kitas pasinaudojo EB susikūrimu, bet tam tikra prasme tai buvo jau galutinė JAV hegemonijos išraiška. Taip pat tiesa tai, kad EB kompanijos taip plačiai neveikė tarpvalstybiniu mastu Bendrijos rėmuose, kaip to buvo tikėtasi. Tačiau EB kompanijos labai aktyviai prisidėjo kuriant globalinius planus. Jų bendras santykiško ekonominio augimo rodiklio pasikeitimas septintajame dešimtmetyje buvo šiek tiek didesnis negu Amerikos kompanijų (Rowthorn *and* Hymer, 1970). Iš dalies dėl susikūrusios EB situacija buvo šiek tiek palanki Vakarų kompanijoms paskutiniame XX amžiaus ketvirtyje mesti iššūkį Amerikos hegemonijai jeigu ne globaliniu, tai bent Atlanto bendrijos mastu.

Tuo metu vyko ne tik kapitalo restruktūrizacija, bet ir svarbūs pokyčiai darbo jėgos rinkose. Kindlebergeris (1967) svarbiausiu šeštojo ir septintojo dešimtmečių ekonominės plėtotės paaiškinimu laiko tai, kad nebuvo apribojimų darbo jėgos pasiūlai. Darbo jėgos pasiūla kilo iš kelių šaltinių. Valstybių viduje vis daugiau moterų įsitraukdavo į darbinę veiklą, darbo jėga išsilaisvindavo pertvarkant žemės ūkį (pvz., Vakarų Prancūzijoje) bei tradicinę kasybą ir gamybą (pvz., Rure). Kapitalo restruktūrizacijos procesas buvo susijęs ir su tarpregionine migracija į tuos valstybių centrus, kur kaupdavosi kapitalas.

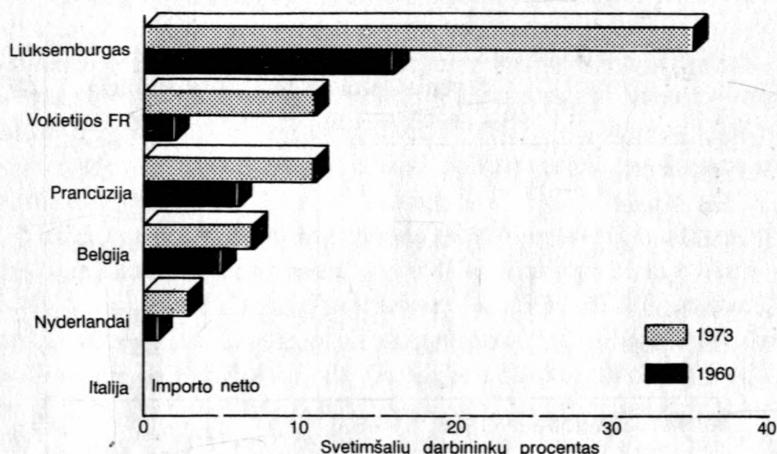
Darbo jėgą teikė ir tarpvalstybinė migracija. Tai dėl daugelio priežasčių buvo svarbu daugialypiam kapitalo kaupimo procesui tobulesnėse Vakarų Europos ekonomikose — darbo jėgos pasiūlos suvaržymų pašalinimui, ūkių orientacijai į ekonomiškesnę masinę gamybą, mažesniems gamybos kaštams ir iš čia atsirandančiai galimybei didinti eksporto apimtį (Paine, 1977). Vienas iš EB tikslų, kuriant bendrą darbo jėgos rinką, ir buvo siekis maksimaliai išnaudoti šiuos pranašumus. Vadinasi, Romos sutartis reiškė ne tik tai, kad EB piliečiai turėjo teisę bet kur įsidarbinti, bet ir tai, kad kitos valstybės piliečiai neturėjo būti diskriminuojami mokant jiems atlyginimus ir sudarant darbo sąlygas. Šios teisės buvo palengva tvirtinamos pirmuoju Bendrijos egzistavimo laikotarpiu ir galutinai įtvirtintos pagrindiniame 1970 metų sausio mėnesio Tarybos priimtame reglamente (Molle *and* Van Mourik, 1988).

Realybėje bendrosios rinkos sukūrimas nebuvo toks reikšmingas Bendrijos šalyse, kaip kad buvo tikėtasi. Tarp EB valstybių migran-

3.1 pav. Emigracijos šaltiniai EB 6 1954/1961—1984 metais
Šaltinis: Straubhaar (1988, 59—61)

tų tikrai pagausėjo nuo 576 000 šeštojo dešimtmečio pabaigoje iki 905 000 1974 metais (Straubhaar, 1988). Ir vienais, ir kitais metais apie 2/3 migrantų buvo iš Italijos. Tačiau abiem šiais atvejais vidinius EB migrantus labai lenkė migrantai iš už Bendrijos ribų (žr. 3.1 pav.). Iš tiesų, 1974 metais apie 3 500 000 migrantų buvo iš valstybių, nesančių Bendrijos narėmis, ir tik 905 000 asmenys migravo iš vienos EB valstybės į kitą. Jie sudarė tik 22% visų migrantų. Tuo metu greitas kapitalo kaupimo procesas Bendrijoje galėjo būti išlaikytas, panaudojant viso Viduržemio jūros baseino regiono, o ne tik Italijos darbo jėgos rezervus. Pavyzdžiui, 1968 metais iš Graikijos, Ispanijos ir Portugalijos į EB 6 atvyko 29% darbininkų migrantų, o 1958 metais tik 13% (Molle *and* Van Mourik, 1988, 323). *Gastarbeiteriai*, arba svetimšaliai darbininkai, taip pat atvykdavo iš Turkijos, Alžyro ir kitų Šiaurės Afrikos valstybių, taip pat iš buvusių Pran-

3.2 pav. EB 6 grynoji priklausomybė nuo užsienio darbo jėgos 1960—1973 metais

Šaltinis: Molle *and* Van Mourik (1988, 324)

cūzijos, Belgijos ir Nyderlandų kolonijų. 3.2 paveiksle pateikiama didėjanti tarptautinės migracijos svarba septintajame dešimtmetyje visų EB 6 šalių ekonomikoje, išskyrus Liuksemburgą; labiausiai nuo migrantų priklausė Prancūzija ir Vokietijos FR — 1974 metais 11% jų darbo jėgos sudarė migrantai. Tarptautinė migracija, net ir ne iš EB, be abejonės, turėjo lemiamą įtaką šių dviejų šalių ekonomikų augimui. Santykis tarp tarptautinės prekybos ir migracijos yra sudėtingas. Straubhaaras (1988, 48) teigia, kad bendros rinkos susiformavimas galėjo turėti trejopas pasekmes. Pirma, migracija tarp EB šalių galėjo sumažėti, o prekyba tarp EB šalių išaugti. Tai iš tikro būtų optimistinis, seniai lauktas Bendrijos ekonominio augimo ir stiprėjimo rezultatas. Antra, ko, be abejonės, niekas nesitikėjo: migracija tarp EB šalių galėjo išaugti, o prekyba sumažėti, nes darbo jėgos migracija pakeistų prekybą. Galų gale galėjo atsitikti taip, kad EB viduje išaugtų ir migracija, ir prekyba — trumpą laiką tai turbūt buvo reali viltis. Štraubharas nagrinėjo šį migracijos, vykstančios pačioje Bendrijoje, ir migracijos į Bendriją santykį ne absoliučiais dydžiais, bet reliatyviųjų apimčių požiūriu (3.4 lentelė).

3.4 lentelė. Migracijos ir prekybos srautai EB 6 ir EB 9 valstybėse 1958—1980 metais

	Metiniai augimo tempai procentais	
	1958—1973 (EB 6)	1973—1980 (EB 9)
Migracija		
EB viduje	2,4	-12,5
Į EB	13,6	-14,1
Prekyba		
EB viduje	18,6	22,7
Į EB	12,4	24,7

Šaltinis: Straubhaar (1988, 51—53)

Pirmuoju, 1958—1973 metų, laikotarpiu vidinė migracija augo ne taip greitai kaip išorinė; o valstybių tarpusavio prekyba plėtojosi greičiau negu prekyba su valstybėmis nenarėmis. Iš to jis daro išvadą, kad pirmoji jo hipotezė buvo teisinga — tarp prekybos ir migracijos yra savitarpio ryšys, bent jau santykiškas.

Apskritai, Štraubharo veikalas patvirtino, kad darbo jėgos migracijos įstatymų liberalizmas iš esmės neskatino netgi trumpalaikės migracijos tarp EB šalių, lyginant su ta migracija, kuri vyko iš už bendros darbo jėgos rinkos ribų. Kaip tvirtina Hollandas, „ne ekonominės integracijos logika savaime, o kapitalo kaupimas ir iš to kylanti darbo jėgos paklausa traukė migrantus iš labiau atsilikusių šalių į turtingesnes“ (1980, 58). Kitaip tariant, EB darbo jėgos (panašiai kaip ir kapitalo) rinkų restruktūrizacija buvo tik platesnio Europos ekonomikos globalizacijos proceso dalis.

BENDROS POLITIKOS KRYPTYS IR POLITINIAI KOMPROMISAI

Europos Bendrija buvo įsivaizduojama kaip kažkas daugiau negu muitų sąjunga ir bendroji kapitalo bei darbo jėgos rinka. Ketinta taip pat plėtoti kitas bendras politikos kryptis. Kadangi jos nebuvo smulkiai aptartos Romos sutartyje, jas teko praktiškai formuluoti pirmai-

siais Bendrijos egzistavimo metais. Bendros politikos kryptys turėjo būti suformuluotos tarpvyriausybinio bendradarbiavimo (*intergovernmentalism*) ir įsišaknijusių nacionalinių interesų kontekste, todėl šis procesas buvo neįmanomas be politinių kompromisų. Tai aiškiai matyti bendroje žemės ūkio politikoje, BŽŪP (*CAP — Common Agricultural Policy*), svarbiausioje ir labiausiai politizuotoje tarp kitų bendros politikos krypčių.

Pasirašant Romos sutartį, žemės ūkis buvo svarbiausia gamybos sritis daugelyje Europos šalių. Pavyzdžiui, Italijoje žemės ūkyje dirbo 35% visų dirbančiųjų, Prancūzijoje — 25%. BŽŪP reikšmę geriausiai parodo de Gaulle'io jai skirtas dėmesys. 1958 metais išrinktas Prancūzijos prezidentu, de Gaulle'is netrukus sušaukė Vyriausybės posėdį, kuriame turėjo būti nuspręsta, ar Prancūzija pasiliks EB nare. Tai, kad BŽŪP galbūt kompensuos bet kokius pramoninės prekybos nuostolius, ypač su Vokietija, de Gaulle'iui buvo lemiamas argumentas (Holland, 1980, 27).

Derybose dėl BŽŪP buvo daug sunkumų. Romos sutarties 34—87 straipsniuose buvo nubrėžti BŽŪP tikslai: didinti darbo našumą, užtikrinti patenkinamą gyvenimo lygį dirbantiems žemės ūkyje, stabilizuoti rinkas, užtikrinti pasiūlą ir tiekti vartotojams prekes priimtinomis kainomis (žr.: Hill, 1984). Šie tikslai buvo nelabai suderinami, be to, jų siekti galima buvo įvairiai. Tačiau greitai buvo nustatyti trys pagrindiniai politikos bruožai: laisva prekyba EB viduje ir bendras išorinis muitas produkcijai, gaminamai kitur; užtikrintos supirkimo kainos ir struktūrinės žemės ūkio reformos. Bet dar liko pakankamai daug baigtinų aptarinėti detalių.

Didžiausia kliūtis turbūt buvo labai skirtinga būsimųjų Bendrijos valstybių-narių žemės ūkio politika XIX amžiuje. Pavyzdžiui, Prancūzijai, Vokietijai ir Italijai buvo būdinga stipri protekcionistinė politika, kai tuo tarpu Nyderlandai ir Belgija buvo liberalizavę prekybą, o tai reiškė didesnę specializaciją ir konkurentabilumą. Visoje Europoje tarpukario depresija skatino protekcionizmą, bet šeštajame dešimtmetyje dar egzistavo dideli skirtumai tarp šalių-narių interesų žemės ūkio srityje. Nyderlandai norėjo plėsti modernų, į eksportą orientuotą ūkininkavimo sektorių; Belgijai reikėjo ūkius saugančių subsidijų; tuo tarpu Vokietija, Prancūzija ir Italija siekė apginti savo mažapelnius ir smulkius ūkininkus (Blacksell, 1981). Derybas dar labiau

sunkino kiekvienos atskiros šalies interesų įvairovė. Pavyzdžiui, Prancūzijos vyriausybė turėjo surasti pusiausvyrą tarp didelių ūkių, esančių netoli Paryžiaus, interesų ir valstiečių, dar daugiausia ūkininkaujančių šalies pietuose ir vakaruose.

Derybos greitai apkarto, ypač tarp abiejų Bendrijos lyderių. 1961 metais de Gaulle'is pradėjo grasinti, kad Prancūzija nesutiks su siūlomu tarifų sumažinimu pramoninėms prekėms, kol nebus sukurta BŽŪP struktūra. Tai buvo ne paskutinis kartas, kai atrodė, kad BŽŪP problema grasina suardyti visą EB. 1962 metų sausį EB, norėdama sudaryti įvaizdį, kad vis dar laikosi sutartų derybose dėl BŽŪP terminų, pateko į visišką ceitnotą. Vis dėlto sausio mėnesį buvo sutarta dėl kainų sistemos principų. Garantijų sistemoje buvo nustatytos planinės (*target*) kainos žemės ūkio produkcijai. Jei rinkoje jų nepavyktų įgyvendinti, tada EB turėjo produkcijos perteklių nupirkti specialiomis intervencinėmis (*intervention*) kainomis. Taip pat buvo numatytos priemonės importuojamos produkcijos kainoms padidinti, subsidijos, kurios turėtų atlyginti nuostolius, jeigu produktai parduodami užsienio rinkose. 1962 metų sausio mėnesio sutartis apėmė 40% EB produkcijos, pavyzdžiui, pieno bei kiaulienos produktus. Norint, kad Vokietija remtų BŽŪP, reikėjo nustatyti kainas, artimas vokiškoms, o pastarosios buvo daug didesnės už pasaulines. Todėl BŽŪP atsirado kaip brangumo politika, ir brangumas vėliau buvo jos pastovus bruožas.

BŽŪP istorija tuo dar nesibaigė, nes kiekvienam žemės ūkio produktui turėjo būti aptartos atskiros kainos ir valstybės kišimosi mechanizmas. 1965 metais Bendriją vėl ištiko politinė krizė, nes Prancūzija nesutiko, kad sprendimai būtų priimami balsų dauguma, ypač BŽŪP srityje. Prancūzijai atsisakius sėsti prie derybų stalo, prasidėjo vadinamoji „tuščios kėdės politika (*empty-chair policy*)“, o 1966 metais buvo priimtas vieningo balsavimo principas — vadinamasis Liuksemburgo kompromisas. Po to derybos dėl BŽŪP gana greitai buvo sėkmingai užbaigtos. 1967 metais buvo nustatytos javų kainos — didesnės negu vidutinis EB ir pasaulinis kainų lygis. Tai šalia viso kito atspindėjo ir vokiečių fermerių interesus, nors ir jiems teko sutikti su 15% kainų sumažinimu (Hendriks, 1989). Po to gana greitai susiformavo bendros žemės ūkio produktų rinkos pienui, cukriniams runkeliams, vaisiams ir daržovėms. Tačiau politinis kompromisas, kuriuo buvo nustatytos tokios didelės kainos javams, sukūrė svarbų prece-

dentą. Dideles kainas teko nustatyti visiems kitiems žemės ūkio produktams, išlaikant kainų diferencijas. 1970 metais buvo pasiektas paskutinis svarbus susitarimas dėl vyno kainų. Taigi apskritai paėmus, BŽŪP įgyvendinti prireikė beveik ištiso dešimtmečio.

BŽŪP — tai nevienareikšmiškai vertinamas ekonominis laimėjimas. Ji, žinoma, skatino gamybą, ir tai nėra stebėtina, nes numatytos planinės kainos buvo daug didesnės negu pasaulinės septintojo dešimtmečio pabaigoje, beveik per visą aštuntąjį dešimtmetį ir devintojo dešimtmečio pradžioje. Todėl EB savarankiškumas šioje srityje žymiai padidėjo. Pavyzdžiui, šeštojo dešimtmečio pabaigoje buvo užauginta 90% reikalingų kviečių, o 1980 metais — net 114% (Hill, 1984). Garantijų politika taip pat padėjo stabilizuoti kainas ir užtikrinti gana aukštą gyvenimo lygį fermeriams. Tačiau didelės supirkimo kainos buvo nustatytos vartotojų sąskaita. Taip pat nukentėjo ir EB galimybės plėtoti bendrą politiką kitose srityse, nes didelė ir vis didėjanti EB biudžeto dalis turėjo būti skirta BŽŪP finansavimui.

Sunku pasakyti, kas iš BŽŪP turėjo naudos daugiausiai, o kas mažiausiai. Žinoma, tiesa yra tai, kad būtinų politinių kompromisų Prancūzija darė mažiausiai, o Vokietijos FR daugiausiai. Galbūt tikruoju nugalėtoju tapo Komisija, nes suvaidinusi svarbiausią vaidmenį siekiant kompromiso, sustiprino savo autoritetą kitų institucijų akyse. Tuo pat metu Liuksemburgo kompromisas, kuris buvo neatskiriama derybų dėl BŽŪP dalis, turėjo svarbių ir daugiausia blogų padarinių Bendrijai, kuri ateityje turėjo sugebėti priiminėti sprendimus. Kritiškiausiai tą padėtį įvertino Holandas. Jis tvirtina, kad „pritarimas vieningo balsavimo praktikai keletui metų nukreipė Bendriją nuo užmačios tapti viršvalstybiniu (*supranational*) dariniu į savotišką Europos vidinę *OECD* (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtotės organizaciją — *Organization for Economic Co-operation and Development*), apsėstą bendros žemės ūkio politikos košmaro".

Dėl kitų bendros politikos sričių buvo vaidytasi mažiau vien jau todėl, kad EB biudžete BŽŪP paliko pernelyg mažai resursų, kad dėl jų paskirstymo iškiltų rimtesnių problemų.

- *Socialinis fondas* turėjo galimybę tapti viena iš svarbiausių bendros politikos sričių. Romos sutartyje jis buvo laikomas įrankiu mažinti kai kuriems trumpalaikiams sunkumams darbo rinkoje, at-

siradusiems kuriant bendras rinkas ir muitų sąjungą. Hallsteinas teigia, kad „susitarimai, įtvirtinti Romos sutartyje dėl socialinės politikos, kaip ir tie, kurie buvo skirti transporto politikai, monetarinei politikai ir kitiems reikalams, turi aiškią žymę prieštaravimų, kilusių derantis dėl sutarties sudarymo. Kitais žodžiais tariant, jie turi praeities žymę" (1972, 169). Kiekvienos šalies noras apginti savo pačios socialinę politiką reiškė, kad nebuvo įmanoma pasiekti daug nuolaidų ar susitarimų tiek derybų metu, tiek po jų. Todėl septintajame dešimtmetyje EB socialinė politika beveik nesiplėtojo. Praktika rodo, kad socialinio fondo išlaidų dauguma buvo skirta perkvalifikavimo priemonėms, siekiant sumažinti kai kuriuos industrinio persitvarkymo padarinius. Bendroji išlaidų suma netgi šiam tikslui 1970 metais buvo ribojama iki 120 milijonų £. Tokia politika galėjo daryti tik nedidelę įtaką vis didėjančioms socialinėms reikmėms, baigiantis šiam pirmam darbo jėgos rinkos reguliavimo laikotarpiui. Dar mažesnė pažanga buvo padaryta kitose bendros politikos srityse.

- *Europos anglių ir plieno bendrija* buvo labai įsitraukusi į anglių pramonės pertvarkymą, o Euratomas koordinavo bendrai finansuojamus tyrimus atominės energetikos srityje. Tačiau apskritai šiuo laikotarpiu nebuvo nuoseklios energetikos politikos ir net rimtai nebuvo bandoma jos suformuoti iki pat pirmos naftos krizės (Odell, 1976). Energetika, kaip ir socialinė politika, buvo rūpestingai saugoma nacionalinio suvereniteto sritis.
- Lėtai buvo stumiamasi į priekį ir *bendroje žvejybos politikoje*, nors Romos sutartyje ir buvo pabrėžta, kad žvejybos produktams turi būti sukurta bendra rinka. Ir vėl tai buvo smarkiai besivaržančių ir skirtingų nacionalinės globos sistemų sritis. Galiausiai 1970 metais pasiektas susitarimas dėl bendrų rinkų organizavimo, struktūrinės (modernizavimo) politikos apibrėžė laisvo patekimo į EB žvejybos rajonus sąlygas. Tačiau šį susitarimą nustelbė derybos dėl naujų narių priėmimo į EB. Tuo pasireiškė bendras šešeto savanaudiškumas, nes bendra žvejybos politika buvo kuriama kaip *acquis communautaire* (Bendrijos santvarkos) dalis, kurią nauji nariai turi priimti be jokių papildomų derybų.
- *Bendros transporto politikos* buvo dar labiau nesilaikoma, ir ji liko tuo, ką Hallsteinas (1972, 226) pavadino „kaimišku užsisklen-

dimu". Nebuvo jokių pastangų liberalizuoti ar koordinuoti oro ir jūrų transportą, ir tik nedideli bandymai ta kryptimi buvo daromi sausumos transporte. Rimtai apie šias problemas iki devintojo dešimtmečio iš viso nebuvo kalbama.

- Ekonominėje politikoje taip pat buvo daug ignoruojamų sričių, tarp jų ir *monetarinė politika*. Septintojo dešimtmečio pabaigoje EB sukrėtė trys pagrindinės valiutinės krizės: 1967 metais — svaro sterlingų, 1968 — dolerio ir Prancūzijos franko. Ypač pastaroji iš jų tapo rimta prielaida skaldytis politikai ir EB vidaus prekybai. Ir vėlgi ryšys tarp dviejų vyraujančių ekonomikų tapo lemiamu — Vokietijos FR atsisakė pasekti Prancūzijos pavyzdžiu ir devalvuoti savo valiutą, o nutarė sumažinti importo mokesčius 4%. Iš tikro nebuvo realios nacionalinių monetarinių politikų koordinacijos. Krizės padarinys buvo tas, kad Ministrų taryba 1969 metų liepos mėnesį priėmė Barre planą, kuriuo buvo siūloma padidinti valiutinę sąjungą ir ekonominės politikos koordinaciją. Per kitus du dešimtmečius šis žingsnis paskatino keletą vėlesnių bandymų kurti valiutinę sąjungą.
- *Konkurencija ir kompanijų susiliejimai* buvo dar viena sunki ekonominės politikos sritis. Šioje srityje EB buvo užsibrėžusi prieštaringų tikslų. Viena vertus, Romos sutartyje buvo pabrėžiama, kada konkurencija yra svarbiausias dalykas, suprantamas kaip didesnio efektyvumo ir konkurentabilumo varomoji jėga. Kita vertus, norėta sukurti europietiškas superkompanijas, pajėgias kovoti su galinga ir vis stiprėjančia Amerika tiek Europos, tiek pasaulio rinkose. 1970 metų Colonna planas iš esmės nubrėžė galimus politikos rėmus susiliejimams ir įsigijimams. Bet jis niekada nebuvo patvirtintas, nes Taryba daugiausia dėmesio skyrė pašalinti konkurencijai trukdančius veiksnius. Tai sunki politikos sritis, ypač tarptautiniu lygiu. Kai konkurencijos taisyklių pažeidėjo nepaveikdavo įtikinėjimas, Komisija kreipdavosi į Teismą. Pavyzdžiu gali būti vienas būdingas teisinis Europos teismo sprendimas, kuriuo skelbiama, kad Komisija turėjo teisę anuliuoti *Grundig* ir *Costen* firmų susitarimą riboti *Grundig* gaminių prekybą Prancūzijoje.
- *Bendra regioninė politika* taip pat nebuvo suformuota, nors EB buvo dideli regioniniai skirtumai ir atrodė, kad integracija juos dar labiau didino.

Besiplėtojant EB bendros politikos įvairiose srityse struktūrai, greitai paaiškėjo, kad ją tikriausiai labai ribos biudžeto galimybės. Pačios EB resursai buvo gaunami pagal nustatytą procentą iš vyriausybių nustatyto PVM (pridėtosios vertės mokestis). Pradėjus veikti Bendrijai, labai padidėjo išlaidos — nuo 35,5 milijono *ECU* (*European Currency Unit* — Europos piniginis vienetas) 1958 metais iki 607 milijonų *ECU* 1965 metais, o po to sekė dar penkiagubas padidėjimas iki 3331 milijono *ECU* 1972 metais (3.5 lentelė).

3.5 lentelė. EB biudžetas 1958, 1965 ir 1972 metais

Išlaidos (%)	*1958 m.*	*1965 m.*	*1972 m.*
Europos plėtojimo fondas		41,0	6,4
Euratom	22,3	19,8	
Europos žemės ūkio orientacijos ir garantijų fondas		16,9	74,4
Socialinis fondas		7,1	2,9
Pramonė, energetika, moksliniai tyrimai			2,3
Administracija	16,6	9,1	12,7
EAPB	61,6	6,2	1,3
Iš viso	100,0	100,0	100,0
Visos išlaidos (*ECU* milijonai)	35,5	607,2	3 330,9

Šaltinis: Commission of the European Communities, European Economy, Annual Economic Review, 1986—1987, *no.* 29, *July* 1986, 166

Poslinkiai vyko ir išteklių paskirstyme. 1965 metais dėl BŽŪP dar buvo derimasi ir jai buvo skirta tik 16,9% viso EB biudžeto, bet 1972 metais ji prarijo jau apie tris ketvirčius visų Bendrijos išlaidų. Ankstyvas politinis kompromisas sudarė sąlygas susiformuoti brangiai kainuojančiai žemės ūkio politikai. Vėliau ji darė įtaką visų kitų bendrų EB politikos krypčių evoliucijai. Sukūrus BŽŪP, EB atsirado viena reali ir tikrai Bendriją apimanti politikos kryptis, kuri įsigalėjo septintojo dešimtmečio pabaigoje. Tačiau už ją teko brangiai sumokėti — buvo labai apribotos kitų iniciatyvų galimybės, kaip antai rimtos eko-

nominės strategijos ar visapusiškos socialinės politikos sukūrimas. Ilgainiui paaiškėjo, kad politinė kaina dar didesnė, nes BŽŪP padariniai biudžetui trukdė priiminėti svarbius nutarimus ateičiai.

PIRMASIS BENDRIJOS PAGAUSĖJIMAS — DIDŽIAUSIAS PIRMOJO PERIODO LAIMĖJIMAS

Pirmieji 15 Bendrijos egzistavimo metų buvo sunkūs. Daugelis priimtų sprendimų buvo ginčytini. Antai prancūzų „tuščios kėdės“ strategija buvo rimtas išbandymas EB gyvybingumui. Tačiau dėl to nederėtų menkinti tų metų laimėjimų. 1957 metais Romos sutartis buvo pasirašyta veikiau kaip bendras ketinimas, o ne kaip detalus, nepriekaištingas politinis dokumentas. Šešetas beveik neturėjo kuo daugiau pasikliauti, kaip tik politine gera valia ir bendra patirtimi, sukaupta EAPB veikloje. Šios šalys siekė sukurti muitų sąjungą, bendrą išorinį tarifą, bendras kapitalo ir darbo rinkas ir bendros politikos krypčių visumą palyginti dirbtinai apibrėžtoje ekonominėje zonoje. Tačiau per 15 metų šiose visose kryptyse buvo padaryta žymi pažanga, ir Bendriją, susidedančią iš šešių narių, teko paversti devynerių narių Bendrija. Įstojusi Didžioji Britanija, Airija ir Danija turėjo paversti EB didžiausiu ekonominiu susivienijimu Vakarų Europoje. Ji faktiškai apėmė visą Šiaurvakarių Europą, o už jos sienų liko tik Viduržemio jūros, Alpių ir Skandinavijos regionų šalys.

Susiskaldymas tarp EB ir *EFTA* visada buvo dirbtinis Vakarų Europos padalijimas. Ypač tai pasakytina apie labai svarbius prekybinius ryšius tarp Didžiosios Britanijos ir Vokietijos FR. Taigi nuo pat pradžių buvo jaučiamas stiprus spaudimas pertvarkyti santykius tarp šių dviejų grupių. EB sėkmė, kuriant pamatus bendroms politikos kryptims ir sąlygiškas Vokietijos ir Prancūzijos ekonomikų, lyginant su Didžiosios Britanijos, sustiprėjimas tapo pagrindu šiam spaudimui didėti. Vykstanti kapitalo kaupimo internacionalizacija taip pat buvo ženklu, reikalaujančiu tolesnės politinės Europos ekonominės erdvės reorganizacijos. Konstituciškai bet koks Bendrijos padidėjimas turėjo būti gana paprastas, nes Romos sutarties 237 straipsnis skelbė, kad „bet kuri Europos šalis gali prašytis priimama į Bendriją“.

Tuo tarpu, kai Graikija ir Turkija siekė ir įsigijo asocijuotų narių statusą Bendrijoje, santykiai su *EFTA* buvo kritiški. Didžioji Britanija, kuri buvo *EFTA* sukūrimo varomoji jėga, greitai persiorientavo į EB. Kartu su Danija, Airija ir Norvegija ji pareiškė norą būti visateise EB nare, bet 1963 metais šis noras buvo atmestas, labiausiai dėl Prancūzijos prezidento de Gaulle'io primygtinio reikalavimo. Nors ir buvo tiesos teigiant, kad EB evoliucijai, politikai ir naujoms institucijoms susiformuoti reikia daugiau laiko, vis dėlto buvo ir kitų priežasčių šį prašymą atmesti. Nepaskutinę vietą užėmė ir tai, kad Didžiosios Britanijos narystė galėjo mesti iššūkį vadovaujančiam Prancūzijos ir Vokietijos vaidmeniui, formuojant Bendriją kritišku ankstyvuoju laikotarpiu. Be to, glaudūs Didžiosios Britanijos ryšiai su JAV galėjo kenkti bandymams sukurti EB kaip nepriklausomą ekonominį ir politinį veiksnį.

1967 metais dar keturi kandidatai pareiškė norą stoti į EB. Didžioji Britanija vėl buvo svarbiausia varomoji jėga. Jos ekonominiai motyvai buvo aiškūs — EB BVP vienam gyventojui didėjimo tempai 1950—1965 metais buvo dvigubai didesni negu Didžiojoje Britanijoje. Be to, EB, ypač Vokietijos FR, ėmė mesti iššūkį Didžiajai Britanijai, pagrindinei europiečių investicijų šaliai. Pačios Didžiosios Britanijos ir net *EFTA* rinkos buvo per mažos suderinti plačios apimties mokslinių tyrimų ir plėtotės reikalavimams bei konkurencijos būtinybei tokiose ekonomikos srityse kaip automobilių gamyba ir ilgalaikio vartojimo prekės. Ryšiai tarp rinkų dydžio, technologijų ir darbo našumo tapo vis akivaizdesni, ir buvo aiškiai jaučiama, kad nepriklausoma Didžioji Britanija ar *EFTA* nepajėgi konkuruoti tinkamu lygiu. Didžioji Britanija pavėluotai suprato tą patį, kas EB šešetui buvo aišku jau šeštajame dešimtmetyje. Ji vėlavo iš dalies dėl apgaulingo tikėjimo, kad EB narystė taps vaistais nuo neabejotino Didžiosios Britanijos ekonomikos silpnėjimo.

Didžiosios Britanijos norui įstoti į Bendriją taip pat buvo svarbių politinių motyvų. Šeštajame ir septintajame dešimtmetyje dekolonizacija pakeitė ir susilpnino Didžiosios Britanijos vaidmenį Sandraugoje. Be to, Sueco krizė buvo tiktai vienas iš keleto įvykių, parodžiusių, kad Didžioji Britanija daugiau nebevaidina nepriklausomos supervalstybės vaidmens. Jos vaidmuo pasaulinių varžybų tarp TSRS

ir JAV kontekste buvo beveik šalutinis, todėl kalbant apie tris jos istorinės įtakos sferas (žr. šio leidinio p. 47), vienintelė jai likusi alternatyva buvo europinis lygmuo. Buvo visiškai aišku, kad tai galima pasiekti per EB, bet ne per *EFTA*.

Po labai ilgų derybų 1971 metų birželio mėnesį buvo sutarta dėl pirmo EB narių pagausėjimo. Didžioji Britanija, Danija, Airija ir Norvegija 1973 metų sausio 1 dieną turėjo tapti EB narėmis. Po referendumo Norvegija nusprendė nebestoti į EB, nes buvo labai nerimaujama dėl galimos žalos tradiciniams Skandinavijos santykiams, o neseniai priimta bendra žvejybos politika iš norvegų reikalavo per daug didelių nuolaidų.

Visiškai nepriklausomai nuo de Gaulle'io įtakos sumažėjimo, buvo nemažai priežasčių, kodėl EB pritarė pirmajam savo išsiplėtimui. Svarbiausia, kad tai buvo loginė tąsa tų elementarių principų, kurie atvedė į muitų sąjungą ir bendrą išorinį tarifą. Bendrija, kurią sudarys devynios šalys, turėjo būti galingesnė ir labiau pajėgi konkuruoti. Be to, nors Airija ir buvo ekonomiškai silpnesnė, Danijos ir Didžiosios Britanijos ekonominės struktūros visai atitiko tuometines normas. Integracija turėjo būti palyginti neskausminga. Narių pagausėjimas buvo svarbus politiškai ir suprantamas kaip būtina sąlyga Bendrijai tapti pasauline supervalstybe.

Didžioji Britanija ir Sandraugos šalys, kurios jai tiekė maisto produktus, turėjo užmokėti už narystę EB: BŽŪP priėmimu, nemažos EB biudžeto išlaidų dalies apmokėjimu bei atsiskaitymų balanso pablogėjimu (bent jau trumpalaikiu). (Haack, 1973). Buvo laukiama negatyvių statiškųjų narystės rezultatų, kurie turėjo siekti nuo 0,75 iki 3% BVP sumažėjimo. Kaip kompensacijos už tai buvo tikimasi pozityvių dinamiškųjų pasekmių, bet pastarosios negalėjo atsirasti automatiškai. Naujiesiems nariams reikėjo iš karto priimti *acquis communautaire*, jiems buvo suteikti pereinamieji laikotarpiai. Didžiajai Britanijai prisitaikyti prie BŽŪP buvo skirti penkeri metai, kad būtų sudaryta laikina apsauga jos tradiciniams maisto produktų tiekėjams iš Sandraugos šalių.

Nors pirmasis išsiplėtimas ir sukėlė rūpesčių, 1973 m. sausyje tapo aišku, kad jis yra pirmosios EB kūrimo ir evoliucijos stadijos sėkminga kulminacija. Tai patvirtina ir pagerėję ryšiai su *EFTA* šalių grupės liku-

čiais. 1974 m. tarp EB ir *EFTA* įsigaliojęs laisvos prekybos susitarimas užbaigė dirbtinį Vakarų Europos dalijimą į du skirtingus prekybinius regionus, bent jau pramoninių prekių. Tai instituciškai patvirtino, kad regionas tampa „vieninga ekonomine erdve“ (Wijkman, 1989, 12). Vakarų Europa atsigavo nuo Antrojo pasaulinio karo padarinių ir nuo to, kad buvo nutraukti ryšiai su Rytų Europa. EB, kaip Vakarų Europos šerdis, atrodė pasirengusi aštuntame dešimtmetyje savarankiškai plėtotis ir tapti reikšminga ekonomine ir politine galiūne.

4 skyrius

Pasaulinė krizė, politinis sąstingis ir nauji sunkumai 1973—1985 metais

DAUG ŽADANTI PRADŽIA IR KARTŪS PADARINIAI

Aštuntojo dešimtmečio pradžioje EB vyravo saikingas optimizmas. Bendrijos ekonomika klestėjo, tapdama vis labiau integruota prekyboje ir investicijose, funkcionavo nemažai bendros politikos krypčių. Buvo susitarta dėl pirmojo narių skaičiaus padidinimo, o Didžiosios Britanijos priklausomybė jai, be abejonės, turėjo paversti EB vyraujančia ekonomine grupuote Vakarų Europoje. Be to, viešoji nuomonė vis labiau pasisakė už tolesnę ekonominę ir politinę integraciją. 1969 metais aukščiausiojo lygio susitikime Hagoje buvo pareikštas bendras noras siekti šio tikslo, o 1970 metais įtakingasis Wernerio raportas pasisakė už trijų pakopų stojimą į politinę ir ekonominę sąjungą. Šios optimizmo bangos aukščiausias taškas tikriausiai buvo pasiektas pirmajame aukščiausio lygio susitikime, kuris įvyko 1972 metais ir kuriame buvo susitikę šešių Bendrijos valstybių-narių, o taip pat trijų būsimųjų narių vyriausybių vadovai. Susitikime priimtame komunikate buvo pareikštas įsitikinimas, kad ateinančio dešimtmečio pabaigoje būsimųjų devynių EB šalių laukia daug didesnė ekonominė integracija — vidaus rinkos formavimo užbaigimas, bendri tarifai, bendra valiuta ir centrinis bankas.

Tačiau šio aukščiausiojo lygio pasitarimo optimizmui greitai buvo lemta išblėsti, nes pasaulinė ekonomika nepastebimai judėjo į krizę ir nuosmukį, o politinę darną pakeitė politinė nesantaika. Vienas iš neigiamų veiksnių buvo 1973—1974 metų naftos krizė. Vėliau Edwardas Heathas (1988, 200), Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas, atvedęs šalį į EB, komentavo taip: „Po 1973—1974 metų naftos

krizės Bendrija prarado impulsą ir net (o tai dar blogiau) Jeano Monnet filosofiją, kuri teigė, kad Bendrija egzistuoja tam, kad bendroms problemoms rastų bendrus sprendimus".

Kaip parodys tolesnis svarstymas, tuo laiku bendrų problemų užteko. Tačiau reiškėsi aiškus nesugebėjimas rasti bendrus sprendimus ir dėl jų susitarti. Tapo aišku, kad žymūs pirmojo Bendrijos egzistavimo laikotarpio laimėjimai buvo labai nesunkiai pasiekti dėl ypatingos tų metų pasaulinės ekonominės situacijos. Kaip teigia Hodgesas (1981, 6—7), „Bendrija buvo *pasmerkta sėkmei* savo negatyviosios integracijos fazėje, kadangi nebuvo kam ją stabdyti". Tuo tarpu aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose reikėjo pozityvesnės politikos, tačiau tuo metu pasaulinės ekonomikos sukurtos sąlygos vertė vyriausybes laikytis labiau protekcionistinės politikos, ir kelias į integraciją tapo sunkesnis.

Septintajame dešimtmetyje pasikeitė ir politinis integracijos kontekstas, ypač po prezidento de Gaulle'io atsistatydinimo. 1969 metais Prancūzija ir Vokietija, kurios septintame dešimtmetyje nuolat nesutarė, ypač dėl BŽŪP, aštuntame dešimtmetyje suartėjo. 1977 metais prezidentas Giscard'as d'Estaing'as tvirtino, kad ši naujoji sąjunga buvo „kertiniu visų Europos plėtotės ir rekonstrukcijos laimėjimų akmeniu" (Story, 1981, 188). Jei ir buvo neoficiali sąjunga tarp šių dviejų svarbiausių Europos valstybių, jos stiprumas buvo matuojamas abipuse nauda. Tačiau ši sąjunga tikriausiai lėmė tą nedidelę pažangą, tais metais padarytą integracijoje.

Vis dėlto ir tarp šių dviejų valstybių ne visada buvo bendri interesai. Kai šis ryšys nutrūkdavo, dažniausiai vyravo nesantaika. Geriausias to pavyzdys — BŽŪP, kur nebuvo laikomasi vieningų kainų sistemos, o ji pakeista skirtingomis įvairiose šalyse „žaliosiomis kainomis (*green prices*)". Tačiau būtų neteisinga tarpvyriausybinio bendradarbiavimo politiką (*intergovernmentalism*) apriboti vienu šiuo, nors ir labai svarbiu, ryšiu. Gyvenime egzistavo visas voratinklis sudėtingų tarpusavio ryšių ir jie keitėsi po kiekvieno Ministrų tarybos susitikimo. Ir tai priklausė nuo svarstymo objekto ir kokiems nacionaliniams interesams kilo pavojus. Be to, Didžiosios Britanijos narystė Bendrijoje tapo gan problematiška. Didžiojoje Britanijoje egzistavo santykiškai nedidelis žemės ūkio sektorius, ir palyginti didelė maisto produktų dalis buvo perkama už EB ribų, todėl Didžioji Britanija turėjo struktūrinį biudžeto deficitą. Ji mokėjo Bendrijai žymiai daugiau, negu gaudavo iš jos

biudžeto. Tai tapo negyjančia politine žaizda Didžiosios Britanijos santykiuose su kitomis Bendrijos valstybėmis-narėmis, o taip pat dar labiau sunkino begalinius kompromisus ir esminius sprendimus, kurie tapo labai būdingi EB šalių tarpvalstybiniam bendradarbiavimui.

Šis politinis sąstingis sutapo su didėjančia politinių ir ekonominių problemų globalizacija. Naftos krizei, supervalstybių politikai ir deryboms dėl prekybos — viskam tam buvo būtinas nuoseklus ir darnus EB valstybių-narių atsakas. Bet vien jau įvykių fundamentalumas, kaip ir vidiniai politiniai poreikiai, labai ribojo kolektyvinių sprendimų galimybę. EB reakciją ribojo ir jos kaip iš esmės dirbtinio ekonominio ir politinio regiono Vakarų Europos viduje sandara, nors aštuntame ir devintame dešimtmečiuose ji tam tikru mastu ir sumažėjo po naujų narių priėmimo. Hoffmanas teigia, kad „daug žalos Bendrijai buvo padaryta, bandant savo jurisdikcijoje svarstyti *globalinę* reikšmę įgavusius reikalus, nes faktiškai pusė kontinento negalėjo tinkamai susidoroti su energijos stygiaus, Šiaurės—Pietų ar arabų—Izraelio konflikto problemomis“ (1983, 31).

Devintajame dešimtmetyje išryškėjo, kad EB yra struktūriškai ribota ir nepajėgi pateikti aiškios Vakarų Europos reakcijos į pasaulinius įvykius. 1957 ar net 1972 metų aukščiausiojo lygio susitikimų optimizmas užleido vietą giliam pesimizmui. Dinamizmą pakeitė pasyvumas, o „kūdikis, kuris taip daug teikė vilčių prieš 25 metus, virto silpnu širdininku“ (Dankert, 1982, 3).

SUNKŪS LAIKAI: PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ

Jau septintame dešimtmetyje ilgai trukęs pokarinis klestėjimas atrodė besibaigiąs. Ir Didžioji Britanija, ir Prancūzija jau pastebėjo ankstyvus ženklus, perspėjančius apie galimą nuosmukį. Sunku tiksliai suminėti krizės priežastis, bet tarp jų paminėtinas pasaulinės piniginės sistemos subyrėjimas, darbo jėgos rinkos nelankstumas, didėjanti pasaulinė konkurencija ir du didieji naftos kainų šuoliai. Nors tai skirtingai paveikė atskiras valstybes, EB, kaip vienetą, labai sukrėtė tai, kas vėliau buvo pavadinta pasauline krize. Integracija negalėjo apginti nuo tokio pasaulinio nuosmukio. Priešingai, tankus prekybos tinklas ir investicijų srautai EB viduje lėmė, kad ekonominio smukimo padariniai netgi greičiau plėtojosi tarp Bendrijos valstybių-narių.

Svarbiausia pasaulinės piniginės sistemos žlugimo priežastis buvo ta, kad Amerikos ekonomika nebebuvo tokia stipri, kad galėtų toliau ją remti. Septintame dešimtmetyje buvo keletas didelių ir bendrų Amerikos prekybos deficito priepuolių. Juos iš dalies sukėlė geresnę vietą prekyboje užimanti EB. Kilę dolerio perviršiai padėjo finansuoti pasaulinės prekybos ekspansiją, bet tai taip pat reiškė rimtą JAV aukso rezervų eroziją — jie per dešimtmetį sumažėjo nuo 18 iki 11 milijardų. Klasikinė reakcija į tokius pasikartojančius prekybos deficitus buvo devalvacija, bet JAV šia priemone negalėjo pasinaudoti, nes buvo nustatytas fiksuotas dolerio ir aukso *santykis*. Neišvengiamai teko atsisakyti nustatyto aukso vertės pariteto (1973 m.), o iš to kilusi spekuliacija valiuta prisidėjo prie pasaulinės ekonomikos destabilizacijos.

Gamybos sąlygos taip pat keitėsi, nes darbo rinkoje vis didesnę įtaką darė darbo jėgos pardavėjai. Didėjantis darbo jėgos kovingumas lėmė didesnius realius atlyginimus ir nuo septintojo dešimtmečio pabaigos pastarieji pralenkė darbo našumo augimo teikiamas pajamas ir skatino pelno bei investicijų mažėjimą. Kai kurioms šalims, tokioms kaip Vokietijos FR, pavyko sulaikyti darbo jėgos kainos augimą labiau negu tokioms kaip Belgija, Didžioji Britanija. Tačiau visoje Vakarų Europoje vyko bendras realių atlyginimų didėjimas dėl septintojo dešimtmečio pabaigos darbo rinkų susiaurėjimo. Be to, kai aštuntame dešimtmetyje įvyko ekonominis nuosmukis, darbo rinkos *kietumas (rigidity)* reiškė, kad realių atlyginimų mažinimui buvo priešinamasi, o ekonominę plėtotę pakeitė kainų didėjimas, mažesnis pelnas ir sumažėję plėtojimosi tempai.

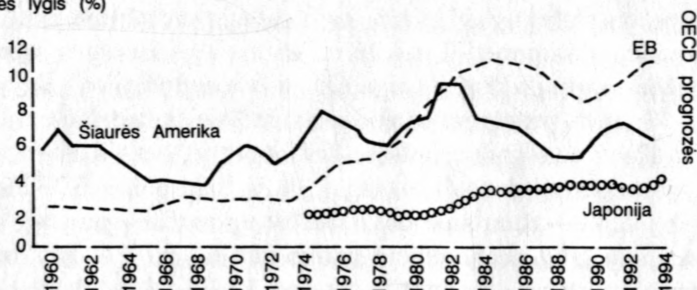
Kitas svarbus pokytis aštuntajame dešimtmetyje buvo pasaulinės konkurencijos padidėjimas pirma iš Japonijos pusės, kuri prekyboje su EB jau devintojo dešimtmečio pradžioje turėjo 10 milijardų $ prekybos perviršį. Vėliau aktyviai konkuruoti pradėjo naujosios industrinės valstybės — 1980 metais EB prekyboje su Azijos naujosiomis industrinėmis valstybėmis turėjo 2,9 milijardo *ECU* deficitą, o 1987 metais jis pasiekė jau 6,7 milijardo *ECU* (*Commission of the European Communities*, 1989). Konkurencija pradėjo atsirasti ir iš Rytų Europos, nors geležinė uždanga ir buvo šiokia tokia EB apsauga. Konkurencija kai kada įgaudavo *dempingo* pavidalą, kurį naudodavo šalys, kurioms žūt būt reikėjo įplaukų tvirta valiuta, bet EB ir kitos Vakarų transnacionalinės kompanijos taip pat pasipelnydavo iš bendrų įmonių, esančių kitoje geležinės uždangos pusėje. Tačiau grėsmingiausias konkurentas buvo Japonija, kuri, išgyvenusi apsaugotos plėtotės

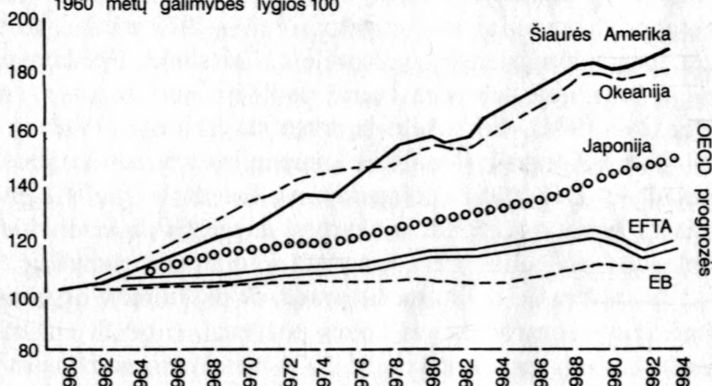
ir rekonstrukcijos laikotarpį, tapo galingu prekybiniu faktoriumi. Apie devintąjį dešimtmetį ji užgožė ir Amerikos, ir Europos produkciją daugelyje svarbių vidutinės ir aukštosios technologijos sektorių.

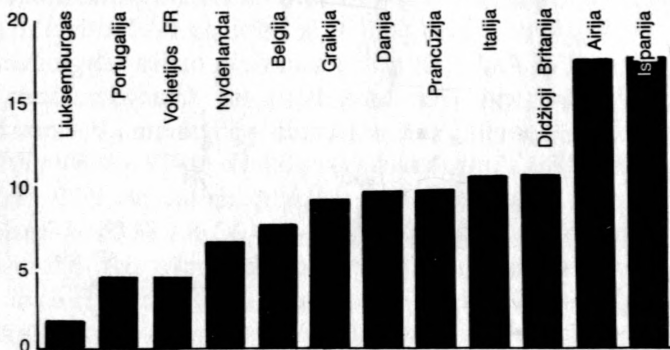
Spartus pramonės augimas naujosiose industrinėse valstybėse tapo akivaizdžiu jau septintame dešimtmetyje, bet tik aštuntame jos pradėjo pralenkti daugelį turtingųjų šalių, taip pat ir EB. Tuo tarpu, kai septintame—aštuntame dešimtmečiuose metinis gamybos augimas pažangiųjų šalių ekonomikoje smuko nuo 6,2 iki 3%, naujosiose industrinėse valstybėse jis nukrito tik nuo 7,3 iki 5,8% (Ballance *and* Sinclair, 1983). Ramiojo vandenyno žiedo ir Lotynų Amerikos valstybių ekspansija buvo dar įspūdingesnė. 1973—1979 metų laikotarpiu prekių, pagamintų vien Pietų Korėjoje, Taivanyje, Honkonge, Singapūre ir Brazilijoje, eksporto vertė padidėjo nuo 18 iki 53 milijardų $ (Jenkins, 1984). Tai sukėlė importo skverbimąsi į Vakarų Europą ir tai, kad EB transnacionalinės kompanijos prarado rinkas Trečiajame pasaulyje. Dėl to EB kompanijoms, kai darbo jėgos kaina tapo lemiama, buvo ypač sunku konkuruoti daugelyje pigios ir vidutinės technologijos pramonės šakų, pavyzdžiui, drabužių gamyboje.

Jau aštuntojo dešimtmečio pradžioje pasaulinėje ekonomikoje ėmė šmėkščioti perprodukcijos krizės požymiai, o po dviejų naftos kainų krizių padėtis tapo kritiška. Po 1973 metų karo su Izraeliu arabai paskelbė naftos embargą, ir beveik keturgubai šoktelėjo naftos kainos. Kainų infliacija, ekonominės veiklos rezultatų sumažėjimas vyko visame turtingajame pasaulyje. EB ši krizė paveikė labiau negu Japoniją iš dalies todėl, kad pastarojoje sumažėjo realūs atlyginimai, tuo tarpu pelno ir investicijų lygis buvo išlaikytas. Ginčytina, kad būtent šiuo laikotarpiu Japonija pradėjo užsitikrinti lemiamą konkurencinį pranašumą prieš EB. Antroji naftos krizė įvyko 1979—1980 metais, prasidėjus Irano—Irako karui. Per penkis mėnesius po 1979 metų gruodžio mėnesio naftos kainos padidėjo nuo 12 iki 31 $ už barelį. Šį kartą padariniai turtingųjų šalių ekonomikai buvo dar žiauresni, ir 3,3% augimo tempai, buvę 1979 metais, nusmuko iki 0,3% 1982 metais. EB nukentėjo labiausiai, nes dėl antrosios naftos krizės labai susilpnėjo Vokietijos FR, svarbiausia plėtotės varomoji jėga. Ir po krizės EB atsigavo lėčiau negu jos svarbiausi varžovai — JAV ir Japonija.

Sąlygiškas Europos pozicijų susilpnėjimas yra ypač aiškus, žvelgiant į bedarbystės lygį (4.1a pav.). Iki 1980 metų bedarbystės didėjimo tempai EB buvo žymiai mažesni negu JAV. Po 1979 metų bedarbystės lygis

4.1 pav. Bedarbystės ir įsidarbinimo galimybių didėjimas EB ir svarbiausiuose pasaulio regionuose 1960—1994 metais
Šaltinis: Commission of the European Communities (1989); *OECD, unpublished data*

labai žymiai padidėjo ir JAV, ir EB jis buvo trigubai aukštesnis negu Japonijoje. Tačiau tuo tarpu, kai Amerikoje bedarbystės lygis po 1983 metų labai žymiai krito, EB jis liko stabiliai aukštas per visą devintojo dešimtmečio vidurį. 1993 metais tarp šių dviejų kraštų išliko 3% skirtumas.

EB bendri augimo tempai taip pat atsiliko nuo pagrindinių varžovų. Pavyzdžiui, 1979—1982 metais vidutinio metinio BVP didėjimo tempai dvylikoje EB šalių sudarė tik 0,6%, o tai buvo daug mažiau negu Japonijoje, kurioje jie sudarė 3,7%, nors ir daugiau negu JAV, kur buvo užregistruota 0,3% (4.1 lentelė).

4.1 lentelė. Pasaulinio BVP vienam gyventojui didėjimas 1979—1982 ir 1982—1987 metais

	Vidutinis metinis pasikeitimas (%)	
	1979—1982	1982—1987
Vokietija	0,2	2,2
Ispanija	0,8	2,7
Prancūzija	1,7	1,6
Italija	1,2	2,5
Didžioji Britanija	-0,8	3,1
EB (12)	0,6	2,2
JAV	-0,3	3,6
Japonija	3,7	3,7
Industrinės šalys iš viso	0,7	2,9
Afrika	2,1	0,8
Artimieji Rytai	-1,4	-0,2
Amerika (be JAV ir Kanados)	1,7	2,4
Azija	5,3	6,9
Rytų Europa	2,7	3,1
Ne *OECD* valstybės iš viso	2,6	3,5
Iš viso	1,4	3,1

Šaltinis: Commission of the European Communities (1989)

6. 557

Tačiau situacija EB labai pablogėjo 1982—1987 metais — BVP augimo tempai sudarė 2,2%, o tuo tarpu JAV ir Japonijoje atitinkamai 3,6% ir 3,7%. EB taip pat atsiliko ir nuo ne *OECD* valstybių narių, ypač nuo Azijos naujųjų industrinių valstybių. Tai atsispindi ir įsidarbinimo galimybių didėjimo palyginime, kur EB atsilieka nuo Japonijos, JAV ir Ramiojo vandenyno pakrantės (Okeanijos) naujųjų industrinių valstybių (4.1b pav.).

Nerimą keliančius ženklus rodė ir pasaulinės prekybos statistika. Europos, kaip pasaulyje vyraujančio prekybinio bloko, pozicijų susigrąžinimas buvo vienas iš ryškiausių šeštojo bei septintojo dešimtmečių bruožų. Bet po 1970 metų EB dalis pasaulinėje prekyboje sumažėjo nuo 22,4 iki 20% 1987 metais, tuo tarpu ir Japonijos, ir JAV dalys padidėjo (4.2 lentelė).

4.2 lentelė. Pasaulinė prekyba 1970, 1980, 1987 ir 1991 metais

Šalių prekyba procentais	1970	1980	1987	1991
EB 12	22,4	21,2	20,0	21,8
JAV	16,1	14,1	16,8	16,5
Japonija	7,6	8,3	9,6	9,8
Kiti	53,9	56,4	53,6	51,9

Šaltinis: EUROSTAT Key Figures, Supplement, Target, 92, *no.* 2 (1989); *Eurostat Rapid Reports on Foreign Trade*

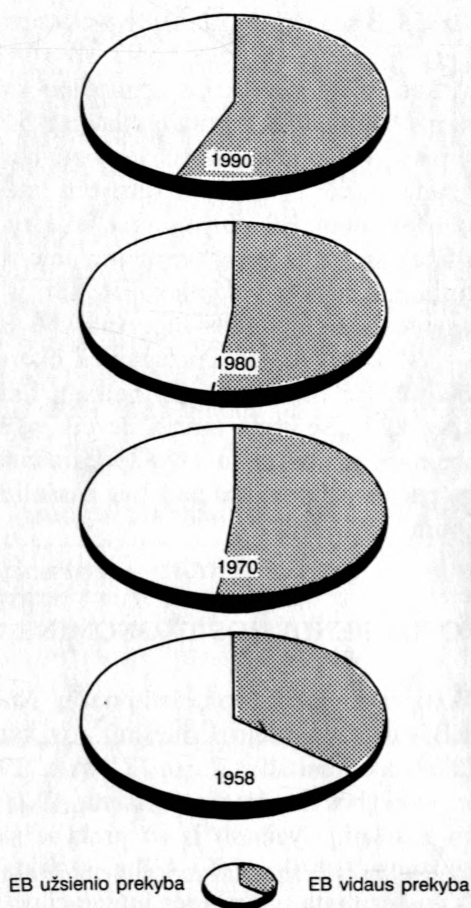
Be to, keletoje svarbiausių gamybos sričių didėjo importo skverbimasis. Pavyzdžiui, tarp 1973 ir 1982 metų elektros ir elektroninės aparatūros importo dalis EB 10 valstybių rinkose padidėjo 19,1%. Šis procentas yra žymiai didesnis už tokio pat importo skverbimąsi į JAV ir Japoniją (*Commission of the European Communities,* 1988c). Kai kurie ypač dramatiški pokyčiai įvyko automobilių gamybos pramonėje: nuo 1970 iki 1980 metų EB automobilių eksportas sumažėjo 23%, tuo pat metu pasaulinis automobilių eksportas padidėjo 426% (Ziebura, 1982, 134). Atsakydamos į šį iššūkį Bendrijos valstybės-narės griebėsi protekcionizmo. Taigi EB, kuri kartu su JAV ankstesniais dešimtmečiais buvo pagrindinė pramoninės prekybos liberalizavimo varomoji jėga daugelyje gamybos sričių (tekstilės pramonė, automobilių ir plieno gamyba), pradėjo diegti protekcionistinę įstatymdavystę (Ziebura, 1982).

Svarbiausia, kad EB atrodė prarandanti lankstumą ir sugebėjimą prisitaikyti prie greitų permainų pasaulinėje ekonomikoje. Iš dalies tai atsitiko todėl, kad ekonominė krizė apnuogino kai kuriuos nutarimų priėmimo tarpvyriausybinio bendradarbiavimo būdu (*intergovernmentalism*) trūkumus. Vis sunkiau buvo susitarti dėl bendrų politikos krypčių ir bendro požiūrio, Europos valstybių interesai skyrėsi vis labiau. Ypač po 1986 metų EB pagausėjimo atskirų EB šalių ekonomikos užėmė labai skirtingą vietą tarptautiniame darbo pasidalijime. Vieną kraštutinumą sudarė Vokietijos FR, kuri iš tikro buvo vienintelė tikrai pasaulinės ekonomikos supervalstybė EB viduje; kitas kraštutinumas — tai Graikijos ar Portugalijos ekonomikos, kurios struktūriškai labai skyrėsi nuo kai kurių naujųjų industrinių valstybių. Rezultatas tas, kad „Bendrija tampa beveik visiška bejėge, nes kiekviena valstybė-narė susiduria su savo specifinėmis problemomis, kylančiomis iš jos pačios ekonomikos padėties pasauliniame darbo pasidalijime“ (Ziebura, 1982, 192).

NAUJOJI EUROPOS BENDRIJOS EKONOMINĖ GEOGRAFIJA

Be abejonės, EB stiprino prekybą tarp šalių-narių. Nuo 1958 iki 1980 metų prekyba EB viduje padidėjo dvidešimt tris kartus, o prekyba su pasauliu padidėjo tik vienuolika kartų (Ziebura, 1982, 132). Ši didėjanti pasaulinės prekybos integracija parodyta 4.2 paveiksle. 1970—1990 metais tarp EB šalių, lyginant ją su prekyba šalių, esančių už EB ribų, padidėjo nuo 51,8 iki 60%. Aišku, šį faktą ir galima vertinti teigiamai, kaip rezultatą prekybinės integracijos, esant bendram išoriniam tarifui; jis taip pat gali būti vertinamas kaip nesugebėjimas efektyviai konkuruoti toje pasaulio dalyje, kuri nėra apsaugota. Tačiau netgi vertinant teigiamai, šie skaičiai neparodo kai kuriems sektoriams būdingo integracijos susilpnėjimo. Faktiškai tais metais egzistavo EB vidaus prekybos proporcijos sumažėjimas apdirbamojoje pramonėje (Dunning *and* Robson, 1987). Tai atspindėjo Japonijos ir naujųjų industrinių valstybių importo skverbimasis į tokių produktų kaip automobiliai ir televizoriai rinkas.

Prekybos integracijos lygis Bendrijoje ne vien kilo. Iš tikro aštuntojo dešimtmečio viduryje po pirmo naujų narių priėmimo tarpusavio prekyba sumažėjo, lyginant su tuo lygiu, kai EB dalyvavo

4.2 pav. EB vidaus ir užsienio prekyba 1958—1990 metais
Šaltinis: Eurostat

šešios šalys (Reichenbach, 1980). Tačiau per ilgesnį laiką pagausėjusios Bendrijos dydis ir dinamiškumas sukėlė svarbius pokyčius prekyboje tarp dviejų Vakarų Europoje esančių prekybinių blokų. 1986 m. visos devynios EB narės turėjo glaudesnius prekybinius ryšius tarpusavyje negu su *EFTA* (žr. 4.3 lentelę). Tai tinka netgi Danijai, kuri turėjo tradiciškai glaudžius ryšius su kitomis Skandinavijos valstybėmis. EB branduolį sudarė svarbiausių industrinių šalių grupė — Vokietijos FR, Prancūzija, Italija, Belgija ir Nyderlandai, kurių pu-

sė ar net daugiau prekybos vyko EB viduje. Lyginant su vieta, kurią jos užėmė 1958 metais (3.2 lentelė), akivaizdus šios grupės prekybos integracijos dydis.

Pirmasis EB narių pagausėjimas ir ypač Didžiosios Britanijos bei Danijos išėjimas iš *EFTA* rodė, kad šios organizacijos gyvybingumas menksta. Apie devintojo dešimtmečio vidurį visų valstybių ne EB narių, išskyrus Švediją, ekonomikos buvo labiau susijusios su EB negu su *EFTA*. Iš tikro daugiau negu pusė Šveicarijos, Austrijos ir Portugalijos eksporto buvo nukreipta į EB. Tačiau dar vis egzistavo neatitikimas tarp EB ir Vakarų Europos, kaip funkcionalios ekonominės zonos. Iš to taip pat aišku, kodėl devintajame ir dešimtajame dešimtmečiuose buvo daromi postūmiai dar išplėsti EB.

4.3 lentelė. Vakarų Europos 1986 metų prekybos suvestinė

	Atskirų valstybių pramonės gaminių eksportas į EB 9 ir *EFTA* 5 (%)	
Iš	*Į*	*Į*
EB grupė	EB 9	*EFTA* 5
Danija	37,5	31,0
Didžioji Britanija	38,8	8,7
Vokietijos FR	47,5	17,5
Italija	51,4	9,9
Prancūzija	52,4	8,6
Nyderlandai	69,1	8,4
Belgija	71,9	6,5
Ne EB grupė		
Švedija	16,8	21,1
Suomija	33,5	22,7
Norvegija	45,3	18,6
Šveicarija	53,8	7,5
Austrija	59,4	12,8
Portugalija	66,4	14,5

Šaltinis: after Wijkman (1989)

Nors tais metais EB ir buvo slegiama ekonominių ir politinių sunkumų, vis dėlto ir toliau, apskritai paėmus, plėtėsi bei klestėjo. Tačiau ne visos šalys gavo vienodą naudą iš muitų sąjungos ir bendros rinkos. 1973—1983 metais augimo tempai buvo gan skirtingi (4.4 lentelė).

4.4 lentelė. BNP vienam gyventojui didėjimas 1973—1983 metais (metinis didėjimo vidurkis %)

	Pokyčio procentas		Pokyčio procentas
EB 9		Ne EB	
Belgija	1,8	Austrija	2,8
Danija	1,8	Suomija	2,7
Prancūzija	2,5	Norvegija	3,7
Vokietijos FR	2,1	Švedija	1,3
Airija	3,2	Šveicarija	0,7
Italija	2,2		
Liuksemburgas	Nėra duomenų		
Nyderlandai	1,5		
Didžioji Britanija	1,1		
EB 12			
Graikija	3,0		
Portugalija	Nėra duomenų		
Ispanija	1,8		

Šaltinis: World Development Report, 1985, *New York: World Bank*

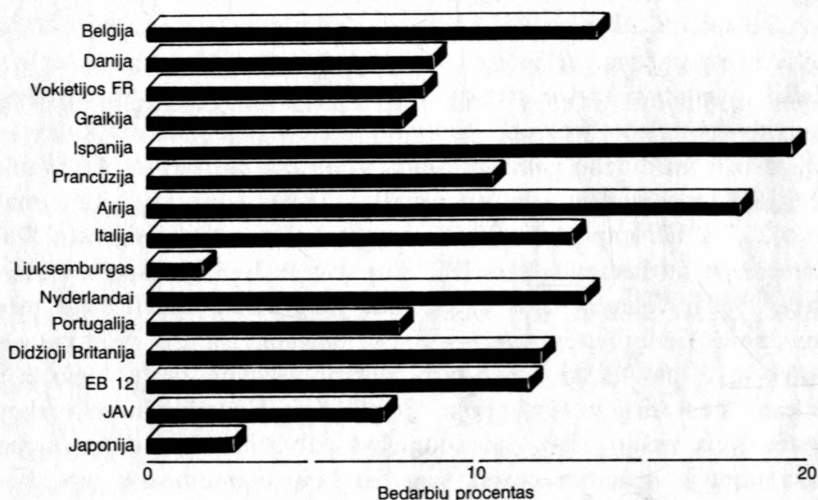
Tik Prancūzijoje, Vokietijos FR, Italijoje ir Airijoje BNP vienam gyventojui didėjimo tempai viršijo 2%, tuo tarpu Didžioji Britanija vilkosi iš paskos su 1,1%. Šie duomenys taip pat rodo, kad atitinkami tempai ne EB šalyse buvo tokie pat kaip EB. Narystė EB aiškiai nebuvo nei panacėja nuo nacionalinės ekonomikos bėdų, nei formulė, užtikrinanti ekonominę plėtotę. Nacionalinių ekonomikų laimėjimus, be abejo, lėmė dalyvavimas EB, bet jie taip pat priklausė nuo vidinių sąlygų ir nuo pasaulinės ekonomikos poslinkių.

Geriausių rezultatų ekonomikoje pasiekė Vokietijos FR. Nuo penktojo dešimtmečio pabaigos jai būdingas ilgas ir pastovus ekonomikos augimas. Jį sustabdė tik antroji naftos krizė. Šį progresą lengvi-

no nacionalinė ekonomikos strategija, nukreipta į nuolatinį žemos infliacijos palaikymą ir teigiamą mokėjimų balansą, derinant su *socialiai orientuotos rinkos* struktūra kapitalo, darbo jėgos ir valstybės santykių kontekste. Vokietija tapo varomąja EB jėga ir dėl kitko — dėl savo labai didelių galimybių importuoti bei eksportuoti (Emminger, 1981) bei vien jau dėl savo dydžio. 1980 metais jai atitinkamai teko 25,7% EB importo ir 26,6% eksporto. Jos artimiausiai varžovei Prancūzijai atitinkamai teko 18% importo ir 16,3% eksporto (Ziebura, 1982). Vokietijos FR ekonominę galią atskleidžia ir 1985 metais žemas bedarbystės lygis — 8,4%, palyginti su EB vidurkiu — 11,6% (4.3 pav.). Skirtumai tarp atskirų valstybių-narių buvo dar didesni, nes Airijoje, Ispanijoje, Belgijoje ir Nyderlanduose bedarbystės lygis viršijo 13%. Šie duomenys patvirtina, kad devintajame dešimtmetyje nedarbas beveik visų EB šalių ekonomikose tapo beveik struktūriniu bruožu, kaip kontrastas JAV ir ypač Japonijai.

EB tada taip pat prisidėjo prie tolesnės kapitalo internacionalizacijos (Dunning *and* Robson, 1987, 111). Kol kapitalo rinkos ir finansinės paslaugos dar buvo organizuotos daugiausia nacionaliniu pagrindu, verslas negalėjo ignoruoti EB svarbos. Tai darė įtaką ir tarptautinės prekybos, ir EB viduje tarp kompanijų vykstančios prekybos plėtotei. Europos, Amerikos ir Japonijos kompanijos įvairiais būdais buvo įsitraukusios į šią gamybos ir paskirstymo Bendrijoje internacionalizaciją. Pavyzdžiui, 1983—1984 m. 1000 didžiausių Vakarų Europos kompanijų dalyvavo 29 EB viduje ir 25 už EB ribų įvykusiuose įsigijimo ir susiliejimo procesuose (*Financial Times*, 5 *October*, 1987), nekalbant jau apie visiškai naujų įmonių kūrimą ar investicijas į esančių gamyklų plėtimą. Tačiau svarbu nepervertinti internacionalizacijos mastų. Daugumos didžiųjų Europos kompanijų veikla dar vis buvo koncentruota vienoje ar dviejose šalyse. 1000 kompanijų, apie kurias buvo kalbėta anksčiau, 1983—1984 metais atliko 101 įsigijimą ar susiliejimą savo šalyse, ir tai dvigubai viršijo jų sudarytus tarptautinius sandėrius.

JAV ir Japonija tuo metu buvo du svarbiausi investicijų į EB šaltiniai, nors svarbios buvo taip pat ir šveicarų bei švedų kompanijos. Kaip ir ankstesniu laikotarpiu, Amerikos kompanijos toliau investavo ne vien į Didžiąją Britaniją ir siekė tobulinti strategiją Europoje. 1985 m. jos turėjo 106,8 milijardų $ kumuliacinių investi-

4.3 pav. Bedarbystė EB 1985 metais

Šaltinis: Commission of the European Communities (1989)

cijų Vakarų Europoje. Didžioji Britanija dar liko pagrindine investavimo vieta. Čia buvo investuota 33,96 milijardo $. Po jos sekė Vokietijos FR — 16,75 milijaro $, o po jų sekė Prancūzija ir Nyderlandai (kiekvienoje iš jų daugiau negu 7 milijardai $). Tikriausiai iš esmės dėl įsijungimo į EB Didžioji Britanija ir toliau liko svarbiausia vieta investicijoms. Japonijos investicijos buvo palyginti naujos Vakarų Europoje ir jų bendra suma 1985 metais buvo 11 milijardų $. Didžioji Britanija pirmavo — joje buvo investuota 3,14 milijardo $. Tačiau nedaug nuo jos atsiliko Nyderlandai, Vokietijos FR ir Liuksemburgas — kiekvienoje iš šių šalių buvo investuota daugiau negu 1 milijardas $. Jau pats EB egzistavimo faktas lėmė Japonijos kompanijoms laikytis labiau visą Europą apimančios taktikos, kas nebuvo būdinga ankstesniems Amerikos investitoriams. Tačiau Didžioji Britanija ir toliau buvo patraukliausia dėl pranašumų, tiekiamų Londono Sičio (*City of London*), dėl anglų kalbos, kaip tarptautinio verslo kalbos, vartojimo ir dėl valstybinės atvirų durų užsienio investitoriams politikos.

EB buvo ne tik pasyvus investicijų priėmėjas, bet joje pačioje buvo įsikūrusios daugelis didžiausių pasaulyje transnacionalinių kompani-

jų. Nuo 1962 iki 1982 metų Vakarų Europos transnacionalinių kompanijų dalis padidėjo nuo 26,9 iki 31,9%, tuo tarpu dėl Japonijos ekspansijos sumažėjo Amerikos dalis (4.5 lentelė). Vėl vyravo Vokietijos FR, kurioje 1983 metais buvo įsikūrusios 7 transnacionalinės kompanijos, parduodančios prekių daugiau negu už 10 milijardų $. Paskui sekė Prancūzija su 4 ir Didžioji Britanija — su 3 ir dar su 2 transnacionalinėmis kompanijomis, kurių šeimininkė ji buvo kartu su Nyderlandais (Dunning *and* Pearce, 1985). Kaip ir šeštame bei septintame dešimtmečiuose, šios kompanijos buvo įtrauktos į visą Europą apimančių struktūrų kūrimą, ir iš dalies tai buvo EB susiformavimo pasekmė.

4.5 lentelė. Pasaulinis transnacionalinių kompanijų pasidalijimas 1962 ir 1982 metais

	Parduodamų prekių pasiskirstymo procentas	
	1962	1982
JAV	67,3	47,8
Vakarų Europa	26,9	31,9
Japonija	3,6	12,8
Kitos pasaulio valstybės	2,1	7,5

Šaltinis: Dunning *and* Pearce (1985)

Tačiau daugelis EB įsikūrusių transnacionalinių kompanijų tam tikra prasme nebeinvestavo į Vakarų Europą, taip reaguodamos į didėjančius gamybos kaštus, didėjančią naujųjų industrinių valstybių konkurenciją ir naftos krizės sąlygotą paklausos neužtikrintumą. Tiesioginė gamyba atsilikusiose šalyse ar sutarčių dėl jos pasirašymas su kitomis ten veikiančiomis kompanijomis leido žymiai sumažinti gamybos kaštus. EB transnacionalines kompanijas taip pat viliojo investavimo galimybė didžiausioje vientisoje pasaulio rinkoje — JAV. Todėl šis procesas turėjo dvi lygiagrečias kryptis — didesnę kapitalo integraciją EB viduje ir integraciją tarp EB ir pasaulio. Kitais žodžiais tariant, naujos darbo pasidalijimo formos susikūrė ir EB viduje, ir pasauliniu mastu. Aštuntojo dešimtmečio ekonominė krizė gerokai pasitarnavo intensyviai kapitalo reorganizacijai.

Pagrindinė ekonominės krizės išdava bendrai darbo rinkai buvo ta, kad EB devynete darbininkų migrantų sumažėjo nuo 6,6 1973 metais iki 4,3 milijono 1985 metais (Molle *and* Van Mourik, 1988, 326). 1985 metais Bendrijoje buvo 1,2 milijono migrantų iš EB 9 grupės šalių, 0,8 milijono iš Graikijos, Ispanijos ir Portugalijos bei 2,3 milijono iš kitų pasaulio valstybių. Kaip ir septintame dešimtmetyje Viduržemio jūros šalys, pavyzdžiui, Turkija, bei buvusios kolonijos ir toliau liko svarbiausiu tokių migrantų šaltiniu.

Antra vertus, atrodo, kad sukurtoji bendra darbo jėgos rinka neturėjo didelės įtakos santykiui tarp darbininkų migrantų EB viduje ir iš už EB ribų. Faktiškai per sunkiausius krizės metus (1980—1985) darbininkų migrantų iš EB šalių Bendrijoje mažėjimo procentas buvo dvigubai didesnis negu migrantų iš už EB ribų (Molle *and* Van Mourik, 1988). Tai gana stebėtina, nes ekonominio nuosmukio metu skirtingas vidinių ir išorinių migrantų teisinis statusas turėjo būti ypač svarbus.

Bendrijos valstybės-narės galėjo ieškotis būdų, kaip riboti ne iš EB atvykstančių imigrantų skaičių, bet negalėjo nepaisyti Romos sutartimi EB šalių piliečiams užtikrintos kilnojimosi laisvės. Buvo imtasi priemonių riboti piliečių atvykimą iš ne EB valstybių. Pavyzdžiui, 1973—1974 metais Prancūzijoje, Belgijoje ir Vokietijos FR paprasčiausiai buvo draudžiama imigruoti. Taikytos priemonės, skatinančios imigrantus grįžti namo. Pagal vieną iš tokių projektų Prancūzija kiekvienam grįžtančiam namo mokėjo 10 000 frankų, o Vokietijos FR teikė grįžtantiems namo tokią finansinę pagalbą, kad šie galėtų imtis nedidelio verslo ar įgytų bendrą išsilavinimą. Tačiau praktiškai svarbiausias draudimų rezultatas buvo tas, kad jie skatino imigrantus pasilikti kuo ilgiau, netgi nepaisant vietų stokos darbo rinkoje, nes nedaugelis rizikavo grįžti namo, jei vėl atvykti bus taip sunku. Taigi įstatymdavystė neužkirto kelio atvykti iš ne EB šalių, o tik pamažino migrantų. Taip atsitiko todėl, kad ir toliau daugelyje šalių, išskyrus Didžiąją Britaniją, buvo neribojamas šeimų susijungimo procesas (Castles *et al.*, 1984). Galiausiai tarptautinę migraciją, bent jau trumpalaikiam ar vidutinio ilgumo dienos darbui, labiau nulėmė ne teisinės regulos, bet ekonominės ir socialinės sąlygos. Bendra EB darbo rinka nebuvo izoliuota ir faktiškai veikė kaip pasaulinės darbo rinkos sudėtinė dalis.

ANTRASIS BENDRIJOS PAGAUSĖJIMAS: VIDURŽEMIO JŪROS REGIONAS IR EUROPOS BENDRIJA

EB slėgė daug problemų, bet jos dydis, santykinis dinamiškumas ir vis didėjanti įtaka Europos prekybai skatino į ją įsijungti ir kitas valstybes. Labiausiai tikėtinais kandidatais į EB narius buvo Pietų Europos valstybės — Graikija, Ispanija ir Portugalija. Graikija buvo asocijuota nare nuo 1962 metų, tuo tarpu Portugalija ir Ispanija 1972 ir 1970 metais pasirašė specialius išimtinius prekybinius susitarimus. Tai reiškė ribotą prekybos liberalizavimą ir leido panaudoti kai kuriuos plėtotės fondus sąlygiškai neturtingoje Europos pietinėje periferijoje. Tačiau visos trys šalys negalėjo tapti visateisėmis Bendrijos narėmis neturėdamos demokratiškų vyriausybių. Ši kliūtis gana dramatiškai buvo pašalinta aštuntojo dešimtmečio viduryje. 1974 ir 1975 metais visose trijose šalyse buvo nuverstos diktatoriškos vyriausybės ir 1977 metais galutinai pakeistos išrinktais parlamentais ir demokratiškomis konstitucijomis (žr.: Williams, 1984). Europos „demokratinės erdvės“ išplėtimas buvo būtina prielaida, didinant Europos Bendrijos užimamą ekonominę ir politinę erdvę.

Kai pirmą kartą aštuntojo dešimtmečio vidury buvo pradėtas svarstyti Bendrijos pagausėjimas pietinėmis Europos valstybėmis, neatrodė, kad Bendrijai dėl to galėtų kilti kokių nors didelių sunkumų (Seers, 1982). EB pradėjo atsigauti po neseniai įvykusios 1973—1974 metų naftos krizės, ir didesnės rinkos sukūrimas buvo suprantamas kaip logiškas ekonominis tikslas. Graikija pareiškė norą dalyvauti Bendrijoje 1975 metais, beveik tuoj pat po pulkininkų režimo nuvertimo. Derybos buvo palyginti neskausmingos. Graikijos ekonomika buvo nedidelė, nors ir didino konkurenciją jau esantiems EB Viduržemio jūros regiono gamintojams (vynas, alyvų aliejus, citrusiniai vaisiai ir kt.), tačiau ji teikė naujas svarbias rinkas pramoninėms prekėms. Greitą Graikijos priėmimą į EB skatino dar ir politiniai veiksniai. A. Osbornas (1988, 14) rašo, jog „Briuselyje daug kas mano, kad nors Graikija 1981 metais techniškai ir administraciškai nebuvo pasirengusi įstoti į EEB, jos priėmimo data buvo nustatyta, ketinant užtikrinti įstojimą iki galimo prieš EEB nusiteikusių socialistų atėjimo į valdžią“. Tiesa, kad daugeliu atžvilgių Graikija įstoti į EB nebuvo pasirengusi. Net šešerių metų pereinamasis periodas laisvai prekybai pramo-

ninėmis prekėmis nesuteikė pakankamų garantijų Graikijos gamintojams. Atsiskleidė jų nepajėgumas konkuruoti, ir Graikijos pramonei buvo suteiktas dvejų metų pereinamojo laikotarpio pratęsimas, kad sušvelnėtų įstojimo padariniai.

Graikijos narystė tapo sunkiu išbandymu ir Bendrijai, ir pačiai Graikijai. Iš dalies taip buvo todėl, kad „integracijos procese politinės partijos yra svarbiausi veikėjai tokiu mastu, kokiu jos perduoda nuomones, formuoja politinius pasirinkimus ir dalyvauja nutarimų priėmime". (Featherstone, 1989, 248). Svarbiausias veiksnys šiose aplinkybėse buvo 1981 metais populistinės, antikapitalistinės ir antiamerikietiškos *PASOK* (Graikijos socialistų partija) iškovota rinkiminė pergalė (Lyrintzis, 1989). EB buvo suprantama kaip Amerikos hegemonijos plėtimas į Europos erdvę. Be to, *PASOK* buvo labai nacionalistinė, ir vienas jos rinkiminių šūkių skambėjo: „Graikija graikams" (Featherstone, 1989). Kartu ši partija buvo nusistačiusi prieš dalies suvereniteto praradimą, kurį galėjo atnešti Graikijos narystė Bendrijoje. Bet atėjusi į valdžią *PASOK* smarkiai pakeitė toną ir jos retorika ne visada atitikdavo politiką. 1983 metais ji išpešė iš Briuselio keletą nuolaidų ir tuomet Papandreou'as galėjo teigti:

> Nuo to laiko, kai tapo aišku, kad Graikijos primygtinis reikalavimas solidarumo su Europos Pietų šalimis buvo turtingesnių šiaurės partnerių priimtas, mes nusprendėme, kad šalies interesai gali būti geriau patenkinti esant Europos Bendrijoje negu už jos ribų. (*Cituojama pagal* Osborn, 1988, 14—15)

Šiuo atveju solidarumas reiškė didesnę pagalbą Graikijai iš Bendrijos struktūrinių fondų (7,5 milijardo £ iš viso 1991 metais) ir 50% iš specialiai sukurtos Integracinės Viduržemio jūros programos (1,4 milijardo £ 1991 metais). Tačiau iš tikro narystė EB Graikijai buvo labai sudėtingas ekonominis išbandymas. Jos prekybos balansas blogėjo, kilo infliacija, ypač įvedus BŽŪP kainas, o gamybinės veiklos rezultatai per pirmus trejus metus sumažėjo 6%. BŽŪP numatyta paramos sistema buvo mažiau palanki Graikijai negu kitoms valstybėms-narėms: iš tikro BŽŪP aprėpia tik 75% Graikijos produkcijos, o tuo tarpu vidutiniškai kitose EB šalyse — net 95%. Tačiau Graikija buvo aktyvus EB biudžetinių pervedimų gavėjas; net 1984 metais jie sudarė 995 milijonus *ECU*, o tai atitinka 2,5% BVP (Georgakopoulos, 1986).

Politinė narystės vertė taip pat buvo abejotina. Nors dalyvavimas EB ir leido Graikijai prisidėti prie galingesnio Europos politinio balso, ji vis dėlto dažniau su ja nesutarė. Pavyzdžiui, 1981 metų spalyje Graikija nepalaikė Europos karinio kontingento siuntimo į Sinajų, nepritarė prekybinių sankcijų taikymui Lenkijai po nepaprastosios padėties įvedimo. Nežiūrint to, kad šios dvi problemos buvo aptartos Europos politinio bendradarbiavimo forume, t. y. EB instancijoje, formuojančioje bendrą užsienio politiką (Ioakimidis, 1984). Ministrų tarybos susirinkimuose Graikija taip pat dažnai likdavo izoliuota. Tačiau narystė teikė ir tam tikrų politinių pranašumų. Daugybė padidėjusios struktūrinės paramos, kurią išsiderėjo *PASOK*, buvo nukreipta į Graikijos kaimiškus regionus. Nenuostabu, kad 1989—1990 metais per rinkimus, kai tautos nuotaikos atsisuko prieš šią partiją, būtent iš šių regionų *PASOK* ir toliau gavo stiprią rinkėjų paramą. Nebus per daug griežtai pasakyta, kad *PASOK* nuo žeminančio pralaimėjimo rinkimuose išsigelbėjo tuo, kad padarė įtaką politiniams sprendimams Briuselyje. Graikijos narystė Bedrijoje turėjo ir labiau ilgalaikes politines pasekmes — ji reiškė, kad Graikija galėjo daryti įtaką būsimam EB narių pagausėjimui iš Pietų Europos valstybių. Lemiamą reikšmę Graikijos pozicija galėjo turėti ir devintojo dešimtmečio pabaigos derybose su Turkija, bet dar anksčiau ji galėjo paveikti Iberijos valstybių stojimą į EB.

Portugalija ir Ispanija įstoti į EB pareiškė norą 1977 metais, beveik tuoj pat po to, kai galutinai įstatymiškai įžengė į parlamentinę demokratiją. Kai aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ir devintojo dešimtmečio pradžioje prasidėjo rimtos derybos, tai sąlygos ir Bendrijoje, ir už jos ribų tapo sudėtingesnės. 1979—1980 metų naftos krizė labai prislėgė Europos ekonomiką, o Graikijos narystė tapo sunkiai virškinama. Aiškėjo, kad egzistuoja svarbūs EB 9 šalių ir trijų pietinių valstybių ekonomikos ir socialinės struktūros skirtumai. Ne mažiau svarbu buvo ir tai, kad valstybės kandidatės į Bendriją reiškė rimtus pageidavimus socialiniam ir regioninės plėtotės fondams, kurių, žvelgiant realistiškai, nebuvo galima patenkinti esant tuometiniam biudžetui. Ispanijos ekonomika buvo didelė ir jos dalyvavimas (absorbavimas) turėjo turėti nemažas ekonomines pasekmes tiek pramoninių prekių, tiek žemės ūkio produktų gamintojams. Susidūrusi su šiais sunkumais ir vis labiau užimta esmine savo pačios institucijų ir politikos krypčių reforma, Bendrija jautė didelių sunkumų tenkinti Iberijos šalių norą joje dalyvauti.

Iberijos valstybės troško stoti į Bendriją dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, šis žingsnis vidaus politikoje buvo pateikiamas kaip būdas stabilizuoti naujas demokratines institucijas. Jei jos būtų Bendrijos narės, jų ekonominės struktūros naujų santykių su kitomis šalimis poveikyje irgi būtų pertvarkytos. Kadangi nedemokratiškos šalys negali būti EB narėmis, būtų daromas smarkus ekonominis spaudimas, kuris neleistų grįžti į diktatūras. Antra, buvo teigiama, kad Ispanija ir Portugalija jau buvo veiksmingi EB nariai dėl jų aktyvios prekybos, investicijų ir darbo jėgos migracijos ryšių su Bendrija. Tai buvo aiškiai jaučiama Portugalijoje, nes tradiciškai Didžioji Britanija buvo svarbiausias jos prekybinis partneris ir investicijų šaltinis. Narystė būtų leidusi joms dalyvauti priimant EB nutarimus, darančius įtaką jų ekonomikoms.

4.6 lentelė. Prekyba tarp EB 9 ir Ispanijos bei Portugalijos 1970 ir 1983 metais

		EB 9 dalis Iberijos šalių prekyboje	
		Eksportas	Importas
Portugalija	1970	41,9	48,3
	1983	57,7	39,7
Ispanija	1970	46,3	40,3
	1983	47,5	32,3
		Iberijos šalių dalis EB 9 prekyboje	
Portugalija	1970	0,9	1,4
	1983	0,8	1,4
Ispanija	1970	2,1	4,1
	1983	3,5	5,0

Šaltinis: Donges *and* Schatz (1989, 279)

Tarp Ispanijos ir Portugalijos bei EB buvo glaudūs prekybiniai ryšiai. Šis faktas buvo pripažintas aštuntojo dešimtmečio pradžioje, pasirašant specialius prekybinius susitarimus. Tačiau, priešingai negu kad buvo tikimasi, prekybiniai susitarimai neatvedė į didesnę prekybos in-

tegraciją tarp devynių EB narių ir dviejų pretendentų jais tapti (Guerrero *et al.*, 1989). Ispanijos ir Portugalijos eksportas į Bendriją (4.6 lentelė) padidėjo ir 1983 metais siekė atitinkamai 57,7% ir 47,5%, bet šioms šalims tik narystė būtų tikra tokių svarbių eksporto rinkų išsaugojimo garantija. Tuo tarpu Ispanijos ir Portugalijos importas iš EB per aštuntąjį dešimtmetį faktiškai sumažėjo ir 1983 metais buvo mažesnis negu 40%. Tai nulėmė didėjantis maisto prekių importas iš Amerikos žemyno ir pramoninių prekių importas iš Japonijos ir naujųjų industrinių valstybių. Todėl šiuo atveju naujų Bendrijos narių priėmimas reikštų Ispanijos ir Portugalijos įtraukimą į bendro išorinio tarifo diktuojamą protekcionistinę erdvę.

Derybos buvo ilgos ir sunkios bei komplikuotos tiek dėl valstybių-narių vidaus politikos, tiek dėl visos Bendrijos siekio įgyvendinti institucinę reformą. Graikija naudojosi derybomis kaip galimybe įgyti papildomą struktūrinę pagalbą savo ekonomikai, ypač iš Integracinės Viduržemio jūros programos. Prancūzija ir Italija siekė apginti savo fermerius nuo smarkios konkurencijos, kurią galėjo sudaryti žemės ūko produktai, eksportuojami iš Ispanijos. Prireikė aštuonerių skausmingų derybų metų, kol 1985 metais buvo pasirašyta sutartis dėl naujų narių priėmimo. Ispanija ir Portugalija buvo įjungtos į EB erdvę 1986 metų sausio mėnesį. Svarbiausi sutarties bruožai buvo šie.

Žemės ūkis. Buvo nustatytas iki dešimties metų pereinamasis laikotarpis apginti EB šalių fermeriams nuo Iberijos (ypač Ispanijos) konkurencijos, ypač alyvų aliejaus, daržovių, vyno ir citrusinių vaisių rinkoje. Kita vertus, pereinamuoju laikotarpiu Iberijos šalių fermeriai buvo apsaugoti nuo pilnos konkurencijos iš EB (ypač Prancūzijos) pusės javų, mėsos ir pieno produktų rinkose.

Žvejyba. Ispanijos ir Portugalijos narystė padidino EB žvejybos laivyną 80%. Tačiau per dešimtį pereinamojo laikotarpio metų jiems buvo suteikta tik ribota patekimo į kitų valstybių-narių žvejybos plotus galimybė.

Gamyba. Buvo duotas septynerių metų pereinamasis laikas palengva pradėti taikyti bendrą išorinį tarifą ir muitų sąjungą.

Biudžetas. Iki 1992 metų buvo pasiūlytos pereinamojo laikotarpio priemonės, bet po to naujieji nariai turėjo vykdyti visus biudžetinius įsipareigojimus.

Praktiškai Ispanijos ir Portugalijos įstojimas didžiąja dalimi atspindėjo Graikijos patirtį. Pavyzdžiui, 1985—1988 metais Portugalijoje buvo neigiamas prekybos balansas — importas padidėjo 120%, o eksportas tik 88%. Tai iš dalies buvo atsverta EB biudžetinių pervedimų, kurie atitiko 1,6% Portugalijos BVP. Tačiau Iberijos valstybių įstojimas buvo lengvesnis negu Graikijos. Iš dalies tai atsitiko todėl, kad devintame dešimtmetyje pagerėjusios pasaulinės ekonomikos sąlygos palengvino perėjimą. Vidaus politika taip pat buvo palankesnė, nes ir Ispanijoje, ir Portugalijoje buvo visų partijų sutarimas dėl narystės Bendrijoje svarbos. Be to, naujų narių priėmimas sutapo su vėl atsiradusiu optimizmu dėl Bendrijos ateities, nes 1992 metų programa pagyvino statišką nutarimų priėmimo procesą.

Žvelgiant į praeitį, darosi aišku, kad didžiausi sunkumai antrajam EB pagausėjimui labiau kilo iš vidinių EB problemų ir nepalankių globalinės ekonomikos sąlygų, o ne iš kokių nors vidinių naujų narių ypatybių. Jau pats faktas, kad EB pagausėjimas įvyko šiuo sunkiu Bendrijos istorijoje laikotarpiu, liudija nuolatinės ir politinės integracijos potraukio jėgą, kurią įkvėpė 1957 metų Romos sutartis — prekybiniai ryšiai, masinės gamybos ekonomika, efektyvumas bei stipraus ir nepriklausomo kolektyvinio Vakarų Europos balso, sprendžiant pasaulio klausimus, suformavimas. Tuo metu šį faktą pripažino Europos Bendrijos Komisija:

> Metams bėgant Europos Bendrijos plėtimosi schema buvo nukreipta iš centro į išorę, iš pradžių į Šiaurę, o dabar į Pietus. Ispanijos ir Portugalijos, dviejų didžiausių EB prekybinių partnerių, nedalyvavimas Bendrijoje tokius ilgus metus buvo aiškus trūkumas Vakarų Europos prekybiniame bloke. Tai, kad įstojo šios dvi šalys, turinčios tokius plačius ryšius su Afrika, Artimaisiais Rytais, Lotynų Amerika, yra didžiausias dabartinės Bendrijos pranašumas. Galų gale egzistuoja bendra politinė nauda remti ir stiprinti bendras demokratijos ir laisvės vertybes Ispanijoje ir Portugalijoje. Šioms dviem šalims ekonominė ir politinė dabartinio pasaulio realybė iškėlė būtinumą stoti į Bendriją. (1986a, 1)

Nors Iberijos šalių įstojimo klausimas buvo galų gale išspręstas, tai sukūrė naujus sunkumus EB. Apie aštuntą dešimtmetį Bendrija buvo pasirašiusi prekybinius susitarimus su visomis Viduržemio jūros

šalimis, išskyrus Albaniją ir Libiją. Susitarimai šioms šalims leido naudotis ribotomis nuolaidomis žemės ūkyje, neapmokestinant parduoti daugumą pramonės prekių ir teisę gauti pagalbą iš Europos investicijų banko. Ispanijos ir Portugalijos įstojimas kėlė realią grėsmę toms Viduržemio jūros šalims, kurios buvo už EB ribų. Ne mažiau svarbu ir tai, kad pramoninis ir žemės ūkio produktų eksportas iš Ispanijos į EB viršijo visų kitų Viduržemio jūros šalių eksportą kartu paėmus, ir nuo 1986 m. Ispanija turėjo EB nario privilegijų patekti į šią svarbią rinką. Siekiant sumažinti Viduržemio jūros valstybių susirūpinimą, buvo pasirašyti nauji prekybiniai susitarimai su tokiomis šalimis kaip Alžyras ir Egiptas. Tačiau santykiuose tarp EB ir Viduržemio jūros šalių ir toliau išliko senų susitarimų ir net naujų narių priėmimo galimybės (žr. šio leidinio p. 232—233). Pavyzdžiui, Turkija dėl antrojo EB pagausėjimo jautėsi netekusi kai kurių pranašumų naudotis palankesniu statusu, kurį ji buvo įgijusi, kada jau septintajame dešimtmetyje (kartu su Graikija) buvo pasirašiusi Asociacijos su Bendrija sutartį (Balkir *and* Williams, 1993).

Dėl antrojo EB išplėtimo buvo susitarta 1985 metais, kai Bendrija bandė susitarti dėl esminių vidaus politinių ir ekonominių reformų. Toliau išliko sunkumai tariantis dėl biudžeto ir būsimo bendros politikos sričių rinkinio. Tai yra šio skyriaus baigiamosios dalies tema.

BENDRA POLITIKA IR BENDROS NESĖKMĖS

Bendrijos sugebėjimas veikti ne tik kaip muitų sąjungai bei keletui bendrų rinkų priklausė nuo bendros politikos krypčių, taikomų visai EB erdvei, plėtotės. Šia prasme aštuntasis dešimtmetis ir devintojo dešimtmečio pradžia buvo nusivylimą keliantis laikotarpis Bendrijos istorijoje. Wallace'as teigė:

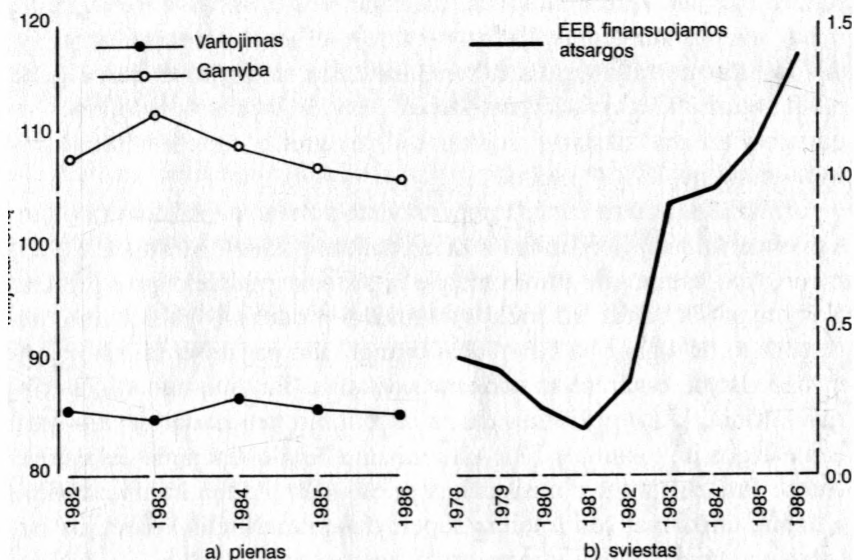
> garsūs ir tarpusavyje susiję ginčai dėl Bendrijos biudžeto paskirstymo pasekmių, BŽŪP reforma, Ispanijos paraiška narystei atskleidė susirūpinimą keliantį struktūros nepaslankumą; Bendrijos sugebėjimas pritaikyti savo politiką bei institucijas prie besikeičiančių aplinkybių pasirodė esąs menkas (1982, 63).

7. 557

Kaip visada sėkmingiausia, bet ir daugiausia problemų kelianti bendros politikos kryptis buvo BŽŪP — bendroji žemės ūkio politika. Esminis BŽŪP silpnumas slypi bandyme suderinti ypatingą intervencionizmo formą (grindžiama pertekliaus supirkimu sandėliavimui) su užtikrintomis didelėmis kainomis, dėl kurių buvo susitariama kaip dėl politinio kompromiso, būtino kuriant žemės ūkio politiką septintame dešimtmetyje (žr. šio leidinio p. 65—67). EB užtikrinamos kainos buvo nustatytos daug didesnės negu pasaulio rinkose; to rezultatas — pirkimas didelėmis kainomis ir neparduotų atsargų sandėliavimas. Aštuntame dešimtmetyje dėl pasaulinės pasiūlos sumažėjimo buvo įvykęs šioks toks suartėjimas tarp EB ir pasaulinių kainų. Tačiau devintojo dešimtmečio pradžioje šis atotrūkis vėl padidėjo. EB buvo gaminama daug daugiau produkcijos negu suvartojama, ir maisto atsargų labai padaugėjo (4.4 pav.). BŽŪP kaštai per šiuos metus didėjo negailestingai ir vyravo biudžete. Didžiausia dalis biudžeto, skirto BŽŪP, buvo 78,4% 1978 metais, ir netgi 1985 m. pabaigoje siekė 69,9% (Harrop, 1989, 158—159).

Nežiūrint šių biudžetinių problemų, galima buvo teigti, kad BŽŪP apėmė visą Bendriją. Tačiau netgi šiai pretenzijai tuo laikotarpiu buvo suduoti du rimti smūgiai. Pirmiausia per antrąjį Bendrijos pagausėjimą į Bendriją įstojo trys pagrindiniai Viduržemio jūros regiono gamintojai. Kadangi BŽŪP buvo sukurta pirmųjų šešių valstybių Bendrijos narių, nenuostabu, kad ji buvo palanki vidutiniame klimate auginamiems šiaurinių šalių produktams. Tuo tarpu daug Viduržemio jūros regiono produktų nebuvo įtraukta ar gaudavo tik ribotą paramą. Todėl Ispanijos, Portugalijos ir Graikijos įstojimas susilpnino BŽŪP pretenzijas būti apimančia visą žemės ūkį politikos pakraipa visoje EB erdvėje.

Antrą sunkumų šaltinį pagimdė pasaulinės piniginės sistemos subyrėjimas septintojo dešimtmečio pabaigoje. Esant Breton Vudso (*Breton Woods*) susitarimu fiksuotai valiutų kursų sistemai, buvo sąlygiškai paprasta taikyti vieningą užtikrintų kainų sistemą visoje Bendrijoje, jei dėl jų lygio susitardavo žemės ūkio ministrai. Subyrėjus Breton Vudso sistemai, plaukiojantys valiutų kursai reiškė, kad svyruos ir supirkimo bei pardavimo kainos. Jau 1969 metais šioje sistemoje įvyko lemiamas lūžis, po to kai Prancūzijos frankas buvo 12,5% devalvuotas, o Vokietijos markė 9% revalvuota. Esant naujam šių va-

4.4 pav. EB pieno produkcijos perteklius 1978—1986 metais
Šaltinis: Financial Times, 3 *September* 1986

liutų kursui, BŽŪP kainas, verčiant į esančias atskiroje valstybėje, didesnes kainas turėjo apmokėti Prancūzijos vartotojai, o mažiau už savo produkciją turėjo gauti Vokietijos fermeriai. Kadangi vidaus politikoje nė viena iš šių išeičių nebuvo priimtina, abiem šalim buvo leista sukurti dirbtinį *žaliąjį* valiutų kursą žemės ūkio produktų kainoms. Jos buvo mažesnės Prancūzijai ir didesnės Vokietijos FR, negu kad būtų buvę esant naujiems valiutų kursams (Strauss, 1983).

Sukūrus *žaliąjį* valiutų kursą, tapo būtina įkurti valiutų kursų kompensavimo sistemą, kad būtų užkirstas kelias rimtam prekybos deformavimui, kylančiam iš esančių EB viduje kainų diferencialų. Teigiamas valiutų kursų kompensavimas reiškė mokesčius importui ir subsidijas eksportui tose šalyse, kur *žaliosios* kainos didesnės už nominalų EB lygį. Neigiamas valiutų kursų kompensavimas reiškė mokesčius eksportui ir subsidijas importui tose šalyse-narėse, kur *žaliosios* kainos didesnės už nominalų EB lygį. Iš pradžių valiutų kurso kompensavimo sistema buvo suprantama kaip laikina priemonė, taikoma

teritorijoje, kuri turėtų būti vieningų kainų erdvė, siekiant įveikti kainų lūžio sukeltus sunkumus. Tačiau aštuntojo dešimtmečio pradžioje įvykęs visiškas nustatytų valiutų kursų sistemos subyrėjimas kartu su ta nauda, kurią šalių vyriausybėms teikė *žaliosios* kainos, naudojamos vidaus politiniams tikslams, reiškė, kad jos greitai taps visuotinai priimta sudėtine BŽŪP dalimi.

Praktiškai valiutų kursų kompensavimo sistema nepašalino visų prekybos deformacijų, kylančių iš diferencijuotų kainų. Straussas (1983) mano, kad aštuntame dešimtmetyje ši sistema prisidėjo prie pradėto Vokietijos FR dalies EB prekyboje maisto produktais padidėjimo, nepaisant to, kad gamyba buvo labai brangi. Tuo pat metu tai ribojo gamybą valstybėse-narėse su mažesne savikaina. Tai tapo nuolatinės trinties šaltiniu, kitais požiūriais darnaus politinio bendradarbiavimo tarp Prancūzijos ir Vokietijos FR. Aštuntajame bei devintajame dešimtmečiuose Prancūzija buvo nusistačiusi prieš valiutų kursų kompensavimo sistemą, teigdama, kad ji teikia nepelnytus pranašumus Vokietijos fermeriams, taigi griauna laisvos prekybos mechanizmus.

Tuo tarpu, kai žemės ūkis užėmė pagrindinę vietą politiniuose svarstymuose, vis dėlto nors ir sunkiai, bet šiek tiek buvo pažengta į priekį ir kitose bendros politikos srityse.

- Dėl *bendros žvejybos politikos* buvo susitarta aštuntojo dešimtmečio pradžioje, prieš pirmąjį naujų narių priėmimą. Jos pagrindinis rezultatas buvo išskirtinių nacionalinių žvejybos rajonų, kur galėjo žvejoti tik vienos šalies laivai, sumažinimas. Pavyzdžiui, Didžiajai Britanijai buvo leista pasilikti savo žvejybai tik trečdalį 12 mylių zonos. Pagal 1975 metų Jūros teisės konferencijos nutarimą, EB patvirtino 200 mylių išimtinę žvejybos zoną, tuo įkurdama vadinamąjį „Bendrijos tvenkinį (*Community Pond*)“. Tačiau bendrųjų ir nacionalinių žvejybos teisių zonoje paskirstymas politiškai buvo labai ginčytinas. Galų gale 1983 metais buvo pasiektas susitarimas. Visos valstybės turėjo išimtines teises šešiose vidinėse myliose, o jos paprastai buvo išplečiamos 12 mylių, išskyrus ten, kur ypatingos „istorinės teisės“ reikalavo suteikti priėjimą ir kitoms valstybėms. Valstybėms-narėms 12—200 mylių zonoje buvo skirtos tam tikros atskiros kvotos, bet jos neišvengiamai tapdavo tolesnių politinių nesutarimų šaltiniais. Pagaliau ši subtili pusiausvyra suiro

po antrojo Bendrijos išsiplėtimo. Siekiant kompromiso, Ispanijai ir Portugalijai buvo dešimčiai pereinamojo laikotarpio metų apribotas patekimas į „Bendrijos tvenkinį“, todėl paskutiniojo šio amžiaus dešimtmečio viduryje neišvengiamai dėl to vėl teks tartis iš naujo.

- *Europos socialiniam fondui* po gilių aštuntojo ir devintojo dešimtmečių krizių buvo teikiamas didesnis prioritetas. Jo dalis bendrame biudžete laikui bėgant didėjo ir 1986 metais pasiekė 7% (4.7 lentelė).

4.7 lentelė. EB biudžeto išlaidos 1973 ir 1986 metais

	1973	*1986*
EAPB	1,8	1,2
Europos plėtojimo fondas	4,3	2,2
Europos žemės ūkio orientacijos ir garantijų fondas	76,3	63,4
Socialinis fondas	5,5	7,0
Regioninis fondas	—	6,5
Industrija, energetika, moksliniai tyrimai	1,4	2,1
Administracija	10,8	17,6
Iš viso	100,0	100,0
Iš viso absoliučiais skaičiais (*ECU* milijonai)	4 937	36 413

Buvo sutariama, kad nedarbas nebegali būti traktuojamas kaip laikinas darbo jėgos rinkos prisitaikymas prie kintančių sąlygų. Vietoj to Bendrijoje didėjo struktūrinis nedarbas. Todėl 1970 metais Socialiniam fondui buvo duotos užduotys spręsti nesiliaujančio nedarbo problemas ekonomikoje ir padėti tiems, kurie turi ypatingų problemų gauti darbą — invalidams, seniesiems darbininkams, moterims ir paaugliams. Nors iš pradžių Socialinis fondas ir buvo suvokiamas kaip socialinė lėšų perskirstymo priemonė, faktiškai jis atliko ir tam tikrą ekonominę funkciją. Jis darbo jėgos mo-

bilumo ir perkvalifikavimo finansavimo priemonėmis padėjo taip tobulinti darbo rinką, kad ji kuo geriau atitiktų kapitalo poreikius.

- Nors *Europos regioninio plėtojimo fondo* idėja buvo suformuluota jau Romos sutartyje, jis realiai pradėjo veikti tik 1975 metų sausyje. Didėjo susirūpinimas, kad konkurencija, nuosmukis ir vis didesnis geografinis kapitalo ir darbo jėgos mobilumas gali didinti regioninius skirtumus EB viduje. Tai galėjo dar labiau griauti Bendrijos narių solidarumą (*cohesion*) ir EB darną. Tačiau pirmasis naujų narių priėmimas buvo lemiamas įvykis, paskatinęs vis dėlto įkurti Europos regioninį plėtojimo fondą, nes pastarasis buvo suprantamas kaip lėšų perskirstymo mechanizmas, kompensuojantis numatomą Didžiosios Britanijos biudžeto deficitą. Iš pradžių buvo planuojama padaryti šį fondą dominuojančiu (virš atskirų nacionalinių programų) EB regioninėje politikoje. Bet tuos planus teko užmiršti daugiausia dėl Vokietijos nepritarimo pernelyg dideliems jų kaštams. Realybėje buvo sukurtas nuosaikesnis fondas, kaip priedas prie nacionalinių regioninių politikų. Po to, kai Ministrų taryba sutarė dėl kiekvienos atskiros šalies kvotos fondui, buvo bandoma suderinti regionines politikas visoje Bendrijoje. Tačiau nuolatinis Bendrijos regioninių skirtumų didėjimas, susijęs su labiau atsilikusių ekonomikų įsijungimu devintame dešimtmetyje, vertė didinti Europos regioninio plėtojimo fondo finansavimą; 1986 metais jam buvo skiriama jau 6,5% viso biudžeto (4.7 lentelė).
- *Bendra industrinė politika* tikriausiai buvo viena didžiausių šio laikotarpio Bendrijos nesėkmių. Po tokių svarbiausių pirmojo laikotarpio laimėjimų kaip muitų sąjungos įkūrimas bei bendro išorinio tarifo nustatymas nepavyko padaryti tolesnės pažangos. Tai buvo dar svarbiau, žinant, kad situacija EB prekyboje blogėjo, o vidutinės ir tobulos technologijos importas iš Japonijos didėjo. Galiausiai vienintelis kolektyvinis EB atsakas buvo griebimasis protekcionizmo. Vienas iš tokių pavyzdžių — 1978 metų susitarimas dėl daugiapluoščių gaminių (*Multifibre Agreement*), kuriuo buvo siekiama sumažinti tekstilės importą į EB iš svarbiausių naujųjų industrinių valstybių gamintojų. Buvo pasiūlytas pozityvusis inter-

> vencionizmas ir sukurta EB dalyvavimo industrinėje rekonstrukcijoje schema. Tam nepritarė Vokietijos FR, kuri aiškiai turėjo didelį pramoninių prekių prekybos perviršį ir iš esmės buvo prieš pramoninį intervencionizmą. Ir vėl buvo aiški įtampa tarp vidaus politikos ir Bendrijos, kaip visumos, poreikių. Tik EAPB turėjo efektyvią rekonstrukcijos strategiją, bet ir tai tik kaip atsaką į aiškią krizę plieno pramonėje 1980 metais. EAPB strategija reiškė privalomą nacionalinių gamybos kvotų nustatymą ir valstybinių subsidijų sumažinimą (Williams, 1987, 185). Nors nepavyko suformuoti bendros politikos transnacionalinių kompanijų atžvilgiu, vis dėlto „daugianacionalinis ir tarptautinis kapitalas iš Europos, Amerikos ir Japonijos, savo operacijas integruodamas pasauliniu mastu, įstengė pagelbėti kai kuriems dezintegruotiems Europos pramonės sektoriams“ (Holland, 1980, 27).

Kad ir kokia buvo padaryta pažanga bendrosios politikos srityse, rimtesnių žingsnių didesnės Europos integracijos link šiuo metu nebuvo žengta. 1969 metų aukščiausiojo lygio susitikimas Hagoje, 1970 metų Wernerio raportas ir 1972 metų aukščiausiojo lygio susitikimas Paryžiuje skatino stiprinti EB ekonominę ir valiutinę sąjungą (žr. šio leidinio p. 75). Tačiau vienintelis aštuntojo dešimtmečio pradžios konkretus laimėjimas buvo 1972 metų EB valiutų kursų svyravimų „gyvatės (*snake*)“ nustatymas. EB valiutos turėjo būti susietos taip, kad svyruotų siauresniuose rėmuose negu kad tame „tunelyje“, kurį lemia svarbiausių pasaulio valiutų vertė. Tačiau netgi tai, keičiantis pasaulinei ekonomikai, buvo sunku išlaikyti. Beveik tuoj pat spekuliacija išstūmė sterlingą ir Airijos svarą už „gyvatės“ ribų. Jų pavyzdžiu 1973 metais pasekė Italijos lyra. Prancūzijai irgi teko du kartus laikinai palikti „gyvatę“, o aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ši EB valiutų sąsajos sistema visiškai subyrėjo.

Europos monetarinė sistema (EMS) įvesta 1979 metais, turėjo ilgalaikiškesnę reikšmę. Jos tikslas buvo vėl sukurti vieną valiutinio stabilumo zoną EB erdvėje. Ji įvedė du naujus dalykus — Europos piniginį vienetą *(ECU — European Currency Unit),* kaip finansinių atsiskaitymų priemonę, bei valiutų keitimo mechanizmą (VKM). EB valiutos galėjo kisti viena kitos atžvilgiu diapazone nuo -2,25% iki

+2,25% ir turėjo kartu svyruoti kitų pasaulio valiutų atžvilgiu tarptautinėse valiutų rinkose. EB šalių valiutų kursai galėjo kartkarčiais būti reguliuojami, bet tai turėjo būti minimalizuojama, koordinuojant monetarinę politiką ir kitas politikos kryptis. EMS įkvėpėjas buvo Vokietijos bankas (*Bundesbank*), o tai buvo didėjančios Vokietijos FR įtakos EB požymis. Svarbiausią vietą VKM užėmė Vokietijos markė, kuriai taip pat buvo suteikta istorinė galimybė užimti neabejotiną, kaip vienos svarbiausių pasaulio valiutų, vietą.

Tačiau praktikoje VKM veikė ne per geriausiai. Nuo pat pradžių Didžioji Britanija nusprendė prie jo nesijungti, o Italijos lyrai teko suteikti platesnį diapazoną — nuo -6% iki +6%. Buvo keletas pataisų santykiuose tarp valiutų. Netgi septynių pataisų prireikė jau per pirmuosius ketverius metus. Vis dėlto EMS buvo vienas iš nedaugelio svarbių to laikotarpio politikos laimėjimų. Kaip teigia McDonaldas ir Zisas (1989), ši sistema turėjo keturis svarbiausius privalumus — didesnę monetarinės politikos koordinaciją, infliacijos tempų sumažėjimą, sumažėjusį valiutų kurso nepastovumą ir didesnį stabilumą, lyginant su kitų šalių valiutomis. Tam tikra prasme šie laimėjimai buvo atsitiktiniai, nes VKM įvedimas sutapo su dolerio sustiprėjimu pasaulio rinkose ir su sumažėjusiu spaudimu markei. Valstybės-narės buvo bendrai įsipareigojusios devintojo dešimtmečio pradžioje (ir laikė tai svarbiausiu ekonominiu tikslu) kurti monetarinę politiką ir kovoti su infliacija (Cobham, 1989). Nežiūrint šių išlygų, EMS buvo svarbus žingsnis EB ekonominėje integracijoje.

Be išorinio spaudimo, buvo dar ir dvi svarbios vidinės kliūtys Bendrijai plėtojant integracijos ir bendros politikos kryptis. Apie pirmąją iš jų, BŽŪP dominavimą biudžete, jau buvo kalbama, ir tai patvirtina duomenys, pateikti 4.7 lentelėje. Kitas papildomas politinės įtampos šaltinis buvo ginčai dėl Didžiosios Britanijos įnašo į EB biudžetą dydžio. Tai buvo struktūrinis trūkumas, kylantis dėl aukštų maisto importo mokesčių Didžiojoje Britanijoje ir nedidelės apimties žemės ūkio. Praktikoje tai reiškė, kad devintame dešimtmetyje vykusiuose Ministrų tarybos posėdžiuose Didžioji Britanija nuolat reikalavo, kad šis deficitas būtų likviduotas EB biudžeto pinigais. Tai sukūrė dirvą nuolatiniam Didžiosios Britanijos obstrukcionizmui, kuris

reiškėsi sprendžiant ir nemažai kitų klausimų ir taip apskritai mažino Bendrijos pajėgumus imtis svarbiausių integracijos problemų.

Laikina nuolaida Didžiosios Britanijos biudžetui buvo padaryta 1982 metais, bet klausimas galutinai buvo išspręstas tik po dvejų metų. Susitarimas buvo beveik pasiektas 1984 metų kovo mėnesį įvykusiame Briuselio aukščiausiojo lygio susitikime. Buvo susitarta dėl kai kurių BŽŪP reformų (pvz., dėl pieno kvotų); dėl EB pajamas formuojančių įplaukų iš pridėtosios vertės mokesčio (PVM) dalies, padidinant ją nuo 1% iki 1,4%, ir dėl biudžeto reguliavimo principų. Tada beliko išspręsti, kokia suma turėtų būri grąžinta Didžiajai Britanijai 1984 metais. Didžioji Britanija reikalavo 1,35 milijardo *ECU*, o jai buvo pasiūlyta 1,1 milijardo *ECU*. Ponia Thatcher neketino nusileisti, ir galų gale Vokietijos kancleris Kohlis išlėkė iš Europos viršūnių tarybos (European Council) susitikimo. Tayloras tvirtina, kad tai buvo lemiamas posūkis ir derybose, ir net devintojo dešimtmečio Europos integracijoje.

> Kai jis supykęs 1984 metų kovo 20 dieną 18 valandą 30 minučių Briuselyje pakilo nuo stalo, tai reiškė jo abejingumą galimų Didžiosios Britanijos reakcijų atžvilgiu, o tai pastarajai buvo neabejotinas ir grėsmingas perspėjimas. Britams beliko su tuo sutikti arba irgi pakilti ir išeiti. Kohlio akcija buvo lemiama ta prasme, kad atskleidė pagrindinę Britanijos diplomatijos silpnybę — jie vis dėlto buvo pasirengę aukotis, kad išvengtų visiško pašalinimo iš Bendrijos (*from the inner sanctum*). (1989, 7)

Bendrija atsidūrė prie nelaimės slenksčio, ir Didžiajai Britanijai buvo tvirtai pasakyta, kad, jei bus būtina, tai EB ar pagaliau jos branduolys žengs į priekį ir be jos. Po to, 1984 metų birželio mėnesį, įvyko intensyvios aukščiausiojo lygio derybos Fontenblo (*Fontainebleau*), kur susitarimas vis dėlto buvo pasiektas. Buvo sutarta, kad Didžioji Britanija gaus du trečdalius skirtumo tarp jos įnašo nuo PVM ir EB išlaidų, skiriamų Didžiajai Britanijai. Derybų rezultatą atspindi 4.8 lentelė. Taigi 1985 metais Didžiosios Britanijos įnašas sumažėjo nuo 3000 milijonų iki 1000 miljonų *ECU*, o didžiąją trūkumo dalį likviduoti apsiėmė Prancūzija, Vokietijos FR ir Italija. Ši aplinkybė Vokietijos FR

4.8 lentelė. EB biudžeto pervedimai 1985 metais

		ECU milijonai	
	BVP vienam gyventojui (%) EB 12 vidurkio atžvilgiu	Iki nuolaidos Didžiajai Britanijai	Po nuolaidos Didžiajai Britanijai
Danija	153	+400	+300
Liuksemburgas	142	+300	+300
Vokietijos FR	138	-3100	-3500
Prancūzija	126	+500	0
Nyderlandai	112	+500	+400
Belgija	108	+600	+500
Didžioji Britanija	91	-3000	-1000
Italija	86	+800	+1200
Airija	66	+1200	+1100
Graikija	38	+1400	+1400

Šaltinis: The Economist, 20 *June* 1987 (*in* Harrop, 1989, 161)

padarė svarbiausiąja EB veiklos finansuotoja, o tai turėjo gerokai padidinti jos įtaką įvairiose kitose derybose dėl tolesnės Bendrijos raidos. Kartu buvo atvertas kelias tolesnei Europos integracijos plėtotei devintojo dešimtmečio viduryje ir pabaigoje.

5 skyrius

Europos Bendrijos persitvarkymas: devintasis dešimtmetis

GLOBALINĖ SITUACIJA IR EUROSKLEROZĖ

Devintajame dešimtmetyje Europos Bendriją buvo apėmusi dviguba krizė — nesugebėjimas konkuruoti pasaulinėje ekonomikoje bei politinės ir ekonominės integracijos stagnacija. Mažėjantį pajėgumą konkuruoti pasaulinėse rinkose labai aiškiai rodė EB dalies pasaulio prekyboje pramoninėms prekėms sumažėjimas nuo 45% 1973 metais iki 36% 1985 metais (Price, 1988). Tuo pat metu EB susidūrė su keletu vidinių konfliktų — kaip išplėsti biudžetą, kaip finansuoti BŽŪP, kaip siekti politinės integracijos. Maža to, EB šį krizinį tašką pasiekė devintojo dešimtmečio viduryje, slegiama dar ir institucinio silpnumo. Svarbiausius sprendimus ji galėjo priimti tik patenkindama visus galimus interesus. Tai reiškia, kad buvo pasiekti tik minimalūs poslinkiai didžiausių nuolaidų nacionaliniams interesams sąskaita.

EB atsidūrė ekonominio pasitikėjimo savimi krizėje, kuri kilo dėl blogų Bendrijos pasiektų rezultatų, lyginant juos su pagrindinių konkurentų — Japonijos ir JAV — rodikliais. Devintame dešimtmetyje ir Vakarų Europa, ir Šiaurės Amerika, kaip parodyta 5.1 lentelėje, buvo visiškai pralenktos Pietryčių ir Rytų Azijos valstybių. Dar svarbiau buvo tai, kad devintame dešimtmetyje Vakarų Europa atsiliko nuo Šiaurės Amerikos. Iš tikro Vakarų Europos augimo tempai tuo laikotarpiu buvo mažesni negu vidutiniai pasauliniai.

BVP vienam gyventojui didėjimo tempai buvo jautri EB funkcionavimo sfera. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje EB buvo aplenkusi ir JAV, ir Japoniją. Tačiau EB daug lėčiau gaivelėjosi po naftos krizės. Ji vis dar išlaikė prekybos pramonės gaminiais teigiamą bendrąjį balansą, bet

5.1 lentelė. BVP didėjimas 1980—1989 metais

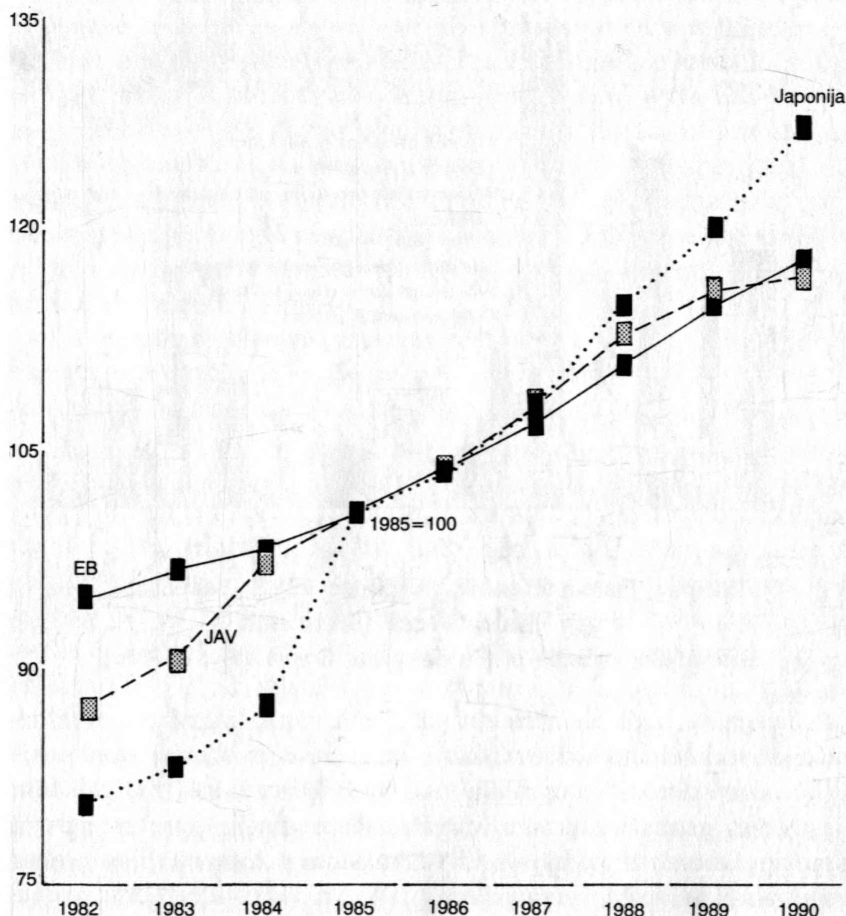
	Metinis pasikeitimas (%)	
	1980—1985	1985—1989
Tobulos rinkos ekonomikos	2,5	3,5
Šiaurės Amerika	2,8	3,6
EB	1,5	3,3
Pietryčių ir Rytų Azija	7,2	7,6
Visas pasaulis	2,7	4,6

Šaltinis: United Nations Statistical Yearbooks

atrodė, kad jis turi tendenciją mažėti. Teigiamas balansas, 1981 metais sudaręs 65 milijardus *ECU*, 1987 metais sumažėjo iki 37 milijardų *ECU* (*Commission of the European Communities,* 1989). Taigi per aštuntąjį dešimtmetį EB BVP vienam gyventojui didėjimo tempai gerokai atsiliko nuo pagrindinių varžovų — JAV ir Japonijos (5.1 pav.).

Šie bendri rezultatai slėpė žymius nacionalinius skirtumus. Sunkias struktūrines keleto EB valstybių ekonomikų (Didžiosios Britanijos, Belgijos) problemas maskavo Vokietijos FR, kuri tapo didžiausia pasaulio pramoninių prekių eksportuotoja, sėkmė (Williams, 1987, *chapter one*). Aštuntame ir devintame dešimtmečiuose toliau didėjo pramoninis ir prekybinis Vokietijos FR pajėgumas, ir taip iš dalies buvo dėl ekonominių sunkumų, kuriuos išgyveno kitos EB narės. Vakarų Vokietija didino savo eksportą į Vakarų Europą, nedidėjant Europos daliai pasaulinėje prekyboje. Todėl ta prasme Vakarų Europos kita dalis mokėjo ekonominę kainą už Vokietijos sėkmę (*INSEE*, 1989). Devintojo dešimtmečio viduryje ypač sunkiai nukentėjo Prancūzija iš dalies todėl, kad vis dar labai priklausė nuo tokių rinkų kaip Šiaurės Afrika ir Artimieji Rytai, kur po aštuntojo dešimtmečio buvo palyginti didelis sąstingis.

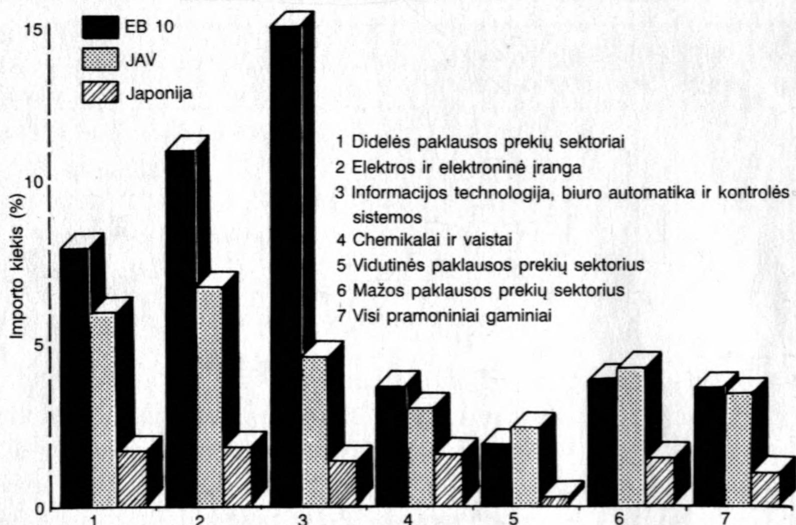
Iš dalies santykiškas EB smukimas prasidėjo dėl nesugebėjimo priimti naujųjų industrinių valstybių metamą iššūkį. Nuo 1980 ir 1987 metų Bendrijos prekybos su Azijos naujosiomis industrinėmis valstybėmis neigiamas balansas pakito nuo -2,9 iki -6,7 milijardo *ECU* (*Commission of the European Communities*, 1989). Tačiau, kaip anksčiau buvo pabrėžta, tai rodė tik menką dalį viso EB pramoninių prekių prekybos deficito. EB sunkumai kilo iš pastovaus importo

5.1 pav. EB, Japonijos ir JAV 1982—1990 metų BVP vienam gyventojui kiekio rodyklė

Šaltinis: Eurostat (1993), *Basic Statistics of the Community*

skverbimosi į praktiškai visas svarbiausias pramonės sritis (5.2 pav.). Tuo tarpu Japonijoje susiklostė priešinga situacija, ir importo skverbimasis į visas svarbiausias pramonės sritis buvo žymiai mažesnis. JAV, palyginti su EB, importo skverbimasis taip pat buvo mažesnis pramonės šakose, gaminančiose didelės paklausos prekes bei naudojančiose

5.2 pav. Pramonės gaminių importas EB 10, Japonijos ir JAV vidaus rinkose 1982 metais
Šaltinis: Commission of the European Communities (1988c)

pažangiąją technologiją (elektronika, chemikalų gamyba bei informacijos technologija). Šis reiškinys netgi buvo įvardintas kaip savotiška „eurosklerozė", nes iškilo visai reali grėsmė, kad EB gali būti pasmerkta gaminti žemos ir vidutinės technologijos prekes, nes ją pradėjo išstumti Japonijos ir JAV aukštosios technologijos prekes gaminantys sektoriai.

Eurosklerozės baimė buvo visiškai pagrįsta. Nuo 1970 iki 1985 metų EB padidino savo dalį aukštosios technologijos prekių eksporte 1%, tačiau importas į ją padidėjo 2% (Geroski *and* Jacquemin, 1985, 176). Bene jautriausia sritis buvo elektronika ir elektros prekės: 1986 metais EB šių labai reikšmingų aukštosios technologijos prekių importavo už 83 milijardus $, o eksportavo tik už 69 milijardus $. EB buvo ypač silpna kompiuterių gamyboje. EB kompanijos buvo linkusios gaminti pusiau apsaugotoms nacionalinėms rinkoms ir menkai skverbėsi į kitų Bendrijos valstybių rinkas, nekalbant jau apie pasaulinę rinką. Rezultatas buvo tas, kad EB kompiuterių pramonė buvo linkusi priklausyti

nuo JAV komercinių naujovių ir lėtai reagavo į greitus pokyčius šiame sektoriuje. Taip pat tai reiškė, kad EB kompanijos buvo priklausomos net nuo nedidelių paklausos pokyčių nacionalinėse rinkose. Tai rodo *Nixdorf*, vienos iš pirmaujančių Europoje kompiuterių firmos, problemos: ją 1988—1989 metais užgriuvo sunkios finansinės problemos, sumažėjus paklausai Vokietijoje. Be to, *ICL*, viena iš pelningiausių ir viena iš svarbiausių kompiuterių gamintojų EB, 1990 metais buvo parduota Japonijos *Fujitsu*, nes neužteko potencialo moksliniams tyrimams ir jų rezultatų panaudojimui gamyboje, kad galima būtų sėkmingai konkuruoti pasaulio rinkose.

EB ekonominį silpnumą atspindėjo didėjanti bedarbystė (žr. 4.1a pav.). 1983 metais ji pasiekė 11% lygį ir buvo didesnė negu Japonijoje ir JAV. Įsidarbinimo galimybės devintojo dešimtmečio EB, palyginti su dviem pagrindiniais varžovais, irgi didėjo daug lėčiau. Atskirose šalyse bedarbystės procentas buvo dar didesnis už vidutinį: Ispanijoje bei Airijoje jis viršijo net 20%. Vienas iš ekonominės krizės politinių padarinių buvo politinis spaudimas imtis protekcionistinių priemonių ir atskirų valstybių, ir visos EB lygmenyse. Protekcionistinės priemonės įgydavo pačias įvairiausias formas. Pavyzdžiui, savanoriškai buvo ribojamas drabužių eksportas ir tekstilės importas iš daugumos neturtingų šalių; taip pat ribojamas plieno importas iš kai kurių naujųjų industrinių valstybių bei plataus vartojimo elektroninių gaminių iš JAV, Korėjos ir Taivano importas. Ypač krizės pažeista buvo metalurgijos pramonė, ir tai galų gale paskatino 1980 metais sukurti vadinamąjį Davignono planą. Jame smunkančiai EB ekonomikai reorganizuoti ir pertvarkyti buvo siekiama suderinti gamybos kvotas ir numatyti gamybinių pajėgumų mažinimo bei protekcionizmo (vienašališkai apribojant naujųjų industrinių valstybių eksportą) priemones.

EB valstybės-narės taip pat ėmėsi savų ekonominių interesų gynimo priemonių. Pavyzdžiui, Italija ir Ispanija paskelbė tikrą embargą importuojamiems Japonijos automobiliams, tuo tarpu Didžioji Britanija su pagrindiniais Japonijos automobilių gamintojais buvo pasirašiusi specialius prekybinius susitarimus (*Orderly Marketing Arrangements*), ribojančius jų eksportą iki 10% Didžiosios Britanijos rinkoje. Gėdingiausias protekcionizmo pavyzdys buvo „Puatjė (*Poitiers*) incidentas“, kai Prancūzija vienašališkai pareiškė, kad visi importuojami vaizdo įrašymo aparatai turi būti tikrinami nuošalioje Puatjė mui-

tinėje. Tai neišvengiamai sumažino importo kiekį ir padidino prekių kainas. Protekcionistinės priemonės buvo nukreiptos ne vien tik prieš trečiąsias šalis; jų vis dažniau griebėsi EB valstybės-narės ir savo tarpusavio santykiuose. Tai atspindėjo ir Europos teisme svarstomų bylų daugėjimas dėl valstybės neteisėtos pagalbos ir protekcionizmo. 1970 metais buvo tik 6 tokios bylos, o štai 1981 metais buvo iškelta net 61 byla (Harrop, 1989, 94). Šitaip buvo ardoma ir taip jau sueižėjusi EB ekonominė erdvė.

EB ir JAV santykiai taip pat aštrėjo. Kai kurie šių dviejų prekybinių blokų interesai susikirto kaip tik atsiradus EB. Tačiau šeštame ir septintame dešimtmečiuose JAV į juos stengėsi žiūrėti pro pirštus, nes EB susiformavimas buvo suprantamas kaip politinė nauda. Tačiau devintame dešimtmetyje susilpnėjusi JAV tiek daryti nuolaidų EB neketino. Galų gale EB 12 buvo dabar suprantama kaip pagrindinis ekonominis varžovas — ji turėjo didesnę rinką, didesnį BNP ir didesnę už JAV dalį pasaulinėje prekyboje. Už to slypėjo blogėjanti JAV padėtis pasaulinėje prekyboje — 25 milijardų $ prekybos su EB perviršis 1980 metais jau 1986 metais virto 18 milijardų $ prekybos deficitu. Buvo aišku, kad Vokietijos FR žymiai lenkia JAV ir gali mesti iššūkį JAV lyderystei pasaulinėje ekonomikoje (Ginsberg, 1989).

Ekonominė trintis tarp JAV ir EB reiškėsi daugelyje sričių, bet ypač buvo pastebima tarpusavio kaltinimuose neteisingu protekcionizmu ir subsidijomis žemės ūkiui. Pavyzdžiui, 1985—1986 metų „makaronų karas" kilo todėl, kad JAV uždėjo didelius importo mokesčius EB miltiniams produktams, atsakydama į EB programą, kurioje buvo teikiamos lengvatos Viduržemio jūros regiono gamintojams. Kitas ginčytinas klausimas — 1986 metais Iberijos šalių įstojimas į EB. Amerikos pareigūnai apskaičiavo, kad įstojimo sąlygos sukels žymius prekybos nukrypimus, nes Iberijos šalys daugiau importuos iš EB, o ne iš JAV. Vien tik prekybos kukurūzais ir sorgais sumažėjimo nuostoliai buvo vertinami iki 400 milijonų $. Grasinimai imtis prekybinių sankcijų ir atsakomųjų veiksmų skraidė per Atlantą, kol 1987 metais buvo pasiektas kompromisas, užtikrinantis minimalų importą iš JAV.

Ekonominiai prieštaravimai taip pat didino politinį ir diplomatinį atotrūkį tarp JAV ir EB. Tai tapo ryšku per Izraelio ir Egipto 1973 metų spalio mėnesio karą (*Yom Kippur War*), kai EB užėmė bešališkesnę diplomatinę poziciją negu proizraelietiškai nusiteikę amerikiečiai. Buvo ir kitų panašių atvejų. Pavyzdžiui, JAV manė, kad EB nenoriai teikė

pagalbą, taikant sankcijas Iranui po 1979—1980 metų įkaitų krizės. EB parama Nikaragvos taikos iniciatoriams taip pat buvo suprantama kaip nepateisinamas kišimasis į įvykius, kurie aiškiai vyko Amerikos įtakos sferoje. Iš tikro, Europa po truputį virto ne vien ekonomine, bet ir diplomatine bei politine jėga. Tai reiškė nepageidaujamą iššūkį kiekvienai naujai JAV vyriausybei, kai tekdavo dorotis su Amerikos hegemonijos mažėjimu ir Japonijos konkurencija.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad devintojo dešimtmečio viduryje aiškus aplinkybių sutapimas vertė Bendriją iš esmės persiformuoti. Nežiūrint Amerikos silpnėjimo, būtent EB atsiliko ekonominėse supergalybių varžytinėse. Ji aiškiai nesugebėjo realizuoti savo tikrojo potencialo, ypač aukštosios technologijos srityje. Bendrosios rinkos netobulumas bei aiškios industrinės politikos nebuvimas reiškė, kad Europa yra „gyvenama miegančių pramonės gigantų, kurie blogai pasirengę atsakyti į aštuntojo ir devintojo dešimtmečių iššūkį" (Geroski *and* Jacquemin, 1985, 175). EB tapo jėga tarptautinės diplomatijos lygmenyje, bet jai labai trukdė institucinis silpnumas ir tarpusavio varžybos. Ministrų taryba, kaip strateginių sprendimų priėmimo institucija, vos funkcionavo. Ji buvo įsipainiojusi į nuolatinius politinius konfliktus dėl biudžeto ir į tokių bendrų politikos krypčių kaip BŽŪP smulkmenas. Atrodė, kad antrasis naujų narių priėmimas tik toliau aštrino sunkumus, ir buvo atvirai kalbama, kad EB suskils į vidinę ir išorinę grupes, kurios reikš visišką ir dalinę narystę. Iškilo grėsmė Bendrijai virsti tik paprastu Europos valstybių susivienijimu aplink Vokietiją. Tačiau šioms pesimistinėms prognozėms nebuvo lemta išsipildyti. Devintojo dešimtmečio vidurys tapo posūkio tašku. Tuomet įvyko trys svarbiausi poslinkiai — sustiprėjo technologijos politika, buvo žengti svarbūs žingsniai politinės sąjungos link bei pradėta realizuoti 1992 metų Vieningosios rinkos programa. Tai ir bus aptariama kitose šio skyriaus dalyse.

TECHNOLOGIJA: KONKURENCIJA IR BENDRADARBIAVIMAS

Vienas iš EB atsakų į JAV ir Japonijos pasaulinio masto iššūkį buvo pozityvios technologijų politikos plėtotė. Devintame dešimtmetyje kilo bendros pastangos paremti bendras mokslinio tyrimo plėtojimo iniciatyvas „naujose technologijose", ypač srityse, susijusiose su

informacijos technologija, biotechnika ir naujųjų medžiagų kūrimu. Idėja plėtoti EB technologijos politiką „niekada nebuvo tolima tiems, kurie siekė sukurti vieningą Europą. Iš tikro, ji buvo aiški Jeano Monnet „Europos jungtinių valstijų kūrimo veiksmo komiteto“ programos dalis (Sharp, 1989, 203). Tačiau tam visą laiką trukdė valstybinis bei tarp firmų kylantis pavydas, ypač dėl „nacionalinio čempiono“ pozicijos. Pavyzdžiui, bandymas pradėti bendradarbiauti kompiuterių tyrime tarp *Siemens, Bull* ir *CII*, žlugo, kai paaiškėjo, kad Prancūzijos vyriausybė slapta derėjosi su Amerikos kompanija *Honeywell*, apie tai neinformavusi Vokietijos vyriausybės. Be to, Vakarų Vokietija dažniausiai palaikė politiką, kuri rėmėsi valstybės nesikišimu į ekonomiką, ir nenorėjo, kad Bendrija imtųsi technologinių programų. Todėl, išskyrus Euratomą, EB industrinė politika beveik visiškai nebegalėjo šalinti kliūčių prekybai ir konkurencijai.

EB firmoms ir vyriausybėms taip pat būdingas gana didelis pasitikėjimas savimi. Auganti Japonijos galia mokslinių tyrimų ir jų taikymo srityje iš pradžių nebuvo pakankamai įvertinta. Tačiau aštuntojo dešimtmečio viduryje Japonija pradėjo labai didelės apimties integracinę programą, sutelkusi svarbiausias elektronikos firmas, ir pradėjo siekti pirmenybės didelio galingumo mikroschemų gamyboje (Sharp, 1989). Tuo pat metu vyravo netikęs mitas, kad JAV atsilieka technologiniais tyrimais (Strange, 1987). Tai nebuvo tiesa, nes Amerikoje vykdomi tyrinėjimai turėjo stiprų užnugarį: didelė vidinė rinka, didelė gynybinė rinka ir dideli gerai aprūpinti universitetai. Europiečių iliuzijos aštuntame ir devintame dešimtmečiuose greitai išsisklaidė, kai buvo suprasta, jog naujomis technologijomis EB labai rimtai atsilieka. Aišku, tai nepasakytina apie visus sektorius, nes EB firmos pajėgė konkuruoti tokiose srityse kaip chemikalų gamyba (Vokietijos FR), vaistų gamyba (Didžioji Britanija), branduolinė energetika (Prancūzija). Tačiau EB atsiliko plataus vartojimo elektroninių prekių, kompiuterių ir telekomunikacijos srityse.

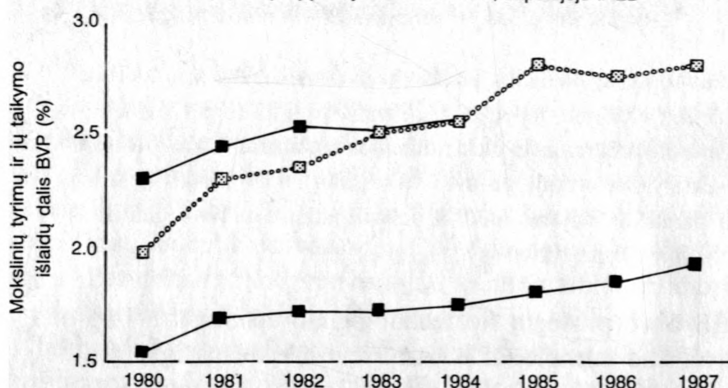
Struktūrinis EB silpnumas aiškiai matėsi iš pasaulinės prekybos aukštosios technologijos prekėms statistikos. Kai 1988 metais Japonija turėjo 8,6 milijardų $, o JAV — 1,3 milijardo $ prekybinį perviršį, EB turėjo 10 milijardų $ prekybinį deficitą (Madelin, 1988). Europos Bendrijų Komisija taip pat atkreipė dėmesį ir į niūrias Europos ilgalaikės plėtotės šioje srityje perspektyvas:

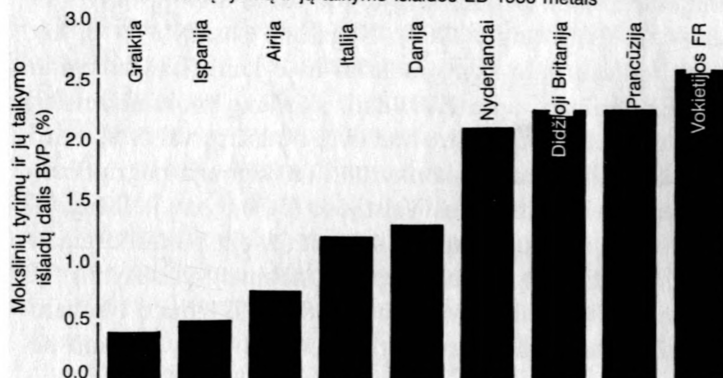
iš trisdešimt septynių išskirtinų ateities technologijos sektorių JAV vyrauja trisdešimt viename, Japonija — devyniuose, o Europa tik dviejuose: kompiuterių programų ir elektroninių komutatorių kūrime (o tam tikruose sektoriuose vyrauja po dvi iš trijų šalių). 1986 metais keturios iš penkių paraiškų naujoms medžiagoms užpatentuoti buvo gautos iš JAV ir Japonijos firmų (1988d, 8).

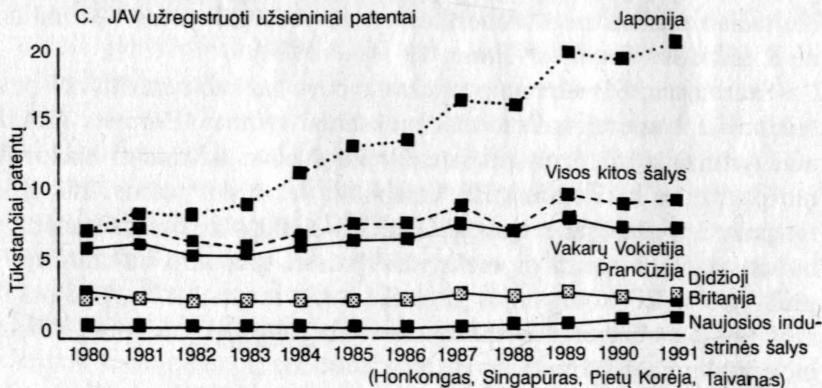
Kodėl EB buvo prislėgta šio technologinio atsilikimo? Taip atsitiko ne dėl to, kad europiečiai būtų buvę ne tokie pajėgūs moksliškai tyrinėti. Pavyzdžiui, nuo 1950 iki 1987 metų Europoje iškilo 86 Nobelio premijos laureatai mokslo srityje, tuo tarpu JAV jų buvo 115, o Japonijoje — tik 3 (Strange, 1987). Negalima pasakyti ir to, kad europiečiai mažiau lėšų būtų skyrę mokslui ir jo laimėjimų taikymui. Vis dėlto visa EB, kalbant apie BVP dalį, skiriamą moksliniams tyrimams (5.3a pav.), atsiliko nuo savo varžovų, o atskirų valstybių-narių lygmenyje net Vokietija nepajėgė konkuruoti su Japonija pagrindinėje jos rinkoje — Jungtinėse Amerikos Valstijose (5.3b,c pav.). Tačiau išlaidų skirtumas tarp pirmaujančių EB šalių ir dviejų pasaulio gigantų nebuvo ypač didelis. Atsilikimo taip pat nebuvo vyriausybių teikiamoje paramoje. EB 12 šalių vyriausybės 1986—1991 metų tyrimams planavo išleisti 320 milijardų svarų sterlingų, o tai buvo daugiau negu 230 milijonų £, kuriuos kaip paramą pasiūlė Japonijos vyriausybė, tačiau mažiau negu Amerikos vyriausybės planuotos 700 milijardų £ išlaidos (*Financial Times*, 13 *April* 1988).

Svarbiausia EB silpnumo priežastis buvo ta, kad neefektyviai buvo taikomi ir komercionalizuojami moksliniai tyrimai. Europos moksliniai tyrimai ir jų rezultatų panaudojimas buvo suskaldyti nacionaliniu pagrindu, ir dauguma EB kompanijų buvo per mažos, kad galėtų varžytis pasaulinėje rinkoje. Didelės išlaidos ir išradingumas yra būtinos sąlygos greitai ir efektyviai nutiesti tiltą tarp laboratorijų ir prekyvietės. EB kompanijos neturėjo tokių resursų ir buvo silpninamos priklausomybės nuo mažų savo valstybių rinkų bei lėšų švaistymo, dubliuojant tyrimus.

Apie devintą dešimtmetį nuotaikos Europoje tapo palankesnės tarptautiniam bendradarbiavimui, ypač atsižvelgiant į galimybes, kurių teikė Amerikos „žvaigždžių karų“ iniciatyva bei Japonijos penktosios kartos kompiuterių mokslinių tyrimų ir jų rezultatų panaudojimo

5.3 pav. Išlaidos moksliniams tyrimams ir jų pritaikymui bei išduoti patentai EB, Japonijoje ir JAV

Šaltiniai: A ir *B: Commission of the European Communities* (1988b); *C: Financial Times,* 9 *June* 1993

programa (Shearman, 1986). Be to, numatomas įstatyminių suvaržymų mažinimas turėjo greitai leisti tokiam gigantui kaip *AT&T* konkuruoti už JAV ribų, o Amerikos antitrestinius įstatymus įgyvendinančios agentūros leido *IBM* įsijungti į telekomunikacijos sektorių. Tuo pat metu EB Komisijos nariu, atsakingu už EB industrinę politiką, tapo Vicomte'as Davignonas, „kuris buvo pasiryžęs pakeisti jos, kaip pagalbos reikalaujančios (ar gaunančios tokią pagalbą iš nacionalinių vyriausybių) invalidės įvaizdį į pradedančios aktyviai kurti naują industrinę Europos struktūrą organizacijos įvaizdį" (Sharp, 1989, 207).

Svarbiausia šių pasikeitimų išdava — EB ryžtingai pradėta *ESPIRIT* programa — 1982 metais išbandyta, o 1984 metais pradėta visapusiškai įgyvendinti. Jai buvo skirta 1,5 milijardo *ECU*. *ESPIRIT* turėjo „skatinti transnacionalinę komunikaciją, bendrų techninių standartų diegimą ir bendradarbiavimo be sienų nuostatą informacinėje technologijoje apskritai". Daugiausia buvo koncentruojamasi į ikikonkurencinę technologijos plėtojimo stadiją ir taip buvo tikimasi išvengti konflikto su nuosavomis EB konkurencijos taisyklėmis bei įtikinti kompanijas atsisakyti komercinio egoizmo. Pagrindinės tyrimų kryptys buvo sudėtinga mikroelektronika, kompiuterių programų technologija, informacijos apdorojimas, kontorų sistemos ir kompiuteriais valdoma gamyba. Ši nauja politika pasiteisino, pavyzdžiui, padėjusi pasiekti kritinį persilaužimą kuriant mikroschemas naujos kartos superkompiuteriams *Thomson* (Prancūzija), *Plessey* (Didžioji Britanija) ir *Siemens* (Vokietijos FR) kompanijose. Tai paskatino Komisiją pradėti antrą *ESPIRIT* etapą, kurio biudžetas 1988—1991 metais buvo 1,6 milijardo *ECU*. Po jo sekė trečiasis etapas su 1,35 milijardo *ECU* biudžetu 1990—1994 metams.

ESPIRIT buvo svarbi parodant, kad EB tikrai gali duoti savo įnašą į technologijos tyrimus. Tačiau tai nebuvo vienintelė EB programa. Buvo ir kiti svarbūs sumanymai (žr.: Sharp *and* Pavitt, 1993, 138—139):

- *RACE* programa, pradėta 1985 metais, siekiant išplėtoti technologinę bazę Europos integruotam daugiadažniam komunikacijos tinklui (*Integrated Broadband Communications Network for Europe*). Jos biudžetas antrame etape 1987—1992 metais buvo 500 milijonų *ECU*, o 1992—1994 metais — 489 milijonai *ECU*;

- *BRAIN* — bendra neurotinklų (*neuro-computing*) tyrimo programa;
- *BAP* — biotechnologinių tyrimų programa (*Biotechnology Action Programme*), kurios biudžetas 1986—1990 metais buvo 50 milijonų *ECU*;
- *APOLLO* programa, skirta palydovinių ryšių tyrimams;
- *JET* — Jungtinė Europos programa (*Joint European Torus*), skirta termobranduolinių lydinių tyrimams;
- *JESSI* — Jungtinis Europos submikroninio silikono tyrimų projektas (*Joint European Submicron Silicon project*);
- *BRITE* — Europos pramoninių technologijų tyrimų projektas (*Basic Research in Industrial Technologies for Europe*), kuriuo buvo siekiama skatinti naujų technologijų taikymą tradicinėse pramonės šakose. Pirmajame etape 1985—1988 metais jam buvo skirta 125 milijonai *ECU*, o 1989—1992 metams — 450 milijonų *ECU*;
- *TELEMATICS* — programa, skirta telekomunikacinėms automatinėms sistemoms sveikatos, susisiekimo ir kitose srityse;
- *BIOTECH* — programa, skirta fundamentaliems tyrimams ir saugumo įvertinimui biotechnologijos srityje;
- *FAST* — prognozavimas ir vertinimas moksle bei technologijoje (*Forecasting and Assessment in Science and Technology*);
- *COMETT* — Bendrijos programa, skirta švietimui ir mokymui technologijų srityse (*Community Programme for Education and Training in Technologies*) su 200 milijonų *ECU* biudžetu 1990—1994 metams;
- *EURAM* — Europos naujųjų medžiagų tyrimai (*European Research on Advanced Materials*);
- *CUBE* — biotechnologinių tyrinėjimų padalinys (*Concentration Unit for Biotechnology*);
- *SPRINT* — strateginė inovacijų ir technologijų mainų Europoje programa (*Strategic Programme for Innovation and Technology Transfer in Europe*), kurios tikslas padėti mažoms firmoms gauti specialistų paslaugas;
- *ESA* — Europos kosmoso agentūra (*European Space Agency*).

Sharpas ir Pavittas (1993, 137) visa tai vadina „į plėtotę" orientuotomis schemomis. Pavykus *ESPIRIT* programai, 1986 metais Komisija pasiūlė, kad visi Bendrijos mokslinių tyrimų ir jų rezultatų tai-

kymo projektai būtų sujungti į vieningą *Framework* biudžetą. Galiausiai buvo sutarta dėl bendro 5,6 milijardo *ECU* biudžeto ketveriems metams. Tai buvo žymus Bendrijos lėšų moksliniams tyrimams ir jų rezultatų taikymui padidinimas ir todėl gali būti suprastas kaip didelis laimėjimas plėtojant EB technologijos politiką.

Tačiau EB technologijos politika turi keletą svarbių trūkumų. Visų pirma jai išleidžiama palyginti nedaug lėšų (tik 2,5% visų Bendrijos išlaidų). Tai tik nedidelė dalis to, ką nacionalinės vyriausybės išleidžia moksliniams tyrimams (Harrop, 1989, 98). Antra, programa buvo kritikuojama dėl nesugebėjimo spręsti vidutinių ir smulkių įmonių problemas. Situaciją iš dalies gelbėjo tik *Seed Capital* ir *Eurotech Capital* projektai, skirti apdrausti tokias pasiryžusias rizikuoti kompanijas (Rothwell *and* Dodgson, 1990). Trečia, iniciatyvą taip pat slopino tarpvalstybinės varžybos bei, pavyzdžiui, devynių mėnesių delsimas patvirtinti vieningą *Framework* biudžetą ir žymus jo sumažinimas dėl Didžiosios Britanijos priešinimosi. Apskritai, kaip rašo Shearmanas, programa yra pilna politinių kompromisų:

> Europos bendradarbiavimas kompiuterių ir telekomunikacijų srityje tiek vyriausybiniu, tiek EB lygiu įgavo politinio proceso pavidalą; tokį pavidalą dažniausiai suteikia svarstymai dėl politinės įtakos ir prestižo pasaulinėje arenoje, kylantys dėl skirtingo požiūrio ir skirtingų galimybių plėtoti technologijas (1986, 161).

Nežiūrint šių trūkumų, EB technologinės programos prisidėjo pertvarkant naujųjų technologijų pramonę Vakarų Europoje. Tokios firmos kaip *Siemens, Phillips, Thomson* iš lyderių savo šalyje virto lyderiais kai kuriose svarbiausiose srityse pasaulyje (žr.: Williams, 1987, *chapter* 5). Nors EB technologinė programa yra per siaura, kad būtų vienintele tų laimėjimų priežastimi, Sharpas (1989) teigia, kad ji yra svarbi psichologiškai, nes atvėrė galimybes bendradarbiauti, suartino svarbiausius nutarimus priimančių asmenų ateities vizijas, pozityvi bendradarbiavimo patirtis skatino toliau šalinti nacionalines kliūtis prekybai. O tai yra svarbiausias dalykas ilgalaikių EB plėtotės perspektyvų požiūriu. Bendradarbiavimo įsteigimas moksliniuose tyrimuose ir jų pritaikyme skatino plėsti ir galimą jų komercinį panaudojimą. Tai reiškė, kad vis labiau buvo siekiama tikrai atvirų rinkų, visą

Europą apimančių standartų taikymo bendrai sukurtos technologijos pardavimui visos Europos rinkose. Kartu tai toliau skatino užbaigti vieningos Europos rinkos kūrimą. Dėl to visai natūralu, kad Vieningo Europos akto patvirtinimas (žr. šio leidinio p. 131), kuris suteikė teisinį karkasą vieningosios rinkos kūrimui, apėmė ir Europos mokslinių tyrimų ir technologijos bendrijos įsteigimą. Taigi mokslo ir technologijos politikos buvo sujungtos į vientisą *Framework* programą. Todėl Sharpas ir Pavittas (1993, 149) ir galėjo padaryti išvadą, kad EB politika „pagaliau prisitaikė prie 10-ojo dešimtmečio realijų".

VIENINGOSIOS RINKOS KŪRIMO UŽBAIGIMAS

Greičiau politinės, o ne ekonominės sąjungos siekis buvo 1992 metų vieningos rinkos programos pradiniu stimulu. 1984 metais, vadovaujant Spinelli'ui, Europos parlamentas, kaip įsipareigojimą siekti Europos vienybės, priėmė Europos sąjungos sutartį. Tai paskatino Europos viršūnių tarybos posėdyje Fontenblo įsteigti du komitetus Europos sąjungos klausimams aptarti. Dooge'o vadovaujamas komitetas nagrinėjo institucinius klausimus, o Adonnino komitetas ieškojo būdų, kaip sukurti „Tautų Europą", turinčią vieningus pinigus, pašto ženklus ir kitus vienybės simbolius. Tačiau 1985 metais Liuksemburge vykusioje tarpvyriausybinėje konferencijoje darbotvarkė pakrypo ekonominės sąjungos link. Buvo sutarta dėl programos iki 1993 metų sausio 1 dienos užbaigti vieningosios rinkos kūrimą. Valstybės-narės taip pat sutarė pasirašyti Vieningą Europos aktą, papildantį Romos sutartį ir vietoj vienbalsiškumo principo įvedantį nutarimų priėmimą balsų dauguma dėl daugelio priemonių, būtinų vykdant vieningosios rinkos programą.

Tam tikra prasme 1992 metų programa buvo ne kas kita kaip tik logiškas Bendrijos negatyvios integracijos per laisvosios prekybos gilinimą tolesnis plėtojimas. Dalinis prekybos kliūčių pašalinimas ir bendras išorinis tarifas sukūrė naujas galimybes prekybai bei prekybos krypčių EB viduje pakeitimą. Pavyzdžiui, nuo 1958 iki 1986 metų dalis EB 6 valstybių eksporto, skiriamo kitoms valstybėms-narėms, padvigubėjo (Wijkman, 1989). Po pirmojo ir antrojo Bendrijos pagausėji-

mo taip pat padidėjo prekybos integracija Vakarų Europoje. Tačiau devintojo dešimtmečio viduryje buvo aiškūs ženklai, jog ekonominė integracija sustojo ir kad EB viduje daug netarifinių kliūčių.

Devintame dešimtmetyje dėmesys taip pat buvo atkreiptas į būtinybę pagerinti EB gebėjimą konkuruoti pasaulinėje rinkoje. EB ātskiros nacionalinės rinkos, palyginti su viena didele JAV rinka, atrodė labai prastai. Vienas iš aukštesnių EB valdininkų ironiškai pastebėjo: „Amerika, jei tikrai norėtų padėti Europai ją pasivyti, turėtų įvesti 50 valstijų skirtingas valiutas ir tarp jų įrengti tikras sienas“ (cituojama iš: Madelin, 1988, 9). Daug Europos kompanijų įgijo globalinio subjekto statusą, bet jos, lyginant su Amerikos firmomis, buvo nepalankesnėje padėtyje, nes jų vietinė (EB) rinka buvo padalinta į proteguojamus nacionalinius segmentus. Didelė vieninga JAV rinka leido Amerikos kompanijoms keleriais metais anksčiau pradėti gaminti naujus produktus negu tai buvo komerciškai įmanoma EB. „Tada, kai Europoje atsirasdavo paklausa, kad būtų galima pradėti plėtoti gamybą, naujos Europos kompanijos jau iš karto būdavo blogesnėje padėtyje ir nepajėgdavo konkuruoti su Amerikos filialais“ (Geroski *and* Jacquemin, 1985, 194).

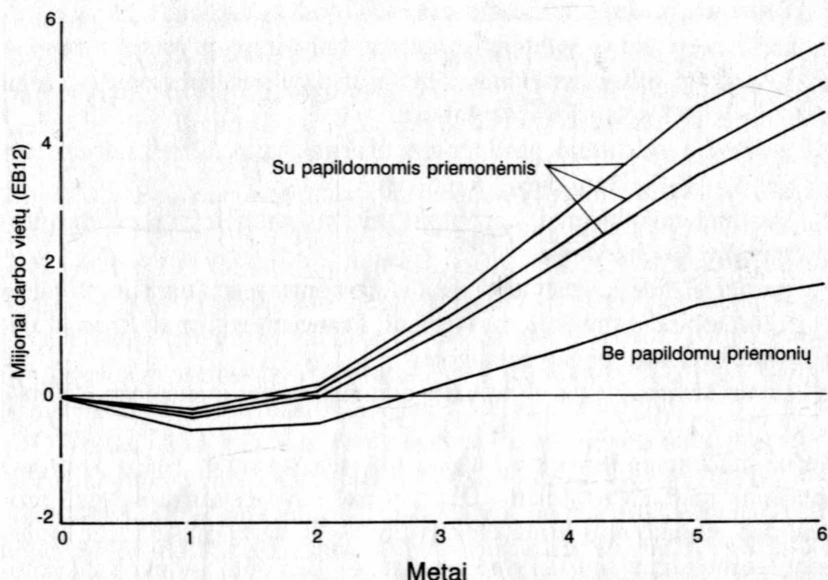
Šie ekonominiai argumentai buvo įtraukti į EB ataskaitą (jų santrauka: Cecchini, 1988), kurioje siekiama apskaičiuoti, kiek gali kainuoti vieningosios rinkos nebuvimas, nesiliaujanti jos nacionalinė fragmentacija. Buvo apskaičiuota, kad, iš karto ir visiems laikams pašalinus visas vieningosios rinkos funkcionavimo kliūtis, būtų galima laimėti papildomus 200 milijardų *ECU*. Buvo teigiama, kad „nuolatinė konkurencija leistų išeiti iš savo pačių sukurto ydingo uždaro rato (Cecchini, 1988, xix)“. Kainos kristų, padidėtų paklausa, gamybos rezultatyvumas ir darbo našumas bei mokslinių tyrimų ir jų rezultatų panaudojimo produktyvumas. Tai net 4,55% EB BVP pagerintų gamintojų veiklos sąlygas. 5.2 lentelėje detalizuojamos muitinių formalumų pašalinimo, nacionalinio favoritizmo valstybiniuose užsakymuose atsisakymo, finansinių paslaugų sutrikimų ir gamintojų bendrųjų veiklos sąlygų gerinimo individualios pasekmės. Taigi taip pat įvyktų 6,1% kainų defliacija, sumažėtų valstybių biudžetų išlaidos, pagerėtų bendras EB užsienio prekybos balansas. Be to, kai EB turėjo daug mažesnius įsidarbinimo galimybių didėjimo rodiklius negu JAV arba Japonija, buvo manoma, kad bus galima įsteigti 2 milijonus naujų darbo vietų (4.1 pav.).

5.2 lentelė. Tarpinės makroekonominės vieningosios rinkos programos pasekmės Europos Bendrijai

	Muitinės formalumai	*Valstybiniai užsakymai*	*Finansinės paslaugos*	*Gamintojų veiklos sąlygų gerinimas*	*Vidutinė vertė*
BVP (pasikeitimo procentas)	0,4	0,5	1,5	2,1	4,5
Mažmeninės kainos (pasikeitimo procentas)	-1,0	-1,4	-1,4	-2,3	-6,1
Įsidarbinimo galimybės (tūkstančiais darbo vietų)	200	350	400	850	1800
Biudžeto balansas (BVP procentas)	0,2	0,3	1,1	0,6	2,2
Išorinės prekybos balansas (BVP procentas)	0,2	0,1	0,3	0,4	1,0

Šaltinis: Cecchini (1988, 98)

Jei šių reformų atskleisti nauji rezervai būtų nukreitpi į papildomą ekonomikos plėtotę, tai bendras naujų darbo vietų skaičius galėtų viršyti 5 ar net 6 milijonus (5.4 pav.). Dėl savo aiškumo ir paprastumo Cecchini'o raportas susilaukė masinės informacijos priemonių ir politikų pritarimo. Tačiau ekonomistai jo atžvilgiu buvo nusistatę ypač kritiškai. Pavyzdžiui, Baimbridge'as ir Burkittas teigė, kad „nurodyti teiginiai neturi nei teorinio pagrindo, nei empirinio turinio ir yra paremti neįtikėtinomis prielaidomis (1991, 16)“. Trumpai tariant, šis raportas apėmė visas įmanomas teigiamybes, bet buvo išdava ilgo ir paremto neįtikėtinomis hipotezinėmis prielaidomis mąstymo apie galimus nutarimus, investicijas ir kt. Be to, formaliųjų barjerų šalinimas visada tebuvo tik dalinis, nes nuolat teko eiti į atskirų nacionalinių interesų bei kultūrinių skirtumų diktuojamus kompromisus. Kaip tvirtina Wise'as

5.4 pav. Įsidarbinimo perspektyvos EB vieningoje rinkoje
Šaltinis: European Economy, no. 35

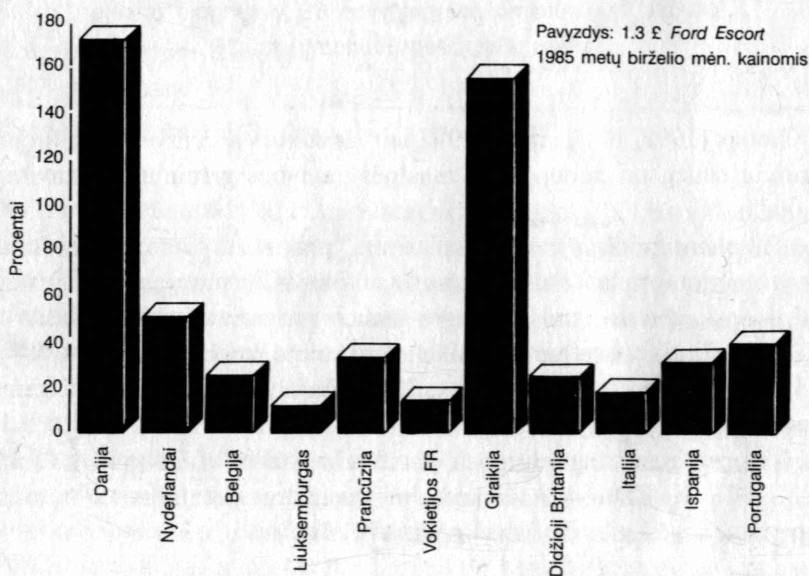
ir Gibbas (1992, 104), „nors „1992-ieji" ir sukurs didžiulę 320 milijonų žmonių rinką, tai nebus tikrai masinės gamybos gaminių realizavimo rinka".

Paliekant nuošalyje visą šią kritiką, paanalizuokime numatomus ekonominius pranašumus, remiantis automobilių pramonės patirtimi. Buvo apskaičiuota, kad vieningos rinkos programa galėtų leisti 4—5% sumažinti kainas automobilių gamyboje (Emerson *et al.*, 1988). 5,5 milijardo *ECU* bus sutaupyta, 2,6 milijardo sumažinant pastoviuosius kaštus, 0,9 milijardo *ECU* kintamuosius kaštus ir 2 milijardais *ECU* sumažinant marketingo ir pardavimo kaštus (*Ludvigen Associates,* 1988). Šis kaštų sumažinimas bus pasiektas, pašalinus techninius, piniginius ir fizinius barjerus prekybai; tarp jų:

- vieningos EB apimančios bandymų ir aptarnavimo sistemos nebuvimas;

- išmetamųjų dujų standartų nacionaliniai skirtumai;
- tik vienoje šalyje galiojantys automobilių įrangos reikalavimai — tokie kaip geltoni priekiniai žibintai ir dubliuojančios posūkio šviesos, esančios kai kuriose šalyse;
- mokesčių skirtumai parduodant mašinas: nuo 12% Liuksemburge iki 173% Danijoje (žr. 5.5 pav.);
- skirtingi reikalavimai vairuotojų teisėms gauti ir mokesčiai automobilių savininkams;
- pernelyg didelė valstybės pagalba firmoms, pirmaujančioms šalies automobilių gamyboje, pavyzdžiui, Prancūzijos firmai *Renault* devintojo dešimtmečio pabaigoje;
- sienos kirtimo kaštai — muitinių administracinės ir sulaikymo kainos.

Kaštų mažinimas buvo svarbus ne tik pats savaime, bet ir kaip neabejotina nauda vartotojams. Jis taip pat buvo esminga sąlyga, gerinant EB automobilių firmų efektyvumą — ir darbo našumo, ir mokslinių tyrimų laimėjimų taikymo aspektu, — kad būtų galima konkuruo-

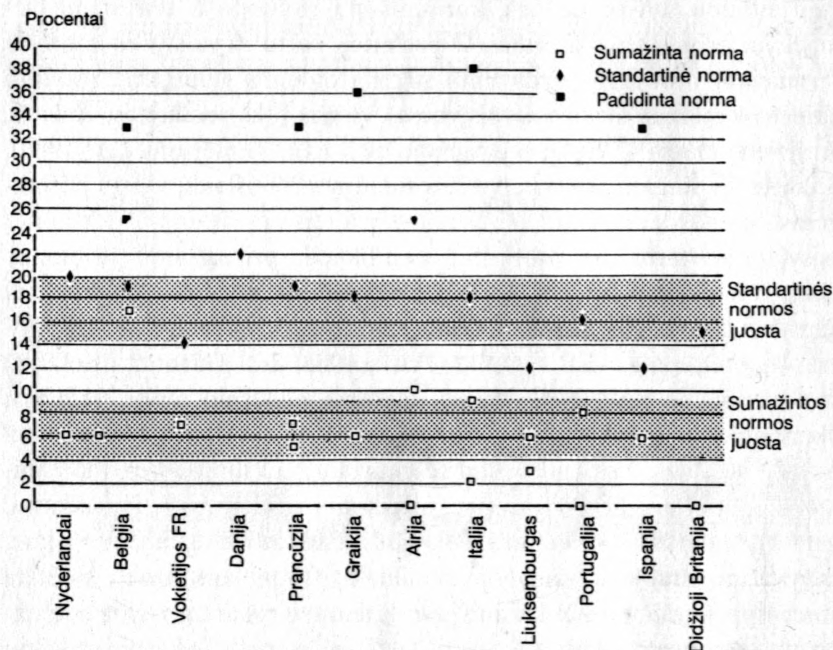
5.5 pav. Mokesčiai už naujus automobilius EB valstybėse 1985 metais
Šaltinis: Commission of the European Communities (1988c)

ti su japonų gamintojais (*Commission of the European Communities*, 1988d). EB pranešime buvo pažymėta, kad japonų firmos turi daug pranašumų prieš EB gamintojus. Jie turi naudingesnius ryšius su atskirų detalių gamintojais, jų didesnis darbo našumas, geresnė kokybės kontrolė, aukštesnio lygio moksliniai tyrimai bei diegimas, labiau į pasaulines rinkas orientuotas pardavimas ir gamybos strategija. Laukiamas 5% gamybos ir pardavimo kaštų sumažėjimas vargu ar iš esmės pakeis EB konkurentabilumą, esant tokiems japonų pranašumams. Tačiau tikėtina, kad vieninga rinka per ilgesnį laiką darys aktyvų poveikį pramonei, skatins didelį gamybos produktyvumą, pagerins mokslinį tyrimą bei plėtotę. Lemiamas klausimas yra ar EB gamintojai sugebės pakankamai energingai į tai reaguoti.

Tikėtasi, kad vieninga rinka taip pat eliminuos ir kitų pramonės sričių neefektyvumą. Atskirose valstybėse egzistuoja esmingi ir brangiai kainuojantys procedūrų, kuriomis yra bandomi ir tvirtinami farmaciniai produktai, skirtumai. O pastarieji kartu su valstybės kontrole farmacinių produktų pardavimui sukelia didelius galutinės produkto kainos skirtumus atskirose valstybėse. Vienas toks produktas, *Zyloric*, Airijoje kainuoja 47 *ECU*, o Ispanijoje tik 5 *ECU* (Emerson *et al.*, 1988). Sukurta vieninga rinka taip pat leis sutaupyti 3% išlaidų verslo paslaugoms. Šiuo aspektu didžiausios kliūtys yra teisinių sistemų ir techninių taisyklių skirtumai bei profesinių kvalifikacijų pripažinimo problema. Galų gale geru pavyzdžiu gali būti palyginimas tarp buitinių prietaisų gamybos JAV ir EB. Šios rinkos yra palyginti panašios dydžiu, bet JAV yra 4 gamintojai, o EB net 300 (Price, 1988, 26). Daroma prielaida, kad vieningoje rinkoje bus labiau taikoma platesnio masto gamybos ekonomika, ir todėl vyraus mažesnės kainos, didės darbo našumas bei novatoriškumas. Nors tiesa, kad sėkmingam mokslinių tyrimų laimėjimų diegimui kai kuriose srityse turi būti pasiekta tam tikra kritinė gamybos apimtis, bet tai galioja ne visur. Kai kuriose gamybos srityse, pavyzdžiui, drabužių gamyboje, nedidelių firmų lankstumas suteikia svarbius pranašumus konkurencijoje. Tariamieji ryšiai tarp dydžio, efektyvumo ir novatoriškumo iš tikro daugeliu aspektų lieka nepatikrinti (Mason *and* Harrison, 1990). Tačiau, prieš pradedant giliau nagrinėti įvairias galimas pasekmes, būtina smulkiau apibūdinti pačią Vieningosios rinkos programą.

1986 metų Vieningas Europos aktas apibūdina vidinę rinką kaip „erdvę be vidinių pertvarų, kurioje pagal Romos sutartį užtikrinamas laisvas prekių, žmonių, paslaugų ir kapitalo judėjimas". Vieningosios rinkos kūrimo procesas prasidėjo septintame dešimtmetyje, šalinant daugumą tarifinių barjerų. Vis dėlto liko daug papildomų kliūčių prekybai, pavyzdžiui, valstybiniai užsakymai, techninių standartų, mokesčių ir muitų, kitų formalumų, kertant sieną, skirtumai. 1985 metais Lordo Cockfieldo sudarytoje vadinamojoje *Baltojoje knygoje (White Paper)* išvardijamos 279 priemonės, kurių reikėjo imtis siekiant pašalinti tokias kliūtis ir sukurti tikrą vieningąją rinką. Kliūtys buvo skirstomos į fizines, finansines ir technines.

- *Fizinės kliūtys.* Bet kokios sienų kontrolės, trukdančios laisvam prekių, žmonių ir kapitalo judėjimui, pašalinimas. Tai muitinės, pa-

5.6 pav. Pridėtosios vertės mokesčiai EB 12 valstybėse ir nauji Komisijos pasiūlymai
Šaltinis: Bos *and* Nelson (1988)

sų ir sveikatos būklės tikrinimas. Šios aiškiai paprastos priemonės yra prieštaringos, nes reiškia valstybinės kontrolės praradimą gyvūnų ligų plitimui, nelegaliems migrantams ir teroristams.

- *Finansinės kliūtys.* Pridėtosios vertės mokesčio (PVM) ir kitų pirkimo mokesčių suderinimas. Labai skiriasi pridėtosios vertės mokesčio apimtys ir gaminiai, kuriems jis taikomas (5.6 pav.). Todėl siekiama susitarti dėl pridėtosios vertės mokesčio diapazonų, o ne dėl tikslios apimties: normali apimtis — nuo 14% iki 20%, o sumažinta — nuo 5% iki 9%. Netgi šis kompromisas kai kurioms šalims sukėlė žymių sunkumų. Danijai prisitaikyti buvo sunkiausia, nes ji turėjo vieną didžiausių — 22% pridėtosios vertės mokestį, bet neturėjo pridėtosios vertės mokesčių keletui svarbių produktų bei turėjo didelius akcizo mokesčius — tokius kaip anksčiau minėtiems automobiliams (Guieu *and* Bonnet, 1987). Kitas ginčytinas klausimas buvo ar pridėtosios vertės mokestį imti prie sienos, ar produkciją gaunančioje šalyje (Bos *and* Nelson, 1988). 1989 metų spalio mėnesio pasitarime Ministrų taryba pasirinko pastarąjį pasiūlymą, motyvuodama, kad jis labiau apsaugo nuo apgavysčių.
- *Techninės kliūtys.* Jas sudaro prekybai trukdančių kliūčių kompleksas, atsirandantis dėl standartų, taisyklių ir subsidijų skirtumų (tai bus aptarta vėliau).

1985 metų *Baltojoje knygoje* nubrėžiamas ambicingas tikslas iki 1992 metų pabaigti finansinių rinkų integraciją. Tai reiškia, kad turi būti pašalinti visi apribojimai ilgalaikiam ir trumpalaikiam kapitalo judėjimui. Taip pat turi būti suteikta laisvė finansiniams tarpininkams siūlyti paslaugas visoje Bendrijoje. Tam reikia teisės įsisteigti ir pašalinti visus apribojimus tarptautiniams sandėriams. 1988 metais buvo pasiektas susitarimas nuo 1990 metų liberalizuoti kapitalo judėjimą. Ispanijai, Portugalijai, Graikijai ir Airijai šis laikas buvo pratęstas iki 1992 metų. Ko gero tai buvo viena iš svarbiausių visos reformos priemonių. Ji daro būtinu mokesčių suderinimą ir verčia kurti bendrą monetarinę politiką. Finansinių rinkų derinimas taip pat buvo problematiškas. Bankų ir vertybinių popierių klausimu buvo susitarta dėl minimalių taisyklių ir standartų, bet jų įgyvendinimas paliktas nacionalinių organų rankose. 1988 metų direktyva dėl turto (*non-life*) draudimo užfiksavo susitarimą dėl tarptautinio paslaugų teikimo sąlygų liberalizavimo 1990 metų

pabaigoje. Tačiau buvo daug sunkiau susitarti dėl gyvybės draudimo sąlygų suderinimo. Bet, apskritai, per devintąjį dešimtmetį buvo pasiektas žymus finansinių paslaugų teikimo sąlygų liberalizavimas ir taip anksčiau laiko įgyvendinta daugelis Vieningosios rinkos programos tikslų šioje srityje. Tačiau, kaip mums primena Leishanas ir Triftas (1992), daugelis pasikeitimų šiame sektoriuje įvyko dėl globalinių procesų poveikio, ir tų permainų fone kai kuriais atvejais net 1992 metų programa atrodė jau pasenusi.

Ši programa apėmė ir įvairių techninių priemonių suderinimą — bendri dizaino, saugumo ir kitokių taisyklių reikalavimai — turėjo būti pradėti taikyti visoje EB. Tai reikštų, kad prekės turės būti tikrinamos ir aprobuojamos vienintelį kartą kurioje nors EB šalyje, o ne iš naujo tikrinamos ir aprobuojamos kiekvienoje valstybėje-narėje. Pagal „tarpusavio pripažinimo" principą (Pinder, 1989) visoje EB turėjo būti galima parduoti bet kokią prekę, bet kurios valstybės-narės legaliai pagamintą ir pasiūlytą. Skirtingi techniniai standartai yra itin svarbūs, gaminant automobilius, elektros prekes, mechanines prekes, farmacinius produktus, nemetalinius mineralinius produktus, transporto įrenginius (Cecchini, 1988).

Numatomus EB BVP 15% sudaro prekės ir paslaugos, finansuojamos pagal *valstybinius užsakymus* (*Financial Times*, 27 *June* 1988). Valstybinio sektoriaus užsakymus paprastai lemia tiesioginė ar neatvira valstybinė pagalba (90% valstybinio sektoriaus įrangos yra pateikiama nacionalinių tiekėjų). Tai sukelia rimtą kliūtį laisvai prekybai, ypač energijos tiekime, vandens transporte ir telekomunikacijose.

Dar vis egzistuoja biurokratinės kliūtys *laisvam darbo jėgos judėjimui*, ypač pripažįstant profesines kvalifikacijas. Buvo siūloma, kad savitarpio pagrindu faktiškai būtų pripažįstamos kvalifikacijos. Tačiau tai yra sunkus procesas, ir pasiekti, kad būtų susitarta, pavyzdžiui, dėl architektų kvalifikacijos, prireikė 17 metų.

Kadangi nuo 1993 metų turi būti panaikintos kvotos kelių transporto priemonėms, atsiveria galimybė vieningai kelių *transporto* rinkai. Taip pat buvo susitarta, kad nuo 1993 metų bus galima laisvai dalytis laivininkystės paslaugomis tarp EB valstybių-narių ir nenarių. Tuo tarpu oro transporte ir toliau vyrauja privatūs ir valstybiniai karteliai, ir jo veiklą liberalizuoti yra daug sunkiau. Todėl transportas

lieka vienas iš silpniausių 1992 metų programos elementų — nedaug kas buvo pasiekta šalinant kliūtis ir apribojimus. Prie to prisideda ir tai, kad nėra efektyvios bendrosios transporto politikos, kuri teigiamai veiktų, jeigu būtų didesnė ekonominė integracija, kaip ir vykdant aplinkos apsaugos ir socialinę programas (Whitelegg, 1988).

Valstybės subsidijos yra dar viena kliūtis laisvai prekybai. Jos labai skiriasi šalyse-narėse ir sudaro nuo 5% vidinių pajamų Prancūzijoje iki 11% Airijoje (Lintner, 1989b).

Valiutų kursų kompensavimo sistema kelia kliūtis prekybai žemės ūko produktais. Buvo susitarta nekurti jokių naujų valiutų kursų kompensavimo sistemų ir paskutinį šio amžiaus dešimtmetį pašalinti dabar veikiančią sistemą.

Žengta žingsnių nacionalines rinkas atverti ir *telekomunikacijai*, ypač teikti pridėtosios vertės paslaugas, o ne tik telefono paslaugas.

Komisija siekė sukurti veiningą *Europos transliavimo erdvę*, šalinti teisines ir technines kliūtis ir skatinti susitarimą dėl taisyklių bei standartų reklamai ir programos turiniui.

Vienas iš Vieningosios rinkos programos tikslų buvo siekis išjudinti Bendriją iš pasitenkinimo savimi būsenos. Delorsas šį tikslą suformulavo taip: „pasaulinėse varžybose, kur Europos valstybės turi siekti išgyventi, reikėjo tam tikro bendro tikslo, kurio siekimas leistų įveikti kasdieninius sunkumus bei telktų visų pastangas ir energiją" (*Commission of the European Communities*, 1988c, 5). Strateginiu požiūriu šis tikslas buvo pasiektas, vis dėlto Vieningosios rinkos programos įgyvendinimas buvo labai netolygus procesas. 1990 metų kovo mėnesį Ministrų taryba priėmė apie 60 procentų iš 300 numatytų sprendimų. Aišku, kad tai buvo paprastesnės ir mažiau ginčų keliančios direktyvos, ypač tokios, kurias, remiantis Vieningu Europos aktu, buvo galima priimti balsų dauguma. Tačiau vėliau, kai buvo imtasi sudėtingesnių klausimų, procesas sulėtėjo, tuo labiau, kad beveik ketvirčiui likusių priemonių reikėjo vieningo balsavimo, labiausiai dėl mokesčių klausimų. 1991 metų birželio mėnesį buvo priimti tik 73 procentai reikiamų priemonių. Tad noras iki 1992 metų pabaigos visiškai įgyvendinti Vieningosios rinkos programą lėmė per paskutinius aštuoniolika mėnesių priimti pernelyg skubotus ir kartais neapgalvotus sprendimus. Tai neišvengiamai nulėmė daugelį kompromisų ir

nuolaidų. Kai kuriose priemonėse — pavyzdžiui, dėl tų pačių PVM normų — mažai beliko tikrai atviros rinkos dvasios. Be to, daugeliui priimtų priemonių įgyvendinti reikėjo skirti ilgus pereinamuosius laikotarpius. Pavyzdžiui, Vokietijos FR iki 1996 metų nereikia griežtai vykdyti nutarimo dėl multinacionalinių šakinių įmonių apmokestinimo. Maža to, daugelis nacionalinių legislatūrų labai atsilieka, įvedant Ministrų tarybos sprendimus į nacionalines teisines sistemas. Tai yra ypač būdinga Italijai, kuri 1992 metų viduryje įvedė į savo teisinę sistemą tik truputį daugiau negu pusę jau Ministrų tarybos priimtų nutarimų (Ahlstrom, 1991). Todėl Vieningoji rinka, kuri įsikurs 1993 metų sausio 1 dieną, neišvengiamai bus ir platesnė, ir seklesnė ekonominė erdvė, negu ji buvo suprantama 1985 metų *Baltojoje knygoje*. Bet netgi būdama tokia, ji turėjo svarbias ekonomines, politines ir socialines pasekmes ir kaip tik dėl tos priežasties tapo žinoma kaip „rusiškosios matrioškos“ strategijos atvejis.

„RUSIŠKOJI MATRIOŠKA“: VIENINGOJI RINKA KAIP KATALIZATORIUS

Tam tikra prasme Vieningosios rinkos programa gali būti suprasta kaip baigiamasis žodis, skirtas įvykdyti kai kuriuos pradinius Romos sutarties tikslus. *Baltoji knyga* yra:

> didelės operacijos planas prieš „išimtis“ iš *acquis*, t. y. prieš išimtis iš Sutartyje esančių svarbių įsipareigojimų rinkos integracijai, ir tuo pat metu siekis žengti į priekį tose srityse, kuriose veikti kartu Sutartis neįpareigoja, bet kartu teisiškai ir nedraudžia (Pelkmans *and* Robson, 1987, 193).

Nėra abejonės, kad taikomos kartu 279 priemonės paspartins ekonominę integraciją. Vis dėlto neaišku, ar bus pasiektas numatytas 4,55 procentų BVP padidėjimas ir sukurta 2 milijonai darbo vietų. Iš tiesų, šios prognozės buvo kritikuojamos ir dabar atrodo mažiau tikėtina, kad planuojamas dinamiškas pelnas materializuosis. Kaip rašo Cecchinis: „nauda, kurią tikimasi gauti Europos ekonomikai, neatsiras tarsi tai būtų šventosios dvasios įsikišimo pasekmė. Sudarytas potencialas

gali būti išnaudotas tik per pačių privataus ir valstybinio sektorių gamintojų aktyvų atsaką į jų veiklos sąlygų pagerinimą" (1988, 72). Tačiau trumpalaikių ir ilgalaikių pasekmių apimtis tam tikra prasme mažiau svarbi, palyginti su daugeliu netiesioginių ekonominių ir politinių pasekmių, išplaukiančių iš 1992 metų programos.

Kai kurios svarbiausios pasekmės siejasi su *1986 metų Vieningo Europos akto politine esme*. Aktas pradėjo išpainioti kilpą, kurią Liuksemburgo kompromisas buvo uždėjęs sprendimų priėmimo mechanizmui. Jis įpareigoja valstybes-nares, balsuojant dėl priemonių, reikalingų įgyvendinti 1992 metų programai, taikyti daugumos principą; sritys, kurioms šis principas netaikomas, daugiausia susijusios tik su mokesčiais ir su sveikatos apsaugos klausimais. Tai viena iš kvalifikuotos balsų daugumos principo taikymo sistemų. Iš viso valstybėms-narėms padalijami 76 balsai. Norint, kad susidarytų kvalifikuota dauguma, reikia surinkti 54 balsus. Balsai dalijami, atsižvelgiant į gyventojų skaičių, ir reikia nors dviejų didelių valstybių (pvz., Didžiosios Britanijos ir Vokietijos FR) ir vienos mažesnės valstybės (pvz., Danijos), kad būtų galima surinkti balsų daugumą, leidžiančią priimti sprendimus. Sprendimų priėmimas balsų dauguma buvo labai svarbus 1992 metų programos sėkmei:

> be Vieningo Europos akto arba be pripažinimo, kad 12 labai skirtingų šalių gali priimti rimtas ir būtinas vykdyti politines ir teisines pareigas, 1985 metų birželio mėnesį pasirodžiusi Cockfieldo Baltoji knyga *Bendrosios rinkos kūrimo užbaigimas* būtų buvęs tik dar vienas užmiršto troškimo patvirtinimas (Wallace, 1988, 177).

Šito ilgalaikiškesnė reikšmė yra ta, kad šalys-narės atsisakė svarbios dalies politinio suvereniteto, ir tai turbūt ateityje darys įtaką Bendrijos sprendimų priėmimo būdui. Vieningas Europos aktas taip pat pakeitė įgaliojimų pasiskirstymą tarp Komisijos, Ministrų tarybos ir Europos parlamento ir kitais aspektais (žr. šio leidinio p. 213—221). Šios politinės Akto pasekmės nėra atsitiktinės, bet jos yra dalis to, kas vėliau tapo žinoma kaip Komisijos „rusiškosios matrioškos" strategija. Į Vieningą Europos aktą buvo įtraukti migloti, bet pakankamai reikšmingi valstybių-narių įsipareigojimai naujoms EB „kompe-

tencijoms". Kaip pamatysime kitame knygos skyriuje, „vos tik spėjo nudžiūti rašalas ant Vieningo Europos akto, o Komisija ir jos vadovai jau ragino Europą imtis naujų ir platesnių siekių" (Ross, 1991, 59).

1992 metų programa buvo iššūkis tiek *valstybės ekonominiam suverenitetui*, tiek jos politinei valdžiai. Valstybės-narės praranda valdžią keletoje svarbių ekonominės politikos sričių. Tai esminis iššūkis tam kapitalizmo modeilui, kuris išsirutuliojo daugumoje EB valstybių po 1945 metų, t. y. laisva iniciatyva, kartu su makroekonominiu valstybės reguliavimu ir (dažnai subsidijuodama) valstybinėmis pramonės šakomis. Iššūkis nacionaliniam ekonominiam suverenitetui yra didžiulis ir apima tokias lemiamas sritis kaip mokesčiai, muitai ir akcizas, o taip pat valiutų kursų kompensavimo sistemą, siekiant padėti fermeriams bei vartotojams. Tačiau tai labiausiai matyti EB iššūkyje valstybinių subsidijų ir valstybinių užsakymų politikoms, kurios labiausiai prieštarauja pagrindinei, grindžiamai konkurencija, 1992 metų vieningosios rinkos programos idėjai.

Valstybės parama gamybai yra labai paplitusi EB ir reiškiasi subsidijomis valstybinėms ir privačioms firmoms. Jų apimtis valstybėse-narėse skiriasi (5.3 lentelė) — vienoje pusėje yra Italija, Graikija, Airija, kur valstybės pagalba viršija 12% pridėtosios vertės, o Danijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Vokietijos FR yra mažesnė negu 3%. Komisija buvo susirūpinusi, kad, pašalinus daugumą netarifinių prekybos kliūčių, vyriausybės gali pradėti didinti valstybines subsidijas, ir tai būtų savotiška protekcionizmo forma. Atrodė, kad taip gali nutikti ten, kur veikia nacionalinės pirmaujančios firmos, arba smunkančios pramonės šakos įsikūrusios didelės bedarbystės regionuose. Tačiau Komisija santykiuose su valstybių-narių vyriausybėmis laikėsi griežtos pozicijos. Vieni iš rimčiausių tokios politikos išbandymų devintojo dešimtmečio pabaigoje buvo Prancūzijos vyriausybės pagalba *Renault* automobilių firmai, Italijos atsisakymas uždaryti *Bagnioli* plieno gamyklą (nors tai buvo sudėtinė susitarimų dėl plieno pramonės rekonstrukcijos dalis) bei Didžiosios Britanijos vyriausybės subsidijuotos *Rover* automobilių firmos pardavimas *British Aerospace*.

Valstybiniai užsakymai buvo dar viena jautri protekcionizmo sritis, jau vien dėl to, kad ji sudaro apie 15% Bendrijos BVP. Į ją įeina daug

5.3 lentelė. Valstybės parama pramonei Europos Bendrijoje 1981—1986 metais

	Pridėtosios vertės procentas	*ECU* kiekvienam darbininkui
Italija	15,8	5951
Graikija	13,9	—
Airija	12,3	3741
Belgija	4,5	1373
Nyderlandai	4,1	1419
Prancūzija	3,6	1223
Liuksemburgas	3,5	1079
Didžioji Britanija	2,9	757
Vokietijos FR	2,9	940
Danija	1,7	609
EB vidurkis	5,5	1774

Šaltinis: buvo cituota: *Financial Times, 20 November* 1989

pramonės šakų, t. y. garo katilų, turbinų generatorių, lokomotyvų, pirmosios kartos kompiuterių, telefono stočių ir telefono aparatų gamyba (5.4 lentelė). Išskyrus kompiuterius, šių šakų gaminiai teikiami sąlygiškai mažai rinkai EB viduje. Dėl ekonominių ir/arba strateginių priežasčių didelę dalį šios gamybos veikia valstybiniai užsakymai ir nacionalinės privilegijos. Todėl EB daug daugiau gamintojų daugelyje šių sričių negu Amerikos rinkoje. Tačiau prekybos liberalizacija, po kurios sektų didesnė gamybos koncentracija ir masinės gamybos efektas, gali šiose gamybos srityse sukelti 5—20% kainų sumažėjimą.

Kaip 1992 metų programos dalį, valstybės-narės sutiko sustiprinti valstybinių užsakymų tarptautinę reklamą bei siekti, kad valstybiniai užsakymai būtų didesnių kontraktų dalis. Komisija taip pat sustiprino jau esančias, vis dėlto dar nepakankamai efektyvias taisykles dėl konkurencijos ir valstybinių užsakymų. Ji taip pat turi teisę perduoti taisyklių pažeidėjus į Europos teismą. Tačiau šių priemonių efektyvumas priklauso nuo to, ar pusės, kurių interesai pažeisti, nori pateikti savo formalų skundą. Dauguma nenori to daryti, nes ateityje priklauso nuo būsimų kontraktų su valstybėmis-narėmis. Skundai Komisijai paduodami retai,

5.4 lentelė. Pagrindinės pramonės šakos, veikiamos valstybinių užsakymų

	Bendrijos rinka (*ECU*)	Panaudojimo galimybės	Prekybos EB viduje procentas	EB gamintojų skaičius	JAV gamintojų skaičius	Masinė gamyba (%)[1]
Garo katilai	2 mlrd	20	l. mažas	12	6	20
Turbinų generatoriai	2 mlrd	60	l. mažas	10	2	12
Lokomotyvai	100 mln	50—80	l. mažas	16	2	20
Kompiuteriai	10 mlrd	80	30—100[2]	5	9	5
Telefonų stotys	7 mlrd	70	15—45	11	4	20
Telefonų aparatai	5 mlrd	90	l. mažas	12	17	—

[1] Vieneto kaštų sumažėjimas, padvigubėjus gamybos apimčiai

[2] Visuminio poreikio procentas

Šaltinis: EC Commission; Financial Times, 27 June 1988

išimtį sudaro prancūzų statybos kompanijos *Bouygues* skundas, kad tilto Danijoje statybos kontrakte buvo primygtinai reikalaujama, kad būtų naudojama danų darbo jėga ir medžiagos. Taigi nors neformalus protekcionizmas kol kas nesiliauja, didesnė konkurencija ir šią ekonominės politikos sritį turėtų pertvarkyti. Ieškodamos būdų bent iš dalies išvengti tokio spaudimo, pavyzdžiui, turbinų generatorius gaminančios kompanijos pradėjo ieškoti galimų susiliejimų ar kitokių naujų bendradarbiavimo formų. Čia pavyzdžiu galėtų būti ir Šveicarijos *Brown Boveri* santykiai su Švedijos *ASEA*, t. y. dviejų kompanijų, įsikūrusių už EB ribų, bet turinčių svarbių interesų EB rinkoje, susiliejimas.

Net jei Bendrijai ir pavyktų susilpninti protekcionizmą pramonėje, tai kur kas didesni sunkumai laukia tikroje valstybių užsakymų karalystėje — t. y. energetikoje, transporte, telekomunikacijose ir laivininkystėje. Tai labai jautrios nacionalinio ekonominio suvereniteto sritys. Bet 1990 metų vasario mėn. buvo pasiektas susitarimas ir atverti visi keturi sektoriai, išskyrus naftą, dujas, anglių kasybą. Tačiau praktiškai atvirumas bus ribotas, nes yra ir kitų kliūčių prekybai bei konkurencijai. Čia patenka vidiniai užsakymai didelėms kompanijoms, skirtingi geležinkelių bėgių ir nacionaliniai telekomunikacijos standartai. Telekomunikacijos srityje tik trečdalis visos rinkos — t. y. modernios ryšių priemonės ir duomenų bazių įranga — yra tikrai atviras konkurencijai. Nors tai rodo, kad vieningoji rinka neapima visų gamybos ir paskirstymo sričių, vis dėlto išryškėjo nacionalinio ekonominio suvereniteto silpnėjimas net jautriausiose srityse.

Nors daugelis pasiūlytų direktyvų iki dešimtojo dešimtmečio dar neduos konkrečių rezultatų, jų įtaka bendrai *susiliejimų ir įsigijimų (merger and acquisition) veiklai* išryškėjo jau devinto dešimtmečio pabaigoje. 1992 metų programa turėjo svarbią psichologinę įtaką bendram pertvarkymo procesui. Kompanijos pradėjo plėtoti ilgalaikes strategijas, orientuodamosios į platesnę už nacionalinę rinką. Tai koncentravo jų dėmesį ne tiek į gamybos apimtį *per se*, kiek į rinkų pasidalijimo problemą (*Financial Times*, 5 *October* 1987). Taip atsirado ištisas susiliejimų, įsigijimų ir bendrų įmonių kūrimo srautas. Tai buvo daug efektyvesnis rinkų pasidalijimo būdas, palyginti su bandymais sukurti užsienyje visiškai naują ryšių tinklą. Nors ir nėra aiškių įrodymų, kad tokie susiliejimai ir įsigijimai būtinai pagerina gamybos efektyvumą (Cowling, 1980), jie suvokiami kaip esminės ilgalaikio plėtojimosi ir išlikimo strategijų prielaidos.

Tarptautiniai įsigijimai išryškino ir tam tikrą geografinį dėsningumą. Vien tik 1989 metais EB buvo atlikta daugiau negu 100 tarptautinių įsigijimų. Visoje Vakarų Europoje jų buvo dar daugiau. Svarbiausi taikiniai buvo Didžioji Britanija, Prancūzija ir Vokietijos FR (5.5 lentelė). Iš dalies tai rodo atitinkamą šių ekonomikų svorį. Tačiau tas faktas, jog Didžiojoje Britanijoje įsigijimų vertė buvo 5 kartus

5.5 lentelė. Tarptautiniai įsigijimai Europoje 1989 metais

	Milijonai ECU	*Bendras sandėrių skaičius*
Valstybės, kuriose įsigyta		
Didžioji Britanija	20 831,8	237,8
Vokietijos FR	5710,3	215,9
Prancūzija	5366,0	191,4
Italija	4121,9	104,1
Ispanija	2689,4	128,4
Nyderlandai	1883,3	98,5
Belgija	1285,6	61,9
Švedija	762,1	34,9
Danija	543,8	34,5
Valstybės, kurių kompanijos vykdė įsigijimus		
JAV	13 803,2	185,1
Prancūzija	9674,4	167,5
Vokietijos FR	6647,0	128,5
Didžioji Britanija	5512,0	281,6
Italija	1681,4	52,0
Japonija	1481,6	54,6
Švedija	1381,6	120,7
Belgija	1016,3	27,9
Šveicarija	926,4	82,9

Ši lentelė apima ir JAV bei Japonijos kompanijų įsigijimus Europos šalyse
Šaltinis: Translink's European Deal Rewiev, cituotas *Financial Times,* 5 *February* 1990

didesnė negu Vokietijos FR, atspindi liberalesnes kompanijų perėmimo taisykles pirmojoje. Dauguma pirkėjų atvyko iš tų pačių trijų Europos valstybių, o taip pat iš JAV. Iš tiesų, vertės aspektu Europoje JAV padarė daugiau tarptautinių įsigijimų negu Didžioji Britanija ir Vokietijos FR kartu paėmus. Šioje lentelėje taip pat išsiskiria Japonija ir Šveicarija, o tai rodo iš tiesų platesnį globalinį 1992 metų programos reikšmingumą. Buvo įsigyjamos ir gamybos, ir aptarnavimo sferos kompanijos. Daugiausia įsigijo *Victoire* (Prancūzija) kompanija, nusipirkusi 42% Vokietijos draudimo kompanijos *Colonia* akcijų.

Šį susiliejimų ir įsigijimų procesą galima būtų vertinti vien tik kaip 1992 metų programos pasekmę. Bet čia ne viskas taip paprasta, ir tai darosi akivaizdu, jeigu paanalizuosime ir palyginsime Europos kompanijų įsigijimus, įvykdytus globaliniu mastu (5.6 lentelė). Vertės aspektu didžiausioji susiliejimų ir įsigijimų dalis 1988 metais apėmė dvi ar daugiau kompanijų atskirose Europos valstybėse. Panašios apimties yra ir transatlantiniai įsigijimai, kurie vertės aspektu buvo keturgubai didesni už tarpvalstybinius įsigijimus Europos viduje. Dar įtikinamesnis faktas yra tas, kad visi susiliejimai ar įsigijimai, kuriuose dalyvavo Europos kompanijos, vertės aspektu sudaro tik du trečdalius tos pačios veiklos JAV ekonomikos viduje.

5.6 lentelė. Europos vidaus ir išorės susiliejimai ir įsigijimai 1988 metais

Sutarties rūšis*	Milijardais $	Sutarčių skaičius
Vidinė Europoje (vienoje šalyje)	59,6	100
Transatlantinė	52,6	101
Tarptautinė Europoje	13,2	24
Europa ir Azija	8,8	15
Iš viso	134,2	240
JAV vidinė	202,5	323

* Sutartys tik per 100 milijonų dolerių

Šaltinis: First Boston/CSFB, cituota *Financial Times,* 11 *January* 1989

Susiliejimai ir įsigijimai yra nuolatinė didelių korporacijų globalinės strategijos sudėtinė dalis, o 1992 metų programos svarba buvo ta, kad buvo siekiama padidinti Europos vaidmenį šiuose procesuose. *ASEA—Brown Broveri* susiliejimas, apie kurį jau buvo kalbėta, iš principo nebuvo įkvėptas 1992 metų programos. Pagrindinė priežastis — per didelis pasaulinės elektros prekių pramonės našumas ir poreikis pasiekti, kad potencialūs partneriai neatitektų svarbiausiems varžovams. Štai kaip *The Financial Times* (31 *May* 1988) komentavo šį ir kitus svarbiausius įsigijimus:

> daugeliui Europos gamintojų 1992 metai yra sąmonės būsena, greitinanti jų reakciją į fundamentalesnes tendencijas, t. y. į rinkų visame pasaulyje atsivėrimą globalinio masto gamybos galiai (moksliniai tyrimai ir jų taikymas gamybai), o taip pat į geografinę galimybių plėtotę (vienose rinkose veikiančių subjektų galimybės paremti ir subsidijuoti kitose rinkose veikiančius partnerius).

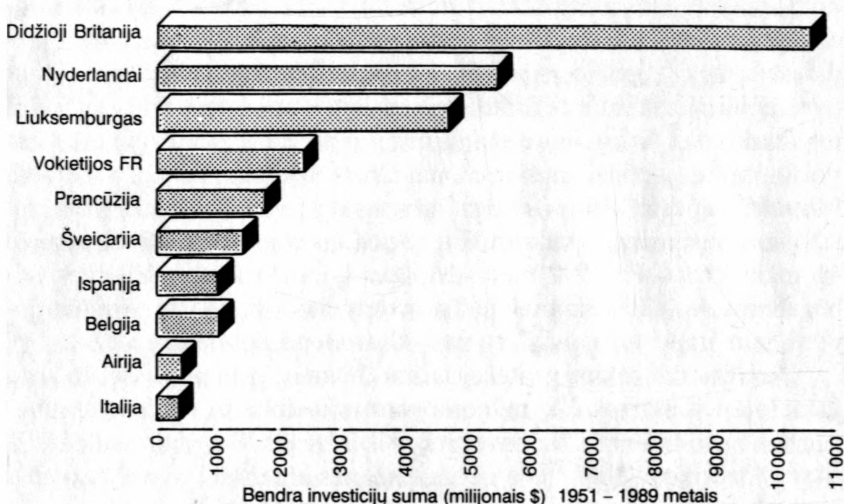
Kitais žodžiais tariant, 1992 metų programos tikslas buvo ne konkurencijos Europoje skatinimas, bet siekimas padidinti Europos kompanijų galimybes konkuruoti globaliniu mastu. Tai, be abejo, buvo susiję ir su EB technologijos plėtojimo programa. Jeigu tokios programos kaip *ESPIRIT (RACE, BRITE)* pasiseks komerciškai, tai Europos kompanijos tikrai galės tapti konkurentabiliomis pasauliniu mastu. Susiliejimai ir įsigijimai yra tik vienas to siekio įgyvendinimo elementas. Kitas elementas būtų poreikio suderinti kompanijų apmokestinimą ir jų veiklą reglamentuojančius įstatymus visos EB mastu realizavimas, kad lengviau galėtų susiformuoti ir veikti tikrai paneuropinės kompanijos. Šį poreikį suponavo karti kelių pagrindinių EB viduje devinto dešimtmečio pradžioje susiliejusių kompanijų patirtis. Pavyzdžiui, *Agfa* ir *Gevaert* sąjunga žlunga kaip tik dėl tokių sunkumų.

Vieningoji rinka taip pat paskatino ir *išorės investicijas* į EB. Ir japonai, ir amerikiečiai įtariai žiūrėjo į 1992 metų programą ir manė, kad tai receptas sukurti „Europos tvirtovę“, kuri būtų suprantama kaip „gigantiškas industrinės bendros žemės ūkio politikos (BŽŪP) variantas“ (Owens *and* Dynes, 1989, 185). JAV buvo ypač susirūpinusi dėl abipusiškumo reikalavimo iš EB pusės, t. y. kad EB kompanijos turėtų tokias pat galimybes patekti į kitų šalių rinkas, kaip tų šalių multinacionalinės kompanijos turėjo Bendrijoje. Šis triukšmas sumažėjo 1989 metais, kai EB išaiškino traktuojanti abipusiškumą „plačiu naciona-

liniu mastu". EB kompanijos turėjo turėti tas pačias teises kaip nacionalinės kompanijos užsienio rinkose. Japonijos nerimas buvo dar didesnis, nes ją galėjo paveikti didėjantis EB protekcionizmas, kaip, pavyzdžiui, devintame dešimtmetyje priimtos prieš dempingą nukreiptos direktyvos. Daugelis valstybių-narių įvedė taip pat ir abipuses importo kvotas japoniškoms prekėms. Nors Didžioji Britanija netaikė formalių importo kvotų (tik turėjo tam tikrų savanoriško eksporto apribojimo susitarimų), vidutiniškai kiekviena valstybė-narė disponavo 41 tokia kvota. Po 1992 metų dvipusės importo kvotos EB taps nebegalimos, vis dėlto Japonijoje buvo baiminamasi, kad apribojimai japoniškam importui gali būti įvesti visos Bendrijos mastu.

Iš dalies dėl tokios protekcionizmo baimės, o taip pat dėl to, kad formuojasi vieningoji 320 milijonų vartotojų rinka su visais jos pranašumais, buvo tikimasi, kad investicijos iš išorės į EB turėtų padidėti. Iš tikro, Amerikos baimė buvo nepagrįsta, nes amerikiečiai jau buvo pakankamai įsitvirtinę Bendrijoje. Iš tikro multinacionalinių kompanijų filialai, įsikūrę EB, parduodavo 6 kartus daugiau, nei buvo tiesiogiai eksportuojama iš JAV į EB devintojo dešimtmečio pabaigoje (*Financial Times*, 8 *May* 1989). Amerikos kompanijos išplėtojo labiau Europą apimančią gamybą ir prekybos strategiją negu Europos kompanijos. Būtent dėl to jos, ko gero, labiausiai ir pasipelnys iš 1992 metų programos.

Japonijos kompanijos buvo blogesnėje padėtyje. Jų visa investicijų suma Vakarų Europoje 1985 metais buvo tik 11 milijardų $, lyginant su 107 milijardais $ Amerikos kompanijų investicijų. Skirtingai nuo Amerikos kompanijų, čia užsienio investicijos buvo vertinamos labiau kaip eksporto parama negu jo pakaitalas. Tačiau devinto dešimtmečio viduryje vis didesnis protekcionizmas kartu su „Europos tvirtovės" įvaizdžio poveikiu paskatino japonų strategijos pasikeitimus. Vien 1988—1989 metais japonų investicijų lygis daugumoje svarbiausių EB šalių sudarė daugiau negu trečdalį jų gaunamų investicijų apimties per visą 1951—1988 metų laikotarpį (*Financial Times*, 28 *June* 1989). Tai ypač jautėsi automobilių gamyboje ir sukėlė investicijų antplūdį į EB automobilių gamybos įmones iš tokių kompanijų kaip *Toyota, Nissan* ir *Honda*. Dauguma investicijų buvo skirtos tiesiog įsteigti automobilių surinkimo fabrikams Didžiojoje Britanijoje, kuri ir toliau lieka patraukliausia vieta Japonijos investicijoms (5.7a pav.). Taigi 1992 metų programa gerokai prisidėjo prie svarbios geografinės reorganizacijos EB pramonėje. Viena iš šios re-

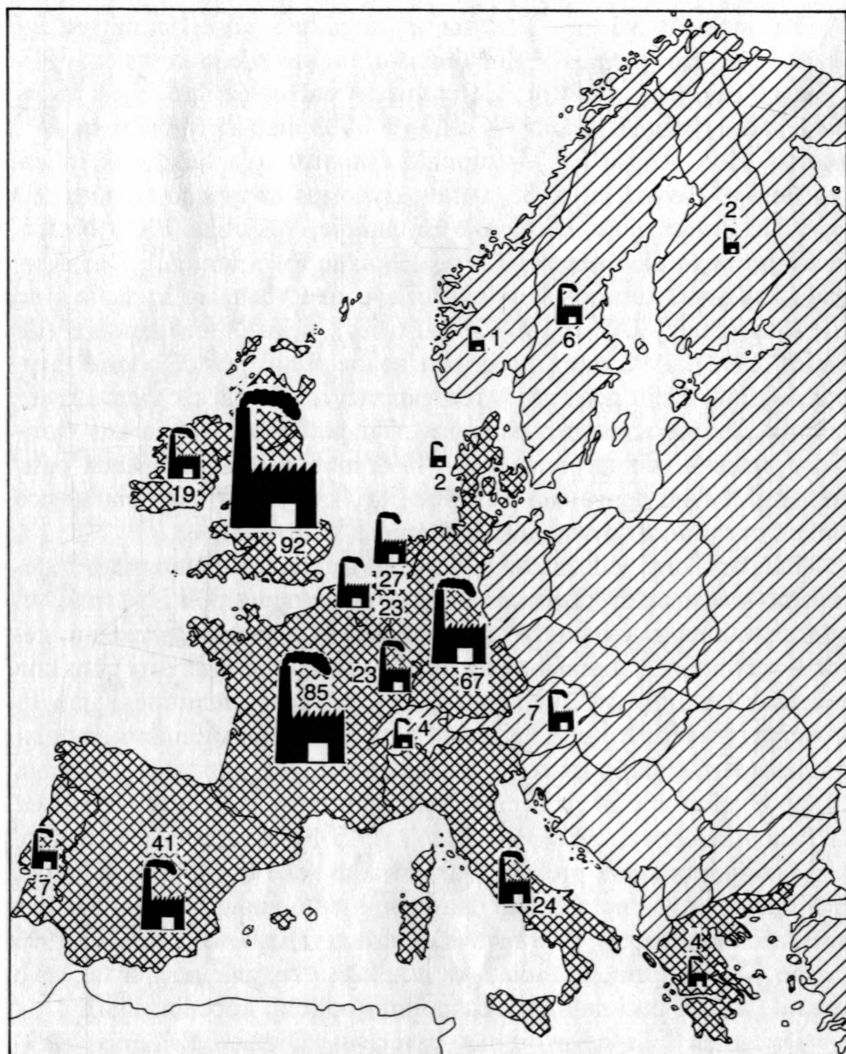

5.7a pav. Japonijos investicijų apimtis atskirose Europos valstybėse 1951—1989 metais

Šaltinis: Financial Times, 28 *June* 1989

organizacijos pasekmių yra ta, kad Didžioji Britanija iš grynosios automobilių importuotojos virsta grynąja automobilių eksportuotoja.

Nenuostabu, kad netrukus Didžiajai Britanijai buvo išsakyti priekaištai, kad ji tapusi „Trojos arkliu", kuriuo Japonijos ir kitų užsienio investitorių firmų įmonės gali eksploatuoti vieningąją rinką. Savo ruožtu tai skatino didinti EB protekcionizmą, pagrindinai prasiveržusį debatuose, kiek procentų prekės turinio turi būti pagaminta EB, kad ji būtų laikoma vietiniu produktu, kuriam būtų atvira vieningoji rinka. Tačiau ginčus komplikavo ir vartojimo, ir gamybos geografija. Tos valstybės, kuriose nebuvo vietinių automobilių gamintojų, neturėjo jokių pamatuotų interesų neleisti japonams importuoti, ir jau nemažai japoniško importo faktiškai buvo įsileidusios. Taigi japonų automobilių gamintojai kontroliuoja 38 procentus Airijos rinkos, o štai Italijoje ir Ispanijoje jų dalis yra mažesnė negu 2 procentai. Penkios EB valstybės-narės turėjo savanoriškus automobilių eksporto apribojimo susitarimus su Japonija, bet tokie susitarimai negalėjo išlikti vieningoje rinkoje. Galutinis 1991 metų birželio mėnesio Japonijos ir EB susitarimas yra iki 1999 metų užšaldęs esamą importų lygmenį. 1999 metais visi apribojimai turės būti pa-

5.7b pav. Japonijos kapitalui priklausančių pramonės įmonių kiekis 1989 m. sausio mėn.
Šaltinis: Financial Times, 28 *June* 1989

naikinti (Dicken, 1992). Na, o automobiliai, pagaminti japonams pavaldžiose surinkimo įmonėse, bet su 60 procentų turinio, pagaminto EB, turėtų turėti visiškai laisvą išėjimą į vieningąją rinką.

Bet siekiant įvertinti 1992 metų programos poveikio perspektyvą, vėlgi derėtų pažvelgti į globalinį išorinių investicijų kontekstą. Pirmiausia EB netgi devintojo dešimtmečio pabaigoje Japonijos investicijų vis dar gauna nedaug — tik 16% 1988 metais, lyginant su JAV skirtais 42%. Antra, EB — kapitalo eksportuotoja tiek, kiek ir importuotoja. Pavyzdžiui, 1986 metais grynosios investicijos iš kitų EB valstybių Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje, Vokietijos FR ir Nyderlanduose buvo didesnės negu iš ne EB šalių (5.7a lentelė). Dar svarbiau, kad visos keturios šalys eksportavo daug daugiau kapitalo į ne EB šalis (ypač į JAV ir į *EFTA* valstybes), negu iš ten gaudavo (de Smidt, 1992). 1992 metų programa neabejotinai prisidėjo prie tarptautinių investicijų geografijos reorganizacijos, bet tai tik vienas iš sudėtinių platesnio proceso elementų. Tai patvirtina ir smarkus išorinių investicijų sumažėjimas 1989—1992 metų laikotarpiu, kada pasireiškė globalinė depresija, nežiūrint į tai, kad jau artėjo vieningosios rinkos programos įgyvendinimo terminas (5.7b lentelė).

Baigiant kurti vidaus rinką, dėmesys nukrypo į ekonominio federalizmo klausimą: ar kai kurias svarbias ekonominės politikos sritis bei bendrą valiutą galėtų valdyti pagrindinis EB organas. Pavyzdžiui, gerokai sustiprėjo spaudimas sukurti EB *valiutinę sąjungą*, kuri būtų kita savotiška Delors'o „rusiškoji matrioška". Ryšys tarp valiutinės sąjungos ir vieningosios rinkos geriausiai gali būti aiškinamas, remiantis vadinamu nesuderinamumo kvartetu, t. y. laisva prekyba, kapitalo mobilumu, fiksuotu valiutos kursu ir nacionaliniu valiutiniu suverenitetu (*reviewed in* Padoa-Schioppa, 1988). Vieningoji rinka buvo sukurta aiškiai tam, kad patenkintų laisvą prekybą. Jai atsiradus sekė kapitalo mobilumas, ir Ministrų taryba nutarė, kad daugumoje šalių kapitalo judėjimas bus visiškai liberalizuotas 1990 metais, o visose valstybėse-narėse — 1993 metais. Tai sustiprino spaudimą valiutų kursų svyravimams, ir tai, savo ruožtu, trukdė nacionalinių ekonominių politikų koordinacijai.

Dauguma šalių-narių, ir net pavėlavusi Didžioji Britanija, efektyviai įgyvendino valiutų kursų svyravimų apribojimus, panaudodamos Europos valiutinės sistemos fiksuotų keitimo kursų mechanizmą. Ir tai buvo ne tik ir ne tiek geros politinės valios išdava. Jei valiutų kursams būtų buvę leista svyruoti nekliudomai, tai jie vėl būtų suskaldę vieningą rinką, nors senosios kliūtys ir būtų pašalintos. Tai būtų sukėlę neužtikrintumą tarptautinėje prekyboje ir būtų buvę neaišku, kokiomis sąlygomis patekti į EB rinką, kuri turėjo tapti konkurenci-

5.7a lentelė. Užsienio investicijos Europoje 1986 metais

	Milijonai *ECU*			
	Grynosios investicijos į valstybes		Grynosios investicijos iš valstybių	
	EB	ne EB	EB	ne EB
Vakarų Vokietija	1155	-111	3685	5853
Prancūzija*	1428	1390	1802	3534
Didžioji Britanija	3482	2591	3681	13 654
Olandija	1562	856	3010	1453

*be reinvestuotų pelnų

5.7b lentelė. Tiesioginės išorinės investicijos 1989—1992 metais (milijonai £)

	1989	1991	1992 (sausis—birželis)
Prancūzija	9552	11 109	7660
Vokietija	6997	2200	1573
Italija	2529	2542	1727
Nyderlandai	6772	3700	2977
Ispanija	8433	11 100	3775
Didžioji Britanija	28 043	21 100	9694

Šaltinis: European Commission

jos stiprėjimo, investicijų didėjimo ir mokslo laimėjimų taikymo pagrindu. Kitaip tariant, taip kaip ir netarifinių barjerų šalinimo atveju, buvo nesunku rasti argumentų valiutinės sąjungos reikšmingumo strateginių 1992 metų programos tikslų įgyvendinimui pagrįsti.

Šį pagrindinį argumentą priėmė visos valstybės-narės, kai 1988 metais Hanoveryje įvykusiame Europos viršūnių tarybos posėdyje buvo nutarta, atsižvelgiant į 1992 metų programą, pagreitinti judėjimą monetarinės sąjungos link. Deloro komitetas 1989 metų balandžio mėnesį padarė pranešimą, kuriame pasiūlė trijų etapų perėjimą prie visiškos monetarinės sąjungos, t. y. kad, pirma, visos EB valiutos turi priklausyti Europos valiutinei sistemai ir valiutų keitimo kursų mechanizmui; antra, daugiau sprendimų dėl monetarinės politikos turi būti priimama kolektyviškai; trečia, turi būti fiksuoti valiutų keitimo kursai bent jau vienos kolektyvinės Europos valiutos atžvilgiu. Bet, nors ekonominiai argumentai už visišką valiutinę sąjungą atrodė svarbūs, tuo pat metu reiškėsi ir pakankamai stipri politinė tokio sprendimo opozicija. Makroekonominė ūkio kontrolė EB valstybėse-narėse yra esminė rinkimų sėkmės sąlyga, todėl kai kurios politinės partijos kai kuriose valstybėse-narėse nebuvo linkusios tokios kontrolės atsisakyti. Taigi 1992 metų programa buvo tiek pat politinė, kiek ir ekonominė. Ko gero tai buvo viena iš potencialiausių „rusiškųjų matrioškų" ir būtent ji pagimdė vieną iš didžiausių dramų, susijusių su Mastrichto sutartimi (žr.: 6 skyrių).

Galų gale grįžtame prie vieno iš fundamentaliausių vieningosios rinkos tikslų, t. y. prie klausimo, ar 1992 metų programa padės pašalinti *technologinį atotrūkį* tarp EB ir jos globalinių konkurentų. Pirmiausia derėtų dar kartą pabrėžti, kad EB neatsilieka visose pažangios technologijos gamybos šakose. Tam tikruose sektoriuose EB technologiškai netgi pirmauja (atmosferos tyrimai, gynybinė elektronika, chemikalai, vaistai ir branduolinė energetika). Tačiau EB atsilieka daugelyje sričių, ypač elektronikoje ir mikroelektronikoje. Vieningoji rinka sudarys geresnes komercines sąlygas kompanijoms, veikiančioms Europoje. Tačiau nėra garantijos, kad pasipelnys EB, o ne japonų ar amerikiečių kompanijos; kad vieningosios rinkos sąlygos nesukels didesnės koncentracijos (susijusios su masinės gamybos ekonomika) ir taip nesumažins konkurencijos EB viduje. Galų gale panašu, kad vieningosios rinkos programos sėkmė priklausys ir nuo globalinių ekonominių santykių, ir nuo pačios EB ekonominės ir politinės raidos.

6 skyrius

Mastrichtas ir atsinaujinusios abejonės: dešimtasis dešimtmetis

Devintojo dešimtmečio pradžia buvo paženklinta giliu pesimizmu dėl EB ateities, bet dešimtmetis pasibaigė pačiame vieningosios rinkos programos įgyvendinimo įkarštyje, ir tai atnaujino viltį, kad Europa išsaugos savo vietą globaliniuose procesuose. Faktiškai, integruojant prekybą, buvo pasiektas žymus Bendrijos ekonominės erdvės pagilėjimas, o jos politinę erdvę pagilino Vieningas Europos aktas. Komisija jau seniai tikėjosi, kad šie procesai sukels Bendrijoje naujų įtampų. Europinio masto ekonominių rėmų įsteigimas kai kuriose prekybos ir reguliavimo srityse turėjo toliau generuoti papildomų ekonominių reformų, ypač valiutinės sąjungos kūrimo, poreikį. Taip pat, atrodo, išryškėjo spaudimas Bendrijai, kad pastaroji padidintų savo kompetenciją tokiose srityse kaip aplinkos apsaugos standartai, ir užtikrintų, kad tikrai atsirado efektyvi vieningoji ekomoninė erdvė. Bet, nežiūrint didelės strateginės tų sprendimų reikšmės, paaiškėjo, kad vis dėlto susiformavo ir tam tikras ekonomikos bei politikos disbalansas. Faktiškai tarptautinė ekonominė erdvė su visomis jos dugianacionalinėmis taisyklėmis tebebuvo reguliuojama tradicinių atskirų valstybių vyriausybių bendradarbiavimo būdu (*intergovernmentalism*), bet tuo pat metu vis didėjo iš esmės nedemokratiškosios Komisijos galia. Taip pat pasireiškė didėjanti įtampa tarp EB ekonominės ir socialinės sferų. Nors naujoji ekonominė erdvė suteikė pastebimus privalumus kapitalui ar bent jau kai kurioms tarptautinio kapitalo dalims, darbininkų teisių ir silpnesniųjų socialinių grupių poreikių požiūriu išliko tam tikras gerovės užtikrinimo politikos (*welfare*) deficitas. Kitaip tariant,

sukurtoji vieningoji ekonominė erdvė skatino kurti ir vieningąją socialinę erdvę. Todėl pagrindinis paskutiniojo šio amžiaus dešimtmečio klausimas yra toks: ar toliau vyksiantį ekonominės integracijos gilėjimą turi lydėti ir didesnė socialinė bei politinė integracija? Antra vertus, Bendrija susidūrė ir su kitu laikmečio iššūkiu, t. y. galimybe plėsti vieningąją ekonominę erdvę, įtraukiant į ją valstybes, kurios nebuvo Bendrijos narės, bet priklausė *EFTA* grupei.

EUROPOS EKONOMINĖ ERDVĖ

Viena iš tiesioginių Vieningosios rinkos programos pasekmių buvo ta, kad ši programa paskatino *EFTA* šalis peržiūrėti savo santykius su Bendrija. Bet kuriuo atveju tai buvo labai nepastovūs santykiai, kuriuos jau seniai reikėjo peržiūrėti faktiškai nuo pat šių dviejų Vakarų Europos tarptautinių institucijų susikūrimo šeštojo dešimtmečio pabaigoje. Aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose EB narių iš dalies pagausėjo ir buvusiųjų *EFTA* narių sąskaita, todėl jau tuomet reikėjo pertvarkyti prekybinius ir institucinius ryšius. Didėjanti prekybos integracija bei lemiamasis Vokietijos vaidmuo Europos ekonomikoje dar labiau tarpusavyje suartino šias dvi grupes. Devintajame dešimtmetyje du iš trijų svarbiausių kiekvienos *EFTA* valstybės prekybinių partnerių buvo EB valstybės-narės (Wijkman, 1989). Santykių su *EFTA* šalimis pertvarkymo poreikis tapo ypač aktualus, artėjant 1993 metų sausiui bei aiškėjant, kad ir joms teks taikytis prie vieningosios rinkos taisyklių. Buvo ir tam tikri negatyvūs impulsai, kuriuos skatino baimė likti už „Europos tvirtovės“ vartų prekybos ir tiesioginių užsienio investicijų gavimo prasme.

Iš pradžių šių dviejų grupių suartėjimo buvo siekiama per dvišales derybas su kiekviena *EFTA* šalimi individualiai, tačiau toks kelias pasirodė pernelyg problematiškas. Komisijos pirmininkas Delors'as su jam būdingu ryžtingumu pasiūlė pradėti naujos ekonominės erdvės kūrimo derybas tiesiog tarp dviejų institucionalizuotų blokų. Tai buvo savotiškas tarpinis pasiūlymas tarp visiškos narystės ir asociacijos sutarties. Šio pasiūlymo pagrindu derybos prasidėjo 1990 metų birželio mėnesį. Iš pradžių jos vyko gana lengvai, bet vėliau įkliuvo į pinkles dėl keblių žvejybos, kelių transporto, kompensacijų mokėjimo labiau atsilikusioms EB valstybėms-narėms dėl gali-

didėsiančio konkurencijos masto klausimų. Tačiau galų gale 1992 metų gegužės mėnesį buvo pasirašytas susitarimas, įsteigiantis Europos ekonominę erdvę. Susitarimas turėjo įsigalioti per kitus metus. Kadangi Šveicarijos elektoratas referendume susitarimą atmetė, tai jis galutinai įsigaliojo antroje 1993 metų pusėje ir lietė tik Lichtenšteiną, Švediją, Norvegiją, Islandiją, Suomiją ir Austriją.

Anot bendro pareiškimo spaudai, išleisto 1992 metų gegužės mėnesį, Europos ekonominė erdvė:

> siekia suteikti šviežią impulsą privilegijuotiems Europos Bendrijos, jos valstybių-narių ir *EFTA* šalių santykiams, kurie remiasi jų artima kaimynyste, ekonominių ryšių svarba, bendrai pripažįstamomis demokratijos bei rinkos ekonomikos vertybėmis ir bendru europietiškuoju savitumu.

Pateikiamoji nuoroda į demokratijos, artimos kaimynystės vertybes kaip į šio faktiškai ekonominio susitarimo esmę gali, iš pirmo žvilgsnio, pasirodyti keista. Tačiau tai reikia vertinti atsižvelgiant į vis didėjantį Rytų ir Vidurio Europos šalių bei Turkijos, Kipro ir Maltos spaudimą Bendrijai dėl narystės. Kaip tik dėl to pateiktas teiginys ir nustato patekimo į EB ekonominę erdvę sąlygas, nekalbant jau apie jos politinę erdvę (t. y. visišką narystę). Vieningosios rinkos privalumai turėjo būti prieinami toli gražu ne kiekvienam, kas tik beldžiasi į Bendrijos duris.

Ekonominė erdvė rėmėsi keturiomis pagrindinėmis laisvėmis, užfiksuotomis Romos sutartyje, — laisvu prekių, paslaugų, žmonių ir kapitalo judėjimu. Be to, buvo susitarta dėl žvejybos, transporto, paramos fondų bei kitų EB sutarčių ir taisyklių įsigaliojimo sąlygų. Bendrais bruožais susitarimas atrodė štai taip.

- *Prekių judėjimo laisvė.* Muito mokesčiai pramonės gaminiams buvo beveik pašalinti jau iki 1972 metų, bet dabar buvo pasiūlyta pašalinti ir tokius netarifinius barjerus kaip valstybiniai užsakymai ir monopolijos, nacionalinių techninių ir teisinių standartų skirtumai.
- *Asmenų judėjimo laisvė.* Laisvė gyventi, keliauti ir dirbti išplečiama ir taikoma visai Europos ekonominei erdvei. Tai reiškia ir diskriminacijos galimybės eliminavimą socialinės saugos reikaluose, abipusį kvalifikacijų pripažinimą. Šveicarijai buvo numatytas pen-

kerių metų pereinamasis laikotarpis, turint galvoje, kad tai būtų tikrai revoliucinis jos tradiciškai labai griežtos imigracinės politikos pakeitimas.

- *Paslaugų judėjimo laisvė.* Buvo numatyta leisti steigti bankus ir draudimo kompanijas, o taip pat, kad *EFTA* priims EB taisykles tokiems reikalams kaip vienkartinių licencijų išdavimas bei nacionalinė finansinių kompanijų veiklos, kad ir kurioje šalyje ji vyktų, kontrolė. Kai kurioms šalims minėtus sektorius atverti užsienio tikrintojams buvo leista palengva, taikant pereinamojo pobūdžio priemones.
- *Kapitalo judėjimo laisvė.* Visi laisvo kapitalo judėjimo barjerai turėjo būti pašalinti, išskyrus nedidelius apribojimus nekilnojamo turto ir žvejybos sektoriuose.
- *Žvejyba.* Prekyba turėjo būti liberalizuota pereinamojo laikotarpio metu. EB žvejybos pramonei aktyviai spaudžiant, Norvegija sutiko padaryti nuolaidą ir padidinti Šiaurės jūroje Bendrijos laivynams skiriamą žvejybinę kvotą. Vis dėlto tai buvo tik minimali nuolaida, padidinusi kvotą nuo 2,14 iki 2,9 procento.
- *Transportas.* Tai buvo vienas iš sudėtingiausių klausimų, nes įgytų tranzito teisių per Austriją ir Šveicariją išlaikymas ir jų padidinimas buvo gyvybiškai svarbus funkcionuoti vieningosios rinkos ekonominei erdvei. Pagaliau Austrija pasiūlė žymiai daugiau licencijų skirti Graikijai bei dar padarė keletą smulkių nuolaidų. Šveicarija taip pat pasiūlė tik nežymius kelių tranzito teisių padidinimus, užtat primygtinai ragino imtis bendromis jėgomis tvarkyti geležinkelius, kad būtų galima sumažinti ekologinę žalą Alpėms.
- *Platesnis bendradarbiavimas. EFTA* šalys priėmė EB nustatytas konkurencijos, aplinkos apsaugos ir dar kai kuriuos sektorius reguliuojančias taisykles, o taipogi įgijo galimybę įsijungti į Bendrijos švietimo, turizmo bei mokslo ir plėtotės programas.
- *Paramos fondai.* Siekdamos padėti vargingesnėms EB valstybėms-narėms, susidūrusioms su padidėjusia konkurencija, *EFTA* šalys sutiko sumokėti 500 milijonų *ECU* subsidijų pavidalu bei suteikti 1500 milijonų *ECU* lengvatinių paskolų Portugalijai, Graikijai, kai kuriems Ispanijos regionams bei Airijos salai (pastaroji formulė buvo panaudota tam, kad neatrodytų, jog pagalba teikiama Didžiajai Britanijai).

- *Institucinės permainos.* Buvo įsteigta santykių su *EFTA* priežiūros institucija, kuri savo funkcijas turėjo vykdyti kartu su jungtiniu teismu, ministrų pasitarimais bei jungtine parlamentarų grupe.

Tikėtasi, kad, atsižvelgiant į skirtingą abiejų grupuočių lyginamąjį ekonominį svorį, Europos ekonominės erdvės sukūrimo pasekmės bus labiau juntamos ne EB, bet *EFTA* šalyse. Pastarosios, pradėjusios prekiauti ir konkuruoti vieningoje rinkoje, turėjo įgyti daug reikšmingų privalumų. Antra vertus, kai kurios buvusios labiau apsaugotos *EFTA* šalių rinkos, pavyzdžiui, finansinių paslaugų sektorius, pradėjo jausti rimtą galingųjų daugianacionalinių EB kompanijų konkurenciją.

Nors iš šio naujo susitarimo tiesioginės ekonominės naudos tikėjosi pirmiausia *EFTA* šalys, tam tikrų privalumų gavo ir Bendrija. Pirmiausia turėjo padidėti vieningosios rinkos ekonominė erdvė — ji turėjo apimti aštuoniolika valstybių (jų būtų devyniolika, jeigu prisijungtų Šveicarija) su 380 milijonų gyventojų ir 43% dalimi pasaulio tarptautinėje prekyboje. *EFTA* šalys jau tada sudarė 26% Bendrijos išorinės prekybos (Church, 1991). Antra, susitarimas netgi trim būdais — atitinkamu nukreipimu, teisių teikimu ir stiprinimu — skatino *EFTA* šalis ateityje tapti potencialiomis EB narėmis. Naujasis susitarimas kreipė *EFTA* šalis visiškos narystės link, nežiūrint į tai, kad pati EB tuo metu buvo įnikusi į savo vidinius ekonominės ir valiutinės sąjungos kūrimo reikalus. Tuo pat metu susitarimas darė galimą *EFTA* šalių narystę EB, nes daugelis kritinių prekybos klausimų, susijusių su įsijungimu į EB, jau buvo išspręsta. Pagaliau susitarimas sustiprino Europos ekonominės erdvės išsiplėtimo tikimybę, kadangi *EFTA* valstybės sutiko prisiimti ekonominius įsipareigojimus be visiškai narystei būdingų politinių teisių. Šiuo aspektu Europos ekonominė erdvė ir buvo kita Europos integracijos proceso „rusiškoji matrioška“.

MASTRICHTAS: IŠRYŠKĖJA „RUSIŠKOSIOS MATRIOŠKOS“ STRATEGIJA

1986-ųjų metų Vieningas Europos aktas buvo tik „nestabilus kompromisas“ (Newman, 1993, 13). Jis buvo vertinamas ir kaip svarbus ekonominės ir politinės integracijos žingsnis, ir kaip priemonė, sudariusi

sąlygas įgyvendinti vieningosios rinkos kūrimo priemones, bet, laikui bėgant, paaiškėjo, kad jo pasekmės bus kur kas reikšmingesnės. Kaip jau buvo sakyta šio skyriaus įvadinėje dalyje, vieninga ekonominė erdvė skatino kurti ir vieningą politinę erdvę. Daugumos balsavimo (nors ir riboto) naudojimo įteisinimas akte atvėrė kelią taikyti tokią nutarimų priėmimo procedūrą ir kitose Bendrijos kompetencijos srityse.

Todėl greitai išryškėjo, kad Vieningoji rinka ir Vieningas Europos aktas yra vadinamosios „rusiškosios matrioškos" strategijos sudėtinės dalys. 1988 metais buvo paskelbtas Delors'o raportas, kuriame buvo teigiama, kad sėkmingam vykstančios ekonominės reformos užbaigimui reikia toliau siekti ekonominės ir valiutinės sąjungos. Taip pat buvo išsakyta mintis (ji vėliau buvo įtraukta ir į Mastrichto susitarimą), kad perėjimas į visišką ekonominę ir valiutinę sąjungą turėtų vykti trim etapais. Delors'o raportas anaiptol nepateko į politinį vakuumą; jis susilaukė stiprios paramos iš Europos parlamento bei valstybių-narių vyriausybių, nes jos palankiai sutiko raportą ir buvo labai entuziastiškai nusiteikusios tęsti tai, kas jau tuomet atsiskleidė kaip 1992-ųjų metų programos sėkmė. 1989 metų aukščiausiojo lygio susitikime tiktai Didžioji Britanija oponavo Delors'o pasiūlymams, bet neįstengė sutrukdyti surengti tarpvyriausybinę konferenciją, kurioje būtų nagrinėjami nauji Bendrijos sutarčių papildymai, įteisinantys ekonominės ir valiutinės sąjungos kūrimą.

Didžiosios Britanijos vyriausybė, kuriai jau tada, gilėjant EB ekonominei erdvei, buvo nelengva dėl tokio įvykių posūkio, sunerimo dar labiau. 1990 metų balandžio mėnesį prezidentas Miteranas ir kancleris Kolis Europos viršūnių tarybos pirmininkui pasiuntė laišką su pasiūlymu, kad antroji tarpvyriausybinė konferencija dėl politinės sąjungos būtų siejama su ekonominės sąjungos konferencija. Antrojoje konferencijoje buvo ketinama išnagrinėti kai kuriuos demokratijos deficito Bendrijoje bei procedūrų efektyvumo didinimo klausimus. Ir štai vėl, atrodo, kad Prancūzijos ir Vokietijos susitarimas bei iniciatyva atliko svarbų vaidmenį naujame Europos integracijos šuolyje. Tai nereiškia, kad Miteranas ir Kolis stūmė sunkiai pasiduodančią Bendriją tvirtesnės sąjungos link. Atvirkščiai, jų iniciatyvos kurti ekonominę ir valiutinę sąjungą įgyvendinimo sėkminga baigtis priklausė nuo to, ar bus pademonstruota pakankamai didelė parama reformai.

Iniciatyvai pritarė daugumos valstybių-narių vyriausybės bei Europos parlamentas, kuris visada gynė tvirtesnę sąjungą. Ją taip pat sveikino Delors'as, kuriam tai reiškė, kad atsiranda dar viena „rusiškoji matrioška". Taip politinė sąjunga, kuri antrąją devintojo dešimtmečio pusę buvo atsidūrusi Vieningosios rinkos programos šešėlyje, grįžo į Bendrijos darbotvarkę ir joje įsitvirtino.

Artėjant tarpvyriausybinei konferencijai, tarp valstybių-narių ir Komisijos vyko intensyvios derybos. Pasiekus keletą kritinių kompromisų bei atsižvelgiant į kai kuriuos jautrius politinius reikalavimus (pvz., pageidavimą pašalinti terminą „federalizmas"), perfrazavus projekto tekstą valstybių vadovai Mastrichte 1991 metų gruodžio mėn. galėjo pasiekti galutinį susitarimą. Mastrichto susitarimas yra tarsi statinys, besilaikantis ant trijų pagrindinių „ramsčių":

- *Pirmasis „ramstis".* Egzistuojančios sutartys buvo pertvarkytos, išplečiant EB kompetenciją vartotojų apsaugos, kultūros, švietimo ir plėtojimo srityse. Vienas svarbiausių pertvarkymų buvo susitarimas dėl tvirto jau anksčiau priimtų tikslų — ekonominės ir valiutinės sąjungos (EVS) — įgyvendinimo tvarkaraščio. Toks sprendimas buvo argumentuojamas ypatinga svarba vieningajai rinkai. EVS buvo numatyta įgyvendinti trimis pakopomis (6.1 lentelė), kurios palengva vestų į nuodugnesnį nacionalinių ekonomikų suderinimą ir pasibaigtų vieningos valiutos įvedimu ir Europos centrinio banko įsteigimu:

  (a) retrospektyviai pažvelgus buvo manoma, kad pirmoji pakopa prasidėjo 1990 metų liepos 1 d. Ji apėmė valiutų susaistymą egzistuojančioje Europos monetarinėje sistemoje (EMS), kapitalo judėjimo kontrolės panaikinimą ir valstybių-narių ekonomikų konvergenciją. Konvergencija buvo svarbiausia perėjimo į antrąją pakopą prielaida ir turėjo būti matuojama infliacijos normomis (ne didesnis kaip 1,5% nukrypimas nuo trijų mažiausią infliaciją turinčių valstybių vidurkio), palūkanų normomis (ne didesnis kaip 2% nukrypimas nuo mažiausias palūkanas turinčių valstybių vidurkio), biudžeto deficito lygiu (jis turėjo būti ne didesnis už 3% BNP), valstybinės skolos apimtimi (ne daugiau kaip 60% BVP) bei valiutos verte užsienio valiutų atžvilgiu (devalvacijų atsisakymas per pastaruosius dvejus metus).

6.1 lentelė. Mastrichto sutarties programa ekonominei ir valiutinei sąjungai

Pirmoji pakopa 1990 m. liepos 1 d.

- Valiutų susaistymas Europos valiutinėje sistemoje (*EMS*).
- Visiškas kapitalo judėjimo kontrolės panaikinimas.
- Konvergencijos pagal 4 kriterijus proceso inicijavimas:
  — infliacija ne didesnė kaip 1,5%, palyginti su trijų mažiausią infliaciją turinčių valstybių-narių vidurkiu;
  — palūkanų normos skiriasi ne daugiau kaip 2%, palyginti su trijų mažiausią palūkanų normą turinčių šalių vidurkiu;
  — nedidėjantis biudžeto deficitas;
  — pinigus nuvertinančios devalvacijos atsisakymas per pastaruosius 2 metus.
- Vieningosios Europos rinkos kūrimo užbaigimas.

Antroji pakopa 1994 m. sauso 1 d.

- Europos valiutos instituto, kuris stebėtų procesų raidą, įsteigimas.
- Energingesnis konvergencijos procesų skatinimas.
- Raporto apie pasiektą progresą ir detalaus valstybių-narių įsijungimo į EVS tvarkaraščio parengimas iki 1996 m. gruodžio mėn.

Trečioji pakopa 1999 m. sausios 1 d. (jeigu nebus patikslinta)

- Europos centrinių bankų sistemos, susidedančios iš Europos centrinio banko ir nacionalinių centrinių bankų, sukūrimas.
- Europos centrinis bankas ir nacionaliniai bankai tampa visiškai nepriklausomi.
- Europos centrinių bankų sistemos veiklos tikslas yra „kainų stabilumas".
- *ECU* tampa bendra valiuta ir pakeičia nacionalines valiutas.
- Sustiprinamos biudžeto deficito kontrolės procedūros.
- Oficialių užsienio valiutų rezervų valdymo perdavimas Europos centriniam bankui.

(b) 1994 metų sausio 1 d. turėjo prasidėti antroji pakopa, kurios metu vyktų dar energingesnis konvergencijos kontroliavimas, EVS koordinavimui būtų įsteigtas Europos valiutos institutas.

(c) 1999 m. sausio mėnesį valstybės-narės, kurios bus įvykdžiusios konvergencijos kriterijus, įžengs į trečiąją pakopą, kurios metu bus įvesti fiksuoti valiutų keitimo kursai, kurie leis pereiti prie vieningos valiutos ir įsteigti Europos centrinį banką. Šitas žingsnis gali įvykti ir anksčiau. Valstybių vadovai kvalifikuotos daugumos balsavimo būdu nusprendė, kad ne vėliau kaip 1996 m. gruodžio 31 d. turi būti pasirengta pereiti į trečiąją pakopą. Jeigu bent septynios valstybės bus pasirengusios, tai vieninga valiuta ir centrinis bankas galės būti įsteigti jau 1997 metais.

- *Antrasis „ramstis"*. Buvo nutarta pradėti įgyvendinti bendrą užsienio ir saugumo politiką. Bet ji turėjo būti vykdoma tik tiesioginio tarpvyriausybinio bendradarbiavimo pagrindu (*on an intergovernmental basis*) už įprastinių EB institucijų veiklos ribų. Šitokį sprendimą lėmė Vakarų Europos sąjungos (VES) pripažinimas gynybine Europos Bendrijos atšaka, veikiančia *NATO* rėmuose. Dėl to ir pati VES būstinė buvo perkelta iš Paryžiaus į Briuselį. Vis dėlto išliko tam tikras neaiškumas, kaip turi funkcionuoti VES ir kaip EB plėtos savo bendrą gynybinę politiką. Kompromisų pavidalą gavo ir užsienio politikos formavimo mechanizmai; bendros pozicijos suformulavimui reikalingas vienbalsis pritarimas, tuo tarpu kai sprendimai dėl vienbalsiškai priimtų nutarimų įgyvendinimo galėjo būti priimami ir kvalifikuotos daugumos balsavimu. Bet svarbiausias dalykas — ką laikyti bendra pozicija ir ką sprendimu dėl jos įgyvendinimo — liko nepakankamai aiškiai apibrėžtas. Kaip tik dėl to buvo sutarta, kad 1996 metais bus peržiūrėti ir antrojo „ramsčio" susitarimai.
- *Trečiasis „ramstis"* — tai susitarimas glaudžiai bendradarbiauti teisingumo ir vidaus reikalų srityse imigracijos, prieglobsčio, narkotikų ir organizuoto nusikalstamumo klausimais. Iš dalies jau 1993 metais buvo susitarta dėl bendros prieglobsčio teikimo politikos, bet tas susitarimas irgi bus peržiūrėtas 1996 metais. Faktiškai tai buvo savotiškas institucijų prisitaikymas prie padidėjusios asmenų, prekių ir kapitalo judėjimo laisvės EB erdvėje. Susitarimas tik išplėtė jau egzistavusius šioje srityje susitarimus. Nuo 1975 metų EB valstybės-narės bendradarbiavo vidaus saugumo klausimais per *Trevi* sistemą. Iš pradžių ši sistema buvo įsteigta koordinuoti

priemonėms nuo terorizmo grėsmės, bet, laikui bėgant, ji apėmė ir prieglobsčio teikimo bei nelegalios imigracijos klausimus. Mastrichto susitarimas buvo svarbus tuo, kad įteisino EB kompetenciją šioje srityje. Formalų pripažinimą gavo ir 1985 metų Šengeno (*Schengen*) susitarimas tarp Vokietijos, Prancūzijos, Liuksemburgo, Belgijos ir Nyderlandų, kuris turėjo panaikinti vidinių sienų kontrolę tarp šios grupės valstybių. Šis trečiasis (kaip ir antrasis) „ramstis" turėjo būti tvarkomas tik tiesioginio tarpvyriausybinio bendradarbiavimo pagrindu už įprastinių EB institucijų veiklos ribų.

Kaip savotiškas trijų „ramsčių" priedas, prie Mastrichto sutarties buvo prijungtas ir *Socialinis susitarimas*. Jis leido daugumos balso sistemą taikyti tokiose srityse kaip darbo sąlygos bei kompanijų įpareigojimas teikti informaciją ir konsultuotis su savo darbininkais. Tai buvo bandymas kurti EB socialinę erdvę. Antra vertus, socialinis susitarimas buvo tik tam tikrų galimybių, bet ne konkrečių sprendimų užfiksavimas, mat jame labai menkai buvo išplėtotas konkretus EB socialinius reikalus reguliuojančių taisyklių turinys.

Mastrichto susitarimas taip pat pakeitė kai kurias *sprendimų priėmimo (decision-making)* procedūras. Buvo padaryti trys reikšmingi galiojančių procedūrų papildymai. Pirma, taip išplėsti kvalifikuotos daugumos balsavimo procedūros taikymo rėmai, kad apimtų naujus EB įgaliojimus bei aplinkos apsaugos klausimus. Antra, siekiant labiau įtraukti į integracijos procesą ir subnacionalinius subjektus, buvo įsteigtas Regionų komitetas. Šis komitetas turėjo tik patariamąjį balsą, bet kai kurie komentatoriai jo įsteigimą laikė dar vienu „pasikėsinimu" į nacionalinių valstybių kompetenciją. Trečia, buvo šiek tiek padidinta šiaip jau ribota Europos parlamento kompetencija. Parlamentas gavo vadinamąją „sprendimo drauge" (*co-decision*) teisę tokiose srityse kaip aplinkos apsauga, moksliniai tyrimai, vidinės rinkos taisyklės, laisvas darbininkų judėjimas ir kt. Bet ir šiose kompetencijos srityse galimybės veikti apsiribojo tik negatyvia teise atmesti Komisijos ar Tarybos siūlomas priemones. Vienintelis Parlamento įgytas privalumas buvo tas, kad tuo atveju, jeigu išryškėja jo bei Tarybos nuomonių skirtumas, gali būti sudarytas Jungtinis sutaikymo komitetas (*Joint conciliation committe*), kuris turėtų surasti abiem institucijoms priimtiną kompromisą. Taigi buvo žengti keli žingsneliai Eu-

ropos politinės erdvės gilinimo link, bet joje vis dėlto dar tebedominavo individualios valstybės-narės.

Kai EB valstybių vadovai pasirašė Mastrichto susitarimą, jo rėmėjai paskelbė šį žingsnį svarbia Europos integracijos proceso gaire. Rossas (1991, 65) tvirtino, kad „1991-ųjų metų gruodžio mėnesio Mastrichto Europos viršūnių tarybos sprendimai akivaizdžiai pademonstravo, kad naujos integruotos ir federacinės Europos kūrimo procesas jau peržengė tą ribą, už kurios jau nebegalima grįžti". Daugelyje šalių pasireiškęs priešiškumas susitarimams, atrodo, patvirtina teiginį, kad Mastrichtas tikrai tapo Europos integracijos evoliucijos atramos tašku.

Nuodugnesnė Mastrichto susitarimo analizė rodo, kad galima pateikti ir ne tokį dramatišką jo reikšmės vertinimą. Pirma, dvi valstybės-narės nepasirašė po visu Mastrichto susitarimu. Didžioji Britanija nesutiko su Socialiniu susitarimu ir reikalavo, kad visas šis sutarties elementas būtų institucionalizuotas atskirai nuo kitų įprastinių Bendrijos procedūrų, o valstybėms-narėms būtų palikta teisė pačioms pasirinkti — dalyvauti ar ne. Be to, Didžioji Britanija atsisakė pripažinti esant privalomą trečiąją EVS kūrimo pakopą ir rezervavo sau teisę prisijungti tada, kada jai tai atrodys tikslinga. Danija irgi išsireikalavo teisę rengti referendumą dėl perėjimo į trečiąją EVS kūrimo pakopą. Taigi Mastrichtas faktiškai įteisino vadinamąją „Europos *à la carte*" idėją, kada valstybės-narės savo nuožiūra gali prisijungti prie EB institucijų ir susitarimų arba jų atsisakyti. Šiuo aspektu pasiektasis susitarimas yra visus apimančios Bendrijos kūrimo idėjos pralaimėjimas. Antra, buvo tvirtinama, kad pasiektame susitarime mažai yra to, ko nebūtų buvę galima realizuoti ir senojo pavidalo sutarčių rėmuose (Usher, 1992). Trečia, Mastrichte, atrodo, daugiau pasiekta, susitariant dėl bendrų dalykų daugelyje sričių, kaip antai užsienio ir saugumo bei socialinėje politikoje, bet žymiai kuklesni rezultatai, jeigu pasižiūrėsime į susitarimus dėl konkrečių politikos realizavimo detalių. Daugelio svarbių klausimų sprendimai buvo atidėti iki 1996 metais planuojamos tarpvyriausybinės konferencijos, kuri turėtų įvertinti Mastrichto susitarimų įgyvendinimą ir pateikti naujus pasiūlymus. Netgi EVS kūrimo plane nebuvo galutinai nustatytos tikslios pereinamųjų pakopų datos nei apibrėžta, kaip nuosekliai valstybės-narės turi laikytis konvergencijos kriterijų, kad būtų galima pradėti trečiąją pakopą.

Taigi pasižiūrėjus atidžiau atrodo, kad Mastrichtas pirmiausia yra simbolis, reprezentuojantis pusiausvyros tarp dviejų Bendrijos esmės sampratų poslinkį nuo negatyviosios integracijos sampratos, reiškusios, kad Bendrijos paskirtis yra barjerų (tarp žmonių, prekybos ir kt.) pašalinimas, į pozityviosios integracijos sampratą, teigusios, kad dvidešimtojo amžiaus paskutiniojo dešimtmečio Europai esąs reikalingas viršvalstybinis intervencionizmas (*supranational interventionism*). Štai kaip tuomet (1991 m. gruodžio 3 d.) rašė *The Financial Times:* „nuo dabar beveik viskas gali būti vertinama kaip bendras interesas". Kaip tik dėl to susitarimą jo kritikai ir vadino federalizmo ir viršvalstybiškumo (*supranationalism*) chartija. Tiesą sakant, susitarime labai nedaug tebuvo tiesioginių federalizmo apraiškų, bet jo kritikai teigė, kad daugelis numatytų priemonių (EVS, užsienio politika) neišvengiamai didins spaudimą kurti federacines politines institucijas bei skatins jų intervencionistinį ir viršvalstybinį vaidmenį. Šiuo aspektu Mastrichtas buvo visai nepaskutinė „rusiškoji matrioška", tūnojusi Vieningosios rinkos programoje, bet, atvirkščiai, tai nauja ilgos integracijos priemonių grandinės „matrioška".

VISUOTINIS SĄMYŠIS: EVS IR UŽSIENIO POLITIKA

1991 metų gruodyje pasiekė kulminaciją EB integracijos optimizmo ir dinamizmo banga, kilusi devintojo dešimtmečio viduryje ir atvedusi prie istorinių Vieningo Europos akto ir Mastrichto susitarimo gairių. Kiti dveji Europos integracijos raidos metai buvo jau gerokai sunkesni. Tai galima paaiškinti trimis to laikotarpio ypatybėmis. Tai kintantis ekonominis integracijos kontekstas, Mastrichto susitarimo ratifikavimo sunkumai bei sunkūs sutarimo išbandymai, bandant įgyvendinti ir užsienio politiką, ir EVS.

Pirmąją ypatybę nulėmė gilus nuosmukis, pasireiškęs dešimtojo dešimtmečio pradžioje, kada Bendrijos BNP didėjimas 1992 metais tesudarė tik 1,1%. Ypač pažymėtina, jog giluminiai struktūriniai EB ekonomikos negalavimai, kuriuos turėjo pašalinti vieningoji rinka, atrodo, vis dar tebebuvo pakankamai reikšmingi. Bedarbystės lygis buvo aukštesnis, o įsidarbinimo galimybių didėjimas mažesnis negu pas pagrindinius EB varžovus — JAV ir Japoniją (4.1 pav.) Be to, nors pre-

kyba EB viduje smarkiai išaugo, jos dalis pasaulinėje prekyboje ir toliau mažėjo. Teikiamos prognozės irgi nieko gero nežadėjo. 1993 metų kovo mėnesį vienas iš *Siemens* direktorių, ponas Volkeris Jungas tvirtino štai ką.

> Dabar man svarbiausias klausimas: kur po dešimties metų bus sutelkti svarbiausi gamybiniai pajėgumai. Atsakymas — Rytų Azijoje, ypač didžiojoje Kinijoje, t. y. Honkonge, Taivane ir žemyninėje Kinijoje. Čia jūs turite didžiulę rinką bei pigią darbo jėgą. Augimas tenai bus didesnis negu Europoje ne tik gamybos apimties, bet ir gamybos plėtojimo prasme. (*Financial Times*, 9 *March* 1993)

1992 metų pabaigoje susirūpinimas ir dėl artimiausių, ir dėl ilgalaikių perspektyvų pasireiškė tuo, kad Europos ekonomikos atgaivinimo problema tapo pačia svarbiausia Edinburgo Europos viršūnių tarybos susitikimo darbotvarkės tema. Išdavoje Edinburge buvo priimta deklaracija, kuri ragino valstybes-nares savo biudžetų išlaidas perorientuoti į augimo paramos programas, skatinti privačias investicijas, didinti efektyvumą, mažinant subsidijas arba skatinant konkurenciją ir, pagaliau, labiau riboti atlyginimo dydį valstybiniame sektoriuje. Buvo apskaičiuota, kad kartu nacionalinės ir EB taikomos priemonės 1994 metais realųjį BVP turėtų padidinti 0,6% (*Commission of the European Communities*, 1993a).

Nuosmukis integracijos procesui turėjo rimtų padarinių. Plačiajai visuomenei Edinburge numatytų augimo priemonių paketas ypatingo įspūdžio nepadarė, bet kartu atskleidė ribotas EB, kaip viršvalstybinės organizacijos, kišimosi į depresijos apimtą ekonomiką galimybes. Nuosmukis taip pat skatino abejones ir dėl kitų tokių EB didžiųjų iniciatyvų kaip Vieningoji rinka ir EVS privalumų ekonomine prasme. Pagaliau ir politinių lyderių dėmesys krypo į trumpalaikius vidinius ekonominius ir politinius poreikius. Visa tai smarkiai kenkė tam pozityvizmui ir pasitikėjimui, lydėjusiems integracijos plėtotę nuo pat devintojo dešimtmečio vidurio.

Antroji iškilusių sunkumų sritis buvo pats Mastrichto susitarimo ratifikavimo procesas. Formaliai pasirašytas jau 1992 metų vasario mėnesį susitarimas negaliojo, kol jo neratifikavo visos dvylika valstybių-narių. 1992 metų birželio mėnesį susitarimas susidūrė su pirmąja kliū-

timi, kada jį atmetė Danijos referendumas. Netrukus susitarimą ratifikavo Airija ir Prancūzija, bet nežymi susitarimo šalininkų persvara pastarojoje dar labiau padidino nepasitikėjimą. 1992 metų rudenį Didžiosios Britanijos vyriausybei vos ne vos pavyko išlaikyti parlamento paramą ir išgauti preliminarų pritarimą, bet ir tai buvo pasiekta, padarius keletą politinių kompromisų, tarp kurių buvo ir sutikimas galutinius parlamentinius debatus atidėti iki kitų metų vasaros. Didesniąją rudens laikotarpio dalį prarijo nuostolingi tarp kai kurių valstybių-narių ir Komisijos vykę debatai dėl Mastrichto susitarimo detalių tikslinimo ir tolesnės integracijos krypties. Pagaliau Edinburgo aukščiausiojo lygio susitikimas buvo priverstas suteikti politinę paramą Danijos vyriausybei ir atleisti ją nuo dalyvavimo trečiojoje EVS pakopoje, nuo bendros gynybos politikos, nuo bendros pilietybės susitarimo ir nuo bendradarbiavimo teisingumo ir imigracijos reikaluose. Visa tai dar labiau parėmė teiginį, kad EB tampa *à la carte* organizacija. Antra vertus, padarytos nuolaidos užtikrino Danijos vyriausybei rinkėjų „taip" antrajame 1993 metų gegužės mėnesio referendume. Po to, 1993 metų birželio mėnesį, gautas ir Didžiosios Britanijos įstatymdavių pritarimas galutinai užbaigė ratifikavimo procesą. Taigi, nors susitarimui pritarė visos valstybės-narės, šio laimėjimo kaina buvo labai didelė — Bendrijoje išryškėjo aiški ir gili nuomonių dėl tolesnės integracijos krypties priešpriešа.

Trečiasis faktorius, kuris lėtino integracijos procesą, buvo sunkumai, susiję su paties Mastrichto pasiūlymų įgyvendinimu. Tai galima pailiustruoti ir bendros užsienio politikos, ir EVS būkle 1992—1993 metais.

Įtikinančiu pavyzdžiu gali būti EB užsienio politika, kurios apimtį ir turinį sudaro Bendrijos išoriniai ekonominiai santykiai bei kolektyvinis visų jos valstybių-narių pažeidžiamumas, išorinių sukrėtimų (pvz., naftos krizės) atvejais. Be to, šaltojo karo pabaiga sudarė sąlygas, kad Europoje sumažėtų Amerikos įtaka ir padidėtų EB įtaka. Bet, nežiūrint plačiųjų interesų bendrumo, EB užsienio politikos raidos kontekstas buvo labai nepalankus. Pirma, valstybės-narės turėjo skirtingas užsienio politikos tradicijas. EB narės ištisą užsienio politikos variantų spektrą — nuo Airijos ir Danijos neutralumo iki Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos antrinės reikšmės supergalybių statuso (nuosavos galingos ginkluotosios pajėgos bei nuolatinė narystė JT Saugumo taryboje). Tuo tarpu Vokietija tebelieka neaiškioje pa-

dėtyje — susivienijusi Vokietija savo dydžiu ir resursais turėtų būti tarp svarbiausiųjų subjektų pasaulio reikaluose, bet jos konstitucija neleidžia naudoti savo ginkluotųjų pajėgų už *NATO* veiklos zonos ribų. Be to, labai sudėtinga atriboti ir išskirti savitą EB užsienio ir gynybos politiką nuo vis dar amerikiečių dominuojamo *NATO*.

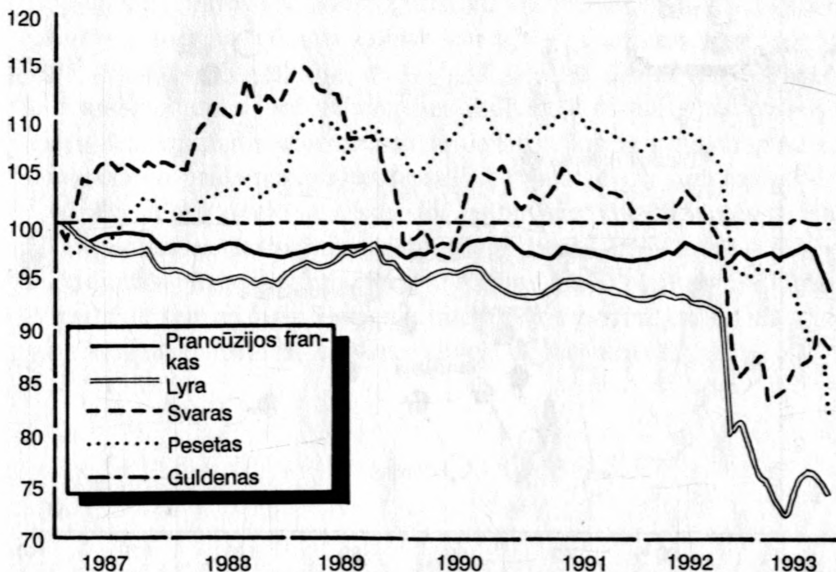
Todėl visiškai nenuostabu, kad EB per didžiąją dalį savo egzistavimo laiko išvengė įsijungimo į užsienio politiką. Užsienio politikos mechanizmas, Europos politinis bendradarbiavimas (EPB) buvo įsteigtas aštuntojo dešimtmečio pradžioje, bet turėjo menką reikšmę ir apsiribojo tik savanoriška valstybių-narių užsienio politikos koordinacija. Tad, nors Vieningas Europos aktas ir įteisino EPB vaidmenį, iš esmės jis „visada labiau buvo nacionalinių užsienio politikų papildiniu ir koordinavimo priemone negu bandymu užimti jų vietą" (Swann, 1992, 48). Todėl bendros užsienio ir gynybos politikos įjungimas ir pavertimas vienu iš Mastrichto susitarimo „ramsčių" liudijo apie Bendrijos žingsnį į priekį šioje srityje.

Deja, optimizmas buvo per ankstyvas ir greitai išgaravo, prasidėjus Jugoslavijos dezintegracijos krizei. Pirmiausia 1991 metais atsiskirti nuo Jugoslavijos federacijos siekė Kroatija ir Slovėnija; vėliau prasidėjo tragiškas konfliktas Bosnijoje. EB turėjo tvirtą ir aiškų interesą šios vykstančios prie jos slenksčio krizės atžvilgiu: pusė visos Jugoslavijos prekybos vyko su EB; respublikos buvo potencialūs kandidatai stoti į EB; grėsmė, kad etniniai konfliktai gali apimti visus Balkanus ir net įtraukti Graikiją, ir, pagaliau, prasidėjusi pabėgėlių krizė sukėlė politines krizės Vokietijoje ir Italijoje. Deja, Bendrija nepademonstravo sugebėjimo reaguoti į krizę tinkamai ir efektyviai. Tai buvo akivaizdu dėl daugelio priežasčių. Pirma, tai pernelyg ankstyvas Kroatijos ir Slovėnijos respublikų pripažinimas, kurį jos gavo iš Vokietijos, nors kitos EB šalys pasisakė už atsargesnį požiūrį. Antra, EB pastangos veikti kaip konfliktuojančių pusių tarpininkui žlugo, ir ją visiškai pakeitė JT vykdoma koordinacija. Trečia, tarp valstybių-narių reiškėsi nedideli, vis dėlto nuolatiniai nesutarimai derybų, sankcijų, humanitarinės pagalbos formų ir galimos karinės intervencijos klausimais. EB nesusidorojo su pirmuoju po Mastrichto iššūkiu jos bendrai užsienio politikai, bet, antra vertus, vis dėlto tenka atsižvelgti ir į nepaprastą krizės aštrumą bei išryškėjusius tarp pačių JT ir JAV nesutarimus dėl tinkamos reagavimo formos. Tuo tarpu

Bendrijos politika vis dar tebebuvo formavimosi stadijoje. Optimistai sako, kad „europietiškumo formavimasis užsienio ir saugumo politikoje yra lėtas ir etapiškas procesas" (Regelsberger, 1993, 289). Pesimistiškiau nusiteikę stebėtojai teigia, kad Jugoslavijos krizė pademonstravo ryškų „atotrūkį tarp siekių ir galimybių" (Hill, 1993, 306) bei suformulavo klausimą, ar „kolektyviniai veiksmai gali būti ilgesnį laiką *vykdomi* be tolesnio federacinių įsipareigojimų ir struktūrų stiprinimo" (p. 325). Taigi užsienio politikos evoliucija priklausys ir nuo išorės įvykių, ir nuo vidinės EB politikos.

Mastrichto susitarimo įgyvendinimas taip pat susidūrė su trijų stadijų grafiko, vadinasi, ir visos EVS įgyvendinimo, sunkumais. Jau 1991 metų gruodžio mėnesį buvo suformuluotos tam tikros EVS įgyvendinimo grafiko išlygos. Grafikas buvo laikomas pernelyg ištęstu, o konvergencijos kriterijai nepakankamai lanksčiais. Bet tai buvo ta sąlyga, be kurios Vokietija nebūtų sutikusi ateityje atsisakyti doičmarkės. Už tai didėjo tikimybė, kad tik keletas valstybių bus pasirengusios pereiti į trečiąją EVS kūrimo stadiją. Pavyzdžiui, 1992 metais tiktai Liuksemburgas įstengė atitikti visus konvergencijos reikalavimų kriterijus, tuo tarpu kai Prancūzija, Vokietija, Didžioji Britanija, Danija ir Airija — tik tris pirmuosius kriterijus. Nyderlandai ir Belgija atitiko tik du kriterijus, Ispanija — vieną, o Italija, Portugalija ir Graikija apskritai neišlaikė išbandymo. Bet 1992 metų viduryje dar mažai jautėsi visuotinis sąmyšis, kuris būtų galėjęs visiškai sužlugdyti EVS kūrimą.

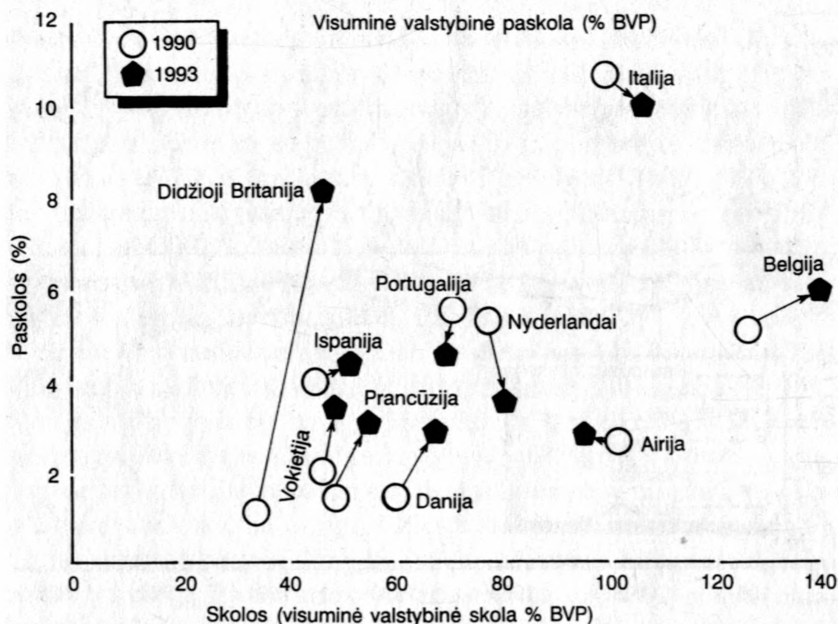
Tiksliai kalbant, išskirtini du tarpusavyje susiję ir rimtai EVS grasinantys sąmyšiai. Pirmasis — tai susilpnėjęs valiutų keitimo mechanizmas (VKM), ribojęs daugumos EB šalių valiutų vertės svyravimo fiksuotos jų vertės atžvilgiu galimybes (+/-2,25 arba +/-6%). Struktūrinis ekonomikų silpnumas kartu su Vokietijos siekimu išsaugoti nekintančias palūkanų normas bei spekuliacinių operacijų žala individualioms valiutoms pastebimai silpnino VKM. 1992 metų rugsėjo mėnesį Didžioji Britanija ir Ispanija buvo priverstos VKM palikti. Netrukus, lapkričio mėnesį, žymiai nuvertėjo Portugalijos ir Ispanijos valiutos, o 1993 metų sausio mėnesį — Airijos svaras. Vasarą stiprėjo spaudimas ir kitoms valiutoms, ypač Prancūzijos frankui, kuriam VKM rėmuose buvo nustatytos daug platesnės, 15%, svyravimo ribos. Faktiškai visa tai liudijo apie galbūt laikiną, bet akivaizdų valiutų keiti-

6.1 pav. EVS ir konvergencija: valiutų keitimo kursai 1987—1993 metais
Šaltinis: European Commission

mo kurso stabilumo galą. Tam galima surasti labai daug priežasčių, bet pati svarbiausia — netikėtai dideli Vokietijos susivienijimo kaštai, kurie sąlygojo santykiškai didelę infliacijos normą bei valstybinio biudžeto deficitą. Dėl to *Bundesbank* nustatė žymiai didesnę palūkanų normą už tas normas, kurių galėjo laikytis kitos ekonomikos nuosmukio apimtos valstybės-narės. 6.1 paveiksle vaizduojami svarbiausiųjų valiutų vertės pokyčiai per tuos dešimt VKM dezintegracijos mėnesių. Vien jau tai reiškė, kad tokį konvergencijos kriterijų kaip valiutų keitimo kursų stabilizavimas bus labai sunku įgyvendinti, nepažeidžiant nustatyto EVS kūrimo grafiko.

Antrąjį sąmyšį sąlygojo žymus visas EB valstybes-nares paveikęs 1992 ir 1993 metų ekonominis nuosmukis. Pastarasis stimuliavo valstybės biudžeto deficito bei įsiskolinimų didėjimą, nes vyriausybės atsidūrė tarp dviejų ugnių — iš vienos pusės spaudė surenkamų iš mokesčių pajamų mažėjimas, o iš kitos — poreikis didinti socialinės rūpybos išlaidas. Pagaliau tai sukėlė visų valstybių-narių vyriausybių rei-

6.2 pav. EVS ir konvergencija: valstybinės paskolos 1990—1993 metais
Šaltinis: European Commission

kalų valstybinių skolų ir/arba paskolų srityje pablogėjimą (6.2 pav.). Todėl šio trečiosios EVS stadijos kriterijaus požiūriu faktiškai vyko ne valstybių-narių konvergencija, bet divergencija.

Metus žvilgsnį į praeitį, atrodo, kad be reikalo buvo sudarytas toks griežtas ir reiklus EVS įgyvendinimo grafikas. Galbūt EVS būtų buvę galima įgyvendinti, net jeigu ir ne visos šalys būtų įstengusios atitikti Mastrichto susitarime nustatytus kriterijus. Ginčytina, ar pats svarbiausias klausimas yra konvergencija, o ne valiutų keitimo kursų pusiausvyra, kuri būtų priimtina visoms dalyvaujančioms procese ekonomikoms. Čia galime pasiremti ir Vokietijos susivienijimo patirtimi, kai Rytų Vokietijos markei buvo nustatytas toks aukštas keitimo kursas, pastebimai paskatinęs bedarbystės didėjimą, nes vietinės įmonės nesugebėjo konkuruoti su efektyviau dirbančiomis Vakarų Vokietijos kompanijomis. Todėl beveik neabejotina, kad valiutų keitimo kursų pusiausvyra bus nepaprastai svarbi, žengiant į trečiąją EVS stadiją. Antra vertus, Vokietijos patirtis atskleidžia ir realius EVS kaštus,

t. y. ekonominio suvereniteto praradimą (nebebus galima kontroliuoti palūkanų normos, valiutos keitimo kurso, monetarinės politikos ir kt.). Ekonominio nuosmukio metu tai gali sąlygoti dar didesnį ekonomikos augimo tempų sulėtėjimą, nes individualios valstybės nebegalės gintis strateginėmis konkurencinės devalvacijos ar palūkanų normos sumažinimo priemonėmis, kad padidėtų paklausa ir sumažėtų kaštai. Čia nėra nieko naujo — visos šios galimybės buvo žinomos ir Mastrichto sutarties pasirašymo metu. Taigi 1992—1993 metų VKM susilpnėjimas pakirto pasitikėjimą ir pačios EVS kūrimo tikslingumu, o kartu ir spartėjančia Europos integracijos prigimtimi. Užtat dabar vis dažniau klausiama, ar verta šituos kaštus mokėti.

7 skyrius

Integracijos prieštaravimai

Politika visada buvo labai svarbus EB raidos faktorius, vis dėlto pagrindinis veiksnys, lėmęs Bendrijos ilgalaikės evoliucijos logiką, buvo kapitalo kaupimo poreikiai. Siekis įgalinti EB kapitalą konkuruoti globaliniu mastu buvo pats svarbiausias tikslas ir formuojanti jėga, skatinusi svarbiausius pokyčius įvairiose EB veiklos kryptyse, net jei jų konkretų pavidalą ir apibrėždavo politikos reikmės. Tai aiškiai matyti iš to, kokia reikšmė septintame dešimtmetyje buvo teikiama muitų sąjungai, bendram išoriniam tarifui bei bendroms darbo ir kapitalo rinkoms. Tai atspindėjo ir devintajame dešimtmetyje pradėta įgyvendinti pažangiosios technologijos (*High technology*) plėtotės politika bei vieningosios rinkos programa. Dar mažiau tikėtina, kad ne ekonominė būtinybė aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose paskatino į Bendriją priimti naujas valstybes. Net jeigu tada ir buvo svarbūs tam tikri politiniai sumetimai, vis tiek darbo jėgos ir kapitalo rinkų išplėtimas bei prekių rinkos, veikiančios bendro išorės tarifo rėmuose, padidėjimas teikė svarbių privalumų EB kapitalui.

Procesai, kuriuose svarbiausia varomąja jėga buvo kapitalas, negalėjo išvengti rimtų prieštaravimų. Ekonominė logika diktavo reikšmingus valstybių-narių interesų skirtumus. Juos sąlygojo skirtinga ekonominių interesų pusiausvyra kiekvienoje atskiroje valstybėje-narėje bei jos vieta Europos, o taip pat platesniame pasaulinės ekonomikos kontekste. Graikijos ir Vokietijos FR interesai tikrai skyrėsi technologijų politikos, kapitalo liberalizavimo ar netarifinių barjerų šalinimo klausimais. Šiaurinių ir pietinių EB valstybių-narių santykiai sky-

rėsi nuo nepriklausiusių EB Viduržemio jūros baseino šalių. Valstybes taip pat skyrė kiekvienos nacionalinės ekonomikos santykis su pasauliniu kapitalu. Todėl Didžioji Britanija ir Airija, kurios turėjo daugiau išorinių, iš už EB ribų atėjusių investicijų, buvo labiau priklausomos nuo amerikiečių ir japonų transnacionalinių kompanijų veiklos negu, tarkime, Italija ar Prancūzija.

Integracija skatino ne vien tik skirtingus interesus turinčių valstybių-narių konfliktus, bet ir gilesnius prieštaravimus. Vien tik ekonominių tikslų aspektu Bendrija susidūrė su sunkiai suderinamais uždaviniais — vienas kitam prieštaravo konkurencijos EB viduje skatinimas bei poreikis plėtoti dideles, efektyvias, pajėgias konkuruoti globaliniu mastu kompanijas. Regioniniai ekonominiai interesai taip pat nesiderino su bendrais Bendrijos plėtotės poreikiais. Be to, galima paminėti ir kitus dar platesnio masto prieštaravimus. Politiniai, socialiniai ir ekologiniai EB tikslai dažnai prieštaravo EB užsibrėžtiems ekonominiams tikslams; akivaizdžių neatitikimų galima aptikti ir tarp specifinių uždavinių, sprendžiamų siekiant kiekvieno iš šių platesnių tikslų. Šis skyrius kaip tik ir apžvelgia kai kuriuos minėtus svarbiausius prieštaravimus.

TRANSNACIONALINĖS KOMPANIJOS, KONKURENCIJA, EUROPOS LYDERIAI IR VALSTYBĖ

Pokariniu laikotarpiu kapitalistinėse ekonomikose labai ėmė augti transnacionalinės kompanijos (TNK). Šį procesą sąlygojo masinės gamybos pobūdžio ekonomikos kūrimas (ypač tose pramonės šakose, kuriose buvo reikalingi brangūs moksliniai tyrimai bei jų rezultatų diegimas), siekis mažinti gamybos kaštus bei išsilaikyti užkariautose rinkose. Jeigu Vakarų Europos ekonomikos nacionalinę segmentaciją palyginsime, tarkime, su JAV, tai TNK aktyvumas EB bus visiškai suprantamas. Iš apytikriai 4500 TNK devinto dešimtmečio pabaigoje veikusių pasaulinėje ekonomikoje, 2500 buvo įsikūrusios EB ir per metus gaudavo 750—850 milijardų $ pelno (Tempini, 1989). Tam tikra prasme vienas iš pradinių Bendrijos tikslų buvo pasiektas — pavyko sukurti didelių firmų, pajėgiančių konkuruoti tarptautiniu mastu. Iš tikro, tai buvo vienas iš svarbiausių 1992 metų programos tikslų —

sukurti masinės gamybos ekonomiką, kuri padidintų efektyvumą, o perspektyvoje ypač pažangiosios technologijos pramonės šakose sukurtų didesnį mokslinių tyrimų ir jų diegimo potencialą.

Nors stiprėjantis tarptautinis kapitalas ir atitinka tam tikrus EB tikslus, vis dėlto prieštarauja kitam ne mažiau svarbiam siekiui, t. y. konkurencijos palaikymui Bendrijos viduje. Tai iš tikro yra vienas iš kertinių Romos sutarties akmenų. Problemą sudaro tai, kad iš EB veikiančių 2500 TNK tik 450 vyrauja penkiolikoje lemiamų pramonės šakų (Tempini, 1989). Dar vieną painiavą kelia tai, kad daugelis didžiausių EB veikiančių TNK (*IBM* — kompiuterių gamyboje, *Ford* — automobilių gamyboje, *Hoffmann—La Roche* — vaistų pramonėje) savo centrus turi ne Bendrijoje. Todėl ne tik egzistuoja galimybė, kad TNK silpnina konkurenciją EB viduje, bet tuo pat metu mažėja gamybos apimtys, o į rinką prasiskverbia išorinis kapitalas.

Septintasis dešimtmetis turbūt buvo lemiamas nukreiptoms į Bendriją kapitalo (daugiausia amerikietiško) investicijoms. Tačiau tas procesas tebevyksta. 1982—1986 metų laikotarpiu 1000 didžiausių Europos korporacijų dalyvavo 256 tarptautiniuose susiliejimuose ir įsigijimuose, 36% iš jų užmezgė ryšius su kompanijomis, esančiomis už Bendrijos ribų (*Financial Times*, 5 *October* 1987). Kartais EB kompanijos dominuodavo šiuose sandėriuose, vis dėlto į Bendriją nukreiptas išorinių investicijų srautas tebedidėjo (taip pat žr. 5.7a lentelę).

Transnacionalinio kapitalo stiprėjimas taip pat meta iššūkį ir valstybės galiai. TNK nėra pririštos prie konkrečios vietos, todėl turi svarbų pranašumą *vis-à-vis* derybose su nacionalinėmis vyriausybėmis. Galima rasti daug pavyzdžių, kai TNK nesiskaito su nacionalinių vyriausybių prioritetais arba išgauna iš jų svarbių finansinių nuolaidų. Tokiais veiksmų pavyzdžiais gali būti *Fordo* sprendimas dislokuoti naują gamyklą Portugalijoje ir IBM iššūkis Didžiosios Britanijos regioninei politikai. Pagaliau devintajame dešimtmetyje vis labiau buvo suvokiama, kad TNK rimtai kėsinasi ir į EB galią bei iš tikro gali pakenkti kai kuriems 1992 metų programos tikslams. Nenuostabu, kad EB požiūra į TNK buvo „iš principo dvipusė — viena vertus, buvo skatinama multinacionalinių kompanijų veikla transnacionalinėse Europos rinkose, bet, antra vertus, buvo bandoma švelninti multinacionalinių įmonių daromą žalą ir rūpesčius“ (Tempini, 1989, 15).

Šiuos prieštaravimus paryškina neatitikimas tarp 1992 metų programoje užfiksuoto vieningosios rinkos akcento bei potencialiai antikonkurencinės TNK elgsenos. Kita problema — tai nacionalinių įstatymų, reguliuojančių TNK veiklą, skirtumai. Valstybių-narių įstatymuose, reguliuojančiuose konkurenciją, mokesčius, informacijos teikimą bei kompanijų akcijų perėmimo tvarką, egzistavo reikšmingi skirtumai. Be to, buvo stokojama ir atitinkamų EB nuostatų, reguliuojančių tarptautinius firmų susijungimus bei įsigijimus. Visa tai kartu galėjo sukelti nacionalinę vientisos vieningosios rinkos ekonominės erdvės segmentaciją.

EB nebuvo visiškai bejėgė reguliuoti TNK veiklą. Romos sutarties 85 ir 86 straipsniai draudžia „visus įmonių susitarimus, įmonių susivienijimų sprendimus ir suderintus veiksmus“, kurie riboja laisvą konkurencinę sąveiką (*Commission of the European Communities*, 1985b). Praktiškai EB galia apsiribojo tuo, kad EB persekiojo kainų bei rinkų fiksavimą bei kitokį piktnaudžiavimą, siekiant dominuoti rinkoje, kai tik tai imdavo trukdyti prekybą tarp EB valstybių-narių. Jeigu kompanijos pažeisdavo 85 ar 86 straipsnį, Komisija galėjo reikalauti, kad jos sustabdytų tokią veiklą. Bendrija galėjo duoti atsaką į formalius ir neformalius skundus dėl tokio antikonkurencinio elgesio ar savo nuožiūra pradėti tyrimą tam tikrose srityse. Alaus ir margarino pramonės šakos tapo pirmosiomis, kur buvo vykdomas šis procesas. Jei įtikinėjimai nepadėdavo, tada Komisija kaip kraštutinę priemonę galėjo skirti baudas ir/arba perduoti bylas Europos teismui (Cini, 1993).

Romos sutarties 87 ir 235 straipsniai taip pat suteikė Komisijai teisę tikrinti tarptautinius TNK susiliejimus, jei jame dalyvauja kompanijos, kurių apyvarta viršija 1000 milijonų *ECU*. Praktikoje buvo mažai dedama pastangų vykdyti EB politiką šioje srityje, kol aštunto dešimtmečio pabaigoje atsakingu už pramonę nebuvo paskirtas komisaras Davignonas. Tačiau Komisijos galimybės buvo ribotos vien jau dėl to, kad ji galėjo kištis tik įvykus susiliejimui ar įsigijimui. Pradėjus vykdyti 1992 metų programą, reikėjo neatidėliojant peržiūrėti šiuos įgaliojimus.

1989 metais buvo pasiūlyta, kad valstybės-narės turėtų suteikti EB teisę kištis į tarptautinius įsigijimus. Iki 1992 metų tai būtų taikoma kompanijų, kurių bendra pasaulinė metinė apyvarta viršija 5 milijardus *ECU*, įsigijimams, o po to riba turėtų būti sumažinta iki 2 milijardų

ECU. Derybos buvo sunkios. Didesnės EB valstybės — Prancūzija, Vokietijos FR, Didžioji Britanija — manė, kad finansinė riba per žema, tuo tarpu mažesnės valstybės ją laikė per aukšta. Prancūzija taip pat buvo nepatenkinta, kad remiamasi vien tik antikonkurenciniu kriterijumi, ir tvirtino, kad būtinos išimtys, leidžiančios EB plėtotis Europos „lyderiams", pajėgiantiems konkuruoti su JAV ir Japonija. Tai, žinoma, buvo dar viena EB senos dilemos — konkurencija ar konkurentabilumas — apraiška. 1989 metų gruodžio mėnesį buvo susitarta dėl galimo kompromiso, suteikiančio Komisijai įgaliojimus tikrinti tuos susiliejimus ir įsigijimus, kuriuose dalyvauja pasaulinę 5 milijardų *ECU* apyvartą turinčios kompanijos, jeigu pastarosios EB parduoda savo produkcijos ne mažiau kaip už 250 milijonų *ECU*.

Šie įgaliojimai buvo peržiūrėti 1993 metais, kada Komisija pasiūlė sumažinti finansinę apyvartos ribą, kurią peržengus, įsigijimus automatiškai tikrintų Briuselis. Tai būtų palietę keletą planuojamų stambių susiliejimų (*Reed* ir *Elsevier* leidyklų susiliejimas 1992 metais), kurie anksčiau nebūtų peržengę nustatytos ribos. Tačiau tam pasipriešino Vokietija, Prancūzija ir Didžioji Britanija, nurodydamos, be visų kitų argumentų, ir subsidiarumo principą.

Šios priemonės turėjo padidinti valstybės ar viršvalstybinio darinio galias tarptautinio kapitalo atžvilgiu. Tačiau jos mažai kuo pagelbėjo, derinant Bendrijoje taikomas kompanijų veiklos reguliavimo normas. Komisija parengė įsigijimų praktiką suvienodinančios direktyvos projektą, bet nemažai valstybių jam pasipriešino. Taigi šiuo aspektu EB ekonominė erdvė išliko labai fragmentiška. Nacionalinės įsigijimų ir susiliejimų taisyklės yra ypač jautri politikos sritis, pasmerkta nuolatinei vienodų „žaidimo taisyklių" stokos kritikai. Didžioji Britanija laikosi santykiškai, lyginant su kitomis didžiosiomis EB valstybėmis, liberalių taisyklių. Todėl nenuostabu, kad 1988 metais, skaičiuojant pagal vertę, 73% visų EB įvykusių įsigijimų teko Didžiajai Britanijai (*Financial Times, 27 November* 1989). Dar didesnį įspūdį daro tas faktas, kad 23 iš 26 EB vykusių sėkmingų nepageidautiniems pašaliečiams (*hostile*) tarptautinių įsigijimų aukcionų vyko Didžiojoje Britanijoje. Tai lėmė trys priežastys. Pirmiausia — išliekantys įstatymų skirtumai, bet įvestas Europos kompanijų statusas juos turėtų per neilgą laikotarpį pašalinti. Antra, daugelis EB valstybių-narių, išskyrus Didžiosios Britanijos, Nyderlandų ir Vokietijos FR, kompanijų atviroje rinkoje pardavinėjo mažiau negu pusę savo akcijų. Todėl

jos yra santykiškai apsaugotos nuo to, kad jas įsigytų nepageidautini pašaliečiai (*hostile takeovers*). Ateityje įmanoma, kad šį skirtumą pašalins bendros EB kompanijų veiklos taisyklių normos. Tačiau yra trečias giluminis skirtumas, slypintis nacionalinėje verslo kultūroje. Tik Didžiojoje Britanijoje kompanijų vadovybė yra visiškai atskaitinga akcininkams ir kartu turi paklusti jų spaudimui parduoti akcijas kuo brangiau, nepriklausomai nuo to, kad ir kas jas norėtų pirkti. Tai iš dalies susiję su pernelyg didele Londono Sičio įtaka Didžiosios Britanijos ekonomikai. Tuo tarpu kitur Bendrijoje didesnis prioritetas yra tiekiamas ilgalaikiams verslo bei dirbančiųjų interesams, o tai neišvengiamai skatina pasipriešinimą akcijų perpardavimams. Šių skirtumų kontekste keistai atrodo Didžiosios Britanijos griežtas priešiškumas EB įsigijimų taisyklių suderinimo direktyvos projektui. Tačiau tai galima paaiškinti tuo, kad Didžioji Britanija labiau vertina laisvą, o ne supančiotą įstatymais, akcijų įsigijimo tvarką. Taigi neatrodo, jog būtent kultūriniame lygmenyje Europos kompanijos statusas visų šalių kompanijoms užtikrintų vienodas „žaidimo" taisykles. Tai taip pat gali reikšti, kad kai kurie 1993 metų programos nubrėžti masinės gamybos ekonomikų kūrimo bei konkurencijos apsaugos tikslai, besiremiantys vykstančiais susiliejimais bei įsigijimais, gali būti neįgyvendinami.

Dešimtojo dešimtmečio pradžioje įvyko tolesnis poslinkis koncentracijos ir konkurencijos šalininkų debatuose. Didėjančio nuosmukio, atsinaujinusių tekstilės pramonės, metalurgijos ir laivų statybos krizių kontekste didėjo nuomonių priešpriešа dėl to, kas devintajame dešimtmetyje buvo vadinama neoliberaliąja ortodoksija. Sadleris (1992, 1726) rašo: „visa tai skatino persvarstyti ankstesnius debatus dėl industrinės politikos ir užduoti tuos pačius senus klausimus naujoje situacijoje". Senasis klausimas buvo toks — ar reikia Europai tik nedaugelio stambių kompanijų, pajėgių konkuruoti globaliniu mastu. Teoriškai šis klausimas gali būti analizuojamas, remiantis tokiais dinamiškaisiais dėsniais kaip teiginiu, kad labiau koncentruota industrinė struktūra skatina gamybos atnaujinimą, kitaip tariant, efektyvus mokslinių laimėjimų panaudojimas įmanomas tik pajėgiančiose veikti globaliniu mastu kompanijose (Jacquemin *and* Slade, 1989).

Iš valstybių-narių šiuo argumentu rėmėsi Prancūzija ir Italija, kada ragino remti Europos „lyderius". Tai visiškai suprantama, atsižvelgus į tai, kad šios valstybės turi senas tradicijas valstybinėmis investicijomis

į ekonomiką kurti „nacionalinius lyderius". Kaip matyti iš 7.1 lentelės, abi šalys teikia pramonei santykiškai daugiau valstybinės pagalbos negu tokios šalys kaip Didžioji Britanija, Danija ar Vokietija. Taip pat reikšminga, kad pirmasis EB pagal jos naujus įgaliojimus vetuotas kompanijų susiliejimo atvejis kaip tik lietė šių abiejų valstybių kompanijas. *Aerospatiale* ir *Alenia* kompanijoms nebuvo leista įsigyti Kanados kompanijos *de Havilland*. Tokio sprendimo priežastys buvo akivaizdžios. Svarbu buvo ne vien tai, kad naujoji kompanija būtų kontroliavusi 63% EB rinkos, bet tai, kad jai būtų atitekę ir 50% pasaulinės trumpųjų keleivinių oro linijų rinkos. Tai buvo pamoka ir kitoms EB kompanijoms ateityje atitinkamu mastu atsižvelgti į konkurencijos reikalus.

Argumentai prieš *de Havilland* įsigijimą sukėlė politinę įtampą tarp valstybių, rėmusių valstybines monopolijas (Prancūzija, Italija), ir valstybių, pasisakiusių už *laissez faire* principą (Didžioji Britanija, Vokietija ir Nyderlandai). Panaši įtampa kilo ir Komisijos viduje tarp labiau intervencionistiškai nusistačiusio komisaro Bangermanno ir ištikimesnio

7.1 lentelė. Valstybinė parama pramonei Europos Bendrijoje 1986—1990 metais

	ECU vienam dirbančiajam (metinis vidurkis)		Milijonai *ECU* (metinis vidurkis)	
	1986—1988	1988—1990	1986—1988	1988—1990
Airija	2114	1734	447	368
Belgija	1606	1655	1175	1211
Danija	593	634	316	333
Didžioji Britanija	770	582	4101	3133
Graikija	2983	1502	2074	1072
Italija	2139	2175	10 760	11 027
Ispanija	1749	936	4491	2499
Liuksemburgas	988	1270	37	48
Nyderlandai	1215	1327	1101	1225
Portugalija	302	758	245	616
Prancūzija	1437	1380	6479	6106
Vokietija	994	984	7869	7865

Šaltinis: European Commission

laisvai rinkai Brittano. Įvykęs poslinkis akivaizdžiai užfiksuotas ir konkurencijos reikalų komisaro Karelo van Mierto pasisakyme: „aš tikiu konkurencijos svarba, bet tai ne religija; reikia siekti tinkamos pusiausvyros“ (cituota: *Financial Times*, 26 *March* 1993, 19). Faktiškai konkurencijos ir konkurentabilumo priešpriešos argumentą galima performuluoti į klausimą, kokiu mastu turi būti taikomos konkurencijos taisyklės. „Europos lyderių“ būtinumo argumentas gali būti vertinamas kaip kontrstrategija, nukreipta į tai, kad globaliniu mastu niekas konkurencijos nekontroliuoja, bei pripažinimas, jog egzistuoja ir pasaulinis „žaidimo“ lygmuo. Kitaip tariant, „gili integracija“ (Jacquemin, 1993) turėtų būti vykdoma pasauliniu mastu; todėl egzistuoja reikšmingi ekonominio pobūdžio apribojimai EB automatiškai reguliuoti konkurenciją.

BIUDŽETO KRIZĖS: ILGAS ŽEMĖS ŪKIO ŠEŠĖLIS

Masinės informacijos priemonės dažnai aiškina EB funkcionavimą kaip seriją nuolat kylančių biudžeto krizių. Šiame paveiksle yra dalis tiesos, nes EB vykdomos politikos ribas bei formą lemia finansiniai ištekliai. Šioje skyriaus dalyje ir nagrinėjama krizių, kylančių dėl nuolatinio nesugebėjimo derinti įplaukas ir išlaidas, prigimtis.

EB finansavimo būdas nebuvo visą laiką vienodas. Iki aštuntojo dešimtmečio veikė metinių nacionalinių dotacijų sistema, bet po to Bendrijai buvo leista turėti „nuosavuosius“ resursus. Jie buvo gaunami iš trijų šaltinių — muitų mokesčių, renkamų prie Bendrijos sienų; žemės ūkio rinkliavų už maisto prekių importą; valstybėse-narėse surenkamų pridėtosios vertės mokesčių (PVM) dalies (maksimumas — 1%). Sistema buvo paprasta, bet nepakankamai gerai apgalvota ir nevienodai palanki skirtingoms šalims. Ji buvo nepalanki mažesnėms valstybėms, pavyzdžiui, Nyderlandams, kurie turėjo didelius tarptautinius uostus, tarnaujančius visai EB, bet buvo palanki turtingesnėms valstybėms, kuriose PVM sudarė mažesnę BNP dalį, o vartojimo apmokestinimas atnešdavo mažiau nacionalinių pajamų (Shackleton, 1989). Iš tikro, valstybės, kurioms teko didžiausia naštos dalis, buvo Didžioji Britanija (1985 metais jos įnašas sudarė 19,5% EB biudžeto pajamų, tuo tarpu kai jai tekusi išlaidų dalis tesudarė tik

12,6%) ir Vokietijos FR (atitinkamai 28,2 ir 17,0%). Vokietija priėmė tokius nevienodus mainus, nes šalis klestėjo, o bendroji rinka teikė svarbių privalumų jos pramonei. Tuo tarpu Didžioji Britanija su tuo nesusitaikė ir tai, kaip buvo minėta 4 skyriuje, devintame dešimtmetyje sąlygojo keletą iš eilės politinių konfliktų. Jie buvo išspręsti 1984 metais Fontenblo (*Fontainebleau*) aukščiausiojo lygo susitikime, kai Didžiajai Britanijai buvo užtikrinta dviejų trečdalių skirtumo tarp jos įnašo ir to, ką gaudavo iš EB, nuolaida.

Svarbi priežastis, dėl kurios Didžiajai Britanijai Fontenblo buvo padarytos nuolaidos, buvo būtinybė pasiekti vienbalsį susitarimą dėl „nuosavuosius“ EB resursus sudarančių PVM įplaukų maksimumo padidinimo. Šio sprendimo reikėjo tam, kad būtų apmokėtos didėjančios išlaidos, bei todėl, kad buvo numatomi grynųjų pinigų pervedimai į Ispaniją ir Portugaliją, kai jos 1986 metais įstos į Bendriją. Naujas PVM dalies maksimumas buvo nustatytas 1988 metais ir sudarė jau 1,6%, bet išlaidos ir toliau didėjo sparčiau negu buvo tikimasi, todėl ir naujojo maksimumo teikiamų pajamų nebeužteko. Derybos dėl naujo EB finansavimo padidinimo vyko ilgai ir sunkiai. Galų gale buvo nustatytas naujas — 1,2% — EB BVP maksimumas. EB pajamos, kaip ir anksčiau, turėjo būti gaunamos iš trijų pagrindinių „nuosavųjų“ resursų šaltinių, tačiau, atsiradus lėšų stokai, trūkumas turėjo būti kompensuojamas „ketvirtojo šaltinio“ sąskaita — t. y. proporcingai valstybių-narių BVP dydžiui buvo numatomi tiesioginiai pervedimai iš jų nacionalinių biudžetų. Toks sprendimas pajamų požiūriu suteikė šiokį tokį atokvėpį Bendrijai, bet bendrą finansinę situaciją vis dar slėgė spartus išlaidų apimties didėjimas. „Nuosavųjų“ resursų formavimo atpalaidavimas nuo įplaukų iš PVM bei jų susiejimas su BVP buvo labai reikšmingas sprendimas dviem atžvilgiais — pirmiausia sumažėjo turtingesniųjų šalių privalumai, atsirasdavę dėl to, kad pajamos iš PVM nėra tiesiogiai susietos su BVP didėjimu; antra, pašalintas regresyvinis pajamų iš PVM pobūdis, nepelnytai didesnę naštą užkraudavęs neturtingesnėms šalims ir tiesiogiai individualiems vartotojams (Pinder, 1991, *chapter eight*).

Bendros EB biudžetinės išlaidos padidėjo nuo 35 milijonų *ECU* 1958 metais iki 59 milijardų *ECU* 1991 metais (7.2 lentelė). Ypač sparčiai išlaidos didėjo penkerius pirmuosius pirmojo EB egzistavimo dešimtmečio metus. Iš dalies tai galima paaiškinti būtinomis institucijų įsikūrimo bei įvairių veiklos krypčių steigimo išlaidomis. Be to,

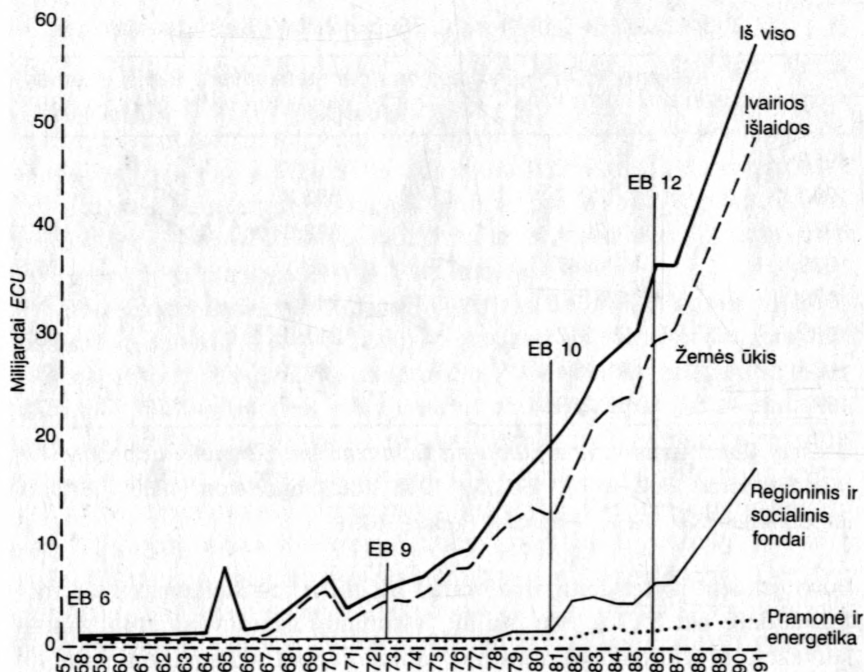
7.2 lentelė. 1958—1991 metų EB biudžetinių išlaidų sąmata

	Milijonai *ECU*	Padidėjimas per penkerius metus (%)	Išleista žemės ūkiui (%)
1958	35	—	0
1963	267	662,8	0
1968	2624	882,8	85,7
1973	4937	88,1	76,3
1978	12 190	146,9	78,3
1983	25 817	211,8	63,2
1988	41 804	61,9	68,7
1991	59 369	—	57,3

Šaltinis: Commission of the European Communities, European Economy, Annual Economic Review, no. 29, *July* 1986, 166; Shackleton (1989): *European Communities* (1992) *Financial Report,* 1991

buvo pradėta įgyvendinti labai brangi BŽŪP, ir jos išlaikymas 1968 metais sudarė net 85,7% visų išlaidų. Visuminių išlaidų didėjimo tempai sumažėjo septintojo dešimtmečio pabaigoje, bet vėl smarkiai šoktelėjo aštuntame dešimtmetyje bei devintojo dešimtmečio pradžioje. Tai buvo du kartus įvykusio Bendrijos narių pagausėjimo bei išlaidų regioninei, socialinei ir industrinei politikai padidinimo pasekmė. Europos regioninio plėtojimo fondas (ERPF) iš esmės buvo sukurtas tam, kad būtų galima apmokėti prarastą Didžiosios Britanijos įnašo į EB biudžetą dalį, o Integracine Viduržemio jūros baseino programa (*Integrated Mediterranean Programme*) buvo siekiamą kompensuoti daugelyje EB politikos krypčių besireiškiantį palankumą šiaurinėms EB valstybėms-narėms. Devintojo dešimtmečio viduryje išlaidų didėjimas sulėtėjo, nes Bendrija nuolat susidurdavo su teisiniais jos išlaidų apribojimais. Be to, devintajame dešimtmetyje keitėsi ir politinės nuostatos valstybinių išlaidų atžvilgiu. Daugelis EB vyriausybių, o pirmiausia Didžioji Britanija, stengėsi mažinti vyriausybės kišimąsi ir perorientuoti resursus iš valstybinio į privatųjį sektorių.

Laikui bėgant, naujoms politikos kryptims reikėjo vis daugiau Bendrijos išlaidų, nes žemės ūkis išliko dominuojančia kryptimi (žr. 7.1 pav.). Vertinant absoliučiais skaičiais, BŽŪP išlaidos padidėjo nuo 4,5 milijardo *ECU* 1976 metais iki 21 milijardo *ECU* 1986 metais (Gardner, 1987). Nors

7.1 pav. EB biudžeto raida 1958—1991 metais

Šaltinis: Commission of the European Communities

santykiška biudžeto dalis, skirta žemės ūkiui, sumažėjo, 1991 metais vis dar sudarė 57% visų išlaidų. Norint suprasti EB biudžetines krizes, tenka detaliau panagrinėti BŽŪP.

BŽŪP siekė Europos Bendrijoje stabilizuoti žemės ūkio produktų rinką, padidinti žemdirbių pajamas, modernizuoti žemės ūkio gamybą bei užtikrinti prieinamas produktų kainas vartotojams. Ši politika daugeliu atžvilgių pasiteisino (Lintner, 1989a):

- Žemės ūkio gamybos rentabilumas padidėjo nuo 91% EB 6 1958 metais iki 108% EB 10 devintojo dešimtmečio pradžioje. Tai teigiamai paveikė ir EB pasaulinį prekybos balansą.
- Laikui bėgant, padidėjo realiosios žemdirbių pajamos. Nors jos ir atsiliko nuo bendro EB pajamų didėjimo tempo, buvo stabilesnės negu, tarkime, žemdirbių pajamos JAV.

- Žemės ūkis modernizavosi, darbo ir kapitalo santykiuose gerokai išaugus pastarojo vaidmeniui. Tačiau šį procesą sąlygojo ne tik BŽŪP, bet ir bendras kapitalistinio žemės ūkio modernizacijos procesas, pasireiškęs ir EB nepriklausančių valstybių ekonomikose (Williams, 1987, *chapter* 4).
- Buvo teigiama, kad BŽŪP, kaip pati svarbiausia EB bendros politikos kryptis, įnešė savo įnašą į integracijos procesą. Nors tai turbūt tiesa, kalbant apie septintąjį ir aštuntąjį dešimtmečius, vis dėlto abejotina, kad tai tinka devintajam dešimtmečiui, kai biudžeto krizės neleido plėtoti naujų politikos krypčių ir blokavo kolektyvinį nutarimų priėmimo procesą.
- Didėjantis žemės ūkio rentabilumas 1973—1986 metais leido trigubai padidinti EB žemės ūkio produktų eksportą (Harrop, 1989). 1979—1984 metais EB dalis pasauliniame eksporte padidėjo nuo 12% iki 17%. Tačiau EB eksportą subsidijavo Bendrija, todėl nuolat kildavo prekybinių nesutarimų su kitais svarbiausiais žemės ūkio produktų eksportuotojais, ypač su JAV.

Nors BŽŪP suteikė Bendrijai žymių privalumų, ji taip pat turėjo ir daug svarbių trūkumų (Lintner, 1989a):

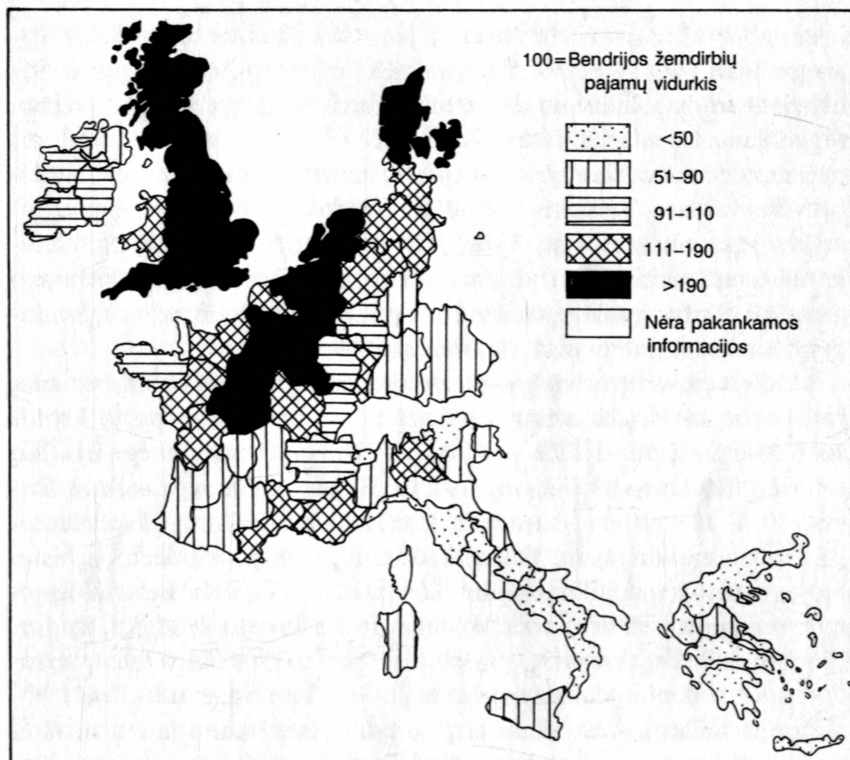
- Maisto produktų kainos EB buvo didesnės negu pasaulinėse rinkose. Taip susiklostė dėl Vokietijos FR ir Prancūzijos politinio kompromiso, be kurio nebūtų pavykę pradėti realizuoti BŽŪP septintajame dešimtmetyje (žr.: p. 65—67).
- Užtikrintų supirkimo kainų ir kiekių sistema reikalavo didelių išlaidų garsiųjų vyno ežerų ir maisto kalnų pertekliaus sandėliavimui bei realizacijai. 1987 metais EB turėjo sandėliuose maisto apytikriai už 12,3 milijardo *ECU*, bet vykstantis produktų gedimas reiškė, kad iš tikro šie produktai verti tik trečdalio nurodytos sumos (Harrop, 1989). Devintojo dešimtmečio pabaigoje EB BŽŪP išlaidos dengė 49% galutinės žemės ūkio produktų gamybos vertės, o tai gerokai lenkė JAV būdingus 22% (*OECD* Observer 1988, 10). Tai reiškė, kad per BŽŪP 1% EB BVP pervedamas žemės ūkio sektoriui (Demekas *et al.*, 1988).
- Iš esmės BŽŪP buvo akivaizdi pajamų perskirstymo politika — iš vartotojų žemdirbiams, iš užsienio prekybos partnerių — EB.

- BŽŪP poveikyje įvykęs prekybos krypčių pasikeitimas nešė grynus nuostolius Trečiajam pasauliui.
- Žemės ūkio intensifikacija ir komercionalizacija neretai turėdavo negatyvių ekologinių pasekmių.
- Valiutų kurso skirtumų kompensavimo sistema labai deformavo vieningąją EB žemės ūkio produktų rinką.
- Nors BŽŪP padidino fermerių pajamas, toli gražu ne visiems vienodai. Dideliems, našiems kapitalistiniams ūkiams teko daugiau privalumų, palyginti su nedidelėmis fermomis.
- Nelygybė atsispindėjo ir regionuose — didžiausią ekonominę naudą gavo šiaurinės EB dalies žemdirbiai (žr. 7.2 pav.).

Pasižiūrėjus į šį politinių ir ekonominių trūkumų sąrašą, nenuostabu, kad BŽŪP buvo labai kritikuojama. Štai, ką rašo Fennellis.

> Pusiausvyros tarp pasiūlos ir paklausos stoka, kaltinimai protekcionizmu namie ir dempingu užsienyje, dideli visų subsidijų kaštai, ydingas lėšų perskirstymas, besireiškiantis nuolat mažomis daugelio vienos žemdirbių grupės pajamomis kartu su pernelyg dideliu kitos grupės subsidijavimu — visa tai ekonominiu požiūriu yra sunkiai suprantama (1987, 67).

Bandymai reformuoti BŽŪP kilo beveik kartu su jos pačios suformulavimu. Žinomiausias yra Mansholto planas (*Commission of the European Communities,* 1968), kuriame buvo siūloma koncentruoti dėmesį didesnėms ir specializuotesnėms fermoms, o kai kurių žemių plotų iš viso nebeeksploatuoti. Bet tokios idėjos septintajame dešimtmetyje ir aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kai BŽŪP dar tik plėtojosi, atrodė pernelyg radikalios, todėl buvo pasmerktos žlugti. Vis dėlto EB buvo nuolat spaudžiama mažinti BŽŪP biudžetą, todėl, nežiūrint gerai organizuotos žemdirbių grupių opozicijos, pavyko pasiekti tam tikrų reformų. Pavyzdžiui, 1975—1981 metais realios pieno kainos EB buvo mažinamos po 1,5% per metus (*OECD Observer,* 1988). Tačiau, atsižvelgiant į dvi svarbiausias struktūrines problemas, to buvo per maža. Pirma, gamybos augimas po 2% per metus žymiai lenkė nelanksčią paklausą, kuri didėjo tik po 0,5%. Antra, netgi kainų mažinimo po 1,5% per metus neužteko sumažėti

7.2 pav. Regioniniai EB žemdirbių pajamų skirtumai 1981—1982 metais
Šaltinis: Lintner (1989a, 12)

pasiūlai, nes 2% metinis našumo didėjimas užtikrindavo fermeriams realaus pelno didėjimą. Vidaus politikos poreikiai, ypač Prancūzijoje ir Vokietijos FR, neleido vykdyti radikalesnių reformų, pajėgių pašalinti struktūrinius sunkumus.

Politinės prielaidos išeiti iš šios aklavietės atsirado tik po sunkios 1979—1980 metų Bendrijos biudžetinės krizės, sutapusios su globaliniu plataus vartojimo prekių kainų nuosmukiu. Tai skatino imtis radikalesnių reformų, ir EB Komisijos dokumentas *„Bendros žemės ūkio politikos apmąstymai“ (Reflections on the Common Agricultural Policy; Commission of the European Communities,* 1980) rekomendavo didinti ir pačių žemdirbių atsakomybę. 1981 metais buvo sutarta dėl orientacinių krypčių, ribojant maisto produktų gamybą ateityje, bet

jose nebuvo kreipiamas dėmesys į jau esantį perteklių. Didesnė pažanga buvo padaryta 1984 metais, kai iš principo buvo susitarta, jog nebebus naujų susitarimų dėl valiutų kurso skirtumų kompensavimo, o galiojantys susitarimai bus atšaukti. Dar svarbiau buvo tai, kad tais pačiais metais, siekiant apriboti pieno gamybą, buvo pradėta naudoti kvotų sistemą. Tačiau iš tikro 1983—1986 metais išlaidos pieno gamybos sektoriui padidėjo 33%. Taip įvyko todėl, kad EB valstybių-narių žemės ūkio ministrai „įgyvendindami EB nutarimus dėl pieno gamybos kvotų, nuolat sukčiavo, o tai visiškai pakeitė priimtų sprendimų dvasią ir intencijas" (Gardner, 1987, 168).

1986 metais buvo įvestos griežtesnės pieno ir mėsos gamybos kvotos, bet ir jos vis dar nebuvo pakankamos. Pavyzdžiui, pieno kvotos vis dar leido gaminti 12% produkcijos daugiau negu reikėjo EB. Šių reformų nesėkmė gali būti suprasta tik BŽŪP politikos kontekste. Pirma, 10 iš 12 valstybių-narių yra žemės ūkio produktų eksportuotojai. Todėl jos turi žymų pelną iš Garantijų fondo biudžeto ir sistemos, pagrįstos papildomais išmokėjimais už eksportą bei rinkliavomis už importą. Antra, nors Vokietija ir yra maisto produktų importuotoja, vokiečių fermeriai yra gerai organizuoti ir daro žymų spaudimą per rinkimus daugelyje svarbių rinkiminių apygardų. Todėl Vokietija ir toliau išlieka vienu iš pagrindinių supirkimo kainų mažinimo priešininkų — pavyzdžiui, 1985 metais vetavo pasiūlymą sumažinti javų supirkimo kainas. Didžioji Britanija taip pat yra svarbus maisto importuotojas, bet realybėje reformas įgyvendina lėčiau, palyginti su retoriškais vyriausybės ketinimais. Tai galima paaiškinti tuo, kad Didžiojoje Britanijoje didėja žemės ūkio gamybos rentabilumas, o Nacionalinė žemdirbių sąjunga (*National Farmers Union*) yra labai veikli spaudimo grupė. Be to, dauguma britų žemės ūkio ministrų laikėsi nuomonės, kad BŽŪP reformuoti esą neįmanoma, todėl Didžiajai Britanijai reikią stengtis kuo maksimaliau išnaudoti jos teikiamus privalumus (Gardner, 1987, 178). Pagaliau, nors visos buvusios britų vyriausybės iškilmingai žadėjo reformuoti BŽŪP, iš tikro savo neveiklumą arba netgi nenorą vykdyti reformas maskavo kolektyvine EB sprendimų priėmimo sistema.

Nežiūrint į šias politines kliūtis, pavojinga EB finansų padėtis privertė šiek tiek reformuoti BŽŪP. Čia ypač svarbus 1988 metų Briuselio aukščiausiojo lygio susitikimas. Jame buvo pasiūlyta, kad užtik-

rintų kainų palaikymo išlaidų didėjimas neturi viršyti 74% Bendrijos BNP augimo. Taip pat buvo susitarta dėl biudžeto stabilizavimo, tiesiogiai ribojant išlaidas. Taip pirmą kartą buvo tikimasi priversti žemės ūkio ministrus griežčiau laikytis biudžetinės disciplinos (Pinder, 1991, *chapter five*). Žemės ūkio reformą taip pat skatino didėjanti ekologinių judėjimų įtaka. Stiprėjo spaudimas mažinti pesticidų ir trąšų naudojimą, skirti daugiau dėmesio faunos ir floros apsaugai bei raginimai laikytis „atidėjimo į šalį (*set-aside*)" nuostatos. Pastaroji frazė reiškia gaunančių subsidijas fermerių raginimą mažinti dirbamos žemės plotus. Kartu turėtų būti ieškoma priemonių, kad žemdirbiai galėtų užsidirbti sau lėšų įvairiais kitais būdais, ir jų pajamos nebūtų tiesiogiai susijusios vien tik su maisto produktų, kurių Bendrijoje ir taip jau yra per daug, gamybos didinimu. Šios idėjos atrodė labai patrauklios, nes čia biudžeto reformos yra siejamos su populiaria ekologine politika (žr.: Marsh, 1989).

GATT derybų Urugvajaus raundas dar labiau sustiprino spaudimą reformuoti BŽŪP. Derantis dėl bendro susitarimo dėl pramonės prekių ir paslaugų tarifų mažinimo, EB buvo verčiama sutikti ir su žemės ūkio reformomis, kaip su sudėtine tokio susitarimo dalimi. Šios reformos, dar vadinamos MacSharry'o pasiūlymu, esmę sudaro du svarbiausieji elementai. Pirma, turėjo būti žymiai sumažintos javų supirkimo kainos, kad priartėtų prie pasaulinio lygio. Antra, mažinantiems gamybos apimtis žemdirbiams nuostoliai turi būti kompensuojami tiesioginiais išmokėjimais. Nors būtų nustatytos fiksuotos kompensacijų už javų toną sumos, vis dėlto galimas derlius būtų skaičiuojamas remiantis regiono derlingumo vidurkiu. Be to, 15% didesnėms fermoms mokamų kompensacijų turėtų atitekti „atidėjimo į šalį" nuostatų įgyvendinimo finansavimui. Neperžengiant nustatytų limitų, kompensacijos būtų mokamos už prarastą produkciją; gavus kompensaciją už 85 hektarus, 15 hektarų turėtų būti sumažintas dirbamos žemės plotas.

Buvo tikimasi, kad reformos priemonės padės gerokai sumažinti gamybą, nors, kita vertus, jos nepalietė nemažus rūpesčius keliančių vyno, pieno, cukraus gamybos sektorių bei labai menkai tepakeitė padėtį mėsos gamyboje. Reformų efektyvumas taip pat priklauso nuo to, kaip į jas reaguos žemdirbiai. Be to, reforma turi labai svarbių pajamų perskirstymo aspektų (Josling *and* Mariani, 1993). Supirkimo

kainų mažinimas bei su juo susijusios kompensacijos buvo regresyvinė mokėjimo sistema, koncentruojanti BŽŪP išlaidas žemdirbystei palankesniuose regionuose. Tačiau ir kituose, mažiau derlingos žemės regionuose įsikūrę ūkiai gaudavo kompensacijas, skaičiuojamas pagal regiono derlingumo vidurkį. O „atidėjimo į šalį" programa dėl maksimalios kompensacijos dydžio limito mažiau palanki buvo dideliems ūkiams ir derlingesnės žemės regionams. 1992 metų gegužės mėnesį Ministrų taryba po ilgai trukusių viešų valstybių-narių, komisarų ir žemdirbių organizacijų debatų priėmė MacSharry'o pasiūlymus.

MacSharry'o reformos sudarė prielaidas EB ir JAV susitarimui dėl žemės ūkio elemento *GATT* Urugvajaus reformose. Esminiai susitarimo punktai buvo tokie (Swinbank, 1993):

- nauji susitarimai bus įgyvendinami etapiškai per šešerius metus;
- bendros paramos žemės ūkiui apimties sumažinimas 20%, lyginant su 1986—1988 metais;
- į tarifų dydžio skaičiavimus Europos fermerių naudai nebus įkalkuliuojamos tiesioginės subsidijos už žemę ir gyvulius;
- surenkamų prie sienų mokesčių sumažinimas 36%; tačiau EB buvo leista įvesti papildomą kintamąjį elementą į tarifų skaičiavimą, jeigu pasaulinės kainos nukristų 15% žemiau 1986—1988 metų lygio;
- sudarytos importo galimybės nustatyto laikotarpio pabaigoje atidarys laisvai prekybai iki 5% vidaus rinkų;
- eksporto rėmimo subsidijos per nustatytą laikotarpį bus sumažintos 36%, bet kartu 21% sumažės ir eksporto apimtis.

Apie šį reformų paketą buvo reiškiamos labai priešingos nuomonės, bet buvo sutarta dėl jų priimtinumo, atsižvelgiant į tai, kad nesėkmė derybose dėl žemės ūkio gali pakenkti visam *GATT* derybų procesui. Tačiau prieštaravimai reformoms tęsėsi iki pat 1993 metų, ir Prancūzija buvo labai nepatenkinta sutartu supirkimo kainų lygiu. Todėl neatrodo, kad reformas pavyks realizuoti iki tol arba kol nebus įgyvendintos *GATT* derybose sutartos reformos.

Ankstesniais dešimtmečiais bet koks pasiūlymas susilpninti vienintelę svarbiausią Bendrijos bendrąją politiką būtų buvęs atmestas iš karto. Kad tokia reforma dabar yra galimà, gãlima laikyti svarbiu EB

pokyčio ženklu, iš dalies sąlygotu 1992 metų programos bei resursų pozityvios industrinės politikos plėtotei reikalingumu. Kaip rašo Avery, aštuntajame dešimtmetyje buvo:

> baiminamasi, kad pokyčiai „kertiniame EB akmenyje" gali pakenkti visam bendrosios rinkos kūrimui ir kitoms bendros politikos kryptims. Iš tiesų, aštuntajame dešimtmetyje jau pats terminas „žemės ūkio politikos reforma" buvo tabu oficialiojoje Europos Bendrijos kalboje. Bet šiandien atsisakymas reformuoti BŽŪP būtų kliūtis tolesniam Europos kūrimui. (1987, 162)

BŽŪP tikrai buvo kliūtis, nes būtent ji yra pagrindinė EB biudžetinių krizių priežastis, rimtai trukdanti plėtoti šią viršvalstybinę (*supranational*) organizaciją.

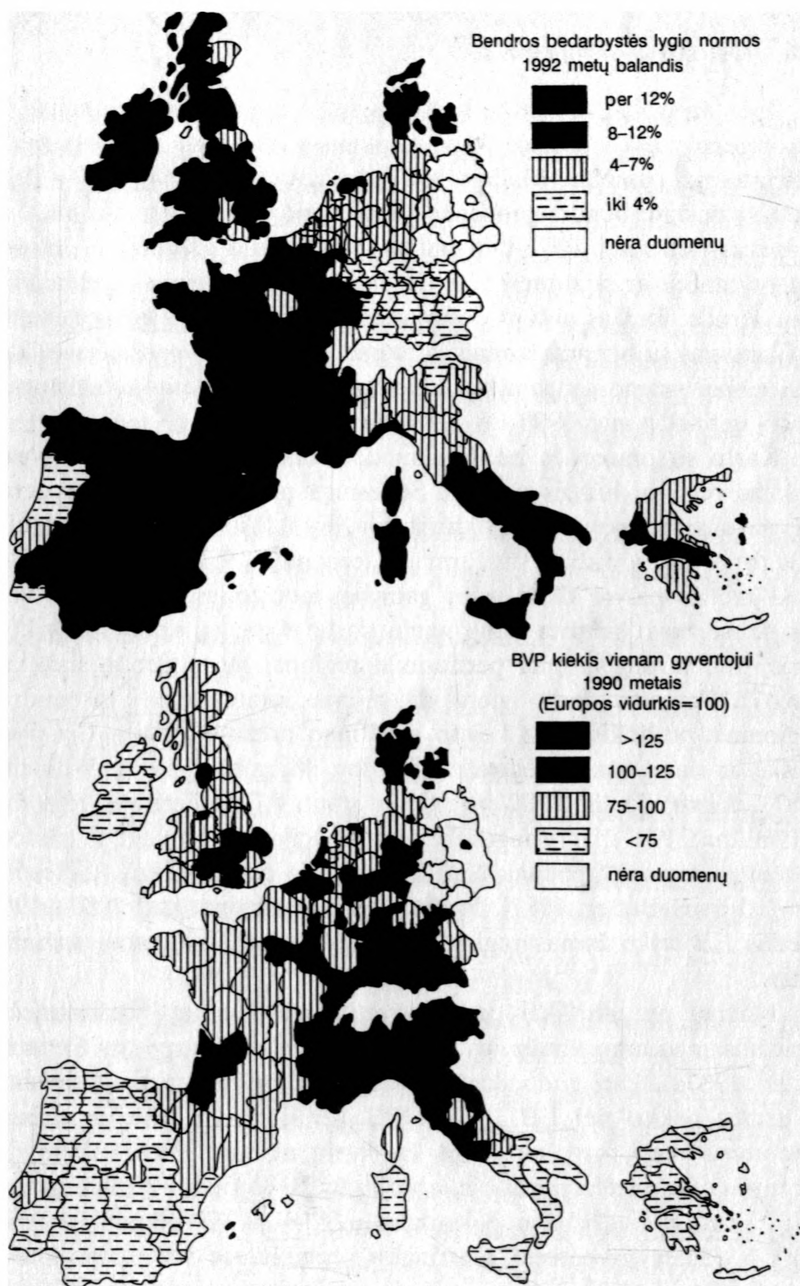
REGIONINIAI SKIRTUMAI: VIDINIAI AUGIMO PRIEŠTARAVIMAI?

Spaako raportas, kuris buvo parengtas jau iki Romos sutarties pasirašymo, nenumatė, kad muitų sąjungos sukūrimas sukels kokias nors ilgalaikes nesėkmes ar išardys nusistovėjusią pusiausvyrą. Tikėtasi, kad rinkos jėgų „nematoma ranka" ištaisys bet kokius žymesnius regioninius skirtumus vieningoje ekonominėje erdvėje. Todėl parengtame Romos sutarties projekte „skirtumus, kurie labiau buvo vertinami kaip laikinas, išimtinis, bet ne esminis reiškinys, pagrindinai įveikti turėjo laisvoji rinka bei minimali nacionalinių ekonominių politikų koordinacija, tuo tarpu kai Bendrijos institucijoms buvo planuojamas tik antrinis vaidmuo" (Hodges, 1981, 44).

Šios iš esmės neoklasikinės ir Keyneso idėjomis besiremiančios ekonominės analizės buvo pernelyg optimistiškos. Pirma, kad ir kokia tobula buvo bendrosios rinkos plėtotė, didesnių privalumų turėjo EB centre esantys regionai. Periferiniai regionai traukė kai kuriuos pramonės sektorius, pavyzdžiui, tekstilę arba automobilių surinkimo firmas, ieškojusias pigios ir lanksčios darbo jėgos. Todėl centriniai regionai turėjo daug svarbių privalumų — trumpi atstumai, didelis realizavimo rinkos potencialas, kapitalo rinkų prieinamumas bei

geresnės mokslinių tyrimų ir plėtojimo sąlygos. Antra, nepakankamas kapitalo ir darbo jėgos mobilumas Bendrijos viduje sąlygojo, kad nusistovėję struktūriniai netolygumai tapo regioninės nelygybės pagrindu. Trečia, net jeigu Bendrijoje ir prasidėdavo konvergencijos procesai, tai juos nuolat išmušdavo iš vėžių trys vienas po kito vykę Bendrijos pagausėjimai. Kiekvienas iš jų pridėdavo po naują valstybę-narę — t. y. Airiją, Graikiją, Portugaliją, — kurios įstojimo į Bendriją metu pagal pajamų dydį vienam gyventojui užimdavo paskutinę vietą EB šalių sąraše. Pavyzdžiui, vidutinis pajamų vienam gyventojui lygis Portugalijoje sudarė tiktai pusę Bendrijos 1986 metų lygio, ir nė vienas iš Ispanijos ar Portugalijos regionų neturėjo aukštesnio už EB vidurkį pajamų lygio (Kowalski, 1989).

Išmatuoti Bendrijos regioninius skirtumus yra gana sudėtinga. Apskritai paėmus, akivaizdu, kad čia regioninė nelygybė yra žymiai didesnė negu JAV; pajamų vienam gyventojui skirtumų santykis yra dvigubas, o bedarbystės lygio netgi trigubas (Kowalski, 1989). Taip pat akivaizdu, kad periferiniuose EB regionuose nuolat yra mažesnės pajamos vienam gyventojui, aukštesnis bedarbystės lygis, didesnis priklausomumas (lėta plėtotė) nuo žemės ūkio bei neproporcingai daug atsilikusios technologijos ir lėtai besiplėtojančių pramonės šakų. Kalbant tiksliau, 1985 metais dešimtyje turtingiausių EB regionų pajamos vienam gyventojui buvo trigubai didesnės negu dešimtyje neturtingiausių regionų (Keeble, 1989). Regionų nelygybę gerai atspindi BVP ir bedarybstės pasiskirstymas vienam gyventojui (7.3 pav.). Didžiausias BVP kiekis vienam gyventojui tenka Didžiojoje Britanijoje, Danijoje, Prancūzijoje, Šiaurės Italijoje, Nyderlanduose, Belgijoje, Liuksemburge ir Vokietijoje. Tuo tarpu mažiausias BVP kiekis vienam gyventojui tenka Graikijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Airijoje ir Pietų Italijoje. Bedarbystės normos skaičiavimai yra problemiškesni, bet Bendrijos statistika tvirtina, kad aukščiausias bedarbystės lygis yra šiaurinėje Didžiosios Britanijos dalyje, Pietų Italijoje, Pietų Prancūzijoje ir ypač Airijoje bei Ispanijoje. „Karštasis bananas (*The hot banana*)" — toks yra naujausias terminas, apibūdinantis lanką, vedamą nuo tradicinės Londono—Paryžiaus—Amsterdamo ašies per Pietų Vokietiją į Milaną, o po to nusitęsiantį per Pietų Prancūziją į Barseloną/Valensiją Ispanijoje.

7.3 pav. Bedarbystės lygis (1992 m. balandis) ir BVP vienam gyventojui (1990) EB regionuose

Šaltinis: Eurostat

Tuo tarpu, kai įmanoma nustatyti statistinius, giliai įsišaknijusius netolygumus EB, duomenys apie regionų panašėjimą ar jų skirtumų didėjimą yra painesni. Molle (1980) per ilgą laiko tarpą (1950—1979 metais) nustatė bendrą tendenciją, kad regioniniai skirtumai mažėja. Jensenas-Butleris (1987) taip pat pastebėjo, kad aštuntame dešimtmetyje mažėjo ir skirtumai tarp EB šalių, ir regioniniai skirtumai. Tačiau atrodė, kad aštuntojo dešimtmečio pabaigoje sąlygos pasikeitė, ir Clausse'as su bendraautoriais (Clausse *et al.*, 1986) apskaičiavo, kad regioniniai pramonės gamybos apimties vienam gyventojui skirtumai išliko nepakitę nuo 1970 iki 1982 metų.

Kartu su pramonės nuosmukiu devintajame dešimtmetyje įvyko ir kitas regionų būklės pokytis. Senesnius pramonės regionus gerokai paveikė pramonės restruktūrizacija. Keeble'io (1989) analizė aiškiai rodo, kad anksčiau susiformavę „centriniai" EB regionai 1979—1983 metais patyrė didžiausius gamybos nuostolius. Bet, antra vertus, juose buvo sukurta daug naujų darbo vietų aptarnavimo sektoriuje. Tuo tarpu išoriniai periferiniai regionai buvo vieninteliai, kur buvo užfiksuotas darbo vietų daugėjimas pramonėje. Šis bendras regioninis poslinkis buvo keleto sudėtingų procesų išdava. Čia pasireiškė ir naudinga decentralizacija (žr.: Mingione, 1983; Williams, 1987, *chapter* 5), ir TNK investicijų srautas į periferinius regionus (Hamilton, 1987), ir išaugęs bei informacijos technologijos plėtote paremtas regionų gebėjimas prisitaikyti prie naujų sąlygų (Gillespie, 1987; Jensen-Butler, 1987). Molle (1990) patvirtina, kad 1980—1985 metais EB įvyko žymus regionų turtingumo lygio skirtumų sumažėjimas.

Mažiau optimistiškai padėtis vertinama devintojo dešimtmečio pradžios ir vidurio analizėje (*Commission of the European Communities*, 1987a), kuri rodo, kad nuo 1980 metų regioniniai skirtumai iš esmės nekito nei EB 10, nei EB 12. Be to, Keeble'io surinkti duomenys rodo, kad, nežiūrint kai kurių marginalinių pokyčių devintojo dešimtmečio pradžioje, absoliutūs BVP kiekio vienam gyventojui skirtumai tebebuvo pakankamai dideli. 1983 metais BNP vidurkis vienam gyventojui centriniuose regionuose buvo beveik dvigubai didesnis, lyginant su periferiniais Bendrijos regionais. Galbūt dar pesimistiškesnė yra urbanistinių regionų funkcionavimo analizė, paremta Cheshire'o (1992) išvada, kad 1971—1988 metais vyko ryškus

skirtingumų didėjimas, ir tik efektyvią teritorinę politiką vykdžiusių Roterdamo ir Barselonos atvejai yra svarbios šios išvados išimtys.

Paaiškinti EB regionų raidos tendencijas yra gana sudėtinga. Jau buvo minėtos trijų Bendrijos išsiplėtimų pasekmės. Kitas svarbus regionų raidos bruožas yra kintanti regioninių skirtumų prigimtis. Erdvinės išraiškos skirtumai susipina su socialinio ir ekonominio lygio skirtingumais bei savotiškai juos atspindi. Laikui bėgant, erdvinės regionų struktūrinių skirtumų išraiškos kinta. Aštuntajame dešimtmetyje Komisija pripažino visą šios problemos sudėtingumą ir apibrėžė penkis nepalankiausioje situacijoje esančių EB regionų tipus (Armstrong, 1989):

- atsilikę regionai, pavyzdžiui, Viduržemio jūros baseino sritys, kurių ekonomika priklauso nuo žemės ūkio, gauna mažas pajamas bei turi netobulą infrastruktūrą;
- smunkantys regionai, pavyzdžiui, šiaurinė Didžiosios Britanijos dalis arba Valonija;
- periferiniai regionai, pavyzdžiui, Airija, iš kur sunkiau patekti į pagrindines prekių realizavimo rinkas;
- pasienio regionai, pavyzdžiui, iki 1990 metų Vakarų ir Rytų Vokietijų pasienis, kuriame prekybai tarp greta esančių sričių buvo sudarytos sunkiai įveikiamos kliūtys;
- regionai su sudėtingomis urbanistinėmis problemomis, pavyzdžiui, Neapolis, Belfastas su savo dideliais socialiniais, ekologiniais ir ekonominiais sunkumais.

Pradiniais Bendrijos egzistavimo metais, kada pagrindinis dėmesys buvo skiriamas augimui ir integracijai, regioninės problemos buvo suvokiamos kaip nepakankamos pažangos pasekmė (tipišku problemos pavyzdžiu buvo laikoma *Mezzogiorno*, t. y. pietinė Italija). Vėliau, ypač po Didžiosios Britanijos įstojimo bei po aštuntojo ir devintojo dešimtmečių nuosmukių, dėmesys nukrypo į senesniųjų industrinių regionų problemas. Devintajame dešimtmetyje miestų problemos buvo gerai išnagrinėtos, analizuojant EB geografinio išplanavimo problemas. Iš tikro, Bendrijoje galima skirti mažiausiai du urbanizuotų regionų problemų tipus (Cheshire *et al.*, 1986). Greitai augantiems miestams, pavyzdžiui, Neapoliui ir Atėnams yra būdingas

gyventojų perteklius, užterštumas ir bloga gyvenamojo ploto kokybė. Pramoniniai miestai, pavyzdžiui, Genuja, Liverpulis, Lježas kenčia nuo aplinkos užterštumo ir didėjančios bedarbystės. Be to, kai kurie iš didžiausiųjų EB miestų turi ištisus kvartalus, kuriems būdingas ekonominis nuosmukis bei labai didelė santykiškai skurstančių gyventojų koncentracija (*European Foundation*, 1986).

Šeštame ir septintame dešimtmečiuose mažai buvo skiriama dėmesio regioninei Bendrijos politikai, nors tokia politikos kryptis buvo numatyta antrame Romos sutarties straipsnyje. Šį nepakankamą dėmesingumą iš dalies lėmė įsitikinimas, kad laisvas rinkos jėgų veikimas yra pajėgus regioninius skirtumus pašalinti. Ši nuostata taip pat atspindėjo ir palankias to laikotarpio nacionalines ir tarptautines EB 6 raidos sąlygas, kada bedarbystės lygis, ypač lyginant su ketvirtuoju dešimtmečiu, buvo sąlygiškai žemas. Tačiau baigiantis septintajam dešimtmečiui EB ekonominis augimas sulėtėjo, ir išryškėjo reikšminga regioninė bedarbystės koncentracija. Pirmojo EB išsiplėtimo perspektyva paskatino imtis ryžtingesnių veiksmų. Iš dalies Europos regioninio plėtojimo fondas ir buvo sukurtas kaip priemonė nukreipti papildomus EB resursus į Didžiąją Britaniją ir tokiu būdu kompensuoti jai numatomą biudžetinį deficitą. Vis dėlto buvo prisibijoma, kad regioninė poliarizacija valstybėms-narėms gali sukelti nusivylimą naryste Bendrijoje.

Su regionine poliarizacija galima kovoti įvairiais būdais, pavyzdžiui, sustiprinant nacionalinių vyriausybių naudojamas priemones, bet, kaip tvirtina Armstrongas (1989), pakankamai svarios priežastys paskatino plėtoti atskirą EB regioninę politiką. Pirma, Komisija galėjo užtikrinti didesnį regioninės politikos efektyvumą, nukreipdama bendrus resursus į tuos regionus, kuriems labiausiai to reikėjo. Antra, EB atliko koordinatoriaus darbą ir leido išvengti vienas kitam prieštaraujančių tikslų įgyvendinimo gretimuose kaimyninių valstybių regionuose. Trečia, visos EB valstybės-narės buvo vienodai suinteresuotos šalinti bedarbystę ir skurdą visoje Bendrijoje ir užtikrinti, kad atskiri regionai nenusiviltų naryste EB. Galiausiai regioninių skirtumų šalinimu buvo svarbu užtikrinti visų valstybių-narių sutarimą dėl papildomų ekonominės ir politinės integracijos priemonių. Prie šių argumentų galima pridurti dar du. Tarptautinės regioninės (ir kitokios) politikos priemonės galėjo būti reikalingos kovai su Bendrijoje

didėjančia kapitalo internacionalizacija. Tai yra ypač svarbu, turint galvoje labai didelį kapitalo mobilumą ir gamybos ciklo sutrumpėjimą, kas, savo ruožtu, regionuose didina investavimo bei kapitalo išnaudojimo tempus (Damette, 1980). Atitinkamai EB integracija taip pat paskatino EB vidinės prekybos augimą, o tai reiškia, kad ekonominės veiklos svyravimai viename regione greitai pasijaučia kituose regionuose ir valstybėse-narėse.

Būtinybę plėtoti Bendrijos regioninę politiką galima pagrįsti loginiais argumentais, bet paaiškėjo, kad ją įgyvendinti labai sunku dėl valstybių-narių nuolatinių tarpusavio varžybų bei atkaklaus nacionalinio suvereniteto laikymosi. Vokietijos FR, kuri turėjo būti didžiausia naujosios politikos rėmėja, pasipriešino platesnės apimties bei labiau nepriklausomam EB regioninės politikos pobūdžiui. Todėl 1975 metais įkurtas Europos regioninio plėtojimo fondas (ERPF) labiau papildė, o ne pakeitė nacionalines regionines politikas. EB teikė dotacijas infrastruktūros bei pramonės ir paslaugų sferos plėtojimo projektams. Projektai pateikiami per nacionalines vyriausybes, o ERPF skiria ne daugiau kaip 50% tos pagalbos, kuri gaunama iš nacionalinės vyriausybės. Taigi tokia ERPF veikla buvo labiau nacionalinių politikų priedas negu tikrai bendra valstybių-narių politika. Tai ypač aštriai pasijautė, bandant apibrėžti kriterijus, pagal kuriuos būtų nustatoma, kuriems regionams labiausiai reikalinga pagalba. Thomsono raporte, remiantis objektyviais rodikliais, buvo bandoma apibrėžti šias EB sritis, tačiau raporto rekomendacijos buvo nepriimtinos politiniu aspektu. Todėl atskiroms vyriausybėms buvo leista pačioms parinkti tinkamas sritis, ir kiekvienai šaliai buvo skirta metinė išlaidų kvota. Aštuntajame dešimtmetyje Italija bei Didžioji Britanija gavo didžiąją šios pagalbos dalį.

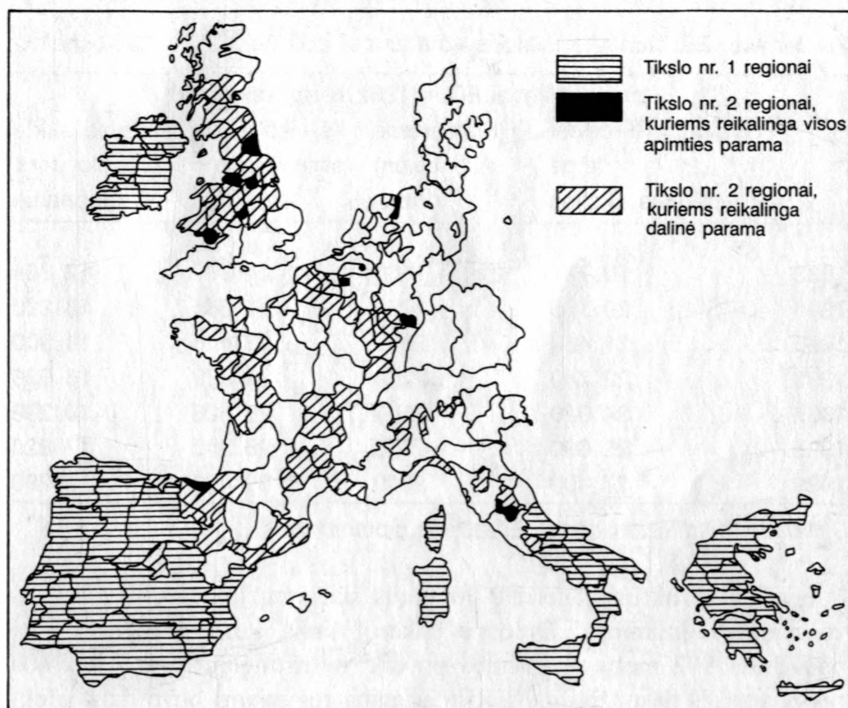
ERPF išlaidos buvo nuolat peržiūrimos (7.3 lentelė). Atsižvelgiant į aštuntame dešimtmetyje įvykusius regionų ir valstybių ekonominio lygio pokyčius, nuo 1982 metų ERPF lėšos buvo pradėtos naudoti labiau pasirinktinai. Kelios šiaurinės Europos valstybės iš viso nebegaudavo paramos, užtat resursai buvo sukoncentruoti Airijai, Didžiajai Britanijai, Italijai ir naujai valstybei-narei — Graikijai. 1985 metais vyko tolesnė reforma. Kvotas pakeitė diapazonai, kuriuose kiekvienai šaliai buvo numatomi minimalūs ir maksimalūs išlaidų lygiai. Tai

7.3 lentelė. Europos regioninio plėtojimo fondo paskirstymas 1973—1993 metais

	Paskirstymas pagal kvotas (%)				Tikslinis paskirstymas 1989—1993 metais	
	1975	1982	1985 m. diapazonas	1986 m. diapazonas	Tikslo nr. 1 regionai	Tikslo nr. 2 regionai
Airija	6,0	7,3	5,64—6,83	3,82—4,61	5,4	—
Belgija	1,5	0	0,9—1,20	0,61—0,82	—	4,3
Danija	1,3	1,3*	0,51—0,67	0,34—0,46	—	0,4
Didžioji Britanija	28,0	29,3	21,42—28,56	14,50—19,31	1,7	38,3
Graikija	nėra duomenų	16,0	12,35—15,74	8,36—10,64	16,2	—
Italija	40,0	43,7	31,94—42,59	21,62—28,79	24,5	6,3
Ispanija	nėra duomenų	nėra duomenų	nėra duomenų	17,97—23,93	32,6	20,7
Liuksemburgas	0,1	0	0,06—0,08	0,04—0,06	—	0,2
Nyderlandai	1,7	0	1,01—1,34	0,68—0,91	—	2,6
Portugalija	nėra duomenų	nėra duomenų	nėra duomenų	10,66—14,20	17,5	—
Prancūzija	15,0	2,4**	11,05—14,74	7,48—9,96	2,1	18,3
Vokietijos FR	6,4	0	3,76—4,81	2,55—3,44	—	8,9

* Tik Grenlandijai

** Tik užjūrio departamentams

7.4 pav. Regionai, gaunantys paramą pagal ERPF veiklos tikslus nr. 1 ir nr. 2 1989—1993 metais

Šaltinis: Commission of the European Communities

suteikė Komisijai daugiau savarankiškumo, įgyvendinant regioninę politiką, bei sudarė sąlygas padėti ir toms šalims, kurios iki tol, kaip pavyzdžiui, Belgija, buvo ignoruojamos. Ši politikos kryptis iš naujo buvo peržiūrėta 1986 metais, į EB įstojus Ispanijai ir Portugalijai.

Tolesnės reformos, jau atkreipiant dėmesį ir į smunkančius senus Bendrijos industrinius centrus, buvo pradėtos vykdyti 1988 metais. Pavadinimais „tikslo nr. 1" regionas ir „tikslo nr. 2" regionas atitinkamai buvo pažymėti reikalaujantys pagalbos periferiniai bei smunkantys vidiniai regionai (žr. 7.3 lentelę). Šių regionų išsidėstymas pavaizduotas 7.4 paveiksle „Tikslo nr. 1" tipo regionai yra susitelkę Ispanijoje, Portugalijoje, pietinėje Italijoje, Airijoje ir Graikijoje. Tuo tarpu „tikslo nr. 2" tipo regionai yra būdingi Didžiajai Britanijai, Belgijai; tokiais laikomi Ruras Vokietijoje ir Baskų šalis Ispanijoje. Buvo padidintas

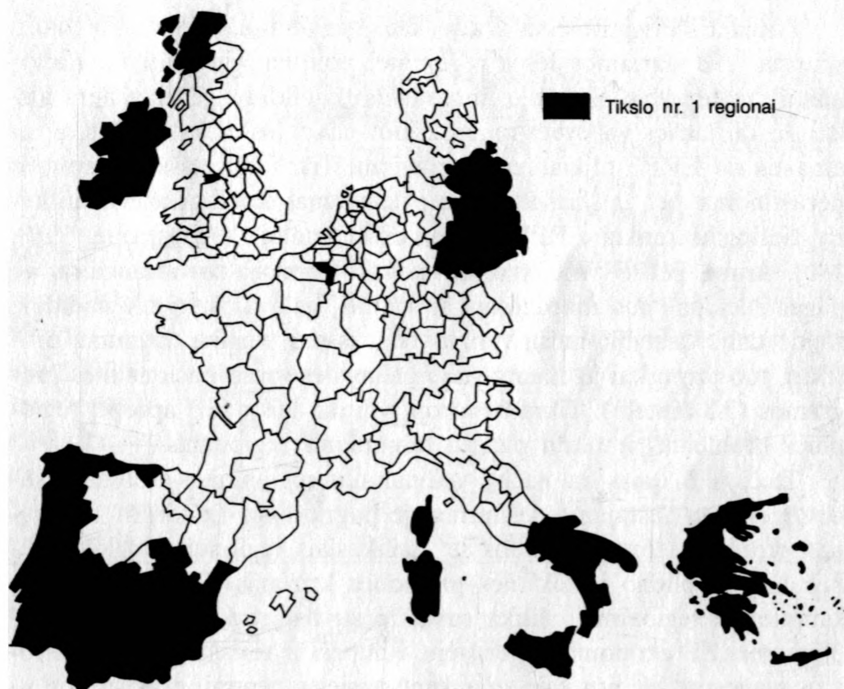
7.4 lentelė. EB biudžeto išlaidos struktūrinei politikai 1973—1993 metais

	Milijonai *ECU* (1992 metų kainomis)			
	Struktūriniai fondai ir kitos struktūrinės akcijos	Solidarumo (*Cohesion*) fondas	Iš viso skirta struktūrinėms akcijoms	Iš viso skirta tikslo nr. 1 regionams
1993	19 777	1500	21 277	12 328
1994	20 135	1750	21 885	13 220
1995	21 480	2000	23 480	14 300
1996	22 740	2250	24 990	15 330
1997	24 026	2500	26 526	16 396
1998	25 690	2550	28 240	17 820
1999	27 400	2600	30 000	19 280

Šaltinis: Commission of the European Communities

ir bendras struktūriniams EB fondams skiriamų lėšų kiekis. Tai buvo svarbi vadinamojo „Delors'o paketo" dalis, kuria buvo siekiama padidinti 1992 metų programos poveikį neturtingiausiems Bendrijos regionams. Iš tiesų, tikslinė ERPF pagalba regionams buvo daug efektyvesnė ir tikslesnė. Pavyzdžiui, 1987—1992 metais *Mezzogiorno*, Graikija (išskyrus Atėnus), Airija, Šiaurės Airija ir Prancūzijos užjūrio departamentai užsitikrino sau 60% fondo lėšų.

1992 metų gruodžio mėnesį bendrų derybų dėl biudžeto kontekste Edinburgo aukščiausiojo lygio susitikime vėl buvo peržiūrėta ir Komisijos struktūrinių fondų apimtis. Numatyta iki 1999 metų struktūrinius fondus iš viso padidinti 27,4 milijardo *ECU*, o Solidarumo (*Cohesion*) fondui, kuris turi remti silpnesniųjų valstybių-narių prisitaikymą prie vieningosios rinkos ir EVS reikalavimų, skirti iki 2,6 milijardo *ECU* (7.4 lentelė). Pagrindinį dėmesį sutelkiant socialinio ir ekonominio solidarumo (*cohesion*) rėmimui, maždaug 70% struktūrinių lėšų bus skirta atsiliekantiems nuo Bendrijos lygio, tikslo nr. 1 regionams. Pripažinus, kad buvusios Rytų Vokietijos teritorija turi daug ekonominių ir kitokio pobūdžio sunkumų, šios „naujosios" Vokietijos žemės (*Länder*) irgi buvo įrašytos į tikslo nr. 1 regionų sąrašą (7.5 pav.). Be to, į remtinų regionų sąrašą įrašyti ir Henò (Belgija), Mersisaido, Heilendso ir Ailendso (Didžioji Britanija) regionai.

7.5 pav. ERPF veiklos tikslo nr. 1 regionai 1993—1999 metais
Šaltinis: Commission of the European Communities

Maksimali paramos norma, teiktina, susiklosčius ekstremalioms aplinkybėms, keturioms remtinoms šalims, taip pat buvo padidinta nuo 75 iki 85%.

Didėjančią ERPF svarbą simbolizavo ir jo įteisinimas Vieningame Europos akte. 130-ame Akto straipsnyje apibrėžiama ERPF paskirtis „ištaisyti pagrindinius regioninius skirtumus Bendrijoje, dalyvaujant atsilikusių regionų plėtotėje ir struktūrinių reformų vykdyme bei smunkančių industrinių regionų pertvarkyme". Tačiau kol kas ERPF funkcionavimas daugeliu atvejų išliko problemiškas. Dėl lėšų stokos jis negalėjo atlikti nustatytų uždavinių, bet, kalbant iš esmės, regioninė politika savotiškai prarydavo lėšas, kurios galėjo būti skiriamos kitiems tikslams, ir ypač svarbiausiam 1992 metų programos siekiui padaryti Bendriją labiau pajėgią konkuruoti globaliniu mastu.

Pirma ERPF problema yra jo kaip pagalbinio, papildomo fondo statusas. EB skiriamos lėšos regioninei politikai gali būti tik nacionalinių vyriausybių skiriamo finansavimo papildinys. Tačiau nėra aišku, ar kai kurios valstybės-narės, užuot naudojusios savo lėšas, apsieina tik su ERPF teikiamu finansavimu. Tiksli šio reiškinio apimtis nėra žinoma, bet „aiškiai išryškėjo pakankamai dideli sukčiavimai, kurie tiesiogiai kenkia ERPF veiklos efektyvumui" (Armstrong, 1989, 180). Antra, ERPF problema yra ta, kad Komisija savo nuožiūra, ne pagal nacionalinius diapazonus ar kvotas, gali skirstyti tik nedidelę fondo dalį. Valstybių-narių vyriausybės vis dar tvirtina daugumą projektų, tuo tarpu kai jų finansavimo galimybes varžo nacionalinės programos (7.3 lentelė). Tikra bendroji politika leistų EB aprėpti regionines problemas ir tikrai padėtų remtiniems regionams.

Trečioji dilema yra pačių, vadinamųjų regioninių, problemų sudėtingėjimas. Šeštajame dešimtmetyje pagrindinės Bendrijos regioninės problemos buvo siejamos su atsilikusiais regionais bei lokalinėmis anglių, plieno ir tekstilės pramonės krizėmis. Devintajame dešimtmetyje regioninė politika susidūrė su dar sudėtingesnėmis problemomis EB ekonominėje erdvėje. Kaupėsi ir vis aštriau reiškėsi tokios naujos problemos kaip smunkantys miestų centrai, nykstantys uostai, būtinybė rekonstruoti turistinius kurortus (Albrechts *and* Swyngedouw, 1989). Tam reikėjo ir papildomų lėšų ir lankstesnės regioninės politikos. Ketvirtoji regioninės politikos problema yra nedidelė ERPF apimtis, ypač lyginant su valstybių-narių vyriausybių skiriamomis lėšomis regioninėms problemoms spręsti bei tais dideliais remtinų regionų sunkumais. Delors'o planas numatė svarbiausių EB struktūrinių fondų padidinimą, bet ERPF buvo skirta tik 11% EB 1989 metams planuojamų išlaidų. Todėl jis gali teikti tik nedidelę viso reikalingo regionams kapitalo dalį. Kowalskis (1989) yra apskaičiavęs, kad fondo lėšų proporcija neturtingiausių EB regionų finansavime retai kada viršija netgi 5%. Skaičiuojant visos Bendrijos mastu, struktūrinės išlaidos sudaro mažiau negu vieno EB BVP procento trečdalį (Pinder, 1991, 166).

Ribotas ERPF galimybes mažina ir prieštaravimas tarp kitų EB veiklos krypčių finansavimo bei jo netikėtų pasekmių regionų būklei. Capellinas ir Molle (1988) susumavo regionines EB svarbiausių veiklos krypčių pasekmes (7.5 lentelė). Žemės ūkio politika yra pa-

7.5 lentelė. Atskirų EB politikos krypčių poveikio regionams schema

	Regionų tipai							
	Centriniai		Pusiau periferiniai		Vyraujančio žemės ūkio ir periferiniai		Seni industriniai	
Politikos kryptys	Š*	P	Š	P	Š	P	Š	P
Žemės ūkis	0	0	+	0	0	—	0	0
Pramonė	—	0	+	+	0	0	—	—
Energetika	0	—	0	—	—	—	0	0
Transportas ir telekomunikacija	+	0	+	—	0	—	0	0
Prekyba	0	0	0	0	0	0	0	0
Makroekonominė ir monetarinė	+	0	+	0	0	—	0	0

*Š — šiaurė, P — pietūs

Šaltinis: Capellin *and* Molle (1988, 191)

lankesnė klestintiems žemdirbystės regionams; industrinės politikos pasekmės nevienareikšmiškos, vis dėlto mažiau palankios seniesiems industriniams regionams; energetikos politika santykiškai nepalanki daugeliui Pietų Europos regionų; transporto ir telekomunikacijų politika palanki turtingesniems ir urbanizuotiems regionams; prekybos politika vėlgi palanki turtingiesiems regionams. Tačiau bendrą EB veiklos krypčių poveikį sunku vertinti, nes daugelis bendros politikos krypčių turi viena kitai prieštaraujančias pasekmes. Vis dėlto atrodo, kad raidos tendencija yra palankesnė Šiaurės Europai, centriniams bei pusiau periferiniams regionams. Taigi, nors ir nėra jokio sisteminio iškrypimo, atrodo, kad egzistuoja atvirkščiai proporcinga priklausomybė tarp regioninės politikos, iš vienos pusės, ir kitų EB bendros politikos krypčių, iš kitos, — finansavimo.

Suprantama, kad niekas sąmoningai nesiekia, kad kitos bendros politikos kryptys būtų palankesnės turtingesniems Bendrijos regionams. Iš tiesų vis labiau suvokiamos galimos regioninės daugelio EB politikos krypčių pasekmės. Tai ypač akivaizdu telekomunikacijos, informacijos

technologijos bei kitose tobulos technologijos pramonės šakose. Todėl pradėta ieškoti būdų, kaip pozityviai į atskiruose sektoriuose vykdomą politiką įtraukti regioninę dimensiją. Čia pavyzdžiais galėtų būti Specialioji regionų telekomunikacijos plėtojimo programa — (*STAR — Special Telecommunications Action for Regions*) bei Europos mokslo ir technologijos pritaikymo regionų inovacijai bei plėtojimui programa (*STRIDE — Science and Technology for Regional Innovation and Development in Europe*). Tačiau šią regioninės ir kitų politikos krypčių sąveiką riboja svarbesni EB siekiami tikslai, todėl akcentuojanti augimą, masinę gamybą bei našumą 1992 metų programa gali sukelti dar didesnę regioninę nelygybę (Bremm *and* Ache, 1993; Vickerman, 1990). Aminas (1992, 20) yra įsitikinęs, kad regionų skirtumai didės dėl „silpnesniųjų regionų atidavimo likimo valiai laisvoje rinkoje, dėl turtingesniuose regionuose esančių efektyvesnių rinkos dalyvių vis geresnio pasinaudojimo savo privalumais bei dėl TNK, kurių centrai irgi yra įsikūrę svarbiausiuose centriniuose regionuose, galios ir įtakos augimo". Šios tendencijos išimtimi gali būti tik pasienio regionai, kurių padėtis, pašalinus kliūtis prekybai su gretimais regionais skirtingose šalyse, gali pagerėti (Maillat, 1990). Atsižvelgiant į 1992 metų programos svarbiausią siekį padidinti EB pajėgumą konkuruoti pasaulinėse rinkose, tenka pripažinti, kad regionams gali būti suteikta tik labai ribota pagalba. Be to, regioninė nelygybė gali būti suprasta kaip esminė prielaida kapitalo augimui, užtikrinanti nelygiaverčių mainų bei darbo jėgos rezervų pasiūlos galimybes. Taigi kapitalo kaupimo logika (1992 metų programa yra viena iš jos apraiškų) riboja regioninių programų apimtį bei jų vykdymo įsipareigojimus. Štai ir Planque'as (1993) tvirtina, jog jeigu bus sukurta mažinanti vyriausybės intervencijos galimybes EVS, tai Prancūzijoje regionų nelygybė dar padidės.

SOCIALINIS FONDAS IR SOCIALINĖ EUROPA

Socialinė, kaip regioninė, nelygybė yra struktūrinis kapitalistinės raidos bruožas. Tai kartu su augimo, konkurencijos ir masinės gamybos akcentais nesąlygiškai pripažįstama ir Romos sutartyje. Todėl šią sutartį galima laikyti savotišku kapitalo manifestu. Samdomo darbo, darbininkų teisės buvo beveik neliečiamos nei diskusijose iki sutar-

ties pasirašymo, nei pačioje sutartyje. Iš tikro reikšmingai apie tai kalbama tik sutarties skyriuje, skirtame darbo jėgos bendros rinkos kūrimui. Tai, žinoma, nereiškia, kad socialinė politika buvo automatiškai nukreipta tarnauti kapitalo poreikiams. Priešingai, Europos socialinio fondo (ESF) evoliucija yra išorės spaudimo, ypač struktūrinės bedarbystės pasaulinėje ekonomikoje didėjimo, bei valstybių-narių vidaus politikos tarpusavio sąveikos išdava.

Kaip ir regioninės politikos atveju, socialinis fondas rėmėsi įsitikinimu, kad laisvo rinkos veikimo jėgos pašalins svarbiausius pajamų bei įsidarbinimo galimybių skirtumus Bendrijoje. Žinoma, niekas nesitikėjo, kad, sukūrus Bendriją, išnyks socialiniai skirtumai. Nelygus pajamų pasiskirstymas tarp kapitalo ir darbo bei galimybės gauti pelną motyvas buvo vertinami kaip fundamentalūs EB rinkų funkcionavimo elementai. Vis dėlto Romos sutartis numatė keturias pagrindines valstybės socialinės intervencijos formas (Mazey, 1989b).

- Etapiškas laisvo darbo jėgos judėjimo kartu su galimybe naudotis socialinės apsaugos sistemos privalumais įgyvendinimas (48, 49 ir 51 straipsniai).
- Pasikeitimo jaunais darbininkais programų skatinimas (50 straipsnis).
- Vienodas vyrų ir moterų apmokėjimas už darbą (119 straipsnis).
- Europos socialinio fondo profesiniam ir geografiniam darbo jėgos mobilumui remti įsteigimas (123—127 straipsniai).

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintajame dešimtmetyje socialinė politika daugiausiai apsiribojo bendrosios darbo jėgos rinkos kūrimo priemonėmis, t. y. buvo mažinami migracijos ribojimai bei siekiama užtikrinti socialines garantijas migrantams ir jų šeimoms. Šią politiką būtina vertinti, atsižvelgiant į smarkų ekonominį augimą bei didelę migrantų darbo jėgos paklausą Šiaurės Europoje. Abi šios aplinkybės palengvino valstybių-narių susitaikymą su EB intervencija į potencialiai jautrias nacionalinio suvereniteto sferas.

Bet aštuntajame dešimtmetyje, prasidėjus ūkio nuosmukiui bei bedarbystės augimui, pasikeitė tarptautinis ekonominis klimatas. Vis aiškesnis EB narių skirtumų suvokimas skatino dar labiau kištis į socialines problemas. Na, o didėjanti darbininkų migrantų diskriminacija grasino ir tai vienai iš nedaugelio efektyvių EB socialinės politikos

sričių. Be to, gerokai išaugo Vokietijos FR atėjusių į valdžią Willy Brandto vadovaujamų socialdemokratų poveikis EB politikos formavimui; šie politikai ypač rūpinosi suteikti Bendrijai „žmogiškesnį veidą“.

Todėl 1974 metais Ministrų taryba pritarė keturiasdešimčiai naujos Socialinių veiksmų programos (*Social Action Programme*) straipsnių. Kartu su vėlesnėmis iniciatyvomis tai buvo ryškus posūkis EB socialinėje politikoje. Iš pradžių dominavusį ypatingą dėmesį migrantų reikalams pakeitė nauja orientacija į jaunimo bei ilgalaikės bedarbystės problemas. Nuo 1984 metų 75% Europos socialinio fondo išlaidų kaip tik ir buvo skirta šioms problemoms spręsti (Mazey, 1989b). Kitas prioritetines grupes sudarė moterys, invalidai, nepilnos (be vieno iš tėvų) šeimos ir migrantai. Šios socialinės grupės buvo blogesnėje, palyginti su kitomis, situacijoje jau vien todėl, kad buvo diskriminuojamos darbo rinkoje ir kad joms buvo daug sudėtingiau pasinaudoti daugeliu kitokių galimybių (*European Foundation*, 1986). ESF buvo pradėtas skirstyti labiau atsižvelgiant ir į skirtingų regionų ypatumus, 44% lėšų buvo nukreipta į „absoliutaus prioriteto“ sritis Graikijoje, Airijoje, Portugalijoje, Pietų Italijoje, Šiaurės Airijoje, į Korsiką bei Prancūzijos užjūrio provincijas ir į neturtingas Ispanijos sritis.

Bendrųjų rinkų sukūrimas, žinoma, nepašalino skurdo ir bedarbystės EB. Iš tikro buvo akivaizdu, kad šios negerovės devintajame dešimtmetyje dar labiau paplito, palyginti su bet kuriuo kitu pokarinės eros laikotarpiu. Europos bendrijų Komisija (1984) konstatavo, kad „aštuntojo dešimtmečio viduryje EB apie 30 milijonų žmonių skursta. Šiandien šis skaičius, kurį papildo bedarbiai bei gausėjančios nepilnos šeimos, turėtų būti daug didesnis“. Devintojo dešimtmečio pabaigoje buvo apytiksliai apskaičiuota, kad EB turėtų būti apie 44 milijonai santykiškai skurdžiai gyvenančių (t. y. gaunančių mažiau negu 50% vidutinių kiekvienoje šalyje gaunamų pajamų kiekio) gyventojų. Tam tikra prasme tai yra neišvengiamas kapitalistinės ekonomikos struktūrinės nelygybės padarinys. Skurdas ir bedarbystė išlieka netgi labiausiai socialiai orientuotose Vakarų Europos rinkos ekonomikose, pavyzdžiui, Švedijoje. Turint omenyje, kad ESF finansavimui trukdo atskirų valstybių-narių socialinės programos, nerealu tikėtis, kad šis fondas turėtų reikšmingesnę įtaką pajamų paskirstymui ar tuo

labiau skurdo ir bedarbystės lygio reguliavimui. Be to, Europos socialinį fondą silpnino ir miglotas jo statuso apibrėžimas Romos sutartyje bei atskirų valstybių-narių nusistatymas išlaikyti nacionalinį socialinės politikos suverenitetą. Tik vienu aštuntojo dešimtmečio laikotarpiu atrodė, kad EB bus pajėgi kaip sudėtinę Socialinės Europos programos dalį išplėtoti ir stiprų bei efektyvų ESF. Tačiau tai:

> buvo įmanoma tik tuo laiku, kai buvo madinga socialdemokratija, o nacionalinės ekonomikos klestėjo. Aštuntojo dešimtmečio ūkio nuosmukis nulėmė ekonomikos susilpnėjimą bei politinio klimato pasikeitimą. Trumpiau kalbant, socialinės Europos vizija išgaravo (Mazey, 1988, 83).

Nors ESF yra nepajėgus imtis taisyti visus struktūrinius EB netolygumus, Bendrija daro įtaką kai kurioms, ypač toms, kurias galima paveikti teisiniu įsikišimu, socialinės nelygybės apraiškoms. Viena iš tokių apraiškų yra profesinė moterų segregacija bei jų diskriminacija įsidarbinus. Romos sutarties 119 straipsnis, kuriame kalbama apie „vienodą atlyginimą už vienodą darbą“, teikia teisinį pagrindą EB intervencijai. Tačiau šios nuostatos kilmė yra šiek tiek keista. Kaip pažymi Mazey (1988), 119 straipsnis turėjo užtikrinti, kad skirtingose šalyse, samdant moteris ir mokant joms mažiau negu vyrams už tokį pat darbą, nebūtų pažeista sąžininga konkurencija. Tačiau septintajame dešimtmetyje 119 straipsnio nei Komisija, nei valstybės-narės nesilaikė, ir netgi 1975 metais moterų ir vyrų bendras valandinis uždarbis skyrėsi 20—39% (7.6 lentelė). Tokią situaciją sąlygojo ir profesinė segregacija, ir nevienodas užmokestis už tą patį darbą.

Aštuntajame dešimtmetyje sustiprėjo spaudimas pagerinti moterų padėtį darbo rinkoje. Atskirose valstybėse-narėse ypač aktyviai reiškėsi vis geriau organizuoti ir triukšmingi moterų sąjūdžiai. Be to, Europos teismo sprendimas byloje *Defrenne prieš Belgijos valstybę* pagaliau likvidavo teisinę galimybę nacionalinėms vyriausybėms nevykdyti 119 straipsnyje suformuluotų įsipareigojimų (Mazey, 1989a). Teismas nusprendė, kad 119 straipsnis yra privalomas net tada, kai valstybėje-narėje nėra galiojančio skirtingų lyčių darbo vienodo apmokėjimo įstatymo. 1974 metų Bendrijos Socialinių veiksmų programa taip pat ypač pabrėžė poreikį gerinti moterų padėtį darbo rinkoje.

Tai tiesiogiai paskatino Ministrų tarybą 1975—1978 metų laikotarpiu patvirtinti tris labai svarbius moterų padėčiai nutarimus — Lygaus užmokesčio direktyvą (*Equal Pay Directive*), užtikrinančią vienodą užmokestį už vienodą darbą (75/117); Lygaus traktavimo direktyvą (*Equal Treatment Directive*), skirtą panaikinti diskriminacijai įsidarbinant (76/207) bei Socialinio saugumo direktyvą (*Social Security Directive*), suteikiančią lygias teises gauti nedarbingumo dėl ligos bedarbystės pašalpas (78/7).

Šios priemonės buvo labai svarbios, nes buvo privalomos visoms vyriausybėms. Nepaklusnioms valstybėms-narėms galėjo būti taikomos teisinio poveikio priemonės. Pavyzdžiui, Europos teismo sprendimas privertė Didžiosios Britanijos vyriausybę 1986 metais priimti Lyčių diskriminacijos aktą (*Sex Discrimination Act*), nukreiptą prieš moterų diskriminaciją smulkiose firmose. Pati Bendrija rėmė šias priemones, taikydama pozityviąją diskriminaciją savo sąskaita organizuojamose apmokymo darbo vietoje programose. Kiekvienoje valstybėje-narėje taikomos priemonės kartu su atskirose šalyse vykstančiais politiniais ir ekonominiais pokyčiais (žr.: Hudson *and* Williams, 1989, *chapter* 4 *on the UK*), moterų darbo apmokėjimas ir sąlygos šiek tiek pagerėjo (7.6 lentelė). Tačiau iki 1989 metų vis dėlto išliko tam tikra darbo užmokesčio nelygybė. Iš dalies taip yra todėl, kad darbo rinkoje moterys visada atsiduria keblesnėje situacijoje dėl išsilavinimo, namų ūkio rūpesčių ar gyvenamojo ploto įsigijimo keliamų problemų. Štai ką pastebi Mazey.

> Be abejo, teisybė, kad Bendrijos veiksmai buvo įspūdingas iššūkis valstybių-narių diskriminacinei praktikai, kuri galėjo dar ilgai likti niekieno nepastebėta. Tačiau ši politika bei priimti nutarimai dėl dirbančiųjų moterų ekonominių teisių tebuvo tik paviršutiniškas priartėjimas prie problemos sprendimo. (1989a, 20)

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ir devintojo pradžioje EB socialinė politika beveik nekito. Ji pagyvėjo tik devintojo dešimtmečio pabaigoje dėl 1992 metų programos įgyvendinimo numatytųjų rezultatų. Viena iš svarbiausių problemų ta, kad Vieningosios rinkos programa turėjo padidinti kapitalo galią darbo jėgos sąskaita. Be to, buvo bijota „socialinio dempingo“, nes EB kompanijos, siekdamos pasididinti sa-

7.6 lentelė. Bendrojo valandinio uždarbio skirtumas tarp vyrų ir moterų (%) 1975—1989 metais

	1975	1980	1984	1985	1989
Airija	39,1	31,3	31,7	32,1	31,4
Belgija	28,5	29,8	26,2	25,5	24,9
Danija	—	13,9	14,2	13,7	—
Didžioji Britanija	32,1	30,4	30,5	—	31,2
Graikija	30,1	32,6	24,1	21,2	—
Italija	20,3	15,9	15,5	—	—
Ispanija					
Liuksemburgas	36,8	35,3	35,2	33,9	36,8
Nyderlandai	27,6	26,7	—	—	24,1
Portugalija					30,6
Prancūzija	21,5	21,7	19,8	19,2	19,2
Vokietijos FR	27,4	27,4	27,3	27,0	26,6

Šaltinis: Mazey (1989a, 5): *Commission of the European Communities* (1992) *Women of Europe Supplements, no.* 36.

vo konkurentabilumą vieningoje rinkoje, galėjo iš brangesnės darbo jėgos šalių persikelti į pigesnės darbo jėgos kraštus. Dėl to ypač susirūpino Vokietijos FR, kurioje, pavyzdžiui, kai kurie pagrindiniai automobilių gamintojai teigė, kad darbas savaitgaliais ir lankstesnis darbo grafikas bus būtinas, kad firmos ir toliau galėtų sėkmingai konkuruoti. Iš tikro tai, kas vadinama „socialiniu dempingu“, nedaug skiriasi nuo Bendrijos transnacionalinių kompanijų naudojamos strategijos gaminti bei perįgalioti sutartis pigesnės darbo jėgos šalyse. Bet spaudimas didinti konkurentabilumą darbo sąlygų bloginimo sąskaita, kuris yra jaučiamas iš už EB ribų (iš JAV, Japonijos bei naujųjų industrinių valstybių), yra netgi didesnis, palyginti su spaudimu iš vidaus. Kitą „socialinio dempingo“ aspektą sudaro valstybių-narių baimė, kad valstybinius užsakymus gali gauti kitų valstybių-narių kompanijos, ir jos norės importuoti savo pigiau kainuojančią darbo jėgą. Šiai grėsmei pašalinti Komisija pasiūlė, kad tokios kompanijos turi laikytis tos šalies, kurioje vyksta darbas, socialinės apsaugos bei pasiektų sutarčių dėl atlyginimų, reikalavimų (*Commission of the European Communities,* 1990).

Visos šios grėsmės paskatino devintojo dešimtmečio pabaigoje atgaivinti „Socialinės Europos“ ir „Europos socialinės erdvės“ idėjas. Ir Hanoveryje, ir Rode įvykę Europos viršūnių tarybos susitikimai pabrėžė 1992 metų programos socialinės dimensijos svarbą. Rodo Europos viršūnių tarybos komunikate tvirtinama, kad „vieningosios rinkos kūrimo užbaigimas negali būti laikomas savaimingu tikslu: juo siekiama daug platesnių tikslų, o būtent, užtikrinti maksimalią gerovę visiems, laikantis jau Europos istorijos dalimi tapusios socialinės pažangos tradicijos“. 1988 metų gegužės mėnesį, kalbėdamas Europos profsąjungų konfederacijoje, Komisijos pirmininkas Jackas Delors'as taip pat pabrėžė, kad reikia kurti užtikrinančią socialinį ir ekonominį solidarumą Europos socialinę erdvę (Ryan, 1991). Ji turėtų būti grindžiama: atnaujintu ir vykstančiu Bendrijos lygmeniu darbdavių ir profsąjungų „socialiniu dialogu“; Europos kompanijos statutu, nustatančiu darbininkų dalyvavimo valdyme formą; darbininkų teisių chartija. Daug valstybių, įskaitant Prancūziją bei Vokietijos FR, su džiaugsmu parėmė socialinės Europos idėją. Tuo tarpu Didžioji Britanija laikė ją niekam tikusia intervencija į naujai liberalizuotą vieningąją rinką. Tai nebuvo vien tik britų obstrukcionizmo atvejis. Didžioji Britanija buvo tik „pati svarbiausia darbo jėgos rinkos suvaržymų oponentė“, sudariusi galimybę kitoms valstybėms-narėms — Airijai, Portugalijai ir Ispanijai — pasislėpti „už jos plačių pečių“ (Rhodes, 1991, 260).

1989 metais Komisija parengė Socialinės chartijos projektą. Chartija apėmė teisę laisvai keisti gyvenamąją vietą; teisę būti samdomam ir gauti darbo užmokestį; teisę gerinti gyvenimo ir darbo sąlygas; teisę į socialinę apsaugą; teisę kurti asociacijas; teisę į profesinį mokymą; vyrų ir moterų lygybę; darbininko teisę dalyvauti kompanijos valdyme; teisę į sveikatos apsaugą ir darbo saugumą; vaikų apsaugos teisę; vyresniojo amžiaus žmonių bei invalidų teises (*Commission of the European Communities,* 1990). Taip pat buvo pateikti atskiri pasiūlymai dėl minimalaus įsidarbinimo amžiaus ir dėl maksimalios darbo savaitės trukmės Bendrijoje. Taigi Chartija gali būti vertinama kaip tiesioginis atsakas į pasireiškusią „socialinio dempingo“ grėsmę.

Socialinės chartijos idėjos buvo labai svarbus įdirbis, valstybėms-narėms rengiantis Mastrichto tarpvyriausybinei konferencijai. Pagrindinė Europos socialinės erdvės logikos idėja buvo jos išsiplėtimas per visą Europos vieningąją ekonominę erdvę. Bet Didžioji Britanija ir

vėl pasipriešino bet kokioms tokio pobūdžio Bendrijos intervencijoms. Tapo aišku, kad ši šalis socialinėje srityje neprisiims jokių privalomų įsipareigojimų. Išdavoje prie Europos sąjungos baigiamosios sutarties pridėtas Socialinės politikos protokolas pažymi, kad „vienuolika valstybių-narių... pareiškė norą tęsti socialinę politiką, kuri remtųsi 1989 metų Socialine chartija". Užuot įtraukus į sutarties tekstą atskirą socialinei politikai skirtą dalį, teko apsiriboti pridedamu prie sutarties protokolu, ir jis tapo tarsi atskiru papildomu vienuolikos valstybių-narių susitarimu. Šiuo susitarimu buvo siekiama ne įteisinti kokius nors naujus socialinės politikos žingsnius, o tik kad lengviau būtų priimti nutarimus dėl kartu su Socialine chartija nustatytos socialinių veiksmų programos įgyvendinimo. Vienas svarbiausių susitarimo teiginių buvo sprendimas, kad priimti nutarimams dėl darbo sąlygų gerinimo priemonių, darbininkų konsultavimo bei Europos mastu sudaromų darbdavių ir darbininkų kontraktų rėmimo užteks ir kvalifikuotos daugumos pritarimo (Gold, 1992). Tuo tarpu socialinės apsaugos, kontraktų trukmės, darbininkų kolektyvinių interesų atstovavimo ir gynimo, EB nepriklausančių valstybių piliečių įsidarbinimo sąlygų reikalais sprendimai galėjo būti priimti tik pasiekus visišką sutarimą, t. y. vienbalsiai. Taigi, viena vertus, buvo pasiektas tam tikras valstybių-narių socialinės politikos derinimas, bet, kita vertus, išryškėjo tam tikri konstituciniai ir teisiniai neaiškumai dėl Didžiosios Britanijos sprendimo nedalyvauti. Faktiškai Komisija socialinę politiką ketino įgyvendinti remdamasi visų dvylikos šalių sutarimu, bet Didžioji Britanija pasinaudojo savo teise nedalyvauti. Užtat kitoms vienuolikai valstybių-narių tenka remtis Socialiniu protokolu, kuris techniškai nėra sutarties dalis. Susiklostė labai prieštaringa situacija.

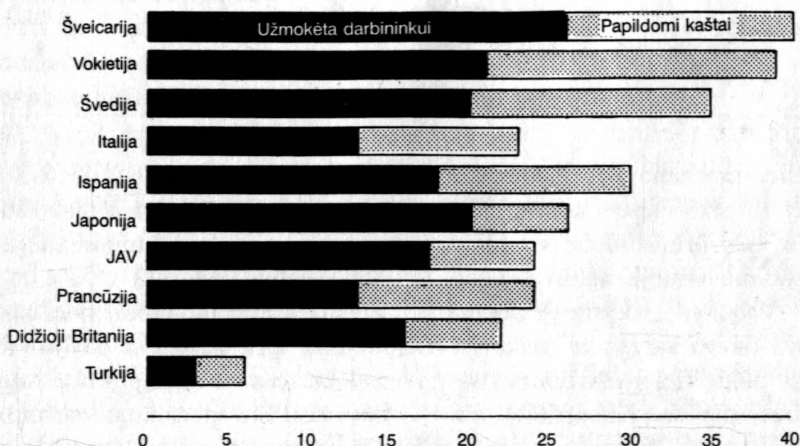
- Didžioji Britanija tebelieka įsiprareigojusi socialinei politikai skirtiems EB sutarties straipsniams, kurių turinys gali būti interpretuojamas labai plačiai. Pavyzdžiui, 1992 metų spalio mėnesį Europos viršūnių taryba padidino motinystės lengvatas, teikiamas darbininkėms, nors tam ir priešinosi Didžioji Britanija. O Mastrichto sutartis dar labiau plečia EB kompetenciją.
- Kvalifikuotą daugumą tarp vienuolikos Socialinio protokolo signatarų sudaro tik 44 balsai iš 66, o ne 54 iš 76, kaip kad būtų dalyvaujant Didžiajai Britanijai. Tokia esminė permaina gerokai

keičia galios pasiskirstymo pusiausvyrą „labiausiai suinteresuotoms ir neturtingiausioms Ispanijai, Portugalijai, Graikijai ir Airijai, kurios susivienijusios teturės tik 21 balsą; nedalyvaujant Britanijai, jos netenka svarbios paramos blokuoti netinkamiems sprendimams" (*Independent*, 13 *December* 1991). Atrodo, kad tai galės pasitarnauti turtingesnėms valstybėms palankesnių priemonių prieš dempingą įvedimui. Tuo tarpu neturtingesnės šalys į šias priemones žiūri labai įtariai, ir atrodo, kad prasidės labai karšti debatai dėl EB intervencionizmo šioje sferoje ribų.

- Didžiosios Britanijos nedalyvavimas socialinėje politikoje prieštarauja ir kitų EB bendros politikos krypčių tikslams, pavyzdžiui, konkurencijos sąlygų reguliavimo politikai (britai turi aiškių pranašumų) arba Mastrichto sutartyje užfiksuotai pilietybės sąvokai (darbininkai iš Didžiosios Britanijos neturės tokių teisių, kokiomis darbininkai naudosis bet kurioje kitoje Bendrijos šalyje).
- Kadangi Didžiosios Britanijos nedalyvavimas teikia jai tam tikrų privalumų konkurencijoje dėl investicijų, tai atrodo, kad dėl kitų valstybių-narių nepasitenkinimo EB socialinė politika gali iš viso žlugti. 1993 metų *Hoover*'io sprendimas perkelti dalį savo gamybos iš Dižono Prancūzijoje į Kambuslangą (*Cambuslang*) Škotijoje labiausiai buvo kritikuojamas kaip pirmasis naujojo socialinio dempingo pavyzdys. Prancūzija piktinosi dėl nuolaidų, kurias, siekdami pritraukti investiciją, padarė Škotijos darbininkai. Į nuolaidų sąrašą pateko ir ribotos trukmės sutarčių taikymas naujiems darbininkams, ir atsisakymas teisės į streiką, ir lankstus darbo grafikas. Faktiškai padėtis yra dar sudėtingesnė, negu rodo šis pavyzdys. Tai atspindi ir Vokietijos metalurgijos pramonės atvejis, kur gamintojai yra ypač susirūpinę dėl galimų socialinio dempingo padarinių. Bendrijoje išlieka pakankamai ryškūs darbo jėgos kaštų skirtumai, bet juos sąlygoja vienokia ar kitokia darbo užmokesčio ir papildomų išlaidų pašalpoms bei socialinei apsaugai kombinacija (7.6 pav.). Atskaičius darbo užmokestį, darbo jėgos kaštai Didžiojoje Britanijoje sudaro tik 15% bendros sumos, kai tuo tarpu kitose EB šalyse jie siekia net 30—50%. Taip iš dalies susiklostė todėl, kad Didžiojoje Britanijoje išliko netobula socialinė įstatymdavystė, o taip pat dėl to, kad šioje šalyje

sveikatos apsaugos kaštai apmokami iš bendrųjų mokesčių, tuo tarpu kai daugumoje kitų EB šalių didelę dalį kaštų turi apmokėti darbdaviai. Tačiau tuo pat metu žymiai pigesnės darbo jėgos kainos tokiose šalyse kaip Turkija (7.6 lentelė) nubrėžia ribą, kurią tarptautinės konkurencijos reikalavimai uždeda socialinei intervencijai.

Žinoma, šiuo metu, kalbant apie darbo sąlygas, Bendrijoje nėra „vienodų žaidimo taisyklių". Skiriasi nacionaliniai įstatymai ir dėl darbo dienos trukmės, ir viršvalandžių nuostatai (7.7 lentelė). Kai kuriose šalyse iš viso nėra įstatymų, nustatančių darbo savaitės trukmę, o ten, kur tokie įstatymai yra, darbo savaitės trukmės diapazonas svyruoja nuo 39 iki 48 valandų. Atostogų suteikimo sąlygos irgi yra labai skirtingos — valstybinių švenčių kiekis svyruoja nuo 6 iki 14 dienų, o įstatymais numatytų atostogų trukmė — nuo 18 iki 30 dienų. EB egzistuoja ir dideli minimalaus atlyginimo dydžio bei galinčių jį gauti darbininkų amžiaus normos skirtumai. Rinkos kainos svyruoja nuo mažiau negu 250 £ Ispanijoje, Portugalijoje ir Graikijoje iki daugiau kaip 800 £ Danijoje ir Vokietijos FR (7.8 lentelė). Realios perkamosios

7.6 pav. Darbo užmokestis atskirų šalių metalurgijos pramonėje 1990 metais

Šaltinis: Metal Industry Federation

7.7 lentelė. Darbo trukmė, valstybinės šventės ir įstatymų nustatytos metinės atostogos EB šalyse 1989 metais

A. Įstatymais nustatyta trukmė valandomis EB šalyse Šalis	Darbo savaitė	Viršvalandžių maksimumas
Airija	48	2 per dieną, 12 per savaitę, 240 per metus
Belgija	40	65 per 3 mėnesius
Danija	Nėra įstatymo	Reguliuoja kolektyviniai susitarimai
Didžioji Britanija	Nėra bendrų įstatymų	Nėra įstatymų
Graikija	5 darbo dienų savaitė, 40 privačiame sektoriuje	3 per dieną, 18 per savaitę, 150 per metus
Italija	48	Nėra įstatymų
Ispanija	40	80 per metus
Liuksemburgas	40	2 per dieną
Nyderlandai	48	Nuo 0,5 iki 3,5 per dieną
Portugalija	48	2 per dieną, 160 per metus
Prancūzija	39	9 per savaitę, 130 per metus ir daugiau su spec. leidimu
Vokietijos FR	48	2 per dieną iki 30 dienų per metus 48 valandų darbo savaitės pagrindu

galios skirtumai yra žymiai mažesni ir svyruoja nuo 180 £ iki 653 £, bet tarptautinėse ekonominėse varžybose svarbesnės yra rinkos kainos. Nežiūrint didelių skirtumų, Komisija šioje jautrioje minimalių atlyginimų sferoje nebuvo pajėgi ką nors žymiau pakeisti.

Pagaliau „socialinio dempingo“ grėsmės sužadinta polemika skatino darbo sąlygų ir trukmės vienodėjimą EB. Pagerėjo darbo rinkos būklė bei įsidarbinimo sąlygos kai kuriose neturtingesnėse valstybėse-narėse. Absurdiška tik tai, kad visų šių permainų varomoji jėga buvo Šiaurės Europos kapitalo siekimas pagerinti savo galimybes konkuruoti, negu tikras susirūpinimas gyvenimo lygio bei socialinės lygybės didinimo reikalais. Tačiau net ir sėkmės atveju būtų sunku paneigti tą EB socialinės politikos kritiką, kuri teigia, kad vis

B. Įstatymais nustatytos valstybinės šventės ir apmokamos metinės atostogos EB šalyse

Šalis	Valstybinių švenčių dienos	Apmokamos metinės atostogos: Nustatytos įstatymų	Apmokamos metinės atostogos: Nustatytos kolektyvinio susitarimo pagrindu
Airija	8	3 savaitės	4 savaitės
Belgija	10	24 dienos	
Danija	Nėra įstatymų	30 dienų	
Didžioji Britanija	Nėra įstatymų	Nėra įstatymų	20—27 dienos
Graikija	13	24 dienos	5—6 savaitės
Italija	4 nacionalinių + 11 kitokių	Konkrečiai nenustatyta	
Ispanija	14	30 dienų	
Liuksemburgas	10	25 dienos	26—28 dienos
Nyderlandai	6 + 1 papildoma kas penkeri metai	4 savaitės	5—6 savaitės
Portugalija	12	21—30 dienų	
Prancūzija	11	30 dienų	
Vokietijos FR	10—14	18 dienų	5—6 savaitės

Šaltinis: Financial Times, 12 *June* 1989

dėlto labiau rūpinamasi teisėmis tų, kurie dirba, o ne likimu tų, kurie neturi darbo. 1992 metų pabaigoje Bendrijoje neturėjo darbo per 16 milijonų žmonių. Tai pakankamai didelis žmonių kiekis, kad juos būtų galima pavadinti struktūriškai nuskriaustąja „Europos žemiausiąja klase“. EB turi per mažai kompetencijos bei menkus resursus, kad galėtų rimčiau kištis į socialinės gerovės užtikrinimo sąlygų (*welfare*), benamystės bei skurdo reikalus (Cram, 1993). Ir Mastrichto susitarimas iš esmės padėties nekeičia (Chassard *and* Quintin, 1992). Majone'as (1993, 161) išreiškė įsitikinimą, kad jokia visuotinės gerovės valstybė visos Europos mastu yra neįmanoma, kadangi Vakarų Europoje yra taip daug gerovės modelių, „įsišaknijusių skirtingose istorinėse ir politinėse tradicijose“. Todėl artimiausioje ateityje EB socialinė politika ir toliau koncentruosis į darbo rinkos reguliavimą.

7.8. lentelė. Minimalūs atlyginimai EB šalyse 1989 metais

		Minimalus mėnesinis atlyginimas Didžiosios Britanijos svarais (£)	
Šalis	Amžiaus cenzas	Rinkos kaina*	PGA**
Airija	20	370,10-460,45	349,00-435,00
Belgija	21,5	560,64	495,50
Danija	18	826,40	565,00
Didžioji Britanija	21	338,00-422,50	338,00-422,50
Ispanija	18	231,65	274,50
Liuksemburgas	18	475,90-571,10	498,62-598,35
Nyderlandai	23	568,20	528,65
Portugalija	20	110,10 (žem. ūk.) 116,30 (pramon.)	180,65 190,85
Prancūzija	18	470,30	410,75
Vokietijos FR	18	209,00	278,50

*Išreikšta svarais pagal naujausią keitimo kursą.

**PGA — Perkamosios galios atitikmuo — reiškia pinigų vertę, pakoreguotą pagal šalies kainų lygį.

Šaltinis: Minford (1989)

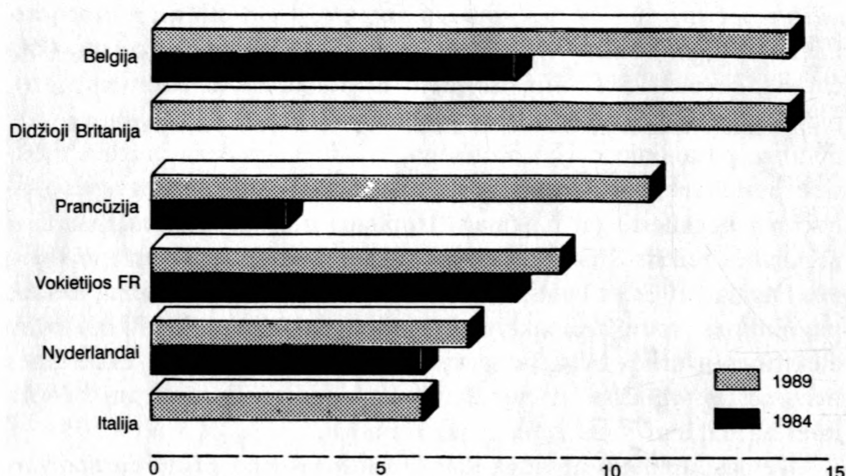
APLINKOS APSAUGA: „ŽALESNĖ“ EUROPA?

Romos sutartis buvo iš esmės ekonominio augimo, sukuriant muitų sąjungą ir bendrąją rinką, manifestas. Šeštame dešimtmetyje ekonomikos plėtotės orientacija nieko negalėjo stebinti, turint galvoje, kad tik šiek tiek daugiau negu dešimtmetis buvo praėjęs po ekonomines struktūras ir gyvenimo lygį nualinusio pasaulinio karo (Aldcroft, 1980).

Tačiau devintame dešimtmetyje politinės ir ekonominės sąlygos pasikeitė. Praturtėjusi Europa pradėjo labiau suvokti ekologinius ekonominio augimo kaštus. 1986 metais EB atliktas tyrimas parodė, kad daugiau negu 55% visų EB šalių gyventojų mano, kad „aplinkos ap-

sauga yra neatidėliotina ir kuo greičiau spręstina problema" (*Commission of the European Communities*, 1987b). Italijoje, Graikijoje, Liuksemburge, Vokietijos FR ir Danijoje taip galvojančių žmonių skaičius viršijo net 75%. Taip išryškėjo ir globalinės, ir išimtinai europietiškos reikšmės bei apimties problemos. Globalinis atšilimas — tai būdinga pasaulinio masto problema. Iš dalies jį sukelia anglies dioksido perteklius, kuris susidaro, deginant anglių kurą turtingesnėse šalyse bei negailestingai naikinant tropinius miškus. Galima išskirti ir regioninės reikšmės problemas, pavyzdžiui, Šiaurės ir Viduržemio jūrų užterštumas, rūgšties lietūs, cheminių atliekų išmetimas į Reiną ir kitas pagrindines upes, radioaktyviųjų dulkių nusėdimas dėl Černobylio elektrinės avarijos. Visi šie pavyzdžiai aiškiai rodo, kad ekologinės nelaimės nepripažįsta nacionalinių sienų ir kad Europa turi bendrą interesą užkirsti joms kelią ir jas tramdyti.

Dėmesį aplinkos apsaugai dar labiau paaštrino sustiprėjusios vartotojams atstovaujančios interesų grupės. Kontraversijos, kurias sukėlė Britanijoje gaminamos mėsos kokybė, 1989—1990 metais kilus vadinamajai „karvių pasiutligei", akivaizdžiai rodo, kokia jautri problema buvo neužteršto kokybiško maisto gamybos užtikrinimas. Stiprėjo ir politinės „žaliųjų" bei „vaivorykštės" grupės. Jos veikė kaip savarankiškos politinės jėgos, tačiau jų keliamų problemų populiarumas paskatino ir tradicinių Europos politinių partijų „sužaliavimą". Šis procesas, nors ir skirtingu mastu, vyko visose EB šalyse. „Persisotinusiems gerove vokiečiams ekologinį susirūpinimą visą dešimtmetį skatino Žaliųjų judėjimas, bet pagaliau pastarųjų keliamos problemos tapo prioritetinėmis visoms be išimties politinėms partijoms" (*Financial Times*, 12 *April* 1989). Olandai ir danai taip pat pagarsėjo tuo, kad ėmėsi rimtų aplinkos apsaugos priemonių. Didžiausią susirūpinimą Nyderlanduose kelia vandens kokybė. Tai visiškai suprantama, nes buvo apskaičiuota, kad devintojo dešimtmečio pradžioje kasmet į Reiną, teikiantį apie 70% reikalingo olandams geriamo vandens, patekdavo beveik 30 000 tonų druskos, 3 tonos arseno ir 450 kilogramų gyvsidabrio (McCarthy, 1989, 10). Tuo tarpu Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Pietų Europoje susirūpinimo aplinkos apsaugos problemomis įtaka vidaus politikai atrodė žymiai mažesnė. Tačiau 1989 metų rinkimai į Europos parlamentą atskleidė žymų visuomenės simpatijų poslinkį „žaliųjų" partijų naudai (7.7 pav.). Nors

7.7 pav. „Žaliosios“ ir „vaivorykštės“ politinių grupių partijų 1984 ir 1989 metų Europos parlamento rinkimuose gautų balsų procentas

ir pakankamai sudėtinga apibrėžti „žaliųjų“ partijų esmę, laikotarpiu tarp 1984 ir 1989 metų Europos parlamento rinkimų jos pasiekė žymių laimėjimų ir kai kuriose valstybėse-narėse. Ko gero, ryškiausias rezultatas buvo 14% rinkėjų balsų laimėjimas Didžiojoje Britanijoje. Nors skirtingos nacionalinės rinkimų sistemos ne visada paduotus balsus paverčia atitinkama atstovų proporcija (Didžiojoje Britanijoje „žalieji“ anksčiau neturėjo nė vieno atstovo), vis dėlto laimėtų vietų padaugėjo nuo dvidešimties 1984 metais iki trisdešimt devynių 1989 metais. Taigi politiniame lygmenyje didėjantis visuomenės susirūpinimas aplinkos apsauga pradėjo grėsti valstybių-narių vyriausybių bei Bendrijos institucijų „teisėtumui, jeigu jos nieko nedarytų“ (Liberatore, 1991, 282).

Didėjant visuomenės susirūpinimui ir politiniam dėmesiui aplinkos apsaugos problemoms, tikriausiai jos neišvengiamai turėjo tapti vienomis iš svarbiausių ir EB. Iš dalies tai nulėmė aplinkos užterštumo problemos, kurią spręsti buvo įmanoma tik tarptautinėmis priemonėmis, transnacionalinis pobūdis. Vis labiau reikėjo, kad EB imtųsi iniciatyvos. Tačiau tuo pat metu ir Bendrijos galimybės buvo ri-

botos, nes daugelį aplinkos apsaugos problemų galima buvo išspręsti tik platesnio, apimančio dar didesnius geografinius plotus, tarptautinio bendradarbiavimo rėmuose. Pavyzdžiui, prie ypač didelio Reino užterštumo 1987 metais prisidėjo ir išmetanti chemikalus į upę Šveicarijos *Sandoz* kompanija. Taip ir Šiaurės bei Viduržemio jūras teršė ne tik EB šalys. Tačiau nemažai problemų (pvz., automobilių išmetamųjų dujų nuodingumo ir maisto produktų standartai) buvo galima ir reikėjo spręsti EB viduje. Imtis aplinkos apsaugos problemų EB vertė ir kitos priežastys. Pirmiausia aplinkos užterštumas darė tiesioginių nuostolių EB valstybėms-narėms. Pavyzdžiui, rūgšties lietaus padariniai miškams, javams ir pastatams Didžiojoje Britanijoje buvo įvertinti apie 4500 milijonų *ECU* per metus, tuo tarpu kai Vokietijos FR net 7250 milijonų *ECU*. Be to, ir pats beatodairiškas EB ekonominis augimas gerokai prisidėjo prie aplinkos teršimo. Pavyzdžiui, didelė Europos investicinio banko fondų dalis buvo skirta potencialiai aplinką teršiančioms pramonės šakoms — automobilių gamybai, chemijos pramonei ir atominei energetikai. Bendroji žemės ūkio politika, remianti modernizaciją ir stabilų kainų lygį, taip pat prisidėjo prie žemės ūkio komercializacijos ir intensifikacijos. Savo ruožtu tai žalojo tradicinius kaimo kraštovaizdžius, skatino dirbtinių trąšų bei pesticidų naudojimą. ERPF taip pat teikė paskolas potencialiai teršiantiems gamtą turizmo ir pramonės plėtojimo projektams neturtingesniuose EB regionuose.

Pagaliau tapo akivaizdu, kad atskirų valstybių-narių galimybes imtis aplinkos apsaugos priemonių sąlygojo konkurentabilumo EB rinkose išlaikymo poreikis. Aplinkos apsaugos priemonės yra labai brangios, ir valstybė, laikydamasi aplinkos apsaugos standartų, gali nepalankiai situacijai pasmerkti savo kompanijas. Pavyzdžiui, taip atsitiko Vokietijos bei Nyderlandų chemijos ir energetikos pramonės šakoms, todėl nenuostabu, kad Bonos ir Hagos vyriausybės jaučia nuolatinį vietinės pramonės spaudimą reikalauti griežtesnių taisyklių visoje EB, kad visos EB kompanijos „žaistų pagal vienas taisykles" (*Financial Times,* 12 *April* 1989). 1992 metų programa suteikė šiems argumentams naują impulsą, nes buvo baiminamasi, kad kai kurios valstybės-narės prekybos plėtotei trukdyti panaudos aukštesnius sveikatos ir aplinkosaugos standartus. Tai dar labiau sustiprino argumentus už visoje EB galiojančių aplinkos apsaugos standartų įvedimą.

Kad EB reikėtų turėti bendrą aplinkos apsaugos politiką, Ministrų taryba pirmą kartą pripažino 1972 metų Europos aukščiausiojo lygio susitikime. „Konstituciškai" tai buvo įmanoma, nes vienas iš Romos sutarties tikslų buvo siekis gerinti EB piliečių gyvenimo ir darbo sąlygas. 1973 metais buvo priimta pirmoji Bendrijos aplinkos apsaugos programa (*First Community Action Programme on the Environment*). Ji turėjo suartinti ir koordinuoti nacionalines politikas, remdamasi trimis pagrindiniais principais — „užterštos aplinkos išvalymo kaštus moka teršėjas"; „teršimo prevencija geriau už jau padarytos žalos padarinių likvidavimą"; „priimant visus sprendimus, reikia atsižvelgti į jų padarinius aplinkai" (*Commission of the European Communities,* 1987c).

Po to sekė antroji (1977), trečioji (1983), ketvirtoji (1987) ir penktoji (1993) Bendrijos aplinkos apsaugos programos. Ir antroji, ir trečioji programos padidino prevencinių priemonių reikšmę. 1973—1987 metais įgyvendinant šias priemones, buvo priimta per 100 aplinkosauginių direktyvų (*Commission of the European Communities,* 1987c). Pavyzdžiui, EB 1975 ir 1980 metais priėmė direktyvas dėl geriamo vandens kokybės, 1975 metais — dėl vandens, kuriame galima maudytis, standartų. Be to, buvo priimtos direktyvos dėl oro užterštumo švino ir sieros dioksidu, dėl automobilių išmetamųjų dujų, dėl lėktuvų keliamo triukšmo lygio bei dėl atliekų tvarkymo. Ypač svarbi buvo 1985 metų direktyva, nustatanti, kad joks didelis pramoninis nei infrastruktūrinis projektas negali būti tvirtinamas neįvertinus galimų padarinių aplinkos būklei.

Ketvirtojoje Bendrijos aplinkos apsaugos programoje pagrindinis dėmesys buvo skiriamas keturioms problemoms. Pirma, joje buvo pabrėžiama būtinybė labiau integruoti aplinkos apsaugos politiką su kituose sektoriuose EB vykdoma veikla. Pavyzdžiui, aplinkos apsaugos problemos turėjo būti įtrauktos į ERPF dotacijas bei BŽŪP išlaidų planus. Antra, didesni ir griežtesni aplinkos apsaugos reikalavimai turėjo būti nustatyti baigiamoje įgyvendinti Vieningosios rinkos programoje. Tai ir turėjo užtikrinti visiems „vienodas žaidimo taisykles" ir kad 1992 metų programos ekonominio augimo ir konkurencijos užtikrinimo tikslai neužgožtų susirūpinimo aplinkos apsauga. Kaip teigia Williamsas, „turint galvoje 1992 metų programą, buvo labai svarbu sumažinti užterštumo kontrolės režimų skirtumus, nes tik taip buvo

galima sudaryti sąlygas labiausiai užterštoms vietovėms plėtotis ir tuo pat metu išsaugoti savo konkurentabilumą" (Williams, 1990, 205). Trečia, turėjo būti padidinta tiesioginių EB investicijų į aplinkos apsaugą ir užterštumo mažinimą apimtis, kaip, pavyzdžiui, ERPF dotacijos Neapolio įlankos ar Mersio upės valymui. Ketvirta, pripažįstant, kad nacionalinės vyriausybės dažnai ignoruoja EB direktyvas, daugiau dėmesio turėjo būti skirta jų įgyvendinimo užtikrinimui.

Dar kartą galime įsitikinti, kad neekonominio pobūdžio programų įgyvendinimo operatyvumas žymiai padidėja, kai jos yra susijusios su esminiais ekonominiais tikslais, pavyzdžiui, su „vienodų žaidimo taisyklių" vieningoje rinkoje sukūrimu. Dėl tų pačių priežasčių aplinkos apsaugos politika dažnai vertinama kaip iš esmės ilgalaikė *ekonominė* politika. Europos Bendrijos Komisija irgi pabrėžė šį ryšį (*Commission of the European Communities*, 1987c, 21): „Aplinkos apsauga nėra vien politinio pasirinkimo reikalas; jos integracija į bendrą ekonominį planavimą yra absoliuti būtinybė; griežta aplinkos apsauga turėtų būti laikoma tinkamai suvokta ilgalaike ekonomine politika".

Aplinkos apsaugos politika taip pat yra susieta ir su 1992 metų programa. Vieningam Europos aktui aiškiai apibrėžus EB institucijų teises priiminėti teisines normas aplinkos apsaugos klausimais. EB politikos tikslai yra išsaugoti aplinką, užtikrinti sveikatingumo standartus bei racionalų resursų naudojimą. Vieningo Europos akto 130 straipsnis nustato, kad, užuot kai kuriuos aplinkos apsaugos klausimus sprendus vienbalsiai, užteks pasiremti kvalifikuotos daugumos pritarimu (Lodge, 1989a). Tačiau praktiškai valstybėms-narėms vis dėlto liko didelės galimybės reikalauti vieningo balsavimo. Savo ruožtu tai reiškė, kad „bus labai sunku subendravardiklinti valstybių interesus, ir teigiami sprendimai galės būti priiminėjami tik mažai ginčytinais, vadinasi, ir mažai reikšmingais, klausimais". Tai, be abejo, trukdys formuoti ir įgyvendinti EB aplinkos apsaugos politiką.

Mastrichte pasirašyta Europos Sąjungos sutartis vėl patvirtino Bendrijos siekius aplinkos apsaugos srityje bei savotiškai „paaukštino" šios veiklos statusą, įvardindama ją jau ne „veiklos programa", bet savarankiška EB „politikos kryptimi". Ši Bendrijos politika remsis naujausiais mokslinių tyrimų rezultatais, aplinkos būkle konkrečiuose regionuose, intervencijos arba nesikišimo kaštu ir privalumų apskaičiavimu bei bendru ekonominiu ir socialiniu Bendrijos ir jos regionų lygiu.

Sutartyje dar kartą patvirtinama, kad aplinkos apsaugos politikoje bus laikomasi subsidiarumo principo, kartu pabrėžiant, kad valstybės-narės privalo remti Bendrijos veiksmus šioje srityje. Papildomų intervencijos galimybių EB teikia ir į sutartį įtrauktieji nauji straipsniai dėl sveikatos ir vartotojų apsaugos.

1992 metų penktoji aplinkos apsaugos programa, pavadinta *Palaikomumo link (Towards Sustainability)* vardu apibrėžė 1993—2000 metų laikotarpio veiksmų gaires. Joje teigiama, kad vieningosios rinkos bei ekonominės ir valiutinės sąjungos sėkmė priklauso nuo palaikomumo (*sustainability*) užtikrinimo, todėl, siekiant šio tikslo, prioritetas teikiamas padėties gerinimui tokiose srityse kaip:

- gamtinių resursų palaikomasis (*sustainable*) naudojimas;
- integruota užterštumo kontrolė;
- ribotas neatnaujinamų energijos resursų šaltinių naudojimas;
- racionalus transporto planavimas;
- aplinkos būklė miestuose;
- žmonių sveikata ir saugumas.

Programa skiria pagrindinį dėmesį penkioms sritims, t. y. energetikai, pramonei, transportui, žemės ūkiui ir turizmui, kadangi „jos lemia visos aplinkos būklę bei sėkmę užtikrinti palaikomąją (*sustainable*) plėtotę". Pavyzdžiui, turizmo tvarkymo tobulinimas apimtų teikiamų paslaugų įvairinimą, kokybės gerinimą bei „aplinkai draugiškos" turistų elgsenos skatinimą.

Lyginant su ankstesnėmis programomis, čia galima išskirti keletą reikšmingų naujovių. Atsižvelgiant į pasikeitusį ekonominį klimatą, daugiau reikšmės teikiama rinkos instrumentų panaudojimui, t. y. siekiama, kad į gaminių savikainą būtų įskaičiuojami ir aplinkos apsaugos kaštai. Įgyvendinant subsidiarumo principą, numatoma veiksmus „iš viršaus" papildyti konsultacijomis su suinteresuotais subjektais bei jų įtraukimu į bendrus veiksmus. Sąjungos sutartyje užfiksuotas aukštesnis aplinkos apsaugos programos statusas taip pat atveria galimybę teikti pasiūlymus kitoms EB politikos kryptims. Pavyzdžiui, buvo pasiūlyta, kad visi pareiškimai ERPF finansavimui gauti turi turėti galimo projekto įgyvendinimo poveikio aplinkai įvertinimą.

Nors per pastaruosius dešimtmečius EB aplinkos apsaugos politika rutuliojosi labai sparčiai, vis dėlto jos raidą riboja nemažai vidinių prieštaravimų. Pirma, aplinkos apsaugos standartų suvienodinimo, kaip vienos iš svarbiausių iš vieningosios rinkos kūrimo sąlygų, siekis turbūt kliudys kai kurių šalių vyriausybėms įsivesti aukštesnius standartus. Tai pasakytina apie Nyderlandus, Vokietiją ir Daniją. Standartų suvienodinimas ne tik trukdys griežtesnės politikos taikymui tose šalyse, bet kartu sukels konfliktų su kitomis valstybėmis-narėmis. Pavyzdžiui, jau pasireiškė Vokietijos ir Prancūzijos nesutarimai dėl automobilių išmetamų dujų nuodingumo normų. Tačiau čia paminėtinas ir antrasis, ko gero, dar svarbesnis prieštaravimas tarp EB aplinkos apsaugos politikos ir siekio paversti EB konkurentabilesne globaliniu mastu. Pavyzdžiui, Vokietijos chemijos pramonės kompanijoms jau dabar tenka skirti beveik ketvirtį savo kapitalo išlaidų aplinkos apsaugai užtikrinti (*Financial Times*, 5 *March* 1990). Tai gali pakenkti jų užimamai vietai pasaulio rinkose, jei jų varžovai dirbs, esant negriežtiems reikalavimams. Šia prasme EB nėra visai tinkama tarptautine struktūra aplinkos apsaugos problemoms spręsti, nes tokie sprendimai tiesiogiai veikia gamybą ir supriešina ją su vartojimu. Šiuo atveju yra reikalingos globalinio masto sutartys, kai tai buvo padaryta ozono sluoksnio nykimo problemos atveju.

SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS IR DEMOKRATIJOS DEFICITAS: NEI AUKŠČIAU UŽ SUVERENIĄ VALSTYBĘ, NEI ŽEMIAU UŽ JĄ

Sprendimų priėmimo procedūra EB yra labai dviprasmiška. Kaip rašo Wallace: „EB nėra nei aukštesnė už suverenią valstybę, nei žemesnė už ją. Ji nei viršvalstybinės (*supranational*) valdžios organas, nei joks valdžios neturintis tarptautinis režimas. EB tik papildo suverenią valstybę arba tiesog veikia lygiagrečiai su ja“ (1982, 61). Šiuos dviprasmiškumus lemia valdžios įgaliojimų pasidalijimas tarp keturių svarbiausiųjų EB organų — Komisijos, Ministrų tarybos, Europos parlamento ir Europos teismo (*Court of Justice*). Praktiškai sprendimai priimami Komisijos ir Tarybos dialogo išdavoje. Tačiau laikui bėgant santykis tarp jų keitėsi, nes Parlamentas taip pat padidino savo galią ir vaidmenį. Todėl pirmiausia tenka bendrais bruožais nusakyti šių keturių organų galias ir atsakomybę.

- *Komisija* yra atsakinga už naujų veiklos krypčių siūlymą, už priimtų sprendimų įgyvendinimą bei atlieka Romos sutarties vykdymo priežiūrą. Be to, jos, kaip ir kiekvienos biurokratijos, galią didina tai, kad ji disponuoja visa svarbiausia informacija ir duomenimis apie Bendriją. Dabartiniu metu Komisiją sudaro septyniolika narių iš visų dvylikos valstybių-narių. Toks skaičius buvo nustatytas politinės pusiausvyros užtikrinimo sumetimais. Tačiau tai daro Komisiją pernelyg gremėzdišką, o direktoratų kompetencijos dažnai sutampa.
- *Ministrų taryba* yra aukščiausiosios valdžios šaltinis, nes turi sprendimų priėmimo galią. Pagrindinė su Tarybos veikla susijusi problema yra ta, kad ji, „palyginti su kitais Bendrijos organais, būdama labiausiai priklausoma nuo suverenių valstybių, nuolat trukdė spartesnę integracijos plėtotę“ (Harrop, 1989, 27). Liuksemburgo kompromise užfiksuotas vieningo balsavimo principas dar labiau padidino atskirų vyriausybių galią. Tai daug kuo prisidėjo prie aštuntajame dešimtmetyje ir devintojo dešimtmečio pradžioje pasireiškusio sprendimo priėmimo sąstingio, nes kiekvienas naujas integracinis pasiūlymas galėjo būti priimtas tik su vienokiu ar kitokiu kompensacijų kiekvienai valstybei-narei užtikrinimu. O kai kada tam užtekdavo pasinaudoti ir kvalifikuotos daugumos balsavimo procedūros teikiamomis manevro galimybėmis, kaip, pavyzdžiui, tuo 1982 metais pasinaudojo Didžioji Britanija, sužlugdžiusi pasiūlymą dėl žemės ūkio gaminių kainų. Tačiau tai viso labo tebuvo tik nedidelės išimtys iš įprastine tapusios vienbalsės sprendimų priėmimo procedūros. Vieningas Europos aktas iš dalies pakeitė nusistovėjusią pusiausvyrą ir atvėrė galimybę daugelyje sričių, susijusių su vieningosios rinkos kūrimu, priiminėti sprendimus, remiantis kvalifikuotos daugumos pritarimu. Tačiau tai reiškė, kad nacionalinės vyriausybės ir parlamentai praranda dalį savo suvereniteto. Daugumos balsavimo atveju septyniasdešimt šeši balsai yra paskirstomi valstybėms-narėms pagal jų dydį: mažiausioji valstybė — Liuksemburgas — turi du balsus, o kiekviena didžioji valstybė — Vokietijos FR, Prancūzija, Italija ir Didžioji Britanija — turi po dešimt balsų. Tai reiškia, kad keturios didžiosios šalys vienos pačios negali užsitikrinti reikalingos sprendimo priėmimui kvalifikuotos penkiasdešimt keturių balsų dau-

gumos, bet užtenka dviejų didžiųjų šalių ir vienos vidutinės, kad susidarytų sprendimo priėmimą blokuojanti dvidešimt trijų balsų mažuma.

- *Europos parlamentas* visada buvo pagrindinis konsultacinis organas. Tačiau 1979 metais įvedus tiesioginius rinkimus Parlamentas įgijo didesnį legitimumą ir tuo pagrindu pradėjo siekti savo kompetencijos išplėtimo. Aštuntajame dešimtmetyje jam buvo suteikta teisė tvirtinti EB biudžetą, o tai, be abejo, padidino jo galimybes derėtis su kitomis institucijomis. Vieningas Europos Aktas dar labiau išplėtė Parlamento, kaip patariamojo organo, galias. Atsižvelgiant į Vieningosios rinkos kūrimo programą, buvo įvesta nauja (nors ir ribota) sprendimų priėmimo procedūra, neleidžianti Tarybai priiminėti nutarimų be Parlamento žinios (*co-decision-making*). Pirmasis bet kokios teisinės normos projektas siunčiamas į Parlamentą sužinoti jo nuomonei. Parlamentas gali atidėti savo nuomonės paskelbimą ir, pasinaudodamas savo galimybėmis, pradėti derybas dėl pageidautinų projekto pakeitimų. Po to projektas bei Parlamento papildymai perduodami Ministrų tarybai, bet vėliau su Tarybos padarytais pakeitimais vėl grąžinami antrajam skaitymui Parlamente. Šioje stadijoje Parlamentas absoliučia balsų dauguma gali siūlyti pataisas Tarybos nuostatoms arba iš viso jas atmesti. Tokiu atveju tik vienbalsis Tarybos pasisakymas parengto projekto naudai gali palaužti Parlamento pasipriešinimą.
- Europos parlamente yra 518 vietų ir jos paskirstytos valstybėms pagal gyventojų skaičių (7.8 pav.). Kiekviena iš keturių didžiųjų valstybių turi po aštuoniasdešimt vieną vietą, o Liuksmeburgas turi tik šešias. Parlamente retai yra balsuojama pagal parlamentarų pilietybę, todėl nacionalinis vietų paskirstymas nėra lemiamas. Užtat Parlamente yra svarbus pasiskirstymas į politines grupes. Po 1989 metų rinkimų pagrindinės Parlamento politinės grupės buvo socialistai, turėję 181 vietą, Europos liaudies partija — 123 vietas ir liberalai — 44 vietas. Tačiau narystė šiose grupėse nėra griežta, labai nepasižymi tvirtumu ir jų ideologijos nei sugebėjimas veikti Parlamente kaip efektyvioms „partijoms“. Bittlestone'as šia proga teigia, kad:

7.8 pav. Europos Bendrijos valstybių-narių vietos Europos parlamente 1994 metais

nors EB valstybėse-narėse ir yra nusistovėjusios bendros, nors ir miglotos, „kairės" ir „dešinės" sampratos bei ideologijos, kaip antai, liberalizmas, socializmas ar komunizmas, yra siekiama panašių politinių tikslų bei vartojami beveik tie patys terminai, bet konkrečios istorinės aplinkybės sąlygojo skirtingą politinę diferenciaciją bei skirtingą individualių partijų pasaulėžiūrą (1989, 7).

- *Europos teismas* yra Romos sutarties bei EB teisinių normų bei direktyvų garantas. Komisija ir valstybės-narės kreipiasi pagalbos į Teismą, jei mano, kad kitos institucijos pažeidžia konstitucinius įgaliojimus. Teismą sudaro trylika paskirtų iš visų valstybių-narių teisėjų.

Bendrijai plėtojantis, keitėsi šių skirtingų institucijų galios pusiausvyra (Lodge, 1989b). Šeštojo dešimtmečio pabaiga ir septintasis dešimtmetis buvo Komisijos laisvesnės veiklos laikotarpis. Ji dauguma atvejų buvo sąlygiškai mažai varžoma valstybių-narių vyriausybių, nors golistinė nacionalinio suvereniteto interpretacija liudijo, kad faktiškai dar toli buvo iki federalistinio Bendrijos valdymo modelio. Aštuntajame dešimtmetyje galios centras atiteko nuolatiniams EB valstybių arba vyriausybių vadovų aukščiausiojo lygio susitikimams, kurie labiau žinomi Europos viršūnių tarybos (*European Council*) pavadinimu. Nors ir aštuntajame, ir devintajame dešimtmečiuose buvo ne kartą, ypač Europos parlamento iniciatyva, siūlyta, EB nebuvo perorganizuota pagal federacinį valstybės modelį. Taikliausiai EB politikos formavimą nusako tarpvyriausybinio bendradarbiavimo (*intergovernmentalism*) sąvoka (Taylor, 1983; Lodge, 1989b). Kadangi dabartinėje EB svarbiausiais subjektais išlieka valstybių-narių vyriausybės, galima sakyti, kad EB iš esmės yra konfederacinėje integracijos fazėje. Jos kompetencijos institucionalizuotos Ministrų taryboje, Europos viršūnių taryboje ir Europos politiniame bendradarbiavime. Tačiau tarpvyriausybinio bendradarbiavimo (*intergovernmentalism*) sistema EB skiriasi nuo kitų panašaus pobūdžio tarptautinių organizacijų, kadangi vis dėlto tam tikrais atvejais EB institucijos turi teisę tiesiogiai kištis į valstybių-narių vidaus reikalus (pvz., dėl moterų teisių darbo rinkoje ar dėl konkurenciją varžančių priemonių praktikavimo).

EB politikos ištakos išlieka valstybių-narių vidaus politinėje situacijoje, kurios įtaka truputį sumažėjo tik po to, kai Vieningas Europos aktas suteikė teisinį pagrindą priiminėti kai kuriuos sprendimus, remiantis kvalifikuota dauguma. Valstybių-narių vidaus politikoje reiškiasi nacionaliniai ir atskirų ūkio sektorių interesų konfliktai; jie persiduoda ir EB politinių sprendimų priėmimui. Todėl atskiros valstybės-narės, sprendžiant Bendrijoje įvairius klausimus, laikosi labai skirtingų nuostatų. Taip galima paaiškinti ir aiškiai prieštaringą Vokietijos poziciją žemės ūkio politikos klausimais. Vokietijos kancleris Ministrų taryboje paprastai gina BŽŪP reformą, nes atstovauja Vokietijos valstybei, kuri daugiausiai prisideda prie Bendrijos biudžeto. Tačiau Vokietijos žemės ūkio ministras, kurį spaudžia fermerių lobistai, laikydamasis jau nuo XIX a. aštuntojo dešimtmečio būdingos Vokieti-

jai valstybės kišimosi į žemės ūkį politikos, dažnai gina didesnes išlaidas BŽŪP (Hendriks, 1989). Taip yra dėl savotiškos nacionalinių interesų sektorizacijos, vedančios prie to, kad „Vakarų Vokietijoje Europos politiką kiekvienas formuluoja savo nuožiūra, priklausomai nuo to, kokia problema yra svarstoma“ (Bulmer, 1983, 352). Kitaip tariant, daugelio vyriausybių politikos rūpesčiai atskiruose ūkio sektoriuose yra tiesiogiai perkeliami į EB lygmenį, taip ir neįgavę europietiškosios dimensijos.

Vienintelė sritis, kurioje šiek tiek labiau reiškiasi europietiškoji dimensija, yra Europos politinis bendradarbiavimas (EPB). Iš pradžių EB iš viso negalėjo kištis į užsienio politiką. Tačiau, laikui bėgant, tapo aišku, kad „sėkmingas vidaus tikslų įgyvendinimas negalimas be EB jurisdikcijos išplėtimo ir valstybių-narių autonomijos susiaurinimo tarptautinių santykių srityje“ (Lodge, 1989c, 224). Pavyzdžiui, prekyba ir kiti ekonominiai interesai dažnai neatsiejami nuo kitų diplomatijos klausimų. Galų gale tai buvo pripažinta 1969 metų Hagos aukščiausiojo lygio susitikime, kur buvo sutarta, kad susivienijusi Europa negalės imtis didesnės atsakomybės pasaulio reikaluose, jeigu nesieks platesnio tarpusavio politinio bendradarbiavimo. Tam tikru mastu tai atspindėjo išaugusį pasitikėjimą savimi, kurį sąlygojo ištisas ekonominio augimo dešimtmetis bei sėkmingo bendradarbiavimo patirtis Bendrijos viduje. 1970 metais gimė EPB, kurio tikslas buvo valstybių-narių užsienio politikos koordinavimas ir suderinimas. Atsirado nuolatiniai informacijos mainai, ėmė reguliariai susitikinėti užsienio reikalų ministrai. Vėliau šią praktiką galutinai įteisino ir institucionalizavo Vieningas Europos aktas. Tačiau tikrovėje sunkiai sekėsi suderinti skirtingus valstybių-narių interesus, pavyzdžiui, sankcijų Pietų Afrikos Respublikai ar santykių su Artimaisiais Rytais klausimais, bet „nacionalinėse užsienio politikose vyko atsargūs poslinkiai bendraeuropietiškųjų pozicijų link“ (Lodge, 1989c, 236). Mastrichte pasirašyta Europos Sąjungos sutartis išplėtė EB kompetenciją užsienio ir saugumo politikos srityse, tačiau dar neaišku, kaip šis sprendimas bus realizuotas tikrovėje (žr. p. 158—160).

Politiniai EB integracijos prieštaravimai kyla dėl išliekančio sprendimų priėmimo proceso dviprasmiškumo, kai tuo tarpu 1992 metų programos poveikyje vis labiau sudėtingėja ambicingų ekonomi-

nės ir socialinės politikų tikslai. Aštuntajame dešimtmetyje bei devintojo dešimtmečio pradžioje vis stiprėjo spaudimas siekti glaudesnės politinės integracijos, 1985 metais buvo lygiagrečiai parengta Vieningosios rinkos sukūrimo programa — *Baltoji knyga (White Paper)*. Vieningame Europos akte įteisinta sprendimų priėmimo, remiantis kvalifikuota balsų dauguma, procedūra sumažino politinius suvaržymus, siekiant kai kurių Bendrijos ekonominių tikslų. Tačiau tam tikrų klausimų Vieningas Europos aktas neišsprendė. Pavyzdžiui, tik remiantis vieningu balsavimu gali būti sprendžiama dar daug socialinių, aplinkos apsaugos ir mokesčių klausimų, nors jie ir būtų glaudžiai susiję su 1992 metų ekonomine programa. Tuo tarpu bet koks rimtesnis žingsnis valiutinės integracijos ar Europos centrinio banko kūrimo link vėl pareikalaus iš valstybių-narių naujų kompetencijų perdavimo EB centrui.

Politiniu aspektu Vieningo Europos akto reikšmė nepasireiškė jokiomis žymesnėmis institucijų permainomis, tačiau taip „buvo pradėti debatai dėl EB integracijos neišvengiamumo bei dėl tolesnio suverenių valstybių likimo. Šie debatai suintensyvėjo 1991 metais, ketinant pradėti derybas dėl dviejų naujų — Ekonominės ir valiutinės sąjungos bei Politinės sąjungos — sutarčių“ (Kirchner, 1992, 3). Tačiau tikrovėje politinių reformų aspektu Mastrichtas atnešė mažiau permainų negu buvo tikėtasi. Pagrindinį institucinių permainų turinį sudarė kvalifikuotos daugumos sprendimo teisės išplėtimas naujoms Bendrijos kompetencijos sferoms, įtraukiant socialinę ir aplinkos apsaugos sritis, bei ribotas Europos parlamento dalyvavimo sprendimų priėmime procedūros išplėtimas. Susumavęs Vieningo Europos akto ir Mastrichto susitarimo įteisintas reformas Kirchneris (1992) teigia, kad dabartinį Bendrijoje veikiantį sprendimų priėmimo modelį galima apibūdinti kaip tarpvyriausybinio bendradarbiavimo (*intergovernmentalism*) ir kolektyvinio (*co-operative*) federalizmo hibridą. Pastarasis pasireiškia per sprendimų priėmimą kvalifikuotos daugumos balsavimu bei bendrų nacionalinėms vyriausybėms ir Bendrijos institucijoms tikslų egzistavimu.

Mastrichtas išplėtė EB kompetencijas ekonominėje, aplinkos apsaugos ir socialinėje sferose, bet atnešė tik labai menkas politines reformas. Tai suteikė pagrindą svarstymams apie demokratijos deficitą

Bendrijoje. Pastaroji sąvoka atspindėjo faktą, kad pakankamai didelė Bendrijos veiklos dalis niekaip nėra kontroliuojama nei nacionalinių, nei Europos parlamentų. Tačiau demokratijos deficitą galima interpretuoti labai įvairiai, priklausomai nuo to, kurį demokratijos modelį imsime už pagrindą (Lijphart, 1984). Viena vertus, Vestminsterio modelis akcentuoja „valdančiosios partinės vyriausybės“ atsakomybę už vykdomą politiką elektoratui. Tuo tarpu konsensualinis demokratijos modelis pabrėžia būtinybę, kad vienaip ar kitaip politikos formulavimo procese dalyvautų visi tie, kuriuos ji vienaip ar kitaip liečia. Toks demokratijos modelis grindžiamas koalicijų siekti konsensusui sudarymu. Briuselyje naudojamas sprendimų priėmimo procesas neatitinka nė vieno iš minėtų modelių kriterijų.

Sprendimų priėmimo procedūros klausimai nebuvo ignoruojami Mastrichte, tačiau iš dalies jie buvo svarstomi vadinamosios *subsidiarumo* problemos kontekste. Ši sąvoka reiškia, kad nutarimai turėtų būti priiminėjami tuo lygiu, koks yra reikalingas kuo efektyviau išspręsti problemą. Europos sąjungos sutartis, valstybių vadovai bei Europos Komisijos nariai — visi išreiškė savo įsipareigojimą subsidiarumo principui. Tačiau tai viso labo tebuvo tiktai ketinimų deklaracija, nes nieko panašaus nėra nei sutartyje, nei po jos pasirašymo skelbtose deklaracijose (pvz., po 1992 metų Edinburgo aukščiausiojo lygio susitikimo), kur būtų aptarti konkrečių problemų sprendimui reikalingi lygmenys. Sunku atsikratyti abejonės, kad visa tai, ko gero, tik Didžiajai Britanijai, vienai iš aktyviausių subsidiarumo principo šalininkių, užleista dūminė uždanga, maskuojanti didžiulę devintame dešimtmetyje vykusią sprendimų priėmimo centralizaciją. Šiaip ar taip, visada galima pateikti argumentą, kad devintojo dešimtmečio viduryje plečiantis Bendrijos kompetencijai, sprendimų dėl daugelio klausimų priėmimo centras palengva persislinko aukštyn į Briuselį. Jeigu taip yra iš tiesų, tai fundamentalus demokratijos deficito klausimas dar neišspręstas, bet tik atidėtas vėlesniam laikui.

Taigi 1992 metų programa, Vieningas Europos aktas ir Mastrichto sutartis skatino kurti glaudesnę politinę sąjungą, kad būtų galima užtikrinti greitą ir efektyvų sprendimų priėmimą EB centre bei atsikratyti „demokratijos deficito“. Problema, žinoma, yra sudėtingesnė negu atrodo iš pirmo žvilgsnio. Žinoma, yra federalizmui kaip savaimingam

tikslui atsidavusių idealistų bei tokių, kurie siekia, kad EB balsas užsienio politikos srityje būtų stipresnis ir raiškesnis. Tačiau tam prieštarauja dar labai įsišakniję nacionaliniai interesai bei nenoras toliau riboti nacionalinį suverenitetą. Karšti debatai vyksta ir dėl tolesnės politinės integracijos formos, dėl galios pusiausvyros tarp Tarybos, Komisijos ir Parlamento. Tad pagrindinis EB prieštaravimas slypi problemoje, kaip suderinti vis vientisesnę ekonominę erdvę ir bendros ekonominės politikos vykdymą su vis dar labai fragmentiška politine erdve.

ŠIAURĖS IR PIETŲ PRIEŠPRIEŠA: EUROPA IR TREČIASIS PASAULIS

EB dėl savo reikšmingos vietos pasaulio prekyboje bei istorinių kolonijinių ryšių palikimo yra svarbus Trečiojo pasaulio valstybių partneris. Europa — kaip pagalbos šaltinis, gaminių bei darbo rinka — yra svarbiausias Trečiojo pasaulio plėtojimosi ir priklausomybės faktorius.

Nuo pat Europos Bendrijos sukūrimo pasireiškusios naujos prekybos galimybės bei jos srautų krypčių pasikeitimai paveikė viso pasaulio prekybą ir plėtotę. Tai ypač aštriai pasijautė žemės ūkyje, nes bendroji žemės ūkio politika EB pagamintų žemės ūkio produktų kainas sukėlė virš pasaulinio lygio, taigi skatino gamybos augimą. Be to, EB žemdirbių vidinę rinką saugojo importo mokesčiai, efektyviai išstūmę konkurentus iš mėsos ir grūdų rinkų. Fermeriai, kad padidintų EB žemės ūkio konkurentabilumą pasaulinėje rinkoje, pradėjo gauti eksporto subsidijas. Iš dalies šios subsidijos buvo ir apmokamos kaip tik Trečiojo pasaulio šalių žemdirbių sąskaita. Tuo tarpu pramoniniai Trečiojo pasaulio gaminiai nebuvo traktuojami taip griežtai, nes EB laikėsi Globalinės preferencijų sistemos, Globalinės Viduržemio jūros baseino plėtojimo politikos, Jaundės ir Lomės konvencijų bei susitarimų su individualiomis valstybėmis sąlygų. Bet, kita vertus, ir pati Bendrija įgijo svarbių prekybinių pranašumų, galėdama eksportuoti į daugumą Trečiojo pasaulio valstybių bei užkirsti kelią tai daryti konkurentams iš naujų Azijos industrinių valstybių. Buvo sudaryti specialūs susitarimai ir dėl tokių jautrių konkurencijai EB pramonės sektorių

kaip tekstilės, metalurgijos bei automobilių gamybos pramonė. Taigi iš konkurencijos efektyviai buvo išstumtos kaip tik tekstilė ir žemės ūkis — tie sektoriai, kuriuose Trečiojo pasaulio šalys būtų galėjusios turėti reikšmingų privalumų.

Ko gero vienas iš svarbiausiųjų elementų, institucionalizuojančių EB ir Trečiojo pasaulio santykius, yra Jaundės ir Lomės konvencijos. Pirmoji konvencija buvo pasirašyta 1964 metais, o ketvirtoji Lomės konvencija įsigaliojo 1990 metais (7.9 lentelė). Pirmąją konvenciją pasirašė aštuoniolika Afrikos, Karibų jūros bei Ramiojo vandenyno baseinų, AKR valstybių, o ketvirtoji Lomės konvencija turėjo jau šešiasdešimt devynis signatarus (7.9 pav.). Lomės konvencijose užfiksuotas santykių institucionalizavimas yra prieštaringas bent dviem atžvilgiais.

> EB Lomės konvencija yra Šiaurės ir Pietų bendradarbiavimo modelis, kur valstybės-narės prisiima atsakomybę bei yra suinteresuotos remti AKR šalių plėtotę. Tačiau konvencijos kritikai įspėja, kad iš esmės tai tik būdas, kuriuo EB įgyja užtikrintą žaliavų tiekimą palankiomis kainomis, užsitikrina gaminių realizavimo rinkas bei išlaiko tuose regionuose savo politinę įtaką. (Edye *and* Lintner, 1992, 20)

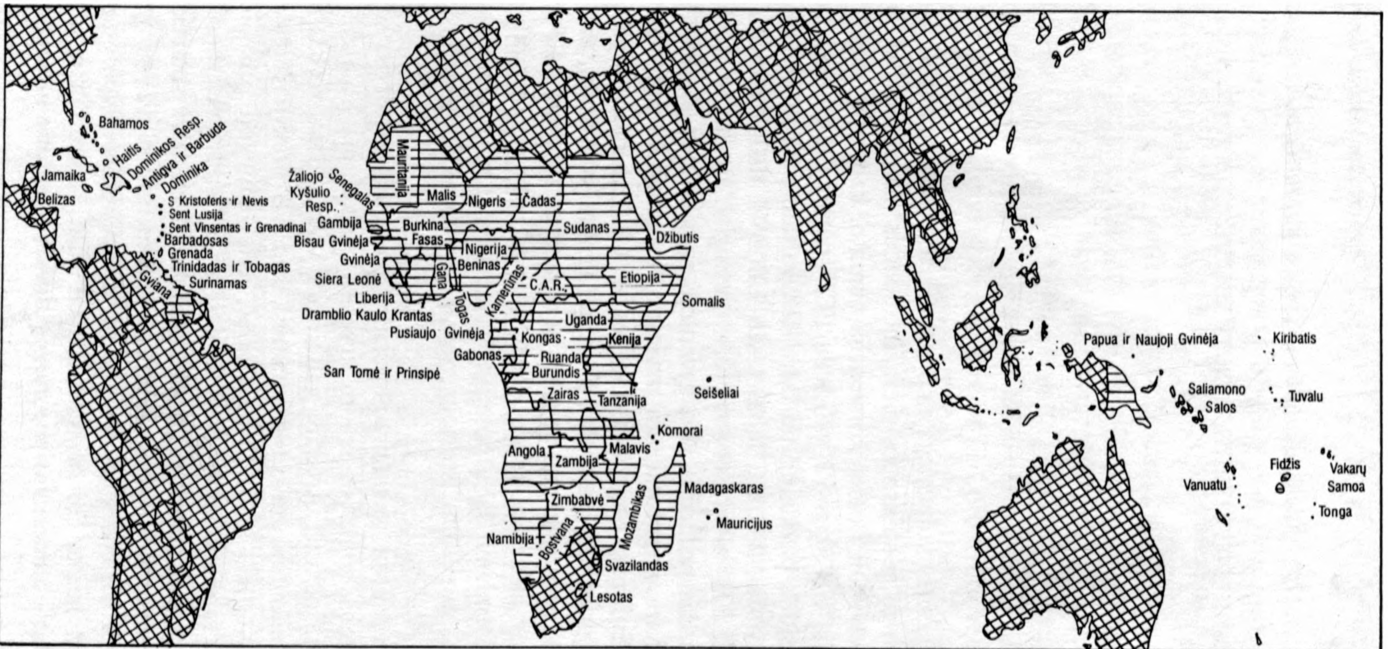
Lomės konvencijos AKR šalims suteikia visą pagalbos bei prekybinių nuolaidų priemonių kompleksą. Prekybos nuolaidos atrodo labai reikšmingos, nes Bendrija vienašališkai be jokių apribojimų leidžia AKR šalims importuoti net 99,5% savo pramonės produkcijos. Tačiau tikrovėje tokio susitarimo teikiami privalumai yra labai riboti, nes AKR nepajėgios pagaminti žymesnio kiekio konkurentabilių pramonės gaminių, todėl Lomės konvencijų teikiami privalumai mažai jaučiami, palyginti su prekyba *GATT* nustatytuose rėmuose. AKR šalys tuose sektoriuose, kuriuose yra pajėgios gaminti konkurentabilius gaminius, dažniausiai yra suvaržytos papildomais savanoriško eksporto ribojimo susitarimais. Be to, EB yra nustačiusi griežtas eksportuojamų gaminių kilmės taisykles. Tų gaminių, kurių žymesnė komponentų dalis yra pagaminta, tarkime, JAV ar Japonijoje, eksportas dažniausiai yra apribotas. Savo ruožtu tai atstumia ir tų šalių investicijas į Trečiojo pasaulio kraštus.

7.9 lentelė. Jaundės ir Lomės konvencijos 1964—2000 metais

Jaundės I	1964—1970
Jaundės II	1971—1975
Lomės I	1975—1980
Lomės II	1980—1985
Lomės III	1985—1989
Lomės IV	1990—2000

Pagal Lomės konvenciją taip pat yra teikiama finansinė pagalba, kuri skirstoma per Europos plėtojimo fondus (*European Development Funds*). Ketvirtoji Lomės konvencija numato, kad pirmaisiais penkeriais metais EB skirs 12 milijardų *ECU* paramą, kuri visa bus pateikta subsidijų pavidalu, tuo tarpu lengvatinių paskolų teikimas bus sustabdytas. Tai, žinoma, labai maža EB BVP dalis, ir didžiąją pagalbos dalį EB valstybės-narės teiks tiesiogiai. Be to, teikiamos pagalbos apimtis priklauso nuo gyventojų skaičiaus, ir jos kiekis, tenkantis vienam gyventojui, yra mažesnis, palyginti su pagalba, teikiama Rytų Europai (Edye *and* Lintner, 1992). Žinoma, tai yra ryškus Bendrijos prioritetų pavyzdys. Pagaliau visiškai akivaizdu, kad pagal Lomės kovenciją teikiama pagalba ne visada tenka toms AKR šalims, kurioms jos labiausiai reikia. Pagalbos paskirstymas atspindi ne tik skirtingus remiamų šalių poreikių lygmenis, bet yra veikiamas ir nusistovėjusių tarp šalių istorinių ryšių (Anyadike-Danes *and* Anyadike-Danes, 1992).

Taigi nežiūrint teikiamos Trečiajam pasauliui pagalbos, EB politika, nulėmusi prekybos srautų krypties pasikeitimą, iš esmės trukdo šių šalių plėtotę. Artėjant galutiniam Vieningosios rinkos programos įgyvendinimui buvo baiminamasi, kad EB prekyba taps dar labiau orientuota į save. Kritikai teigė, kad vieningoji rinka leis EB pramonei tapti konkurentabilesnei ir toliau keis prekybos srautų kryptis, nes EB nepriklausantys konkurentai bus dar smarkiau stumiami iš rinkų. Ir tikrai Cecchini'o raporte (žr.: p. 121) pripažįstama, kad EB firmos įgytų svarbių privalumų, jeigu tą programą pasisektų įgyvendinti. EB politikos kritikai reiškė susirūpinimą ir dėl to, kad sudėtinė suderinimo programos dalis — bendrieji standartai —

7.9 pav. AKR šalys — ketvirtosios Lomės konvencijos signatarės

buvo priimami neatsižvelgiant į EB nepriklausančių eksportuotojų interesus. „Europos tvirtovės" kūrimo sutapimas su globaliniu nuosmukiu ir didėjančia įsiskolinimų krize devintame ir dešimtame dešimtmečiuose gerokai prisidėjo prie AKR šalių padėties pasaulio ekonominėje sistemoje pažeidžiamumo.

Trečiąjį pasaulį su EB sieja ir darbininkų migracijos problema. Iš viso Bendrijoje yra priskaičiuojama per 12 milijonų legalių arba įteisintų imigrantų bei 3 milijonai nelegalių atvykėlių (Edye, 1990). Imigrantai yra susitelkę tam tikruose geografiniuose regionuose — didžiausios imigrantų bendruomenės yra įsikūrusios Vokietijoje ir Prancūzijoje (žr.: King, 1993 *for an overview*). Thumerelle'is (1992) skaičiuoja, kad 1989 metais daugiausia ne EB imigrantų buvo Vokietijos FR (3,5 milijono), Prancūzijoje (2,1 milijono) ir Didžiojoje Britanijoje (1 milijonas); tarp Belgijoje ir Nyderlanduose gyvenančių imigrantų daugiau kaip trečdalis buvo atvykę iš EB nepriklausančių šalių. Vokietijoje yra ypač daug atvykėlių iš Turkijos (1,6 milijono), tuo tarpu Prancūzijoje dominuoja imigrantai iš Alžyro ir Maroko (1,2 milijono). Pagrindinė šitokio migrantų srauto priežastis — tai didžiulis gyvenimo standartų skirtumas tarp EB bei gretimo Viduržemio jūros regiono ir viso Trečiojo pasaulio. Be to, kai kuriuose Viduržemio jūros regionuose ir Afrikoje labai didelis gyventojų pertekliaus poveikis. Nežiūrint devintojo ir dešimtojo dešimtmečių nuosmukio, imigracija į EB tebevyksta, ir tai labiau lemia išorinės, o ne vidinės priežastys, nes, palyginti su septintuoju dešimtmečiu, imigrantų darbo jėgos paklausa Bendrijos darbo rinkoje gerokai sumažėjo. Iš esmės emigracija iš Trečiojo pasaulio šalių atspindi bandymų plėtoti vietines ekonomines galimybes nesėkmę. Taigi egzistuoja tiesioginis ryšys tarp emigracijos ir Bendrijos nesugebėjimo teikti reikšmingesnę pagalbą šiam planetos regionui.

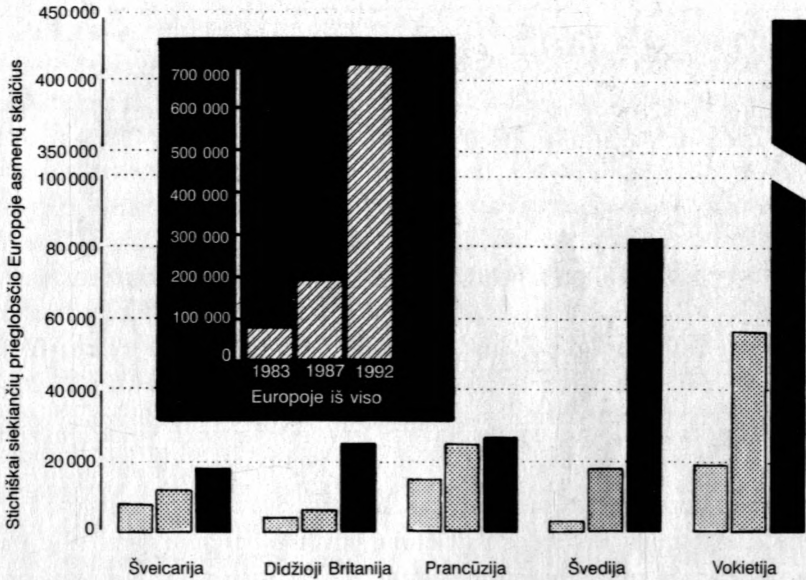
Nuo aštuntojo dešimtmečio Bendrijos valstybės-narės sustiprino imigracijos iš už EB ribų apribojimus. Bet tai tik pagyvino nelegalią imigraciją, ypač juntamą šalyse, turinčiose ilgas ir sunkiai kontroliuojamas sienas ir esančiose arti ekonomiškai atsilikusių bei turinčių gyventojų perteklių Viduržemio jūros baseino ir Afrikos regionų — Ispanijoje, Graikijoje ir Italijoje. Nelegalios emigracijos statistika jau vien dėl šio reiškinio prigimties yra labai netiksli ir individualios šalys skaičiuoja srauto apimtį tik labai apytiksliai. Pavyzdžiui, Italijoje

15. 557

manoma, kad 1990 metais į šalį atvyko 420 000 nelegalių imigrantų. dauguma kurių kilę iš Šiaurės ir Vakarų Afrikos bei Filipinų (Montanari *and* Cortese, 1993). Šie atvykėliai paprastai užpildo specifinius darbo jėgos rinkos sektorius, ypač tuos, kur samdomi tarnai, gatvių prekeiviai, padieniai darbininkai derliui nuimti bei statybininkai. Atsižvelgiant į tai, kad EB viduje ir toliau didės judėjimo laisvė, vis labiau rūpinamasi suderinti EB lygmeniu pozicijas dėl imigracijos ribojimo, imigrantų teisių bei elgesio su nelegaliais imigrantais. Tai tapo ypač aktualu dėl visą Europą apėmusių kraštutinių dešiniųjų politinių jėgų akcijų prieš imigrantus ir pabėgėlius bei jų spaudimo valstybių-narių vyriausybėms.

Pabėgėlių, siekiančių prieglobsčio, gausėjimas yra kitas svarbus iššūkis EB: 1983 metais Europoje prieglobsčio prašėsi tik 71 000 žmonių, o 1992 metais šis skaičius pasiekė jau 700 000 ribą. Daugiausia prieglobsčio buvo prašoma Vokietijoje. Į ją per pastaruosius metus kreipėsi apie 430 000 žmonių (7.10 pav.). Tai yra lengvesnių prieglobsčio teikimo sąlygų bei artimos kaimynystės su yrančiomis Vidurio ir Rytų Europoje ekonomikomis padarinys. Atsižvelgiant į egzistuojančius skirtingus valstybių-narių požiūrius į pabėgėlius bei didėjančias laisvo keliavimo galimybes, Bendrijai tenka ir šioje srityje siekti politikos darnos. Viena iš svarbiausiųjų iniciatyvų buvo Šengeno (Schengen) susitarimas, kurį iš pradžių pasirašė Prancūzija, Vokietija, Liuksemburgas, Nyderlandai ir Belgija, o vėliau ir Ispanija, Italija bei Portugalija. Šiuo susitarimu siekiama sustiprinti išorinių sienų kontrolę, suderinti vizų išdavimo politiką bei sutarti dėl sankcijų tiems, kurie gabena į Bendriją nelegalius imigrantus ar pabėgėlius be atitinkamų įgaliojimų. Be to, *Trevi* grupė siekia sudaryti bendrą sąrašą valstybių, kurių piliečiai privalo turėti įvažiavimo į EB vizą. Iš esmės tai „baltosios Europos“ politika, nes bevizis įvažiavimas prieinamas tik tobulesnę ekonomiką turinčių valstybių piliečiams. Tiek migracijoje, tiek prekyboje nubrėžiama Šiaurės ir Pietų takoskyra ir stiprinamas „Europos tvirtovės“, uždariusios savo vartus skurstančiam Trečiajam pasauliui, įvaizdis.

Vargu ar praėjęs dešimtmetis atnešė Trečiajam pasauliui daugiau karų ir nepriteklių. Bet šios nelaimės bei nemažėjantis skurdas pavertė Europą kone didžiausiu ekonominio ir politinio prieglobsčio pabėgėliams iš visų Žemės rutulio kraštų centru. Galima rasti ir mora-

7.10 pav. Stichiškai siekiantys prieglobsčio Europoje asmenys 1983—1992 metais

Šaltinis: United Nations High Commission for Refugees

linių, ir ekonominio tikslingumo argumentų už tai, kad EB padidintų paramą Trečiajam pasauliui, suteikdama finansinę pagalbą ir prekybinių nuolaidų, investuodama į tas šalis, parūpindama darbo migrantams bei prieglobstį pabėgėliams. Tačiau Bendrijos paramos poreikio sustiprėjimas sutapo su ekonominiu nuosmukiu bei konkuruojančiu Vidurio ir Rytų Europos spaudimu. Todėl nieko stebėtino, kad Bendrijai ir toliau tenka susidurti su esmingais prieštaravimais, kylančiais tarp valstybių-narių ir daugumos skurstančiųjų pasaulio gyventojų dėl jų neatidėliotinų interesų patenkinimo.

8 skyrius

Europos Bendrija ir Europos ateitis

EUROPOS „ARCHITEKTŪRA“

EB ekonominis dominavimas Vakarų Europoje ir ypač Vokietijos ūkio galia vis labiau ekonomiškai ir politiškai skatino nepriklausančias EB valstybes persitvarkyti santykius su Bendrija. Iš dalies tai sąlygojo bendras ankstesniųjų Bendrijos išsiplėtimų poveikis bei numatomi 1992 metų programos įgyvendinimo rezultatai. O iki Vieningosios rinkos programos, ko gero, reikšmingiausiu faktoriumi buvo Didžiosios Britanijos sprendimams palikti *EFTA* ir stoti į EB. EB tapo svarbiausiu *EFTA* šalių prekybos partneriu. Devintajame dešimtmetyje visoms *EFTA* šalims dvi iš trijų reikšmingiausių eksporto rinkų buvo EB vidaus rinka (Wijkman, 1989). Be to, vieningosios rinkos kūrimo reikalavimai didino spaudimą ir visoms suinteresuotoms ne EB šalims. Buvo akivaizdu, kad ateityje jų patekimas į EB rinkas priklausys nuo pakankamai didelio abipusiško atvirumo bei nuo EB techninių, teisinių ir aplinkosauginių normų priėmimo.

EB steigiamuosiuose dokumetuose yra užfiksuota, kad narystė EB turi būti atvira visoms tam tinkamoms (*suitable*) Europos valstybėms. Tikrovėje viskas yra daug sudėtingiau — būtinybė visai prisitaikyti prie Iberijos šalių įstojimo, 1992 metų programos įgyvendinimas bei kitų ekonominių ir politinių reformų vykdymas gerokai silpnino tikimybę, kad paskutiniojo šio amžiaus dešimtmečio pradžioje EB įgis daugiau narių. Taip pat ne visiškai aiškus ir paremtasis kultūrinėmis „europietiškumo“ ir „tinkamumo (*suitablity*)“ definicijomis EB „tinkamų narių (*appropriate members*)“ apibrėžimo klausimas.

EFTA šalims (išskyrus Šveicariją), priėmus derinimo ir liberalizacijos priemonių kompleksą, buvo įsteigta Europos ekonominė erdvė. Todėl, nepriklausomai nuo to, kada *EFTA* valstybės-narės stos į EB, jos jau priėmė ir įgyvendina daugelį Vieningosios rinkos programos priemonių. Kaip rašo Wallace'as: „akivaizdu, kad nebėra galimybės rinktis tarp nacionalinio savarankiškumo ir internacionalizacijos; esminis apsisprendimas vyksta tik dėl vienokio ar kitokio internacionalizacijos pavidalo bei įtakos tarptautinio žaidimo taisyklių formulavimui" (1988, 178). Apsispręsti, iš tiesų, labai sunku. Jeigu *EFTA* šalys nestoja į EB, joms bus labai sudėtinga toliau plėtoti santykius su Bendrija. Tuo tarpu svarbiausias EB prioritetas yra efektyvus Vieningosios rinkos programos bei Mastrichto susitarimo įgyvendinimas, todėl bendradarbiavimas bei asociaciniai ryšiai su kitomis šalimis tam neturi trukdyti. Be to, EB teks kontroliuoti standartų ir taisyklių įgyvendinimą *EFTA* šalyse, o tai irgi, be abejo, sustiprins tarpusavio įtampas. EB neturi pakankamų įgaliojimų tikrinti *EFTA* šalis, o Europos teismo jurisdikcija neveikia už Bendrijos ribų. Antra vertus, jeigu *EFTA* valstybės stoja į EB, tai praranda dalį savo autonomijos ir pasiduoda EB kolektyviniam sprendimų priėmimui. Bet jeigu jos ir nestotų į EB, vis tiek jų suverenitetas bus apribotas, nes dėl ekonominio konkurentabilumo turės laikytis EB sprendimų.

EFTA yra sąlygiškai nedidelė valstybių grupė. Ji gyventojų skaičiumi ir BNP labai atsilieka nuo EB (8.1 lentelė). Todėl visa *EFTA* šalių grupė palyginti neskausmingai galėtų įsijungti į EB. Tačiau jei santykiai tarp šių dviejų junginių keisis, tai turbūt tiktai palengva, nes kiekviena *EFTA* šalis turi atskirus politinius tikslus ir problemas.

8.1 lentelė. EB ir *EFTA* 1990—1992 metais: svarbiausieji rodikliai

	EB	*EFTA**
BNP	4738 mlrd. *ECU*	672 mlrd. *ECU*
Gyventojai	346 mln.	26 mln.
Importo iš *EFTA*/EB % (1990)	23	61
Eksporto į *EFTA*/EB % (1990)	36	58

* tik Norvegija, Švedija, Austrija, Suomija ir Šveicarija

- *Austrija* pareiškė norą stoti į EB 1989 metų liepos mėnesį. Tokį sprendimą paskatino rimtos ekonominės priežastys. Du trečdaliai Austrijos prekybos vyksta su EB, šilingas neformaliai susietas su Vokietijos marke, o ekonomika technologiškai priklauso nuo Vokietijos (Luetkens, 1988). Austrija turi nedidelį, bet klestintį ūkį, kuris jau dabar gerai priderintas prie EB reikalavimų, todėl ekonominiu aspektu jos įstojimas į EB galėtų būti labai greitas. Svarbiausia kliūtis — 1955 metų buvusių sąjungininkų sutartis užbaigti Austrijos okupaciją. Šia sutartimi Austrija įpareigojama „nuolatiniam neutralitetui". Tačiau pagerėję Rytų—Vakarų santykiai šią kliūtį pašalino. 1990 metų birželio mėnesį Vengrijos ir Austrijos ministrai pirmininkai paskelbė, kad jų šalys turi bendrą tikslą — įstoti į EB. Taip buvo sudarytos šiokios tokios prielaidos ateityje atgaivinti kai kuriuos iki Pirmojo pasaulinio karo egzistavusios Austrijos—Vengrijos imperijos aspektus.
- *Norvegija* jau buvo beveik įstojusi į EB aštuntojo dešimtmečio pradžioje, bet galutinis gyventojų referendumo sprendimas nedidele dauguma buvo neigiamas. Abejones dėl narystės EB naudingumo vėliau paskatino susiformavę specifiniai Norvegijos interesai naftos gavyboje bei žvejyboje. Tačiau devintojo dešimtmečio pabaigoje narystės klausimas vėl buvo įtrauktas į politinę darbotvarkę, ir 1992 metais Norvegija formaliai pareiškė norą stoti į EB.
- *Švedija* 1958 metais buvo nusprendusi, kad narystė EB yra nesuderinama su jos, kaip neutralios valstybės, statusu. Devintojo dešimtmečio pabaigoje Vieningosios rinkos programos poveikis bei Europos politikos depoliarizacija vėl paskatino atnaujinti viešus debatus šiuo klausimu (Astrom, 1988). Švedijai turbūt labiau negu bet kuriai kitai Skandinavijos šaliai narystė EB gali būti sunki politiškai. Švedija yra jautri bet kokioms žemės ūkio politikos permainoms, turint galvoje kaime gyvenančių rinkėjų balsų svarbą; reiškiamas susirūpinimas ir dėl laisvo darbo jėgos judėjimo padarinių; bus sunku suderinti Švedijos aukštų progresyvinių mokesčių sistemą su EB šalių mokesčių sistemomis; labai baiminamasi, kad gali būti suardyta jau nusistovėjusi socialinių paslaugų teikimo sistema (*welfare system*). Vis dėlto pastarosios reformos griauna paskutiniąsias kliūtis. 1992 metais pareikštas pageidavimas stoti į EB.

- *Suomija* anksčiau dėl istoriškai susiklosčiusio neutralios valstybės statuso bei ypatingų santykių su TSRS net negalėjo svarstyti narystės EB galimybės. Rytų—Vakarų priešstovos pabaiga pašalino šias kliūtis, ir 1992 metais Suomija oficialiai pareiškė pageidavimą tapti EB nare.
- *Šveicarija*, panašiai kaip ir Švedija, yra tvirtai įsipareigojusi būti neutrali. Iš tiesų 1986 metų referendumas atmetė netgi narystę Jungtinių Tautų organizacijoje. Europos ekonominės erdvės susitarimas taip pat buvo atmestas, bet oficialus pageidavimas tapti visateise EB nare dar tebegalioja. Šveicarų transnacionalinės kompanijos, laikydamosios defensyvinės strategijos, taip pat didina savo investicijas EB.

EB ir atskirų *EFTA* šalių derybų rezultatas turbūt bus lemtingas pastarosios ateičiai. Jeigu dar kokia *EFTA* valstybė panorės palikti asociaciją ir įstos į EB, *EFTA* vargu ar beišliks kaip veiksmingas prekybinis susivienijimas. Šios knygos rašymo metu dar nebuvo aiškūs *EFTA* šalių pateiktų pareiškimų narystei EB rezultatai. Europos viršūnių taryba, susirinkusi 1992 metais Edinburge, nutarė, kad derybos dėl priėmimo į EB su Austrija, Švedija ir Suomija prasidės 1993 metų pradžioje, bet galės būti užbaigtos tik po to, kai visos EB valstybės-narės ratifikuos Sąjungos sutartį. Norvegija derybas pradėjo vėliau. Visiškos narystės įsigaliojimo data planuojama 1995 metų sausio 1 dieną.

Derybose iškilo keletas sudėtingų problemų. Jautrus klausimas yra žemės ūkis — Austrijos vyriausybei dėl Alpėse, o Skandinavijos šalims — dėl šiaurinės tų šalių dalyse gyvenančių žemdirbių padėties. Šiuo metu jie naudojasi didele parama, gaunama pagal socialines ir regionų plėtojimo programas. Be to, su Norvegijos nacionaliniais interesais sunkiai derinasi žvejybos kontrolės atsisakymas. Tuo tarpu abu — ir žvejybos, ir žemės ūkio — sektoriai yra biudžetinių, politinių bei išorinių Bendrijos problemų šaltiniai. Kitos kandidatams susirūpinimą keliančios problemos yra grėsmė, kad Bendrija išardys aukštesnius aplinkos apsaugos standartus, kurie dabar yra nustatyti Norvegijos Šiaurės jūros dalyje esantiems energijos šaltiniams (pusė jų dabar priklauso *Statoil* kompanijai); kad kandidatams teks atsisakyti tradicinio neutraliteto ir įsijungti į besimezgančią bendrąją užsienio ir gynybos politiką.

Be abejo, galimos ir platesnės Bendrijos pagausėjimo nuo dvylikos iki šešiolikos narių pasekmės. Trumpai kalbant, teks peržiūrėti Komisijos narių skaičių, Europos parlamento dydį bei kvalifikuotos daugumos definiciją. Didžiai reikšmingos institucinei sąrangai, t. y. visai EB „architektūrai“, yra ir ilgalaikės išsiplėtimo pasekmės. Ar tolesnis Bendrijos plėtimasis vyks integracijos „gilėjimo“ sąskaita? Viena vertus, atrodo, kad dėl valstybių-narių gausėjimo bus vis sunkiau susitarti dėl esminių problemų; sprendimų priėmimo procedūra dar labiau sulėtės ir ilgainiui stabdys visos Europos Sąjungos progresą. Papildomos išimtys, kurios daromos, taikantis prie potencialių naujų narių specifinių ekonominių ir politinių interesų, dar labiau didins Bendrijos „įvairovės geometriją (*variable geometry*)“. Dėl to ateityje silpnės EB integracija. Antra vertus, egzistuoja ir kitoks požiūris — narių gausėjimas paskatins sprendimų priėmimo procedūros reformas. Manoma, kad kandidatai į EB bus nusistatę dar pagausinti problemų Tarybai spręsti remiantis kvalifikuota dauguma (*Financial Times*, 11 *June* 1993). Ypač tai pasakytina apie socialinės politikos ir aplinkos apsaugos sferas. Visi keturi kandidatai yra sąlygiškai stiprūs ir entuziastingi ekonominės ir valiutinės sąjungos rėmėjai. Suomijoje ir Švedijoje dominuoja požiūris, kad 1992 ir 1993 metų VKM krizės, kurios paveikė ir šių šalių valiutas, sustiprina argumentus už fiksuoto valiutų keitimo kurso laikymąsi. Štai ir praeityje Bendrijos plėtimasis sukeldavo institucinių sunkumų, tačiau ilgainiui vis stiprėdavo integracijos gilėjimo procesas. Todėl sunku paneigti išvadą, kad panašiai reikalai klostysis ir įvykus naujam Bendrijos pagausėjimui.

Be to, tikėtina, kad pareiškimus stoti į EB paduos kai kurios mažesnės Viduržemio jūros valstybės. 1990 metais ketinimą stoti į EB pareiškė Malta bei graikiškasis Kipras. Tačiau nė su viena iš minėtų šalių EB santykiai neatrodo tokie problematiški kaip su Turkija. 1963 metų Asociacijos sutartis nustatė 22 metų pereinamąjį laikotarpį mažinti tarifams bei užfiksavo Turkijos visateisės narystės EB galimybę. EB įgyvendino sutartą tarifų sumažinimą 1973 metais. Išimtį sudarė tik kai kurie tekstilės gaminiai. Aštuntojo ir devintojo dešimtmečių ekonominė krizė palietė ir Turkiją, bet 1987 metais ji vėl buvo pasirengusi pateikti stojimo į EB paraišką. Tačiau Turkijos pageidavimai susilaukė opozicijos, nes joje buvo per žemas BVP vidurkis vienam gyventojui (mažiau negu pusė neturtingiausios EB valstybės-narės Portugalijos vidurkio); didelė teritorija ir gyventojų gausumas bei reikš-

mingi Islamo religijos sąlygojami kultūriniai skirtumai; abejotina žmogaus teisių ir demokratijos padėtis bei akivaizdi galimybė, kad dar didesnė našta tektų Bendrijos struktūriniams fondams. 1990 metų sausio mėnesį Turkijos prašymas buvo oficialiai atmestas, remiantis Komisijos požiūryje išreikštomis abejonėmis, Vokietijos susirūpinimu dėl migracijos reikalų bei potencialaus Graikijos veto galimybės (žr.: Balkir *and* Williams, 1993). Tačiau problema išlieka, ir ateityje, atrodo, teks dar aiškintis, ką reiškia sąvoka „tinkama Europos šalis". Situaciją dar labiau komplikuoja ir tai, kad po 1989 metų įvykių Vidurio ir Rytų Europoje atsirado dar daugiau potencialių kandidatų į EB.

EB IR „EUROPOS NAMAI"

1989 metų lapkričio mėnesį Romoje Tarybų Sąjungos prezidentas Gorbačiovas savo garsiojoje kalboje bendrais bruožais išdėstė „bendrųjų Europos namų" viziją. Jis ragino sukurti „Europos teisinę erdvę", kurioje „visos valstybės visiškai vienodai suprastų ir taikytų tarptautinės teisės normas". Jis pridūrė, kad „mes įsivaizduojame Europą kaip lygiateisių ir tarpusavyje susijusių suverenių valstybių sandraugą, kurioje atviri prekių, technologijų, idėjų mainai bei glaudūs žmonių ryšiai gali lengvai įveikti valstybines sienas". Nepriklausomai nuo to, ar bus sukurti bendrieji Europos namai ar ne, Vakarų ir Rytų santykių pagerėjimas turėjo didelę įtaką EB. Europos erdvė, kuri penktame dešimtmetyje buvo dirbtinai perdalinta, dabar, bent jau iš dalies, vėl pradėjo vienytis.

Europos ekonomikos pertvarkymas, be abejonės, turės svarbių pasekmių EB, bet nereikėtų jų reikšmės ir pervertinti. Bendras Lenkijos, buvusios Čekoslovakijos, Vengrijos, Rumunijos ir Bulgarijos gyventojų skaičius yra tiktai 96 milijonai (žr. 8.2 lentelę). Jų BVP, jei remtis dabartiniais apskaičiavimais, yra tiktai 177 milijardai $, o tai yra mažiau negu dvidešimtadalis EB BVP. Vien tik Lenkija sudaro 44 šio skaičiaus procentus, o štai Bulgarijos BVP yra tik 7,9 milijardo $. Todėl visos Rytų Europos ekonomikos tiesioginė įtaka EB, tikriausiai, bent jau artimiausiu metu, bus ribota. Situaciją komplikuoja didelė tokių šalių kaip Bulgarija ir Vengrija skolų našta. Jeigu ateityje įvyktų permainų ir santykiuose su buvusia TSRS, tai jos galėtų turėti didesnę reikšmę, nes ten gyvena apie 300 milijonų žmonių (beveik tiek pat kiek ir EB), o jos BVP vertinamas apie 1400 milijardų $.

8.2 lentelė. Svarbiausieji Rytų Europos ekonomikos bruožai 1991 metais

	Bulgarija	buvusioji Čekoslovakija	Vengrija	Lenkija	Rumunija
Gyventojai (mln.)	9,0	15,7	10,3	38,2	23,0
BVP (mlrd. $)	7,9	33,1	30,8	78,0	27,6
Einamasis mokėjimų balansas konvertuojama valiuta (mlrd. $)	0,8	0,9	0,4	-1,3	-1,2
Eksportas į EB šalis procentais (1989)	8	16	24	31	18
Įsiskolinimų palūkanoms tenkanti eksportuojamų prekių ir paslaugų dalis procentais	22,1	11,6	32,5	5,4	2,0

Šaltinis: Economic Commission for Europe; Financial Times, 15 *August* 1990; *World Bank* (1993)

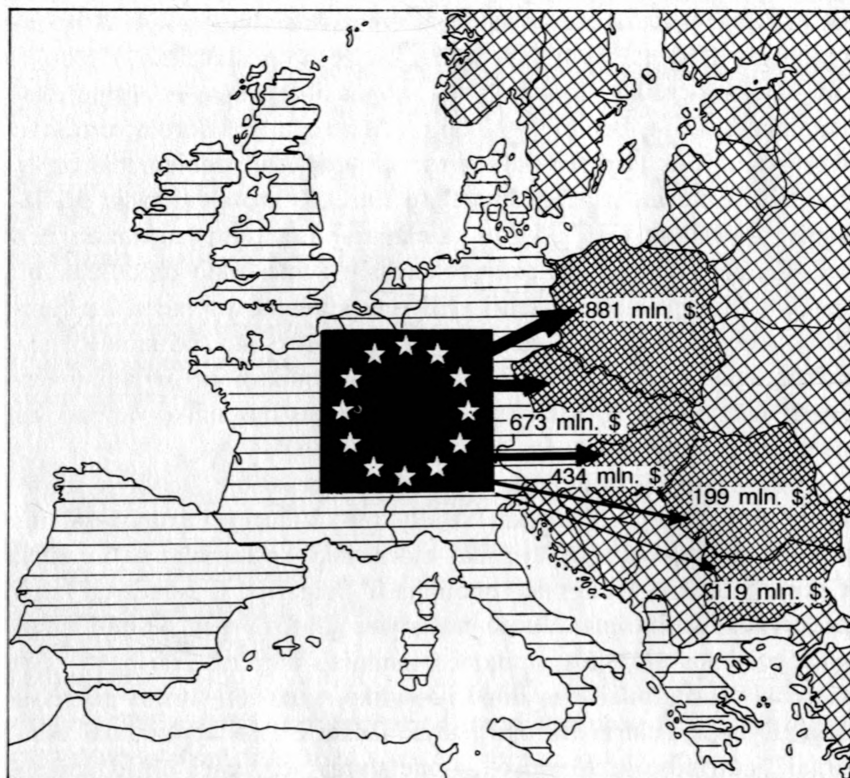
Nežiūrint šių išlygų, turėtų įvykti svarbūs prekybiniai poslinkiai po to, kai Vakarų Europos šalys prisitaikys prie naujųjų ekonominių realijų. 1992 metais Vokietija buvo pati didžiausia eksportuotoja į Rytų Europą ir sudarė 52% visos EB prekybos su šiuo regionu. Ją sekė kitos didesnės Europos ekonomikos ir tokios šalys kaip Suomija ir Austrija, jau anksčiau turėjusios ypatingus ryšius su Rytų bloku (8.1 pav.). Tradiciniai Vokietijos ryšiai su šiuo regionu bei jos pačios neabejotina ekonomikos galia ir dinamizmas suteiks šiai šaliai dominuojantį vaidmenį naujuose prekybiniuose Rytų ir Vakarų Europos ryšiuose.

Tačiau pokyčiai turėtų vykti lėtai. Rytų Europai bus sunku atsisakyti tradicinės priklausomybės nuo pigios rusiškos naftos ir neretai blogos kokybės prekių eksporto į sąlygiškai uždaras Rytų Europos rinkas. Atsižvelgdama į tai, EB pradėjo teikti Rytų Europai pagalbą maisto produktais bei pasirašinėjamais su tomis šalimis prekybi-

niais susitarimais. Bendrija taip pat ėmėsi koordinuoti specialios investavimo į Rytų Europą agentūros — Europos atkūrimo ir plėtojimo banko — veiklą. Tačiau Rytų Europos atsigavimas ir būsimi ekonominiai ryšiai su Bendrija visiškai priklauso nuo EB noro atverti savo rinkas naujiems importo šaltiniams. Tai yra labai problematiška, nes tos prekės, kurias parduodama Rytų Europa turėtų sąlygišką pranašumą, yra būtent tokios, kurių patekimui į rinką yra jautriausia EB: tekstilė, avalynė, plienas, akmens anglis ir žemės ūkio produktai. Be to, Rytų Europa siekia patekti į EB rinkas būtent tuo metu, kai Bendrija, realizuodama 1992 metų programą, paaukštino techninius ir aplinkosauginius standartus. Technologiškai atsilikusioms ir labiau teršiančioms aplinką Rytų Europos kompanijoms bus sunku varžytis šių parametrų rėmuose.

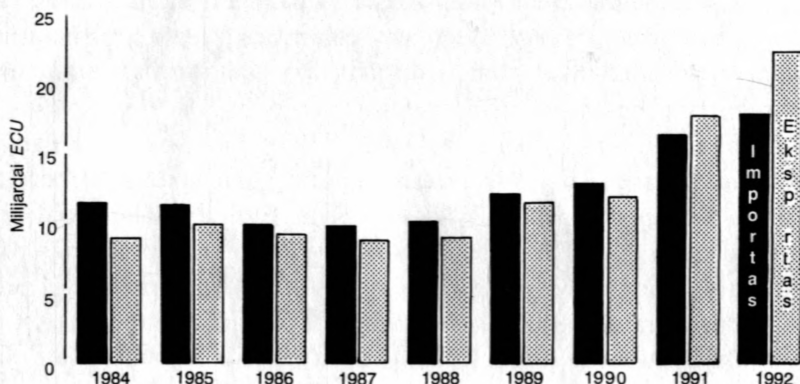
Paskutiniojo šio amžiaus dešimtmečio pradžioje Bendrija suformavo ištisą naujųjų santykių su Rytų ir Vidurio Europos šalimis sistemą. Buvo pasirašyti dvišaliai asociaciniai susitarimai su Lenkija, Čekija, Slovakija, Vengrija, Rumunija ir Bulgarija. Iš esmės tai buvo prekybiniai susitarimai. Juose nustatytas grafikas per dešimtį metų pašalinti visus prekybos pramonės gaminiais barjerus. Tai buvo „asimetriški“ susitarimai, nes Bendrija sutiko sumažinti tarifus anksčiau negu Rytų ir Vidurio Europos šalys. Tačiau išlieka apribojimai Bendrijai „jautriuose sektoriuose“ — metalurgijoje, žemės ūkyje, chemijos pramonėje, tekstilėje ir drabužių gamyboje — sudarančiose 35—45% visos prekybos apimties. Tie susitarimai taip pat konstatuoja, kad galutinis bendradarbiavimo tikslas yra tos šalies visateisė narystė Bendrijoje, tačiau jokių konkrečių datų nenurodoma. Haynesas (1992, 16), vertindamas asociacines sutartis, teigia, kad jose „yra nubrėžiama aiški retorikos ir tikrovės riba“, o Gibbas ir Michalakas (1993) mano, kad iš tikro šiais susitarimais siekiama išstumti narystės klausimo svarstymą iš politinės artimiausios ateities darbotvarkės.

Vis labiau aiškėja, kad Bendrijai bent jau artimiausioje ateityje iš esmės nėra ko bijoti šio regiono konkurencijos. Nuo Rytų atsivėrimo pradžios EB eksportas į Rytus didėjo sparčiau negu šio regiono importas į EB (8.2 pav.). 1992 metais, palyginti su 1988, eksportas išaugo 130%, o importas tik 82%. EB prekybos balansas irgi buvo

8.1 pav. Vakarų Europos eksportas į Rytų Europą 1992 metais
Šaltinis: Eurostat

teigiamas — 1,44 milijardo *ECU* 1991 metais, o 1992 metais jis dar padidėjo 2,5 milijardo *ECU*. Tam tikra prasme čia atsispindi dviejų ekonominių sistemų sugebėjimas pasinaudoti naujomis galimybėmis. Tačiau čia atsispindi ir prekybinių barjerų egzistavimas EB žargonu vadinamuosiuose „jautriuosiuose sektoriuose (*sensitive areas*)", kuriuose Rytų ir Vidurio Europos šalys būtų konkurentabilesnės. Be to, Bendrija, spaudžiama tų sričių interesų grupių, netgi ketina stiprinti tuos prekybinius barjerus. Pavyzdžiui, 1992 metais buvo pradėtos taikyti priemonės, nukreiptos prieš prekybos plieno gaminiais dempingą, o 1993 metais sveikatos apsaugos ir ligų pavojaus kontrolės pretekstu buvo uždraustas gyvūnų, mėsos, pieno ir jų gaminių importas.

8.2 pav. EB prekyba su Rytų Europa 1984—1992 metais
Šaltinis: Eurostat

Bendrijos dilema yra būtinybė subalansuoti ekonominį ir politinį suinteresuotumą regiono raida su siauresniais vidaus politikoje pasireiškiančiais interesais ir spaudimu. Šias dvi interesų rūšis, kaip tai akivaizdžiai matosi migracijos problemos atveju, nėra taip paprasta atskirti vieną nuo kitos. Etniniai konfliktai, bedarbystė bei didėjantys poreikiai skatina žmones emigruoti iš Rytų ir Vidurio Europos, ir emigracija pagrindinai vyksta į EB. Manoma, kad regione gali būti apie 40—50 milijonų potencialių emigrantų, nors kai kam atrodo, kad šis skaičius yra pernelyg didelis (Carter *et al.,* 1993), niekas negali paneigti augančio imigrantų iš šio regiono į kai kurias valstybes-nares srauto. Pavyzdžiui, 1990 metais Vokietijoje buvo priskaičiuojama apie 932 000 imigrantų iš Rytų Europos, atitinkamai Prancūzijoje — 154 000. EB jaučiamas darbo jėgos perteklius bei stiprėjanti politinė kraštutinių dešiniųjų įtaka, atrodo, yra rimti argumentai, įrodantys, kad Vakarų Europos elito ekonominius ir politinius interesus atitinka parama Vidurio ir Rytų Europos šalims, kuriant darbo vietas „namie". O tam galėtų pasitarnauti žymus prekybos liberalizavimas, ypač tuose vadinamuosiuose „jautriuosiuose sektoriuose", bei investicijų į šį regioną didinimas.

Susiklosčius naujam darbo pasidalijimui, „Europos namuose" pasikeis ir investicijų pobūdis. Rytų Europoje yra daug patrauklių EB

kompanijoms investavimo vietų. Atsiveria naujos neužpildytos rinkos bei pigios darbo jėgos panaudojimo galimybės. Be to, svarbiausios kompanijos, siekdamos užbėgti už akių svarbiausiems pasauliniams konkurentams, ieško galimybių defensyvinio pobūdžio investicijoms ir įsigijimams. Žinoma, Vakarų investicijos Rytų Europoje nėra naujas reiškinys, kadangi jau 1989 metais regione buvo apie 1000 bendrų įmonių. Taip pat nepanašu, kad visų Rytų Europos šalių ūkiai bus vienodai patrauklūs EB investitoriams. Dėl savo senų pramonės plėtojimo tradicijų ir gebėjimo gaminti rinkos ekonomikai priimtinas prekes turbūt patraukliausios investitoriams yra Vengrija bei buvusioji Čekoslovakija (Dawson, 1993). Priešingai, Bulgarija ir Rumunija šiuo požiūriu atrodo tikrai ne tokios patrauklios. Tai matosi ir iš bendrų įmonių kūrimo statistikos. Iš viso jų 1992 metais buvo apie 12 200, bet 7000 iš jų buvo Vengrijoje, o Rumunijoje ir Bulgarijoje — tik septyniasdešimt (Downes *and* Bachtler, 1992). EB tapo pagrindiniu išoriniu investitoriumi Lenkijoje, Vengrijoje, buvusioje Čekoslovakijoje, o Vokietijos investicijos sudaro daugiau kaip penktadalį bendro kiekio kiekvienu atveju (8.3 lentelė).

Per pirmuosius dvylika Rytų—Vakarų santykių pagerėjimo mėnesių buvo paskelbta apie keletą svarbių EB kompanijų investicijų Rytų Europoje. Tai *Bouygues* (Prancūzija) planas kartu su Vengrijos geležinkelių kompanija statyti viešbučius ir prekybos centrus bei *Fiat* (Italija) papildomos investicijos į savo gamyklas Lenkijoje ir buvusioje TSRS. Nenuostabu, kad žemo gyvenimo lygio EB šalyse (Portugalijoje ir Ispanijoje) kyla susirūpinimas, kad jos pateks į nepalankią padėtį, jei Europos ekonominis centras pasistūmės į Rytus. Tačiau vėl tenka pastebėti, kad šie pokyčiai yra labai riboti. Sąlygiškas mažų atlyginimų teikiamas pranašumas negalės būti išlaikytas ilgai, turint omenyje lengvesnes migracijos į kaimynines Vakarų Europos ekonomikas galimybes. Net jei tie privalumai bus išsaugoti, vis tiek Rytų Europos galimybės šiuo požiūriu varžytis su atsilikusiomis šalimis yra ribotos. Be to, kad Rytų Europa tikrai taptų patrauklia EB kompanijoms, reikia įgyvendinti daug svarbių reformų valiutų konvertabilumo užtikrinimo, atsiskaitymų ir finansinių procedūrų srityse bei užsienio investicijas reguliuojančiuose įstatymuose. Be to, ekonominė reforma vyksta kartu su politiniais pertvarkymais, ir tai atrodo ganėtinai sudėtinga, atsi-

8.3 lentelė. Užsienio investicijų projektai Lenkijoje, Vengrijoje ir buvusioje Čekoslovakijoje 1991 metais

	ČSFR		Vengrija		Lenkija	
	Projektų kiekis	Užsienio kapitalas	Projektų kiekis	Užsienio kapitalas	Projektų kiekis	Užsienio kapitalas
EB	39,5	40,5	41,0	30,3	59,3	53,9
Vokietija	24,5	9,6	23,6	9,3	35,0	29,1
D. Britanija	3,1	5,0	4,8	5,2	5,2	3,7
Italija	3,9	0,2	4,6	5,1	4,7	5,2
Prancūzija	3,1	9,9	0,9	1,0	4,6	3,8
EFTA	44,7	14,1	37,2	31,8	21,9	25,9
Austrija	35,1	9,1	25,6	23,7	7,1	5,9
Šveicarija	7,0	4,8	6,1	3,6	3,2	3,9
Europa (be EB ir *EFTA*)	1,3	0,0	1,1	0,4	0,8	0,8
JAV	1,8	0,0	6,5	10,8	7,6	7,9
Japonija	—	—	—	—	0,2	0,3
Kitos šalys	6,2	13,1	14,3	26,6	10,1	11,3
Iš viso	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Šaltinis: Downes *and* Bachtler (1992, 25)

žvelgiant į demokratijos tradicijų stoką visose, išskyrus Čekoslovakiją, Rytų Europos šalyse. Trapūs naujieji režimai, nors su jais siejamos didelės viltys, yra silpni dėl patirties stokos; jiems tenka vykdyti ir ekonominę, ir politinę „revoliucijas“ vienu metu ir dar skaitytis su blogėjančia pasaulinės ekonomikos situacija.

Turint galvoje šias kliūtis, prireiks laiko, kol atsiskleis visi Rytų Europos atsivėrimo pasauliui rezultatai. Tačiau tokia išvada netinka Vokietijos susivienijimo rezultatų vertinimui. Dvi Vokietijos vėl susivienijo 1990 metų spalio mėnesį, o bendranacionaliniai rinkimai Vokietijoje vyko 1990 metų gruodžio mėnesį. Taip veiksmingai ir per labai trumpą laikotarpį buvo įgyvendintas ketvirtasis EB išplėtimas. Galima nurodyti daug priežasčių (tarp jų ir Vokietijos vidaus politikos sumetimų), lėmusių tokį įvykių greitį. Tuo metu, kai buvo atida-

ryta siena, Rytų ir Vakarų Vokietijoje darbo užmokesčio skirtumo santykis buvo 1:3. Tai turėjo sukelti didžiulę emigraciją. Todėl šalies suvienijimas tikriausiai buvo vienintelis būdas išvengti totalinio Rytų Vokietijos ūkio žlugimo.

Rytų Vokietijos įsijungimas į EB įvyko labai paprastai, palyginti su bet kuria kita Rytų Europos šalimi. Ji buvo viena iš stipriausių ekonomikų Rytų Europoje, jos gyventojai kalba vokiškai, pagaliau ir Vokietijos FR apsiėmė apmokėti didžiulius persiorientavimo kaštus. Be to, daug Vakarų Vokietijos kompanijų turi istorinius ir/ar dabartinius ryšius su įvairiomis įmonėmis ir vietovėmis Rytų Vokietijoje. Pavyzdžiui, *Siemens* centras kažkada buvo Berlyne, o pati kompanija jau turėjo 100 milijonų DM prekybos apyvartą su Rytais bei daug pusfabrikačių gamybos kontraktų. Netgi esant tokiai padėčiai, susivienijimas, tikriausiai, nualins Rytų Vokietijos ekonomiką. Kadangi anksčiau įmonėse dirbo daugiau darbininkų negu iš tiesų reikalinga, reformos turbūt sukels bedarbystės didėjimą maždaug iki 20—25% (*Financial Times,* 21 *May* 1990). Pavyzdžiui, vienas didžiausių Rytų Vokietijos elektronikos susivienijimo *Robotron* direktorių apskaičiavo, kad tik 2000 iš 68 000 kompanijos darbuotojų gamina produkciją, kurią 1990 metais bus galima parduoti vieningoje rinkoje (*Financial Times,* 20 *March* 1990).

Koks gi bus Vokietijos susivienijimo poveikis ekonominei EB geografijai? Trumpalaikės pasekmės tikriausiai nebus labai žymios. 1988 metais tik 5,6% Rytų Vokietijos eksporto buvo skirta Vakarų Vokietijai, bet 71% teko *EFTA* ir kitoms EB šalims. Prireiks daug laiko, kol įvyks esminiai nusistovėjusio modelio pakitimai. Beje, tai buvo atskleidęs ir EB integracijos vyksmas septintame ir aštuntame dešimtmečiuose. Tolesnėje perspektyvoje Vokietijos ekonominė galia ir dominavimas, tikriausiai, padidės. Tačiau to nereikia pervertinti. 1989 metais Vokietijos FR sudarė 26,1% EB 12 BVP, skaičiuojant valiutos rinkos kainomis. Taigi antra didžiausia EB ekonomika — Prancūzija, — sudarydama 20,5%, nedaug teatsiliko nuo Vokietijos FR (*Financial Times,* 21 *May* 1990). Net jeigu Rytų Vokietija pasieks Vakarų Vokietijos BVP vienam gyventojui lygį, visa Vokietija sudarys tik 31% EB BVP. Tai bus apytiksliai lygu Didžiosios Britanijos ir Italijos ūkių pajamų sumai. Bet, kita vertus, yra daug svarbiau, bet ir daug sunkiau įvertinti, kokius dinaminius privalumus įgis Vokietija,

būdama geografiniame išsiplėtusių „Europos namų“ ekonominės erdvės centre.

Kitas svarbus klausimas: kaip Rytų Europos atsivėrimas ir Vokietijos susivienijimas paveiks tolesnį ekonominį ir politinį EB vienijimąsi? Galima manyti, kad integracijos impulsas bus prarastas, kai politinė energija nukryps į santykių su Rytų Europa pertvarkymą. Pavyzdžiui, Belgijos Ministras pirmininkas Martensas kalbėjo apie pavojų EB „ištirpti šiltame paneuropizmo blizgesyje“ (*Financial Times*, 14 *March* 1990). Federalistai susirūpinę ne tik tuo, kad įvykiai Rytų Europoje atitrauks dėmesį nuo EB integracijos proceso, bet ir tuo, kad kai kurių šalių įstojimas į EB pavers Bendrijos integraciją „platesne, bet ne gilesne“. Baiminamasi, kad Vokietijos susivienijimas bei dėl to atsiradęs didžiulis spaudimas jos ekonomikai ir finansams gali sumažinti kol kas lemiamą šios šalies prisiimtą atsakomybę už tvirtesnę ekonominę ir politinę sąjungą. Tačiau Vokietijos kancleris Kohlis pabrėžė, kad susivienijimas gali įvykti tik po „Europos stogu“ (*Financial Times*, 2 *April* 1990). Dėl to federalistai ne be pagrindo gali tvirtinti, kad, susivienijus Vokietijai, reikia ir tvirtesnės Europos sąjungos, nes antraip bus prarasta galimybė labiau susieti Vokietiją su Bendrija. Taigi atrodo, kad paskutiniame šio amžiaus dešimtmetyje EB vyksta dvigubas vienijimosi procesas.

EUROPOS SĄJUNGA: IŠSISKYRUSIŲJŲ VIENIJIMASIS

Teorijoje skiriamos septynios svarbiausios suverenių valstybių ekonominės integracijos pakopos (Balassa, 1961):

1) *laisvosios prekybos sritis* — tai grupė valstybių, tarp kurių visiškai pašalintos visos kliūtys prekybai;
2) *muitų sąjunga* yra laisvosios prekybos sritis su bendru išoriniu muitų tarifu;
3) *bendroji rinka* yra tokia muitų sąjunga, kurioje taip pat vyksta ir laisvas kapitalo ir darbo jėgos judėjimas;
4) *ekonominė sąjunga* yra tokia bendroji rinka, kurioje glaudžiai koordinuojamos valstybių-narių ekonominės politikos ir reguliuojama rinka;

5) *valiutinė sąjunga* yra tokia bendroji rinka, kurioje nustatyti fiksuoti valiutų kursai, visos valiutos yra tarpusavyje visai konvertuojamos arba tiesiog naudojama bendra valiuta;
6) *ekonominė ir valiutinė sąjunga* yra dviejų pastarųjų integracijos formų junginys;
7) *visiška ekonominė sąjunga* yra visiška valstybių-narių ekonomikų vienybė. Kadangi tokio ūkio valdymui reikalinga turėti galimybę priiminėti politinius sprendimus aukščiausiu lygiu, tokia sąjunga dažniausiai sąlygoja ir politinę valstybių sąjungą.

EB muitų sąjunga, bent jau pramonės gaminiams, buvo įgyvendinta 1960 metų pabaigoje, nors kai kurios netarifinės kliūtys išliko net ir šiame prekybos sektoriuje. 1992 metų programa veiksmingai užbaigė muitų sąjungos kūrimą ir paslaugų, ir pramoninių gaminių prekyboje. Bendroji kapitalo ir darbo jėgos rinka taip pat buvo įkurta septintame dešimtmetyje, nors kai kurios svarbios kliūtys profesionalios darbo jėgos judėjimui ir trumpalaikiams kapitalo pervedimams bus pašalintos tik galutinai įgyvendinus Vieningosios rinkos programą. Buvo žengta žingsnių ir valiutinės ir ekonominės sąjungos link, ypač įsteigus Europos monetarinę sistemą. Valiutinės sąjungos kūrimui buvo svarbus ir valiutų keitimo mechanizmo realizavimas. Nors ir ne visos šalys dešimtojo dešimtmečio viduryje buvo visateisėmis VKM narėmis, devintajame ir dešimtajame dešimtmečiuose poreikis plėsti valiutinę ir ekonominę sąjungą buvo pakankamai didelis.

1990 metų birželio mėnesio Europos viršūnių tarybos susitikime Dubline buvo nutarta tų pačių metų gruodyje surengti dvi tarpvyriausybines konferencijas aptarti ekonominės, valiutinės ir politinės sąjungų kūrimo problemas. Gali pasirodyti keista, kad jau buvo aptarinėjama tolesnė integracija, nors EB viduje dar tebevyko ginčai dėl 1992 metų programos įgyvendinimui reikalingų sprendimų priėmimo ir kol dar nebuvo įvertintos visos galimos Vieningosios rinkos sukūrimo pasekmės. Tačiau, kaip jau buvo minėta (žr.: p. 150—151), pati 1992 metų programa skatino tolesnes Bendrijos reformas. Vieningai rinkai pasiekti reikia labiau koordinuoti ekonominę politiką, galbūt ir įkurti Europos centrinį banką bei įvesti vieningą valiutą. Tam taip pat reikėjo tobulinti politinių sprendimų priėmimo procedūrą. Be to, nereikia užmiršti, kad ir pati 1992 metų programa išaugo iš plates-

nių politinių reformų poreikio (žr.: p. 120—121). Devintojo dešimtmečio pabaigoje politinė sąjunga buvo trumpai dingusi iš darbotvarkės, bet jos vėlesnis atgimimas tikriausiai buvo neišvengiamas. Iš tikro, ir Vieningosios rinkos programos sėkmė, ir Vieningo Europos akto paskatinta didesnė ekonominė integracija politinės sąjungos problemą neišvengiamai pavertė pirmaeilės svarbos reikalu.

Nors ir buvo visiškas sutarimas dėl politinės EB reformos būtinumo, reiškėsi esmingi nesutarimai dėl galimos jos formos. Vieningu Europos aktu, išplėtus sprendimų priėmimo, remiantis kvalifikuota dauguma, procedūros taikymo ribas, susilpnėjo nacionalinių parlamentų suverenitetas, todėl buvo manoma, kad kompensacijos dėlei reikia išplėsti Europos parlamento galias. Savo ruožtu Europos komisija tvirtino, kad, Bendrijai vis labiau sudėtingėjant, reikia didinti jos, kaip centrinės valdžios institucijos, galias. Tuo tarpu Prancūzijos vyriausybė, atsižvelgdama į padažnėjusį sprendimų priėmimą, remiantis kvalifikuota dauguma, teigė, kad reikia plėsti Ministrų tarybos galias. Skyrėsi ne tik reformų siūlymai, bet ir galutiniai reformatorių tikslai. Juos galima surikiuoti į eilę pagal siūlomą Bendrijos integruotumo laipsnį nuo Italijos vyriausybės siūlyto plataus federalizmo iki minimalistinio Didžiosios Britanijos požiūrio, tobulai orientuoto į EB pavertimą vien tik ekonomiškai nereguliuojama didžiosios pramonės zona (Taylor, 1989).

Darbotvarkėje išlieka ir „dviejų greičių" Europos atsiradimo galimybė. Su tokia galimybe buvo susidurta jau devintojo dešimtmečio pradžioje, kada vis labiau pradėjo strigti sprendimų priėmimo procesas. Ši galimybė taip pat egzistavo ir ilgalaikio Didžiosios Britanijos biudžetinio ginčo kontekste. Tačiau devintojo dešimtmečio viduryje klausimo aktualumas susilpnėjo, nes EB sėkmingai sutiko 1992 metų programos iššūkį. Tačiau devintojo dešimtmečio pabaigoje ši problema vėl paaštrėjo, išryškėjus skirtingiems požiūriams į valiutų keitimo mechanizmą bei ekonominės ir valiutinės sąjungos kūrimo perspektyvą. Šie skirtumai konkretų pavidalą įgavo 1985 metų birželio mėnesį pasirašytame Šengeno (Schengen) susitarime. Prancūzija, Vokietija, Belgija, Nyderlandai ir Liuksemburgas susitarė kurti laisvo keliavimo zoną — „Šengenlandą", o pasus, vizas ir kt. kontroliuoti tik prie išorinių šios zonos sienų.

Tikėtasi, kad Mastrichto tarpvyriausybinė konferencija bus rimtas žingsnis ekonominės ir valiutinės sąjungos link. Bet jos rezultatai yra nevienareikšmiški — nors Bendrija ir pajudėjo ekonominės sąjungos link, politinės sąjungos kūrimo požiūriu konferencijos laimėjimai yra labai menki ir prieštaringi. Pakeitimai Tarybos procedūrose leidžia dažniau priiminėti sprendimus, remiantis kvalifikuota dauguma; išplėstos Europos parlamento galimybės dalyvauti priimant EB teisės aktus (*co-legislative powers*); iškeltas bendros užsienio ir gynybos politikos formavimo klausimas (žr. 6 skyrių). Antra vertus, diskusijose iki aukščiausiojo lygio susitikimo, jo metu ir po jo dėmesio centre buvo subsidiarumo problema. Subsidiarumą, kuris buvo siūlomas kaip kone svarbiausias Bendrijos funkcionavimo principas, buvo siekiama paversti suverenių valstybių hegemonijos sugrąžinimo priemone. Sutartyje labai mažai kas tepasakyta ir apie federalizmo plėtojimo perspektyvą. Užuot toliau stiprinusi Europos ekonominės erdvės integraciją EVS kūrimo ir Europos socialinės erdvės plėtotės keliu, sutartis pasitarnavo tik „demokratijos deficito“ Europos politinėje erdvėje išryškinimui. Tačiau kaip tik tokiu netiesioginiu būdu Mastrichtas ir pasitarnavo kaip glaudesnės politinės sąjungos kūrimo stimulas. Tai pripažįstama ir Mastrichte pasirašytoje Europos Sąjungos sutartyje, kurioje yra įrašytas šalių įsipareigojimas 1996 metais toliau tęsti institucines reformas. 1993 metų vasaryje Delors'as, kalbėdamas Europos parlamente, jau bandė nusakyti būsimų reformų kryptį — jis pabrėžė, kad Komisija „ketina pradėti kryžiaus žygį (*crusade*) už demokratiją“.

Bendrijoje iš tiesų egzistuoja „demokratijos deficitas“, bet kol kas neaišku, kaip jį būtų galima pašalinti. Tai labiausiai jaučiama Ministrų tarybos veikloje. Pinderis (1991, 201) rašo, kad:

> jos diplomatiniai sprendimų priėmimo už uždarų durų metodai yra labai panašūs į kitų tarptautinių organizacijų ministrų komitetų veiklą; Tarybos dominavimas virš Parlamento teisinių normų leidyboje bei perdėm detali Komisijos veiklos kontrolė visiškai nedera Europos Sąjungos valstybių atstovybei.

Nacionaliniams parlamentams ratifikuoti neteikiami jokie per slaptas derybas Tarybos priimti nutarimai, išskyrus Europos bendrijų sutarčių papildymus. Paprasčiausias būdas šiai problemai spręsti būtų

Europos parlamento galių išplėtimas. Tačiau tai reikštų nacionalinių vyriausybių galių susilpninimą, o tai, atsižvelgiant į dešimtojo dešimtmečio viduryje vyravusį politinį klimatą, atrodo mažai tikėtina. Šia prasme taip atkakliai de Gaulle'is septintame dešimtmetyje ir Didžiosios Britanijos devintame dešimtmetyje ginta „Valstybių Europos" koncepcija atrodo vis dar dominuoja virš federalistų bei tokių valstybių kaip Belgija ir Nyderlandai puoselėjamos „Europos Sąjungos" koncepcijos. Atsižvelgiant į besitęsiančią ekonominę integraciją bei didėjantį spaudimą sustiprinti regionų atstovavimą Europos institucijų lygmeniu, atrodo abejotina, kad tokia padėtis išliks nepakitusi. Taip pat panašu į tai, kad visų arba kelių *EFTA* šalių įstojimas į EB dar labiau stimuliuos Bendrijos sprendimų priėmimo procedūros (galbūt dar labiau plečiant kvalifikuotos daugumos galias) tobulinimą ir demokratėjimą. Todėl atrodo, kad 1996 metais numatoma Bendrijos institucijų pertvarka taps nauju kritiniu evoliucijos lūžiu Europos Sąjungos link.

EUROPOS BENDRIJA PASAULINĖS POLITIKOS ARENOJE

Iki devintojo dešimtmečio vidurio EB abiejose didžiosios pasaulinės politikos srityse — pasaulinėje ekonomikoje ir politinėje sistemoje — geriausiu atveju tebuvo tik vienos iš konkuruojančių pusių rėmėja. Tačiau pastaraisiais metais jos vaidmuo ekonomikoje ir kiek mažiau politikoje gerokai sustiprėjo. Tokią permainą nulėmė daugelis įvykių. Tarybų Sąjungos, kaip imperinės valstybės, smukimas pakeitė politinio žaidimo taisykles. Pasibaigus dirbtiniam Europos dalijimui, naują pavidalą įgavo ir jos politinė geografija. EB padėtis buvo pati patogiausia išnaudoti ekonominiams ir politiniams pasikeitusios situacijos privalumams. Su tuo buvo visuotinai susitaikyta, pripažįstant, kad būtent EB turi koordinuoti pagalbą Rytų Europai bei jos teritorijoje turi būti įkurtas globaliniu mastu finansuojamas Europos atkūrimo ir plėtojimo bankas. Tai tik vienas pavyzdys, kaip didėja EB sugebėjimas pasaulio politikos arenoje veikti vieningai. Šią tendenciją gerokai sustiprino Europos politinis bendradarbiavimas (**EPB**). Pasireiškę nesutarimai Persų įlankos ar Jugoslavijos krizių atvejais dar kartą patvirtino būtinybę stiprinti politinę koordinaciją.

Ne mažiau svarbi buvo ir auganti EB ekonominė galia. Sąlygiškas Amerikos ekonominis nuosmukis, pasireiškęs dideliais prekybos ir biudžeto deficitais bei mažėjančia dolerio verte, skatino globalinės ekonomikos persitvarkymą. Amerikos hegemoniją pakeitė trišalė JAV, Japonijos ir EB sąveika. Tačiau kai kuriose ekonomikos srityse (pvz., žemės ūkyje) dėl didelio protekcionizmo konkurencija iš viso nesiplėtojo. Tai buvo viena iš didžiausių kliūčių, trukdžiusių *GATT* derybų Urugvajaus raundo pažangai. Tačiau kitose srityse vyksta intensyvi konkurencija dėl dominavimo pasaulinėse rinkose ir lemiamos iniciatyvos perėmimo naujų technologijų kūrimo bei mokslinių tyrimų, jų diegimo srityse. Iš tikro, baimė atsilikti svarbiausiuose aukštosios technologijos sektoriuose buvo vienas iš pagrindinių Vieningosios rinkos programų stimulų. Tačiau vis dar atviras lieka klausimas, ar ši programa suteiks EB ekonomikai lemiamą konkurentabilumo padidėjimą.

Kitas svarbus klausimas yra būsimasis Vokietijos vaidmuo EB. Ji jau dabar yra stipriausia ekonomika Bendrijoje ir ilgainiui šalies susivienijimas (po to, kai jau bus apmokėti jo dideli pradiniai kaštai) dar labiau padidins jos politinį svorį. Taip pat yra ženklų, rodančių, kad būtent Vokietija turi didžiausias potencialias galimybes pasinaudoti Rytų Europos atsivėrimo teikiamais privalumais. Jei taip yra iš tiesų ir jeigu — kas panašu į tiesą — Vokietija tikrai daugiausiai laimi iš Vieningosios rinkos sukūrimo bei kitų, tolesnių ekonominės ir valiutinės sąjungos kūrimo priemonių, tai, ko gero, pasaulinėje arenoje gali savo šešėlin nustumti ir visą EB. Po Reagano atėjusi į valdžią JAV administracija jau pademonstravo laikanti Vokietiją svarbiausiąja EB valstybe. Tolesnė įvykių raida gali šią tendenciją dar labiau sustiprinti, ypač, jei Bendrijoje ir toliau ekonominės sąjungos plėtotė lenks politinės sąjungos kūrimą.

Pagrindinė šios knygos prielaida yra įsitikinimas, kad EB raida yra dviejų lygiagrečių procesų — globalizacijos bei nuolatinių kompromisų tarp valstybių-narių interesų suradimo — sąveikos išdava. Ši išvada, tikriausiai, vienodai tinka ir EB ateičiai, ir praėjusiai evoliucijai aiškinti. Paskutiniojo šio amžiaus dešimtmečio darbotvarkėje yra daug intriguojančių galimybių — „Jungtinės Europos Valstijos", „Socialinė Europa", „Ekologinė Europa", „Vieningoji Europa", „Europos namai", „Dviejų greičių Europa" bei „Vokietijos dominuojama Europos Superekonomika". Ar kuris nors iš šių derinių susikurs ir

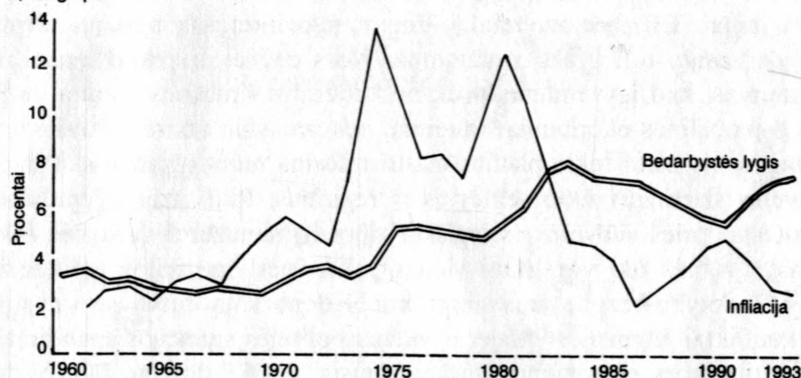
kokį įgis pavidalą, priklausys nuo to, kokie bus pasiekti kompromisai tarp nacionalinių politinių interesų. Savo ruožtu tai priklausys nuo valstybių-narių pasirinkto būdo eiti politinės sąjungos link. Tuo pat metu ir pasaulinėje arenoje reiškiasi keletas sunkiai prognozuojamų tendencijų. Politiniame lygmenyje lieka neaiškus klausimas dėl Rusijos ir kitų buvusios Tarybų Sąjungos respublikų ateities. Taip pat neaišku, kaip keisis trijų didžiųjų ekonominių supergalybių sąveika. JAV sunkiai derina savo interesus Atlanto ir Ramiojo vandenynų baseinuose. Tai, savo ruožtu, yra platesnės kovos dėl dominavimo tarp Ramiojo vandenyno šalių bei Atlanto ekonomikoje sudėtinė dalis.

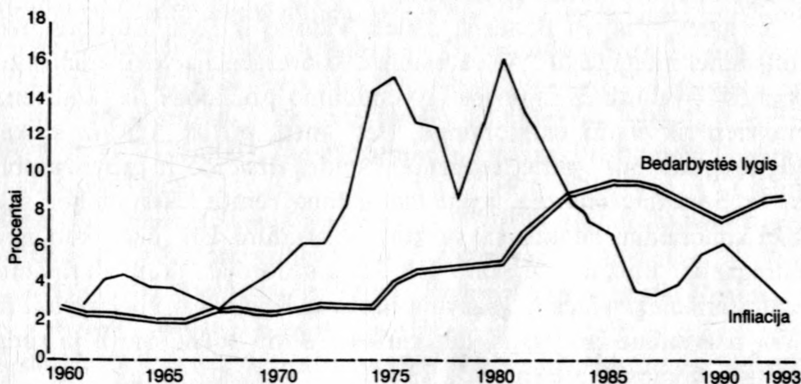
Vieningosios rinkos programa, nors šioje kovoje, žinoma, sustiprino Bendriją, vis tiek išlieka globalinių, esančių už jos tiesioginės įtakos ribų, procesų poveikyje. Tai iliustruoja 1990 metų kovo mėnesį paskelbtas faktas, kad viena didžiausių Europos kompanijų *Daimler-Benz* išsamiai tariasi dėl būsimo bendradarbiavimo su Japonijos gigantu *Mitsubishi*. Tai, kad šis faktas įvyko vis aštrėjančių debatų apie EB būsimą politinę ir ekonominę sąjungą kontekste, turėtų būti naudingas pasaulinių poslinkių svarbos priminimas. Dešimtojo dešimtmečio Irako—Kuveito ir Jugoslavijos krizės taip pat pabrėžia pasaulinio konteksto svarbą. Jos atskleidė sąlygišką EB kaip diplomatinio ir ypač karinio (palyginti su JAV) junginio bejėgiškumą.

Galų gale turbūt vyksta du lygiagretūs — Europos ir viso pasaulio — integracijos procesai. Todėl svarbiausios transnacionalinės kompanijos plėtoja savo strategiją Europoje kaip sudėtinę platesnės pasaulinės strategijos dalį. Tačiau taip veikti išgali toli gražu netgi ne kiekviena transnacionalinė kompanija. Todėl egzistuoja ištisa vietines ir pasaulines rinkas aptarnaujanti kompanijų hierarchija. Tą patį galima pasakyti ir apie finansų rinkas. Devintame dešimtmetyje vyko ir Europos, ir pasauliniai biržų integracijos procesai (Corner *and* Tonks, 1987). Tuo tarpu, kai Vokietijos, Nyderlandų ir Italijos biržos stiprino savo integraciją Europos mastu, Prancūzija ir Didžioji Britanija didino savo integruotumą į globalinius procesus. Pavyzdžiui, Londono birža tapo ypač glaudžiai susijusi su Tokijo ir Niujorko biržomis. Būsimas EB ekonominės erdvės pavidalas ir priklausys nuo šių dviejų paralelinių Europos ir pasaulinės integracijos procesų rezultatų. Tačiau tie procesai nėra vienas nuo kito visiškai nepriklausomi — tie, kurie bus svarbiausieji pasaulinio „žaidimo žaidėjai“, taip pat dominuos ir Europoje.

Paskutiniame šio amžiaus dešimtmetyje paraleliniai europinės ir globalinės integracijos procesai Europos Bendrijoje susipynė su bendruomenėms, regionams ir valstybėms-narėms iškilusiais ekonominiais sunkumais. Bedarbystė didėja ir Europoje, ir industrinėse G 7 grupės šalyse (8.3 pav.). Dėl susiaurėjusių galimybių žymų pasaulinės ekonomikos augimo nuosmukį pajuto ir EB kompanijos. Pavyzdžiui, Japonijoje 1988—1991 metais realus BNP didėjimas buvo 4—6% per metus, bet 1992 metais sumažėjo iki 1%. Beveik neįtikėtini ir beprecedentiniai yra pastarųjų dešimtmečių įvykiai — Japonijos kompanijos pradėjo užsidarinėti arba mažinti pernelyg didelį darbininkų skaičių. Pavyzdžiui, 1993 metais *Nissan* paskelbė 9% mažinanti savo darbuotojų bei uždaranti sunkvežimių surinkimo gamyklą Zamoje. Japonų kompanijos į šiuos ekonominius sunkumus reagavo decentralizuodamos ir perkeldamos savo gamybą į pigios darbo jėgos regionus Azijoje ir Ramiojo vandenyno baseine. JAV ekonomika dešimtame dešimtmetyje irgi energingai stengėsi išlaikyti bent esamą augimo tendenciją. Tuo tarpu Rytų Azijos industrinės ekonomikos augo labai energingai. Įspūdingų rezultatų pasiekė ir Kinijos ekonomika. Visi šie pokyčiai padidino depresiją tradicinėse EB prekių rinkose bei žymiai paaštrino konkurenciją ir visose svarbiausiose rinkose.

Šie sunkumai sutapo laiku ir su pačios EB vidine struktūrine krize. Ją kaip tik ir simbolizuoja problemos, su kuriomis tenka grumtis dažnai Vokietijos ekonomikos flagmanų vadinamai *Daimler-Benz* kompanijai. 1993 metų rugsėjo mėnesį jos vadovybė, susidūrusi su dideliu deficitu ir mažėjančiu konkurentabilumu, paskelbė 1992—1994 metais 60 000 sumažinsianti darbo vietų bei ketinimus perkelti gamybą į pigesnės darbo jėgos regionus už Vokietijos ribų. Europos parlamento atliktas tyrimas irgi konstatavo ne visiškai patenkinamą EB ekonomikos būklę. Buvo apskaičiuota, kad 2,5% metinis BVP didėjimas yra reikalingas vien tik esamo bedarbystės lygio išlaikymui. Tuo tarpu 1992 metais Bendrija pasiekė tik 1% augimo normą, o tai reiškė bedarbių pagausėjimą 2 milijonais. 1992 metų Edinburgo aukščiausiojo lygio susitikime buvo paskelbtas „EB ekonomikos augimo skatinimo priemonių paketas (*EC growth package*)“, kuriuo trumpalaikius ekonominius sunkumus numatoma įveikti, koordinuojant infrastruktūrines išlaidas. Kartu kilo debatai dėl ilgalaikio struktūrinio EB ekonomikos silpnumo, žvelgiant mokslo tyrimų ir jų diegimo, darbo jėgos kvalifikacijos bei darbo rinkos lankstumo aspektu.

8.3 pav. Bedarbystės ir infliacijos lygis G 7 grupės šalyse bei Didžiojoje Britanijoje, Italijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje 1960—1993 metais
Šaltinis: Eurostat; Financial Times, 35 *March* 1993

Visai EB, siekiant deramai reaguoti į iškilusius sunkumus, kolektyviai reikia įveikti dvi pagrindines kliūtis. Pirma, pasiekti reikalingą valstybių-narių sutarimą dėl efektyvaus koordinuoto atsako į trumpalaikes ir ilgalaikes problemas. Antra, įtikinti kitas globalines ekonomines galybes veikti išvien pasaulio ekonomikos augimo tendencijos atkūrimo vardan.

Štai kad ir toks sudėtingas reikalas kaip *GATT* derybos rodo, kad globaliniai, EB, nacionaliniai ir regioniniai interesai, būdami tarpusavyje susiję, toli gražu nesutampa. Nors dažnai ir pateikiamas argumentas, kad įgyvendinus prekybos liberalizavimą bus galima padidinti globalinės ekonomikos augimą, nes prekybai atsivers naujos galimybės, vis dėlto tokio plataus masto reforma neišvengiamai skirtingai paveiks skirtingus ūkio sektorius ir regionus. Prancūzijos žemdirbių protestai prieš siūlymus (sąlygiškai ribotus) sumažinti valstybės kišimąsi į žemės ūkį yra tiktai vienas sektorinės opozicijos galimiems *GATT* derybų rezultatams simptomų. EB poziciją derybose sąlygoja ir konfliktai Komisijos viduje, ir vidaus politinės situacijos spaudimas. Bendrija, nors nėra vienintelė svarbiausia *GATT* derybų dalyvė, dėl nuolatinės būtinybės derinti įvairiausius interesus tapo vienu iš esminių pasaulio politikos elementų.

Ar galės ir norės Bendrija padėti Vidurio ir Rytų Europos ūkių ekonominei integracijai? Ar ekonominė konvergencija yra esminė ekonominės ir valiutinės sąjungos įgyvendinimo prielaida? Šie klausimai nėra vien tik siauri ekonominiai. Bet, antra vertus, akivaizdu, kad daug lengviau bus galima realizuoti bendrą užsienio ir gynybos politiką ar Socialinę chartiją, jeigu bus galima remtis ekonomikos sėkme. Ekonominiai sunkumai, su kuriais susidūrė EB, nėra kuo nors ypatingi, bet unikalu tai, kaip EB su jais dorojasi, kaip derinamos Bendrijos kolektyvinės ir valstybių-narių individualios iniciatyvos. Tai ir yra pagrindinė priežastis, dėl kurios EB yra tokia svarbi ją sudarančių visuomenių ateičiai.

Nuorodos

Ahlstrom, R. P. (1991) „The European Community faces 1992“, *Current History*, vol. 90, 374—8.

Albrechts, L. and Swyngedouw, E. (1989) „The challenges for regional policy under a flexible regime of accumulation“, in L. Albrechts, F. Moulaert, P. Roberts and E. Swyngedouw (eds), *Regional Policy at the Crossroads*, London: Jessica Kingsley and RSA.

Aldcroft, D. H. (1980) *The European Economy, 1914—1980*, London: Croom-Helm.

Allen, K., Yuill, D. and Bachtler, J. (1989) „Requirements for an effective regional policy“, in L. Albrechts, F. Moulaert, P. Roberts and E. Swyngedouw (eds), *Regional Policy at the Crossroads*, London: Jessica Kingsley and RSA.

Amin, A. (1992) *Big Firms versus the Regions in the Single European Market*, London: National Institute of Economic and Social Research, ESRC Single European Market Initiative, Working Paper no. 2.

Anyadike-Danes, M. K. and Anyadike-Danes, M. N. (1992) „The geographic allocation of the European Development Fund under the Lomé conventions“, *World Development*, vol. 20, 1647—61.

Armstrong, H. (1989) „Community regional policy“, in J. Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future*, London: Frances Pinter.

Aström, S. (1988) „The Nordic angle 1: Sweden's EC dilemmas“, *The World Today*, vol. 44, 191—4.

Avery, G. (1987) „Farm policy: chances for reform", *The World Today*, vol. 43, 160—65.

Baimbridge, M. and Burkitt, B. (1991) „The Cecchini Report and the impact of 1992", *European Research*, vol. 2, 16—19.

Balassa, B. (1961) *The Theory of Etonomic Integration*, Illinois: Irwin Press.

Balkir, C. and Williams, A. M. (eds) (1993) *Turkey and Europe*, London: Frances Pinter.

Ballance, R. and Sinclair, S. (1983) *Collapse and Survival: Industrial Strategies in a Changing World*, London: George Allen and Unwin.

Barraclough, G. (1980) „The EEC and the world economy", in D. Seers and C. Vaitsos (eds), *Integration and Unequal Development: The Experience of the EEC*, London: Macmillan.

Bittlestone, M. (1989) *Political Parties and Groups in the European Parliament*, London: Polytechnic of North London, European Dossier Series no. 5.

Blacksell, M. (1981) *Post-war Europe: A Political Geography*, London: Hutchinson.

Bos, M. and Nelson, H. (1988) „Indirect taxation and the completion of the internal market of the EC", *Journal of Common Market Studies*, vol. 27, 27—44.

Bremm, H. J. and Ache, P. (1993) „International changes and the Single European Market: impacts on the spatial structure of Germany", *Urban Studies*, vol. 30, 991—1007.

Bulmer, S. (1983) „Domestic politics and European community policymaking", *Journal of Common Market Studies*, vol. 21, 349—63.

Cappellin, R. and Molle, W. (1988) „Conclusions", in W. Molle and R. Cappellin (eds), *Regional Impact of Community Policies in Europe*, Aldershot: Avebury.

Carter, F. W., French, R. A. and Salt, J. (1993) „International migration between East and West in Europe", *Ethnic and Racial Studies*, vol. 16, 467—91.

Castles, S., Booth, H. and Wallace T. (1984) *Here for Good: Western Europe's New Ethnic Minorities*, London: Pluto Press.

Cecchini, P. (1988) *The European Challenge — 1992: The Benefits of a Single Market*, Aldershot: Wildwood House.

Chassard, Y. and Quintin, O. (1992) „Social protection in the European Community: towards a convergence of policies", *International Social Security Review*, vol. 45, 91—108.

Cheshire, P. (1992) *European Integration and Regional Responses*, London: National Institute of Economic and Social Research, ESRC Single European Market Initiative Working Paper no. 1.

Cheshire, P., Carbonora, G. and Hay, D. (1986) „Problems of urban decline and growth in EEC countries: or measuring degrees of elephantness", *Urban Studies*, vol. 23, 131—49.

Church, C. (1991) *EFTA and the European Community*, London: Polytechnic of North London, European Dossier Series, no. 21.

Cini, M. (1993) *European Community Competition Policy*, London: University of North London, European Dossier Series, no. 24.

Clausse, G., Girard, J. and Rion, J.-M. (1986) „Evolution des disparités régionales dans la communauté, 1970—1992", Luxembourg: European Investment Bank, Papers, September.

Clout, H., Blacksell, M., King, R. and Pinder, D. (1989) *Western Europe: Geographical Perspectives*, 2nd edn, Harlow: Longman.

Cobham, D. (1989) „Strategies for monetary integration revisited", *Journal of Common Market Studies*, vol. 27, 203—18.

Collins, D. (1983) *The Operation of the European Social Fund*, Beckenham: Croom-Helm.

Commission of the European Communities (1968) *Memorandum on the Reform of Agriculture in the EEC*, Brussels: CEC, COM (68) 1000.

Commission of the European Communities (1980) *Reflections on the Common Agricultural Policy*, Brussels: CEC, COM (80) 800.

Commission of the European Communities (1984) *Joint Combat Against Poverty: Background Report*, Brussels: Commission of the European Community.

Commission of the European Communities (1985a) *Perspectives for the Common Agricultural Policy*, Brussels: CEC, COM (85) 333.

Commission of the European Communities (1985b) *The European Commission's Powers of Investigation in the Enforcement of Competition Law*, Luxembourg: Commission of the European Communities.

Commission of the European Communities (1986a) *The Accession of Spain and Portugal to the European Community: A Survey,* London: Commission of the European Communities.

Commission of the European Communities (1986b) *European Unification: The Origins and Growth of the European Community,* Luxembourg: Commission of the European Communities; European Documentation 2/1986.

Commission of the European Communities (1987a) *Third Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the Community,* Brussels: Commission of the European Community, COM (87) 230 final.

Commission of the European Communities (1987b) *The European Community and Environmental Protection,* Brussels: Commission of the European Community; European File 5/87.

Commission of the European Communities (1987c) *The European Community and the Environment,* Luxembourg: Commission of the European Communities; European Documentation 3/1987.

Commission of the European Communities (1988a) *Jean Monnet, A Grand Design for Europe,* Brussels: CEC; European Documentation 5/1988.

Commission of the European Communities (1988b) *Panorama of EC Industry,* Luxembourg: Commission of the European Communities.

Commission of the European Communities (1988c) *Europe without Frontiers: Completing the Internal Market,* Luxembourg: Commission of the European Communities.

Commission of the European Communities (1988d) *Research and Technological Development Policy,* Luxembourg: Commission of the European Communities; European Documentation 2/1988.

Commission of the European Communities (1989) *EEC Competition Policy in the Single Market,* Brussels: European Documentation 1/1989.

Commission of the European Communities (1990) *1992 — The Social Dimension,* Brussels: European Documentation 2/1990.

Commission of the European Communities (1993) *Background Report: Promoting Economic Recovery in Europe,* London: Commission of the European Communities, 16 June.

Corner, D. C. and Tonks, I. (1987) „The impact of the internationalisation of world stock markets on the integration of EC securities markets“, in M. Macmillan, D. G. Mayer and P. van Veen (eds), *European Integration and Industry,* Tilburg: Tilburg University Press.

Cowling, K. (1980) *Mergers and Economic Performance,* Cambridge: Cambridge University Press.

Cram, L. (1993) „Calling the tune without paying the piper? Social policy regulation: the role of the Commission in European Community social policy“, *Policy and Politics,* vol. 21, 135—46.

Croxford, G. J., Wise, M. and Chalkley, B. S. (1987) „The reform of the European Regional Development Fund: a preliminary assessment“, *Journal of Common Market Studies,* vol. 26, 25—38.

Damette, F. (1980) „The regional framework of monopoly exploitation: new problems and trends“, in J. Carney, R. Hudson and J. R. Lewis (eds), *Regions in Crisis,* London: Croom-Helm.

Dankert, P. (1982) „The European Community — past, present and future“, *Journal of Common Market Studies,* vol. 21, 3—18.

Darby, J. (1986) „A new environment for public policy: Japanese manufacturing in Europe“, *Western European Politics,* vol. 9, 215—34.

Dawson, A. H. (1993) *A Geography of European Integration,* London: Belhaven.

Demekas, D. G., Bartholdy, K., Gupta, S., Lipschitz, L. and Mayer, T. (1988) „The effects of the Common Agricultural Policy of the European Community: a survey of the literature“, *Journal of Common Market Studies,* vol. 27, 113—45.

Dicken, P. (1992) „Europe 1992 and strategic change in the international automobile industry“, *Environment and Planning A,* vol. 24, 11—31.

Donges, J. B. and Schatz, K.—W. (1989) „The Iberian countries in the EEC — risks and chances for their manufacturing industries“, in G. N. Yannopoulos (ed.), *European Integration and the Iberian Economies,* Basingstoke: Macmillan.

Downes, R. and Bachtler, J. (1992) „Foreign investment in Central and Eastern Europe“, *European Business and Economic Development,* vol. 1, part 1, 22—7.

Dunning, J. H. and Pearce, R. D. (1985) *The World's Largest Industrial Enterprises, 1962—1985,* Farnborough: Gower.

Dunning, J. H. and Robson, P. (1987) „Multinational corporate integration and regional economic integration", *Journal of Common Market Studies,* vol. 26, 103—25.

Edye, D. (1990) *1992 and the Free Movement of Labour,* London: University of North London, European Dossier Series, no. 18.

Edye, D. and Lintner, V. (1992) *The Lomé IV Convention: New Dawn or Neo-Colonialism?,* London: University of North London, European Dossier Series, no. 22.

Emerson, M., Aujean, M., Catinat, M., Goybet, P. and Jacquemin, A. (1988) *The Economics of 1992,* London: Oxford University Press.

Emminger, O. (1981) „West Germany: Europe's driving force", in R. Dahrendof (ed.), *Europe's Economy in Crisis,* London: Weidenfeld and Nicolson.

Eurobarometer (1987) *Eurobarometer,* no. 27, June, Brussels: Commission of the European Communities.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (1986), *Living Conditions in Urban Areas,* Dublin: European Foundation.

Featherstone, K. (1989), „Socialist parties in Southern Europe and the enlarged European Community", in T. Gallagher and A. M. Williams (eds), *Southern European Socialism: Parties, Elections and the Challenge of Government,* Manchester: Manchester University Press.

Fells, J. and Newman, M. (1989) *The European Community and the Superpowers,* London: Polytechnic of North London, European Dossier Series, no. 10.

Fennell, R. (1987) „Reform of the CAP: shadow or substance?", *Journal of Common Market Studies,* vol. 26, 61—77.

Fernhout, R. (1993) „"Europe 1993" and its refugees", *Ethnic and Racial Studies,* vol. 16, 492—505.

Gardner, B. (1993) „The Common Agricultural Policy: the political obstacle to reform", *Political Quarterly,* vol. 58, 167—79.

Georgakopoulos, T. A. (1986) „Greece in the European Communities: a view of the economic impact of accession", *Royal Bank of Scotland Review,* no. 150, 29—40.

Geroski, P. A. and Jacquemin, A. (1985) „Industrial change, barriers to mobility, and European industrial policy“, *Economic Policy*, no. 1, 170—218.

Gibb, R. and Michalak, W. (1993) „The European Community and Central Europe: prospects for integration“, *Geography*, vol. 78, 16—30.

Gillespie, A. (1987) „Telecommunications and the development of Europe's less favoured regions“, *Geoforum*, vol. 18, 229—39.

Ginsberg, R. H. (1989), „US—EC relations“, in J. Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future*, London: Frances Pinter.

Gold, M. (1992) *EC Social and Labour Policy: An Overview and Update*, London: National Institute of Economic and Social Research, ESRC Single European Market Initiatives, Working Paper no. 11.

Guerrero, J. F., Gezales, A. and Burguet, C. S. (1989) „Spanish external trade and EEC preferences“, in G. N. Yannopoulos (ed.), *European Integration and the Iberian Economies*, Basingstoke: Macmillan.

Guieu, P. and Bonnet, C. (1987) „Complection of the internal market and indirect taxation“, *Journal of Common Market Studies*, vol. 25, 209—22.

Haack, W. G. C. (1973) „The economic effects of Britain's entry into the Common Market“, *Journal of Common Market Studies*, vol. 11, 136—51.

Hallet, E. C. (1981) „Economic convergence and divergence in the European Community: a survey of the evidence“, in M. Hodges and W. Wallace (eds), *Economic Divergency in the European Community*, London: George Allen and Unwin.

Hallstein, W. (1972) *Europe in the Making*, London: George Allen and Unwin.

Hamilton, F. E. I. (1987) „Multinational enterprises“, in W. F. Lever (ed.), *Industrial Change in the United Kingdom*, Harlow: Longman.

Harrop, J. (1989) *The Political Economy of Integration in the European Community*, Aldershot: Edward Elgar.

Haynes, M. (1992) „The rhetoric and reality of Western aid to Eastern Europe“, *European Business and Economic Development,* vol. 1, part 2, 13—17.

Heath, E. (1988) „European unity over the next ten years: from Community to Union“, *International Affairs,* vol. 64, 199—207.

Hendriks, G. (1989) „Germany and the CAP: national interests and the European Community“, *International Affairs,* vol. 65, no. 1, 75—87.

Hill, B. E. (1984) *The Common Agricultural Policy: Past, Present and Future,* London: Methuen.

Hill, C. (1993) „The capability—expectations gap, or conceptualizing Europe's international role“, *Journal of Common Market Studies,* vol. 31, 305—28.

Hodges, M. (1981) „Liberty, equality, divergency: the legacy of the Treaty of Rome?“, in M. Hodges and W. Wallace (eds), *Economic Divergency in the European Community,* London: George Allen and Unwin.

Hoffman, S. (1983) „Reflections on the nation-state in Western Europe today“, in L. Tsoukalis (ed.), *The European Community: Past, Present and Future,* Oxford: Basil Blackwell.

Holland, S. (1980) *Uncommon Market*, London: Macmillan.

Hudson, R. and Williams, A. M. (1989) *Divided Britain,* London: Frances Pinter.

INSEE (1989) „Horizon 1993: la France dans la perspective du grand marché européen“, *Revue Mensuelle INSEE,* 217—18 (Paris).

Ioakimidis, P. C. (1984) „Greece: from military dictatorship to socialism“, in. A. M. Williams (ed.), *Southern Europe Transformed,* London: Harper and Row.

Jacquemin, A. (1993) „The international dimension of European competition policy“, *Journal of Common Market Studies,* vol. 31, 91—102.

Jacquemin, A. and Slade, M. (1989) „Cartels, collusion and horizontal mergers“, in R. Schmalensee and R. Willig (eds), *Handbook of Industrial Organization,* Amsterdam: North-Holland.

Jenkins, R. (1984) „Divisions over the international division of labour“, *Capital and Class,* vol. 22, 28—57.

Jensen-Butler, C. (1987) „The regional economic effects of European integration", *Geoforum*, vol. 18, 213—27.

Josling, T. E. and Mariani, A. C. (1993) „The distributional and efficiency implications of the MacSharry proposals for reform of the CAP", *Journal of Regional Policy*, vol. 13, 27—49.

Keeble, D. (1989) „Core-periphery disparities, recession and new regional dynamisms in the European Community", *Geography*, vol. 74, 1—11.

Kemper, N. J. and Smidt, M. de (1980) „Foreign manufacturing establishments in the Netherlands", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, vol. 62, 368—82.

Kindleberger, C. P. (1967) *Europe's Post-war Growth: The Role of Labour Supply*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

King, R. (1993) „European international migration 1945—90: a statistical and geographical overview", in R. King (ed.), *Mass Migration in Europe: The Legacy and the Future*, London: Belhaven.

Kirchner, E. J. (1992) *Decision Making in the European Community: The Council Presidency and European Integration*, Manchester: Manchester University Press.

Kowalski, L. (1989) „Major current and future regional issues in the enlarged community", in L. Albrechts, F. Moulaert, P. Roberts and E. Swyngedouw (eds), *Regional Policy at the Crossroads*, London: Jessica Kingsley and RSA.

Lebon, A. and Falchi, G. (1980) „New developments in intra-European migration since 1974", *International Migration Review*, vol. 14, 539—73.

Lee, R. (1990) „Making Europe: towards a geography of European integration", in M. Chisholm and D. M. Smith (eds), *Shared Space Divided Space: Essays on Conflict and Territorial Organization*, London: Unwin Hyman.

Leyshon, A. and Thrift, N. J. (1992) „Liberalisation and consolidation: the Single European Market and the remaking of European financial capital", *Environment and Planning A*, vol. 24, 49—81.

Liberatore, A. (1991) „Problems of transnational policy making: environmental policy in the European Community", *European Journal of Political Research*, vol. 19, 281—305.

Lijphart, A. (1984) *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensual Government in 21 Countries,* New Haven, Conn.: Yale University Press.

Lintner, V. (1989a), *The Common Agricultural Policy,* London: Polytechnic of North London, European Dossier Series, no. 3.

Lintner, V. (1989b) *1992: The EC Customs Union in Theory and Reality,* London: Polytechnic of North London, European Dossier Series, no. 8.

Loader, R. J. (1987) *The Structure and State of British Agriculture,* University of Reading, FMU Study no. 13.

Lodge, J. (1986) „The European Community: compromise under domestic and international pressure", *The World Today,* vol. 42, 192—5.

Lodge, J. (1989a) „Environment: towards a clean blue-green EC?", in J. Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Frances Pinter.

Lodge, J. (1989b) „EC policymaking: institutional considerations", in J. Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Frances Pinter.

Lodge, J. (1989c) „European political co-operation: towards the 1990s', in Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future*, London: Frances Pinter.

Lodge, J. (ed.) (1989d) *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Frances Pinter.

Ludvigen Associates (1988) *Auto-industry Opportunities and Benefits Forecast to be Generated by the Single European Market,* London: Ludvigen Associates.

Luetkens, W. L. (1988) „Austria, EFTA and the European Community", *New European,* vol. 1, 14—17.

Lyrintzis, C. (1989) „PASOK in power: the loss of the "third road to socialism"", in T. Gallagher and A. M. Williams (eds), *Southern European Socialism: Parties, Elections and the Challenge of Government,* Manchester: Manchester University Press.

Madelin, A. (1988) „A French view of the large market", *New European,* vol. 1, 8—12.

Maillat, D. (1990) „Transborder regions between members of the EC and non-member countries", *Built Environment,* vol. 16, 38—51.

Majone, G. (1993) „The European Community between social policy and social regulation", *Journal of Common Market Studies,* vol. 31, 153—70.

Marsh, J. S. (1989) „The Common Agricultural Policy", in J. Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Frances Pinter.

Mason, C. M. and Harrison, R. T. (1990) „Small firms: phoenix from the ashes?", in D. Pinder (ed.), *Western Europe: Challenge and Change,* London: Belhaven Press.

Mazey, S. (1988) „European Community action on behalf women: the limits of legislation", *Journal of Common Market Studies,* vol. 27, 63—84.

Mazey, S. (1989a) *Women and the European Community,* London: Polytechnic of North London, European Dossier Series, no. 7.

Mazey, S. (1989b) *European Community Social Policy,* London: Polytechnic of North London, European Dossier Series, no. 14.

McCarthy, E. (1989) *The European Community and the Environment,* London: Polytechnic of North London, European Dossier Series, no. 11.

McDonald, F. and Zis, G. (1989) „The European Monetary System: towards 1992 and beyond", *Journal of Common Market Studies,* vol. 27, 183—201.

Micossi, S. (1988) „The Single European Market: finance", *Banco Nazionale del Lavoro,* no. 165, 217—35.

Minford, M. (1989) „Minimum wages in Europe — is Britain out of line?", *Low Pay Review,* no. 37, 20—45.

Mingione, E. (1983) „Informalisation, restructuring and the survival strategies of the working class", *International Journal of Urban and Regional Research,* vol. 7, 311—39.

Molle, W. (1980) *Regional Disparity and Economic Development in the European Community,* Farnborough: Saxon House.

Molle, W. (1990) *The Economics of European Integration,* Aldershot: Dartmouth Publishing Company.

Molle, W. and Van Mourik, A. (1988) „International movements of labour under conditions of economic integration: the case of Western Europe", *Journal of Common Market Studies,* vol. 26, 317—42.

Montanari, A. and Cortese, A. (1993) „Third World immigrants in Italy“, in R. King (ed.), *Mass Migration in Europe: The Legacy and the Future,* London: Belhaven.

Mowat, R. C. (1973) *Creating the European Community,* London: Blandford Press.

Mueller, D. (ed.) (1980) *The Determinants and Effects of Mergers,* Cambridge, Mass.: Oelgesschlagere.

Newman, M. (1993) *The European Community: Where does the Power Lie?,* London: University of North London, European Dossier Series, no. 25.

Odell, P. R. (1976) „The EEC energy market: structure and integration“, in R. Lee and P. Ogden (eds), *Economy and Society in the EEC,* Farnborough: Saxon House.

OECD Observer (1988) „Cutting a swathe through farm subsidies and surpluses“, *OECD Observer,* no. 149, 9—11.

Osborn A. (1988) „Greece and the EEC“, *New European,* vol. 1, 13—16.

Owens, R. and Dynes, M. (1989) *1992, Britain in a Europe without Frontiers,* London: Times Books.

Padoa-Schioppa, T. (1988) „The European Monetary System: a long term view“, in F. Givazzi, S. Micossi and M. Miller (eds), *The European Monetary System,* Cambridge: Cambridge University Press.

Paine, S. (1977) „The changing role of migrant labour in the advanced capitalist economies of Western Europe“, in R. T. Griffiths (ed.), *Government, Business and Labour in European Capitalism,* London: Europotentials Press.

Pelkmans, J. and Robson, P. (1987) „The aspirations of the White Paper“, *Journal of Common Market Studies,* vol. 25, 181—92.

Pinder, J. (1964) „The case for economic integration“, *Journal of Common Market Studies,* vol. 3, 246—59.

Pinder, J. (1989) „The Single Market: a step towards European Union“, in J. Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Frances Pinter.

Pinder, J. (1991) „Building a democratic community: the role of the European Parliament“, *The World Today,* vol. 45, no. 7, 112—17.

Plumb, Lord (1989) „Building a democratic community: the role of the European Parliament“, *The World Today,* vol. 45, no. 7, 112—117.

Pollard, S. (1981) *Peaceful Conquest: The Industrialisation of Europe, 1760—1970,* London: Oxford University Press.

Price, V. C. (1988) *1992: Europe's Last Chance,* London: Institute of Economic Affairs.

Regelsberger, E. (1993) „European political cooperation“, in J. Story (ed.), *The New Europe: Politics, Government and Economy since 1945,* Oxford: Basil Blackwell.

Reichenbach, H. (1980) „A politico-economic overview“, in D. Seers and C. Vaitsos (eds), *Integration and Unequal Development: The Experience of the EEC,* London: Macmillan.

Rhodes, M. (1991) „The social dimension of the Single European Market: National versus transnational regulation“, *European Journal of Political Research,* vol. 19, 245—80.

Ross, G. (1991) „Confronting the new Europe“, *New Left Review,* no. 191, 49—68.

Rothwell, R. and Dodgson, M. (1990) „National and regional technology policies in Europe: trends and convergence“, *European Research,* vol. 1, 7—13.

Rowthorn, R. and Hymer, S. (1970) „The multinational corporation: the non-American Challenge“, in C. P. Kindleberger (ed.), *The International Corporation,* Boston, Mass.: Harvard University Press.

Ryan, J. (1991) „The effects of European integration on the social policy of the European Communities“, *European Research,* vol. 2, 16—21.

Sadler, D. (1992) „Industrial policy of the European Community: strategic deficits and regional dilemmas“, *Environment and Planning A,* vol. 24, 1711—30.

Salt, J. and Clout, H. D. (eds) (1976) *Migration in Post-war Europe: Geographical Essays,* Oxford: Clarendon Press.

Sauvray, J. (1984) *French Multinationals,* London: Frances Pinter.

Seers, D. (1982) „The second enlargement in historical perspective“, in D. Seers and G. Vaitsos (eds), *The Second Enlargement of the EEC,* London: Macmillan.

Servan-Schreiber, J.-J. (1968) *The American Challenge,* Harmondsworth: Pelican.

Schackleton, M. (1989) „The budget of the European Community“, in J. Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Frances Pinter.

Sharp, M. (1989) „The Community and new technologies", in J. Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Frances Pinter.

Sharp, M. and Pavitt, K. (1993) „Technology policy in the 1990s: old trends and new realities", *Journal of Common Market Studies,* vol. 31, 129—52.

Shearman, C. (1986) „European collaboration in computing and telecommunications: a policy approach", *Western European Politics,* vol. 9, 147—62.

Smidt, M. de (1992) „International investments and the European Challenge", *Environment and Planning A,* vol. 24, 83—94.

Story, J. (1981) „Convergence at the core? The Franco-German relationship and its implications for the Community", in M. Hodges and W. Wallace (eds), *Economic Divergence in the European Community,* London: George Allen and Unwin.

Strange, S. (1987) „The persistent myth of lost hegemony", *International Organisation,* vol. 41, 551—74.

Straubhaar, T. (1987) „Freedom of movement of labour in a common market", *EFTA Bulletin,* vol. 28, 9—12.

Straubhaar, T. (1988) „International labour migration within a Common Market: some aspects of EC experience", *Journal of Common Market Studies,* vol. 27, 45—61.

Strauss, R. (1983) „Economic effects of monetary compensatory amounts", *Journal of Common Market Studies,* vol. 21, 261—81.

Swann, D. (1992) *The Single European Market and Beyond: A Study of the Wider Implications of the Single European Act,* London: Routledge.

Swinbank, A. (1993) „CAP Reform 1992", *Journal of Common Market Studies,* vol. 31, 359—72.

Taylor, P. (1983) *The Limits of European Integration,* London: Croom-Helm.

Taylor, P. (1989) „The new dinamics of EC integration in the 1980s", in J. Lodge (ed.), *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Frances Pinter.

Tempini, N. (1989) *Multinational Enterprises and the European Community,* London: Polytechnic of North London, European Dossier Series, no. 9.

Thumerelle, J. (1992) „Migrations internationales et changement géopolitique en Europe", *Annales de géographie,* no. 565, 289—318.

Tsoukalis, L. (1981) *The European Community and its Mediterranean Enlargement,* London: George Allen and Unwin.

United Nations (1988) *World Economic Survey,* 1988, New York: United Nations.

Usher, J. (1992) „Life after Maastricht", *Parliamentary Brief,* July, 15—16.

Vickerman, R. (1990) „Regional implications of the Single European Market", *Built Environment,* vol. 16, no. 1, 5—10.

Wallace, W. (1982) „Europe as a confederation: the Community and the Nation-state", *Journal of Common Market Studies,* vol. 21, 57—68.

Wallace, H. (1988) „The European Community and EFTA: one family or two?", *The World Today,* vol. 44, 177—9.

Whitelegg, J. (1988) *Transport Policy in the EEC,* London: Routledge.

Wijkman, P. M. (1989) „Exploring the European economic space", *EFTA Bulletin,* vol. 30, no. 1, 10—15.

Williams, A. M. (1984) *Southern Europe Transformed,* London: Harper and Row.

Williams, A. M. (1987) *The Western European Economy: A Geography of Post-war Development,* London: Hutchinson.

Williams, R. (1989) „The EC's technology policy as an engine for integration", *Government and Opposition,* vol. 24, 158—76.

Williams, R. (1990) „Supranational environmental policy and pollution control", in D. Pinder (ed.), *Western Europe: Challenge and Change,* London: Belhaven Press.

Williamson, J. G. (1965) „Regional inequality and the process of national development: a description of the patterns", *Economic Development and Cultural Change,* vol. 13, no. 4, 3—84.

Wise, M. and Gibb, R. (1992) *Single Market to Social Europe: The European Community in the 1990s,* Harlow, Essex: Longman.

Ziebura, G. (1982) „Internationalisation of capital, international division of labour and the role of the European Community", *Journal of Common Market Studies,* vol. 21, 129—42.

18. 557

Rekomenduojama literatūra

PIRMAS SKYRIUS

Dicken, P. (1992), *Global Shift: The Internationalization of Economic Activity,* London: Paul Chapman, 2nd edn.

Story, J. (1986), *The New Europe: Politics, Government and Economy since 1945,* Oxford, Blackwell.

Williams, A. M. (1987), *The Western European Economy: A Geography of Post-War Development,* London: Hutchinson.

ANTRAS SKYRIUS

Blacksell, M. (1981), *Post-War Europe: A Political Geography,* London: Hutchinson.

Hallstein, W. (1972), *Europe in the Making,* London: George Allen and Unwin.

Harrop, J. (1989), *The Political Economy of Integration in the European Community,* Aldershot: Edward Elgar.

Mowat, R. C. (1973), *Creating the European Community,* London: Blandford Press.

TREČIAS SKYRIUS

Harrop, J. (1989), *The Political Economy of Integration in the European Community,* Aldershot: Edward Elgar.

Hill, B. E. (1984), *The Common Agricultural Policy: Past, Present and Future,* London: Methuen.

King, R. (1993), „European international migration 1945—90: a statistical and geographical overview". In R. King (ed.), *Mass Migration in Europe: The Legacy and the Future,* London: Belhaven.

Seers, D. and Vaitsos, G. (eds) (1982), *The Second Enlargement of the EEC,* London: Macmillan.

KETVIRTAS SKYRIUS

Hodges, M. and Wallace, W. (eds) (1991), *Economic Divergency in the European Community,* London: George Allen and Unwin.

Seers, D. and Vaitsos, G. (eds) (1980), *Integration and Unequal Development: The Experience of the EEC,* London: Macmillan.

Taylor, P. (1983), *The Limits of European Integration,* London: Croom-Helm.

Tsoukalis, L. (ed.) (1983), *The European Community: Past, Present and Future,* Oxford: Basil Blackwell.

Yannopoulos, G. N. (ed.) (1989), *European Integration and the Iberian Economies,* Basingstoke: Macmillan.

PENKTAS SKYRIUS

Cecchini, P. (1988), *The European Challenge — 1992: The Benefits of a Single Market,* Aldershot: Wildwood House.

Lodge, J. (ed.) (1989), *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Pinter Publishers.

Padoa-Schioppa, T. (1988), „The European Monetary System: a long-term view". In F. Givazzi, S. Micossi and M. Miller (eds), *The European Monetary System,* Cambridge: Cambridge University Press.

Swann, D. (1992), *The Single European Market and Beyond: A Study of the Wider Implications of the Single European Act,* London: Routledge.

Wise, M. and Gibb, R. (1992), *Single Market to Social Europe: The European Community in the 1990s,* Harlow: Longman.

ŠEŠTAS SKYRIUS

Pinder, J. (1991), *European Community: The Building of a Union,* Oxford: Oxford University Press.

Swann, D. (1992), *The Single European Market and Beyond: A Study of the Wider Implications of the Single European Act,* London: Routledge.

Wise, M. and Gibb, R. (1992), *Single Market to Social Europe: The European Community in the 1990s,* Harlow: Longman.

SEPTINTAS SKYRIUS

Cram, L. (1993), „Calling the tune without paying the piper? Social policy regulation: the role of the Commission in European Community social policy", *Policy and Politics,* vol. 21, 135—46.

Jacquemin, A. (1993), „The international dimension of European competition policy", *Journal of Common Market Studies,* vol. 31, 91—102.

Kirchner, E. J. (1992), *Decision Making in the European Community: The Council Presidency and European Integration,* Manchester: Manchester University Press.

Lodge, J. (ed.) (1989), *The European Community and the Challenge of the Future,* London: Pinter Publishers.

Molle, W. (1990), *The Economics of European Integration,* Aldershot: Dartmouth International Publishing Company.

Molle, W. and Cappellin, R. (eds) (1988), *Regional Impact of Community Policies in Europe,* Aldershot: Avebury.

AŠTUNTAS SKYRIUS

Commission of the European Community (1991), *Europe 2000: Outlook for the Development of the Community's Territory,* Brussels: Commission of the European Community, Directorate General for Regional Policy.

Dawson, A. H. (1993), *A Geography of European Integration,* London: Belhaven.

Jacquemin, A. and Wright, D. (eds) (1993), *The European Challenges Post-1992: Shaping Factors and Shaping Actors*, Aldershot: Edward Elgar.

Lee R. (1990), „Making Europe: towards a geography of European integration“. In M. Chisholm and D. M. Smith (eds), *Shared Space Divided Space: Essays on Conflict and Territorial Organization*, London: Unwin Hyman.

Paveikslų sąrašas

Lentelių sąrašas

Rodyklė

Allan M. Williams
EUROPOS BENDRIJA

Techninė redaktorė *Birutė Tolvaišienė*
Korektorė *Ona Malinauskienė*

SL 412. Tiražas 2000 egz. Užs. 557
Leidykla „Alma littera“, Šermukšnių 3, 2600 Vilnius
Spaudė „Spindulio“ spaustuvė, Gedimino pr. 10, 3000 Kaunas

Serija „Pažintis“, leidžiama nuo 1992 m.

Jau išleista:

J. L. Ackrill	*Aristotelis*
John Baldwin	*Viduramžių kultūra*
Peter L. Berger	*Sociologija*
Georges Brabant	*Psichoanalizė*
Peter Burke	*Renesansas*
Randy Charles Epping	*Pasaulio ekonomikos ABC*
John Gray	*Liberalizmas*
Nicholas de Lange	*Judaizmas*
Jurij Lotman	*Aleksandras Puškinas*
Algis Mickūnas, David Stewart	*Fenomenologinė filosofija*
Robert Nisbet	*Konservatizmas*
George Steiner	*Heideggeris*

Rengiama spaudai:

Alfredo Jaccopozi	*Religijos filosofija*
Simon Szyszman	*Karaimai*

Serija PAŽINTIS

Allan M. Williams

EUROPOS BENDRIJA.
Integracijos prieštaravimai

Šioje išsamioje Europos Sąjungos šalių ekonominės geografijos studijoje nuosekliai apžvelgiama istorinė EB raida, analizuojamos svarbiausios problemos — ekonominė integracija ir vieningos rinkos sukūrimas, aplinkos apsauga, bendrosios žemės ūkio politikos reformos ir kt., atskleidžiami ryšiai tarp pasaulio ir EB plėtros procesų.

Knyga bus naudinga visiems, kam rūpi Lietuvos įsijungimo į Europos Sąjungą problemos ir perspektyvos.

Allan M. Williams — Ekseterio universiteto (D. Britanija) Vakarų Europos studijų centro direktorius ir geografijos profesorius.

PAŽINTIS — serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijoje pristatomos humanitarinių ir socialinių mokslų kertinių temų šiuolaikinės sampratos.

ISBN 9986-02-174-X